8105
Ə 80

მოამბე

თვიური ჟურნალი

წელიწადი მეოთხე

№ XII

დეკემბერი, 1897

ტფილისი
სტამბა წმ.ნინ.ტფილ.ეპარქიისა ТИП. ГРУЗ. ИВ. Т. ЕПА.
1897

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 15 декабря 1897 г.

შინაარსი

გვ.

I—ამირანის შვილნი.—ისტორიული რომანი აფხაზეთის ცხოვრებიდან (გაგრძელება) 1

II—მზე და ვარსკვლავები.—ლექსი კაჟა-ფშაველასი . 53

III—ირინეს ბედნიერება.—სურათი სოფლის ცხოვრებიდან, ორ მოქმედებად დაგ. კლდიაშვილისა . . 58

IV—ბლეხი-კაცის ისტორია.—ნაწილი მესამე.—ერკმან-შატრიანისა, თარგმანი ი. მაჭავარიანისა. . . 101

V—*** (ვიქტორ ჰიუგოდან). — ლექსი, თარგმანი ლ—ი წ—ესი 138

VI—ანდრეი ნემოევსკიდან.—I შუღლი, II ფუღი.—თარგმანი ს. —ძისა. 141

VII—არაბელ და სპარსელ მწერალთა გეოგრაფიული და ისტორიული ცნობანი საქართველოს შესახებ.—თარგმანი ი. მაჭავარიანისა. 1

VIII—გურია-აჭარა. — მგზავრის წერილები, თ. სახოკიასი 17

IX—ხელოვნება სოციოლოგიურის აზრით.—თარგმანი ან-ანისა 43

X—კათოლიკენი საქართველოში. — წერილი ლუკა ისარლოგისა 61

XI—ბიბლიოგრაფია. —ბ-ნი მ. ი. სალარაძე „ჩვენი ახალი თაობა“. ქუთაისი 1897 წ. ჰ. ჯ—ია. . . 93

XII—შინაარსი 1897 წლის „მოამბის“ ნოემრებისა . I

XIII—განცხადებანი.

დამატება:

XIV—საქართველოს სიძველენი . . . 449—464

ამირანის შვილნი

ისტორიული რომანი

აფხაზეთის ცხოვრებიდან

პირველი ნაწილი

IX *)

არსლან-ბეის მოულოდნელ წინადადების აწონ-დაწონვაში რომ იყო, ორბელიანს მოაგონდა ის ქალი, რომელმაც თავზეხელაღებულ აფხაზს გულში გენია გაუჩინა. თვითონ თავის თვალით უნახავს ის ქალი. ელაპარაკებოდა რუსეთზე, პეტერბურგზე, — ამ ადგილებში მშვენივრად ატარებენ დროებასაო, — და ახალგაზდა ველურმა ქალმა თვითონ იმასაც აუტოკა გული, მოხიბლა. დანანდა კიდეცა, ეს ლამაზი არსება ნუ თუ ამ მტარვალსა და ბარბაროსს უნდა ხვდეს და თავისის სიცოცხლის დღენი სადმე აფხაზეთის მიუვალ მთებში უნდა განვლიოსო? ამ მშვენიერს ყვავილს შეუძლია მთლად გაიშალოს სხვა, უფრო ნაზ ატმოსფერაში, შეუძლია მეფურის დიდებით მორჭმულმა იცხოვროსო; და ამ დიდებისა სრულიად ღირსია ეს მომჯადოებელი შვილი აღმოსავლეთისაო!

მართალია, ეცოდებოდა ესმა-ხანუმი ორბელიანსა, მაგრამ ზოგი ის ვიკითხოთ, რამდენად მართალი იყო ორბელიანი, როცა ასე ჰფიქრობდა ამ ქალზე? ესმა წმინდა, უმანკო შვილი იყო ბუნებისა, წმინდა იყო ვით იელი მისის სამშობლო მთე-

*) იხ. „მოამბე“ XI 1897 წ.

ბისა, რომელსაც ჯერ კიდევ არ მიჰკარებია უწმინდური, გადამდები სუნთქვა დიდის ქალაქისა. ორბელიანი უხატავდა ქალს სხვა-და-სხვა სურათებს სატახტო ქალაქის გასართობთა, თეატრებს, კონცერტებს, სასახლეში გამართულ ბალების ამბავს ეუბნებოდა.—მართალია, ვეუბნებოდი, ყველა ეს კარგია-მეთქი,—ჰფიქრობდა ორბელიანი,—მაგრამ ესენი ხომ მოჰკლავენ უმანკოსა და წმინდა არსებას, ესენი ხომ წამწიკვლავენ ყოველსავე უმანკოსა და წმინდასა?—თამაშობა? ეს კიდევ უარესია. ყველა უღირსი თავისს უწმინდურს ხელებსა ჰკიდებს, დიაღ, უწმინდურსა და ჭუჭყიანს, თუმცა თეთრი და სუფთა ხელთათმანები აქვს გაკეთებული, დიაღ უწმინდურს ხელებსა ჰკიდებს მთის თოელსავით წმინდა არსებას... არა ეს—მოკვლაა უმანკოებისა, და მკვლელები აქ ყველანი არიან, ყველანი, ვისაც კი ნება აქვს ვალსის სათამაშოდ გაიწვიოს ახალგაზდა, უმანკო არსება; ეს იმას ნიშნავს, რომ ერთსა და იმავე დროს სათითაოდ ყველას ეკუთვნოდე... სათუთი იელი, რომელსაც მხოლოდ მზე ეალერსებოდა, რომელსაც ნელი მთის ნიავი ეუბნებოდა ნანასა, ერთბაშად მოსწყდება, ყველა დაეპატრონება, ყველა ყნოსვას დაუწყებს. უჰ, რა საზიზღრობაა... საწყალი ყვავილი!

აი ეს დაემართება ესმა-ხანუმს პეტერბურგშიო, — ჰფიქრობდა ორბელიანი.

მაგრამ აქ რაღა დაემართებაო? უნდა დაამწყვდიონ ბეხრეკა, მაჯლაჯუნა, ნათრევ შერიფ-ფაშის ჰარემში, უნდა მოსწყდეს მთელს ქვეყანას, სააქაო სიხარულს, უნდა აასრულოს მტარვალური სურვილი მსუნაგის ბარბაროსისა, მისი მონა უნდა გახდეს, ჰარემში მყოფმა ქალებმა სიცოცხლე უნდა მოუშხამონ თავისის ჭორიკანობითა; გაბოროტებული საჭურისი ისე მოექცევა, როგორც ნივთს, მისის ბატონის წამიერის სურვილის დამაკმაყოფილებელს არსებას?—ზოგი ის ვიკითხოთ, — განაგრძო ფიქრი ორბელიანმა, — არსლან-ბეის ხელში, ღარიბულს ქოხში, მარტოდ-მარტო, ტუსაღსავით დამწყვდეულს რა ხეირი დაეყრებაო?

— უკაცრავად, თავადო, მგონი უდროვოდ გეახელით?

ორბელიანი შეკრთა და მოტრიალდა. გენერალი სარკმელთან იდგა და ზღვას გასცქეროდა, ესმა-ხანუმის შესახებ ფიქრებში გართული. კაბინეტში შემოსული სეფერ-ბეი იყო.

— უკაცრავად, რაღასაც ფიქრობდით და მე დაგიშალეთ? —უთხრა სეფერ-ბეიმ.

— არა, თავადო: მე მომავალს ომზე ვფიქრობდი,—ერთბაშად გამოერკვა ორბელიანი.—თქვენი მილიცია ხომ მზადაა საომრად?

— სრულებით მზად გახლავსთ. აი ამ წუთას თავადმა დადიანმა, მამია გურიელმა და მე ჩვენი მეომრები დავათვალიერეთ და სულ ყველაფერი მარაგად გახლავსთ.

— გურულები რას ამბობენ? ხომ სანდონი არიან?

— მეტად სანდონი არიან;—ოსმალები სძულთ.

— დიაღ, ეს მართალია,—სთქვა ორბელიანმა,—მხოლოდ მათი მთავარი მამია, ცოტა არ იყოს, დაუდეგარია. ამაზე წინად მოლაპარაკება ჰქონდა უქვეშევრდომო მეფესთან.

— იმერეთის მეფე სოლომონთან?—ჰკითხა სეფერ-ალიბეიმ.

— დიაღ, ორსავე, სოლომონ მეფესა და მამია გურიელს, უნდოდათ, ახალციხის ფაშის დახმარებით, იმერეთი დაებრუნებინათ, ხოლო გურია ხვანთქრისთვის ჩაებარებინათ, დასაფარავად. მაგრამ საწადელს ვერ ეწივნენ და ახლა მამიასა სურს თავისი ორგულობა შეინანიოს.

— როდის-ღა გავდივართ საომრად, თავადო?—ჰკითხა სეფერ-ბეიმ.

— ხვალ, 12 აგვისტოს. მე თან მეყოლება ექვსი როტა ბელევსკის პოლკისა, ერთი როტა ეგერთა და ორმოც და ათი ყაზახრუსი, ხუთი ზარბაზანიც მექნება.

— ჩვენიც სამი მილიცია გახლავსთ.

— მართალია, მაგრამ არ დაივიწყოთ, რომ, სანამ მე ფოთს გარშამო ჯარს შემოვარტყამდე, შერიფ-ფაშასთან საქმე თქვენ გექმნებათ.

მეორე დღეს, მართლაც, ჯარი დაიძრა საომრად.

ღამდებოდა. მზე, თითქო უშველებელი ბურთია სისხლისაო, ზღვაში ჩაესვენა, გაალისფებულ ცისაკენ ბრჭყვიალა სხივის კონა გამოსტყორცნა, მთის მწვერვალებს ოქროს ფერი სინათლე გადაეფინა. ჰაერში სხვა-და-სხვა მხარეს დანავარდობდნენ ორბები და ყორნები, ზოგი მთებისაკენ მიეშურებოდა ღამის გასათევად.

მართალია, ყულევიდან დიდი მანძილი არ გაუვლიათ. მაგრამ, რაკი ღამდებოდა, განკარგულება მოახდინა ორბელიანმა, ჯარი იმ ღამეს გაჩერებულიყო და მეორე დღეს, დასვენებული, თავს დასხმოდა ფოთს.

ჯარი გაჩერდა თუ არა, მოწინავე რაზმის ყაზახრუსებმა ორბელიანს ერთი საეჭვო სახის აფხაზი მოუყვანეს, ჯაშუში ეგონათ. დაჭერილი აფხაზი თუთშული კი აღმოჩნდა,—არსლან-ბეის გამოეგზავნა. აფხაზმა ორბელიანს ჭალალდის ნაგლეჯი გადასცა, რომელშიაც არსლან-ბეი სწერდა: „გზის მაჩვენებელს გიგზავნით. მისი რჩევა საქმეს მოგაგებინებსთ“.

— ამალამ აქ დარჩი, თავადო,—უთხრა თუთშულმა,—ხვალ დილას კი წაგიყვან და რიონზე კარგ ფონს გასწავლი.

მაგრამ მთლად მაინც ვერ ენდო თუთშულს ორბელიანი და ბრძანა, აფხაზს ღამით თვალი კარგად ადევნეთო.

მეორე დილას თუთშული გაუძღვა და ერთი ნაწილი აფხაზთა და მეგრელთა მეომრებისა, სეფერ-ბეისა და ლევან დადიანის წინამძღოლობით, აგრეთვე სამი როტა ბელევსკის პოლკისა, ტყის ამოფარებით, რომელიც ფოთს სამივ კუთხივ ერტყა, მშვიდობიანად გავიდნენ რიონის მარცხენა ნაპირას და ციხიდან სამის ვერსის სიახლოვეს დაბანაკდნენ. საცა გავიდნენ, იმ ალაგას მაგარი ტივ-ბორანი იყო წყალზე. აი ეს ბორანი ეგულებოდა ომის საქმეში გამოცდილს თუთშულსაც, რომელმაც ისეთი კაცი გაზარდა, როგორიც იყო არსლან-ბეი. უამბორანოდ ზარბაზნებისა და ტყვია-წამალის გადატანა მეორე ნაპირას ყოვლად შეუძლებელი იქმნებოდა. ამ ბორანზე დააწყეს ზარბაზნები, წამლის ყუთები, ზედ შეაყენეს ცხენები

და მეორე ნაპირას გაიტანეს. ხოლო დანარჩენი ჯარი ქვეით გაიყოლია, ტყეს ამოეფარა და ისე თითქმის ფოთის ციხესთან გავიდნენ. მარჯვენა ნაპირას ორბელიანმა ერთი ზარბაზანი დასტოვა, რომლიდანაც, საჭიროების დროს, შეიძლებოდა ციხისათვის ჩრდილოეთიდან და აღმოსავლეთ-ჩრდილოეთიდან ესროლათ. ამ ბატარა გზის გავლით ჯარის-კაცნი არც კი დაღლილან, ისევ დასვენებულნი იყვნენ და ხელად მაგარი ბატარეია გაიკეთეს. ბატარეიას უფროსად იყო ინჟენერი-პოდპურუჩიკი ფრეიმანი.

ოსმალებმა, ციხის საფრებში ჩამალულებმა, ველარ გაუძლეს ფრეიმანის-მიერ ნიშანში ამოღებულ ჯ ისე ნასროლ ზარბაზნის ყუმბარებს და არევით მიაშურეს ციხის მახლობლად მდგარ შენობებს თავის დასაფარავად.

ფოთი არც ისე ადვილი ასაღები იყო, როგორც შორიდან ეგონათ. ხუთი ზარბაზანი ზედი-ზედ იცლებოდა, მაგრამ ოსმალების ბატარა ზარბაზნებს წარბიც ვერ შეახრევინეს. ამასობაში ორბელიანის ჯარს ყუმბარებიც შემოელია. თოფის წამალი კიდევ იყო, მაგრამ ყუმბარა ერთიც არა ჰქონდათ წამლადა.

— მე გიხსნით გაჭირვებისაგან, თავადო,—უთხრა ერთხელ ორბელიანს ლევან დადიანმა;—ფიქრი ნუ გაქვსთ, ყუმბარები გვექნება.

— საიდან ვიშოვით?—გაუკვირდა ორბელიანს.

— სამეგრელოს ციხეებში ბევრი ჰყრია უხმარი სპილენძის ზარბაზნები, ყველას ყუმბარებად გადავადნობთ. ეკლესიებშიაც ბევრი გვაქვს დამტვრეული ზარები. დედას მივსწერავ და მაშინათვე გამოგვიგზავნის.

— ჩინებული აზრია!—გაუხარდა ორბელიანს.— ახლავე მისწერეთ.

რამდენისამე დღის შემდეგ სამეგრელოს დედოფალი თვითონ მობრძანდა ფოთში. თან მოიტანა რამდენიმე ურემი ძველი სპილენძის ზარბაზნები და ზარები. მოასხა აგრეთვე მეგრელებიცა. ხელად გააკეთეს ქურები და ყალიბები და მუშაობა გაჩაღდა. დედოფალი ნინო თვითონ ადევნებდა თვალ-ყურს ყუმბარების ჩამოდნობას და მუშებს ამხნევებდა, კარგი საფარები გააკეთეთო. ჯარის-კაცებს უკვირდათ მისი მამაცობა და უშიშრობა და მოწიწებით შესცქეროდნენ.

ციხიდან შეამჩნიეს, მტრის ბანაკში დედოფალი ნინო მისულაო, და გაცხარებით დაუწყეს სროლა იმ ბატარეიებსა, სადაც ხან-და-ხან გამოჩნდებოდა ხოლმე მამაცი დედოფალი სამეგრელოსი და თავისის თეთრის ჩადრით ოსმალებს აჯავრებდა. ამიტომ თავადი ორბელიანი სულ-მუდამ აფრთხილებდა, საშიშოა აქ ყოფნაო. მაგრამ დედოფალი წარბსაც არ იხრიდა, ისევ წინანდებურად იქცეოდა, იცოდა, რომ, როცა ამათთანა ვარ, უფრო მამაცად იქმნებიან არა მარტო ჩვენი ქვეშევრდომნი, არამედ რუსის ჯარის-კაცებიცაო.

ერთხელ, როცა ახალ გაკეთებულ ბატარეებიდან ახლად ჩამოსხმულ ყუმბარებს ისვროდნენ და უმთავრესს ბატარეიაზე იდგნენ დედოფალი ნინო, მისი შვილი ლევან, თავადი ორბელიანი და სეფერ-ბეი, ამ დროს ციხის კედელზე ერთის ნიშის ახლო ქალი გამოჩნდა.

— უყურეთ, დედოფალო, ოსმალებს უნდათ თქვენ მოგბაძონ,—ღიმილითა სთქვა ორბელიანმა.—ხედავთ, კედელზე ქალია გადმომდგარი, ახალგაზდაცაა.—ეს უთხრა და ჭოგრი დედოფალს გადასცა.—ეტყობა, მამაცობა უნდა გამოიჩინოს:—ერთს ხელში ოსმალეთის დროშა უჭირავს ნახევარ-მთვარიანი, მეორე ხელში—სატევარი და გვემუქრება!..

— ვიცნობ იმ ქალს,—წარბშეკვრითა სთქვა სეფერ-ბეიმ, როცა ჭოგრს გახედა.—ავაზაკ არსლან-ბეის ძუძუდაა.

ამ დროს ბატარეიაზე ამოვიდა გურიის მთავარი მამია. ძალიან დაფიქრებული იყო.

—არსლან-ბეიმ მართალი სთქვა,—უპასუხა მამიამ აჩქარებულად:—ოსმალები უკვე ათელინებენ ჩემს მიწებს თავისს ცხენებს ფეხებითა... შერიფ-ფაშა ბათომიდან მოდის, ფოთს უნდა მიეშველოს და თავისი დანიშნულაც უნდა წაიყვანოს—ესმა-ხანუმი. ეს არის, ახლა მოვიდნენ ჩემნი მზვერავნი და მითხრეს, სერაქსირს ათი ათასზე მეტი ჯარი მოჰყავსო—ზოგი ხმელეთით და ზოგიც—ზღვითაო... მე ნებას არ მივცემ ჩემი სიმინდები სთელონ.

— მეც თქვენთან ერთად გიახლებით გურიის დასაფარავად,—უთხრა ორბელიანმა.

ზედ-დატანებაზე მზვერავებისაგან გაიგეს, რომ შერიფ-ფაშა ზღვის ნაპირ-ნაპირ წამოსულა და ფოთიდან ოცის ვერსის მანძილზე დაბანაკებულაო. სერაქსირს რაკი იმედი დაეკარგა გურულებისა, რომლებიც, როგორც იმერეთის მეფედ ნამყოფი სოლომონ II-ც არწმუნებდა, მეგობრებად მიაჩნდა და რაკი იმასაც მოელოდა, რომ შეიძლება რუსები თავს დაესხნენ ჩემს ჯარსაო, შეეშინდა და ფოთში არ წავიდა. იმის მაგივრად ორს მდინარეს შუა გამაგრდა—მალთაყვასა და გრიგოლეთს შორის. მარჯვნივ მალთაყვა ჩაუდიოდა მისს ბანაკს და მარცხნივ—გრიგოლეთი. ზურგს უკან ტყე და ჭაობები—სრულიად გაუვალი ადგილები ეკრა, ხოლო ზღვის მხრით რამდენიმე საფარი და ჯებირები გაიკეთეს. რაც შეიძლებოდა, კარგად გამაგრდნენ, მტერი ვერ უნდა მისდგომოდა. მაგრამ ბედმა ამ ხელად კი უმტყუვნა ახალგაზდა ესმა-ხანუმის ბებერ საქმროს.

— მე გრიგოლეთის მხრიდან დავეცემი, იქიდან სრულიად არ ეშინიან მტრისა,—სთქვა მამია გურიელმა:—ჩემმა გურულებმა მშვენივრად იციან, სად და სად არის ფონი ამ მდინარეზე.

— მე კი მალთაყვიდან და ზურგს უკანიდან მივუსევ ჯარსა,—გადასწყვიტა ორბელიანმა.

მაშინათვე წინ, მალთაყვისაკენ, გაგზავნა სეფერ-ბეი და ლევან დადიანი, თან გააყოლა ერთი ნაწილი მათის მილიციისა, აგრეთვე ორი როტა ყაბარდოს პოლკისა ორის ზარბაზნით,

ამათ უფროსადც მისცა თავისი ნათესავი მაიორი თავადი ორბელიანი, რომელიც თავისის რაზმით მალთაყვაზე ექვსის ვერსის მოშორებით იდგა.

შერიფ-ფაშას თავზარი დაეცა, როცა დაინახა, რომ ზურგს უკანიდან გურულები მომდგომიანო. მამია გურიელმა ისე მარდად მიუსია თავისი მილიცია, რომ ოსმალებმა თავ-ტანი დაჰკარგეს; გურულებს რომ ვერ გაუძლეს, ოსმალებმა მალთაყვის მხარეს მიაშურეს, მაგრამ აქ წინ ორბელიანმა უყელა და ყუმბარები დაუშინა. ათობით და ოცობით იხოცებოდა ყუმბარებისაგან თავზარდაცემული ოსმალების ჯარის-კაცები. მეტი საშველი არ იყო, გასწიეს ზღვისაკენ. ამ დროს წყალში გამოცურდნენ აფხაზებისა და მეგრელების მარდი ჯიგითები სეფერ-ბეისა და ლევან დადიანის წინამძღოლობით, მოულოდნელად დაერივნენ და მარჯვნივ თუ მარცხნივ ხმლებით მუსრს ავლებდნენ ოსმალებსა. ორის მხრით რომ დამარცხდნენ, გადასწყვიტეს, ჯებირებსა და საფარებს მივაშუროთო. მაგრამ ვერც იქ გაექცნენ სიკვდილსა. სანამ აფხაზები, მეგრელები და გურულები ამარცხებდნენ და მისდევდნენ გაქცეულთ, თავადმა ორბელიანმა არტილერია და ქვეითი ჯარი ნავებით გაიყვანა მალთაყვაში. ამ ალაგას მტრის გამაგრებულს საფარს წააწყდა. ერთი-ღა დარჩენოდა: უნდა იერიშით აეღო მტრის ჯებირები და საფარები.

არ გასულა დიდი ხანი, დასცალეს ზარბაზანი. გაისმა ბრძანება: „იერიშით!“

მთელი ქვეითი ჯარი წინ გაქანდა შურდულივით.

თხრილებსა და სხვა გამაგრებულს ადგილებში ოსმალები თავგანწირვით იბრძოდნენ, მაგრამ არც მოწინააღმდეგენი ჩამორჩნენ.

დიდ ხანს არ გაგრძელებულა ბრძოლა. მალე ორის დროშის ქვეშ მდგარი ჯარის-კაცები ოსმალებისა დაიხოცნენ და შერიფ-ფაშის ჯარი ივლტო. ყველანი ზღვისაკენ გარბოდნენ გემებში ჩასასხდომად. ჰაერში წყევლისა და კრულვის ხმა ისმოდა. პირველად შერიფ-ფაშა გაიქცა.

მაგრამ არც ზღვამ დაინდო დამარცხებულნი. ვინც პირველად მოასწრო ნავებში ჩაჯდომა, გემზე მალე გადავიდნენ. ხოლო ვინც დაიგვიანა, ზღვაში ეარდებოდნენ, რომ ცურვით დასწევოდნენ ნავებსა. მაგრამ იქ თავისივე ძმები ხოცავდნენ. ესენი თავგანწირვით ებღაუჭებოდნენ ხოპებსა და ნავების კიდეებსა, ხოლო შიგ მჯდომთ ეშინოდათ, ჩვენც არ დაგვახრჩონო და შეუბრალებლად ხელებსა სჭრიდნენ, ან ხოპებს თავში არტყამდნენ,— თავიდან მოგვწყდით, არ დაგვახრჩოთო; უბედურნიც წყევლა-კრულვით წყალში იძირებოდნენ. წყალი კიდევ მათის სისხლით იღებებოდა.

ბრძოლის ველსა ჰფარავდა ათას-ხუთას ოსმალთა გვამები. ახლა ის იკითხეთ, რამდენი დაიხრჩო ზღვაში ან გურიის ჭაობებში რამდენი ჩაიფლო! გამარჯვებულთ დარჩათ ოცი დროშა ოსმალებისა და მთელი ვრცელი ბანაკი სერაქსირისა.

აი, ამდენი ზარალი ნახა მოხუცმა შერიფ-ფაშამ ოქროს ქოჩრიან ესმა-ხანუმის გულისათვის, იმ ესმა-ხანუმის გულისათვის, რომელსაც, როგორც შეყვარებული არსლან-ბეი ამბობდა, „სამოთხის სარკმელების“ მსგავსი დიდრონი საუცხოვო თვალები ჰქონდა.

XI

ესმა-ხანუმი, რომლის გულისათვის ამდენი სისხლი დაიღვარა, იმ დროს ნეტავ რას აკეთებდა?

უმანკო ქალმა არა იცოდა-რა და ვერც წარმოიდგენდა ამ სისხლის ღვრის ამბავს. გამომწყვდეული იყო მტრისაგან გარშემორტყმულ ციხეში. ბუნდად სდევდა ერთი დღე მეორესა და სანუგეშო ამბავი არაფერი მოდიოდა. ყოველ ცისმარა დღე დილიდან საღამომდე ესმას ესმოდა, როგორა სცლიდნენ ციხეში ზარბაზნებსა, ესმოდა საპასუხოდ მტრის ბანაკიდან დაცლილ ზარბაზნების ხმაცა. მამა მისის სახე დღით-დღე უფრო და უფრო იღრუბლებოდა. ციხეში ყოველ ცისმარა დღე ჰმარხავდნენ ვისმე ციხის დამცველთაგანს, დღე გამოერე-

ვოდა, ციხიდან ათობით გაჰქონდათ მკვდარი თუ დაჭრილი. მისის სამშობლო ქალაქის დამცველების რაზმი თანდათან თხელდებოდა. ზაფხული უკვე გასულიყო, დადგა წვიმებიანი და ნისლ-ჯანყ-ბურუსიანი შემოდგომა. წინედ ქალს უყვარდა ზღვაზე მისის მამის მორთულ, პეპელასავით აჭრელებულ ნავით სეირნობა, ან ცხენის ჭენება ფოთის გარშამო; ახლა კი ყველაფერი მორჩა: ყველანი დამწყვდეულნი ვართ ციხის კედლებში, როგორც საპატიმროშიო. ადრე თავისი მეგობარი დადაც გვერდითა ჰყვანდა და თავისი თავი ბედნიერად მიაჩნდა; მაგრამ მას შემდეგ, რაც ზღვის პირას ბაასობდნენ ერთად, დადა ეკალივით გულსა სხვლეტდა.

მაგრამ არც თუ სულ უნუგეშოდ იყო,—ჩემი არსლან-ბეი ხომ ციხეში არისო. რაც უფრო ბევრსა ჰფიქრობდა იმაზე, რაც უფრო ხშირადა ხვდებოდა, ახალგაზდა გულში უფრო მეტად და ძლიერად ებეჭდებოდა აფხაზეთის ახალგაზდა გმირის სახე; არსლან-ბეი, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც დადამ დაწვრილებით უამბო მისი თავგადასავალი, ესმა-ხანუმის თვალში რაღაც მიუწდომელ ადამიანად გადიქცა, ერთი ასად გაიზარდა, გადიდდა. ოღონდ კი დავუახლოვდე ამ მიუწდომელ ღვთაებას, მისი ყურადღება დავიმსახუროვო, და მერე... მერე, რაც უნდა... მარტოოდენ ფიქრი არსლენ-ბეიზე ესმას თავსბრუსა ჰხვევდა, გული ეწურებოდა ტკბილ და თან მტანჯველ მოლოდინში...

გამჭრიახსა და გამოცდილს დადას, როგორც ხუთის წლით უფროსს ესმაზე, არ გამოეპარა ქუჩუკ-ბეის ახალგაზდა ქალის წუხილი და სულიერი მდგომარეობა. მაშინათვე შეამჩნია ცვლილება; მაგრამ მიზეზი კი ვერ შეეტყო მისის გამოცვლისა. „გაიზარდა, პატარა აღარ არისო“,—ჰფიქრობდა დადა:—„თვითონაც ვერ ატყობს, რომ უკვე ქალი გახდა, ქალის მოფხოვნილება გაეღვიძა... მაგრამ როგორღაც გვიან კია... ესმა უკვე თოთხმეტის წლისაა, და მე კი ათის წლისამ ვიცოდი, დედაკაცი რა არის... მახსოვს გამოქვაბული... მახსოვს ღამღამობით რომ ველოდებოდი... მახსოვს მისის ხელის მოკარე-

ბა... სულ ვთახთახებდი... გაბადრული მთვარე თავს დაგვცქერდა... „დადა, დღეს შენ ათი წელიწადი შეგისრულდა“,— მითხრა არსლან-ბეიმ და ხელი მომკიდა... პირველად მაშინ ვიგრძენი ისეთი რამ, რაც ადრე არ მიგრძვნია, თუმცა ადრე მკოცნიდა კიდეცა... გამოქვაბულში კი მარტო ხელი მომკიდა... ესმა-ხანუმის გულიც ამასვე თხოულობს, მხოლოდ ჯერ თვითონაც არ იცის, რა უნდა, რა სწადია, გამორკვეული არა აქვს“...

არა, დადა სცდებოდა. ესმა-ხანუმმა ახლა შეიტყო, რა სწადდა. ადრე, როცა არსლან-ბეის მხოლოდ განაგონად იცნობდა, ამ ყმაწვილს აქებ-ადიდებდა ისე, როგორც „ვეფხის-ტყაოსნის“ გმირს ავთანდილს. მისს გულს მაშინაც სწყუროდა რაღაცა, უნდოდა რაღაცა. მაგრამ ახლა კი გაიგო, რა იყო საგანი ამ წყურვილისა. ახლა ყოველი შეხედვა არსლან-ბეისა ტანში სისხლს უღელვებდა. ახლა გაგებული ჰქონდა, რას ნიშნავდა, მისი შეხედვა, და თრთოდა, თახთახებდა ართუ შიშისა, ართუ ბედნიერებისაგან... დიაღ, ბედნიერებისაგან, მხოლოდ ბედნიერებისაგან. ეშინოდა, აი, საცაა, მოვა ჩემთან, მომიტაცებს და წამიყვანსო... ეშინოდა, არ მომიტაცოსო, და იმავე დროს გული-გულში ამბობდა კიდეცა, ნეტავ კი მომიტაცოსო!

ნატვრა მალე აუსრულდა. ერთხელ არსლან-ბეი თვალყურს ადევნებდა, ციხიდან რუსებს როგორ ესვროდნენ ზარბაზნებსა. ამ დროს მტრის ტყვია ციხის ქვას მოხვდა და ქვის ანატკეცმა არსლან-ბეი, თუმცა სასიკვდილოდ არა, მაგრამ ისე მძიმედ დასჭრა, რომ გული შეუღონდა. მაშინათვე ქუჩუკ-ბეის სახლში წაიყვანეს და ლოგინში ჩააწვინეს.

დადამ რომ დაინახა დაჭრილი არსლან-ბეი, გაფითრდა და, ის იყო, გული უნდა წასვლოდა, მაგრამ ღონე მოიკრიბა და ავადმყოფს მიეშველა. ესმა-ხანუმმა კი ვეღარ გაუძლო, საშინლად დაიკივლა და გულშეღონებული ძლივას მოაბრუნეს. დადა მთელი ღამე არ მოშორებია თავისის გაზდილის საწოლს. დილაზე იმის მაგივრად ესმა-ხანუმი მოუჯდა ავადმყოფს. არსლან-ბეის

ამ დროს ეძინა. ესმას ხელში ეჭირა ტკივილების დამაამებელი სასმელი წამალი, მოხუც მოსამსახურე დედაკაცის შემზადებული. დიდ ხანს, სულ დიდ ხანს უცქეროდა სიყვარულით სავსე თვალებით ესმა-ხანუმი მძინარე ახალგაზდა აფხაზს, რომელსაც სისხლის დენისაგან სახე ცოტათი გაჰფითრებოდა. რაღაც მშვიდი ფიქრი, რაღაც სინაზე გადაჰფენოდა ამ მამაცს სახეს. იმას რომ უყურებდა, ესმას არა სჯეროდა, რომ ამ მისთვის ძვირფასს კაცს თავისი მამა და ძმები მოეკლა... „არა იმათ ბეჟან შარვაშიძე მოჰკლავდაო“... ამ დროს ქალი დაიხარა და ნაზად ეამბორა ძირს ჩამოშვებულს ხელს მძინარე ავადმყოფისას... არსლან-ბეის ქუთუთოები შეჰკრთა... და გაახილა თვალები, რომლებიც მყისვე გაშმაგებულის სიხარულით აღევსო... „ესმა, სამოთხის ქალწულო“!—წამოიძახა ავადმყოფმა. მერე წამოჯდა ქალის ტანს ხელები მოხვია. ესმა, აკანკალებული, გულში ჩაეკრო... „ჩემო სიცოცხლე, ჩემო სულის დგმავ! ესმა, ჩემო ესმა!“

ყოველივე ეს ისე მოულოდნელად მოხდა, რომ ქალმა თითქო გონება დაჰკარგაო. ესმამ თავტანი დაჰკარგა, რაღაც შმაგმა გრძნობამ მთლად შეიპყრო, და უფრო და უფრო ეკვროდა ძვირფას არსებას. ამავე დროს ეგონა, თუ პირდაპირ შევხედე, სირცხვილისაგან დავიწვებიო. სული უგუბდებოდა. მაგრამ ამ ამბავმა რამდენსამე წამს გასტანა,—იელვა და გაჰქრა, ელვასავით. ესმა-ხანუმი გონს მოვიდა, როცა ყური მოჰკრა არსლან-ბეის სიტყვებს. ეს სიტყვები თითქო გაუგებარი იყო მისთვისაო.

— მოგიტაცებ, ჩემთან წაგიყვან აფხაზეთში, მთებში!—ჩემს გულში დაგმალავ. შენს თავს არ დავანებებ ჰარემისათვის.

მხოლოდ ახლა მიხვდა ცოტ-ცოტათი, რასაც ეუბნებოდნენ,—და შეეშინდა.

— ვის არ უნდა დაანებო ჩემი თავი?—ჰკითხა შეშინებულმა ესმამ.

— განა არ იცი, გენაცვა, რომ შენს თავს მამა-შენი შერიფ-ფაშას დაჰპირდა?—ჩუმისა, მაგრამ აღგზნებულის ჩურჩულითა ჰკითხა არსლან-ბეიმ.

— შერიფ-ფაშასაო? ღმერთო ჩემო!—ჩურჩულითვე უპასუხა შეშინებულმა ქალმა.

— ჰო, გენაცვა: სერაქსირი კიდეც ამიტომ მოდის ფოთში... საცაა, მოვა,—ჯაშუშებმა მითხრეს.

ესმა-ხანუმმა სასოწარკვეთილებით თავისსავე ხელებს მტვრევა დაუწყო.

— მაგრამ შენს თავს მე არავის დავანებებ, ჩემო სულისდგმავ!—ჩურჩულებდა არსლან-ბეი.—მოგიტაცებ... სოხუმში უნდა წაგიყვანო, აფხაზეთში... ჩემი ცოლი უნდა გახდე, ჩემი მბრძანებელი და თან აფხაზეთის მბრძანებელიცა... ოქროს თავზე სამეფო გვირგვინს დაგადგამ და მეფე გახდები აფხაზეთისა, შენის არსლან-ბეისა!

— დადა?—გაუბედავად ჰკითხა ქალმა; თანაცა გრძნობდა, სირცხვილისაგან ლოყები მიწითლდებაო.

— დადა—ჩემი ძუძუდაა, ჩემი მოახლე არის, შენ კი მეფე იქნები ჩემს სასახლეში.

ესმა-ხანუმი ჩუმად იყო. მეტის-მეტად აღელდა ამ რამდენსამე წუთში, ააღელვა მოსალოდნელმა ბედნიერებამ, რომელმაც მეხ-ნაკრავივით დაუწვა გული, ააღელვა იმ საშინელმა ამბავმა, რომ როგორც ნივთი, როგორც ცხვარი საზიზღარს სერაქსირს უნდა მიმცენო.

— უნდა წაგიყვანო,—განაგრძო არსლან-ბეიმ,—შენ ჩემი დანიშნული ხარ. ჩვენსა, აფხაზეთში, სირცხვილი არ არის დანიშნულის მოტაცება... უეჭველად უნდა მოგიტაცო...

ცხარმა და ახალგაზდა ქალმა მალე გადასწყვიტა თავისი ბედი. ცხელის სამხრეთის შვილი თავით კი არა ჰფიქრობდა, არამედ გულით. გული თავისს ბრძანებას ელვის სიმალეზე ატყობინებდა ოქროს-ქოჩრიან თავს. მარტოოდენ შერიფ-ფაშის სახელისა და მისის ჰარემის გაგონებაზე ქალს გული ეწურებოდა სიმწარისა, შიშისა და ზიზღისაგან. ხოლო არსლან-ბეის სიტყვები: „გენაცვა, ჩემო სულისდგმავ, ჩემო სულის კლიტევ“—გულს ნეტარებით უტოკებდა. მამა როგორღა დავაგდოვო? ამბობდა გულში. მაგრამ როცა სერაქსირის ტყვე გავხდები,

ხომ უნდა დავანებო თავი მამასაო! დედა მე არა მყავს. დედა რომ მყავდეს, თავისდღეში არ დამიშლის, წინ არ გადამეღობება, რომ საყვარელ ადამიანს გავყვეო. მართალია, მამა მყავს, მაგრამ რაღა მამაა? მე არც კი მითხრა რამე სერაქსირის შესახებ; ჩემ დაუკითხავად გაუყიდნივარ! უმალ პეტერბურგში წასვლას ვარჩევ და ტრაპიზონის ჰარემში კი არაო!

— კარგი, მაგრამ როგორღა წავიდეთ აქედან, როცა გარშემო მეგრელები და ოსმალები გვარტყია?—გაუბედავად ჰკითხა ესმამ.

— ამის დარდი ნუ გაქვს, ჩემო კარგო,—უპასუხა არსლან-ბეიმ.—მე დროითვე მოვამზადე ყოველივე... მაპატივე, ჩემო მარგალიტო, დიდი ხანია, შენი მოტაცება გადაწყვეტილი მაქვს. მხოლოდ მე ის მინდა გავიგო, შენ თანახმა ხარ, თუ არა? მითხარი! მაჩვენე შენის ბროლის კბილების ელვარება! ჩემის სულის სიმებზე შენის სანეტარო ხმით დაუკარი.

ამ დროს ზარბაზნის ხმა გაისმა.

— გესმის, ჩემო კარგო?—ჰკითხა არსლან-ბეიმ.—თუ შერიფ-ფაშამ ფოთს დროით ვერ უშველა, რუსები ციხეს აიღებენ და შენ ან რომელისამე ყაზახ-რუსის ტყვე გახდები ან და შერიფ-ფაშისა, თუ იმან დაასწრო მოსვლა.

— არა, არა!—უთხრა შეშინებულმა ქალმა.—მაგრამ აქედან როგორ-ღა უნდა გავიდეთ?

— ყური დამიგდე,—აჩქარებით უთხრა არსლან-ბეიმ.—სანამ არავინ მოსულა, ყველაფერს გეტყვი. ციხიდან საიდუმლო გზით შეიძლება გასვლა. ამ გასავალ გზის ამბავი მარტო მე და მამა-შენმა ვიცით. მეჩითის უკანა კედელში, მინარეთის მარჯვნივ, საიდუმლო კარია; თუ ზედ იატაკთან ლურსმანი დააჭირა კაცმა, ეს კარი გაიღება. კარიდან მიწის ქვეშ ტალანი იწყება, იქიდან პირდაპირ ზღვასთან გამოვა კაცი. ტალანის ბოლოს დიდი ქვა მიგორებული, რომელიც ერთის მანქანის წყალობით ადვილად აიწევა. ამ ქვას სქელი ბუჩქი ჰფარავს კუნელისა. ჩემი ერთგული თუთშული უკვე გავუგზავნე თავად ბეჟან შარვაშიძეს სოხუმში. ვსთხოვე, ხვალ შუალამისას

ფოთის ციხის კედელთან მოაყენე ნავი და მენავენი-მეთქი. აი ამ ნავში ჩავსხდებით და წავალთ.

ესმა-ხანუმს არსლან-ბეის ყურის-გდებაში უარესად აუტყდა კანკალი.

— დადა ჩვენთან წამოვა?—ჰკითხა ქალმა ცოტა ფიქრის შემდეგ.

— წამოვა, თავის სოფელში უნდა დაბრუნდეს.

— კარგი, მაგრამ, ჯერ წამოსვლა სად შეგიძლია, დასუსტებული ხარ, ჭრილობას პირი არ შეუკვრია.

— არა, ჩემო ძვირფასო, მე დღესვე წამოვდგები.

ამ დროს ვიღასაც ფეხის ხმა გაისმა. ორივე დაჩუმდა. ოთახში ფეხ-აკრებით ქუჩუკ-ბეი შემოვიდა, აღელვებული.

— ალაჰ-ქიარიმ!—სთქვა ქუჩუკ-ბეიმ.

— ალაჰ-აქბერ!—უპასუხა არსლან-ბეიმ.

— როგორა ხარ?

— მე დღესვე მინდა ავდგე... მაჰმადმა სამოთხიდან გურია გამომიგზავნა და იმან მომარჩინა,—ღიმილით უპასუხა არსლან-ბეიმ.

ესმა-ხანუმი გაწითლდა. მამა დაიხარა და ნაზად ხელი გადაუსვა მისს ოქროს ფერს თმას.

— დაუჯერებელი ამბავი გავიგე,—სთქვა ქუჩუკ-ბეიმ, ძალზე დაღონებულმა.—თავადმა ორბელიანმა შემატყობინა, რომ შერიფ-ფაშის ჯარი, ჩემს საშველად მომავალი, გრიგოლეთსა და მალთაყვას შუა დამარცხდა საბოლოოდ. მაგრამ მე კი ყოველივე ეს სიცრუვე მგონია. რუსებს ჩემი მოტყუილება სწადიათ, რომ მე ციხე დაეუთმო. მაგრამ ამას ვერ მოესწრებიან! ჯერ კიდევ საკმაო თოფ-იარაღი მაქვს, მანამდე შერიფ-ფაშაც მომეშველება. სერაქსირი ისეთი კაცი არ არის, რომ ხელი აიღოს იმ ქალზე, რომელიც აქ უცდის.

ამის თქმაზე ქურდულად ქალს გადახედა. ესმა-ხანუმი საშინლად გაფითრდა.

— როგორც გატყობ, ძალიან დაღლილი უნდა იყვე, ჩემო ოქროს ბატკანო,—უთხრა ალერსით და ხელახლა გადუსვა

ხელი ქალს თავზე.—წადი, მოისვენე. მე და თავადიშვილი საქმის შესახებ მოვილაპარაკებთ. მგონი, ახლა კარგად არის, იმედია, დღესვე გადაუხდის ურუსებს სამაგიეროს.

ესმა-ხანუმმა ქურდულად თვალი მოჰკრა არსლან-ბეის და ოთახიდან გავიდა.

— მაშ ორბელიანმა შემოგითვალა, სერაქსირის ჯარი დაამარცხესო?—ჰკითხა არსლან-ბეიმ და ლოგინზე წამოჯდა.—ეგ რა დასაჯერებელია? ცხრა ათას კაცს როგორ დაამარცხებდნენ!

— მეც არა მჯერა,—დაფიქრებულად წარმოსთქვა ქუჩუკ-ბეიმ.—მაგრამ ამ ქალის ტანისამოსში გამოწყობილი ყაზახი, დედოფალი დადიანისა, ციხის პირდაპირ რაღაც მიწის კოშკის მსგავსს აკეთებს. ალბად უნდა იქიდან შიგ ციხეში გვესროლოს ზარბაზანი... ეგ შეჩვენებული დედოფალი, ეგა! იმას ზარები რომ არა ჰქონოდა, ძაღლ-ურუსებს სასროლი არაფერი ექნებოდათ,—არ ვიცი, ქვით თუ გასტენავდნენ ზარბაზნებს. ახლა კი ვხედავ, რომ ციხეზე ასასვლელ კიბეებსაც აკეთებს... რა საჭიროა, სადაც დედაკაცი გაერევა, იქ საქმე უეჭველად უნდა გაფუჭდეს! სეირი ის იქნება, თვითონ ამოვიდეს ამ კიბით!

— მე ჩემს ერთგულს თუთშუღს მოველი.—უთხრა არსლან-ბეიმ,—გველად იქცევა და ციხეში მაინც შემოძვრება როგორმე და სერაქსირის ამბავს დანამდვილებით შეგვატყობინებს.

ამ დროს დადა შემოვიდა, და ამათაც ლაპარაკი შესწყვიტეს.

თუთშული იმავ ღამეს გაჩნდა და თავისს გაზრდილს შეატყობინა, სერაქსირი საბოლოოდ დაამარცხესო. არსლან-ბეის თვალები ბოროტის მხიარულებით გაუბრწყინდა.

— შენ ეს ამბავი ჯერ შენს გულში ღრმად ჩაიმარხე,—უთხრა არსლან-ბეიმ.—ქუჩუკ-ბეის ვუთხრათ, რომ რუსები ყველგან დამარცხებულან და სერაქსირი ფოთში მოდის-თქო. ამასობაში შენ ფოთიდან გასასვლელად მოემზადე. ბეჟანი,—შენ თვითონ იცი,—ხვალ შუაღამისას ნაპირთან უნდა გველოდოს.

— ოქროს-ქოჩრიანი ქალი?—ჰკითხა საიდუმლოდ თუთ-შულმა.

— ოქროს-ქოჩრიანი ქალი ჩვენთან იქმნება:—ყველაფერი იცის... სერაქსირისა ისე ეშინიან, როგორც მერცხალს ძერისა; მე კი საშინლად უყვარვარ, უჩემოდ სიცოცხლე არ უნდა.

XII

რამდენიმე დღე გავიდა. ნოემბრის ერთს დილას რუსის ბანაკიდან, რომელიც ფოთის ციხის ძირას ეს მესამე თვე იდგა, გამოვიდა მცირედი რაზმი ცხენოსანთა და პირდაპირ ციხის მთავარ ალაყაფის კარებისაკენ გასწია. ალაყაფის კარების ზემოდან კოშკი იყო, რომლის სათოფურებიდან ზარბაზნები შავად მოსჩანდა. გუნდს წინ მიუძღოდა სეფერ-ალი-ბეი. ტანთ მდიდრულად ეცვა, მისის ბოხოხის ბრილიანტის ვარსკვლავი მზეზედ ათასფერად ბრჭყვიალებდა.

კარებს რომ მიუახლოვდნენ, სეფერ-ბეიმ ანიშნა და საყვირი დაუკრეს. ციხიდან საყვირითვე მისცეს პასუხი და უშველებელის ხმაურობითა და ჯაჭვების ჩხარუნით კარები გაიღო. ცხენოსანთა გუნდი ციხეში შევიდა, ხოლო კარები წინანდელის ხმაურობითა და ჩხარუნით მიიხურა. სეფერ-ბეი ცხენიდან ჩამოხტა თუ არა, მოწიწებით მიეგება ქუჩუკ-ბეის ადიუტანტი და პირდაპირ ციხის უფროსის ოთახში შეიყვანა. ქუჩუკ-ბეი ძალიან დაღონებული იჯდა.

— მშვიდობა შენს სახლსა!—უთხრა აფხაზეთის მთავარმა და ქუჩუკ-ბეის მიუახლოვდა.—უქეიფოდ ხომ არა ბრძანდებით?

— დიდი უბედურება დამატყდა თავზე,—უპასუხა ქუჩუკ-ბეიმ.—ჩემი ქალი მომტაცეს; დამეკარგა ჩემი თვალის სინათლე, ჩემი ესმა.

— რასა ბრძანებთ! ესმა-ხანუმი?—გულმტკივნეულადა ჰკითხა სეფერ-ბეიმ.

Scientific

— დიაღ, მგელმა მომტაცა ოქროს-მატყლიანი კრავი... არსლან-ბეი 'სახლ'ში შემოვუშვი, და იმ წყეულმა ეგ საქმე კი მიყო!..

სეფერ-ბეის საშინლად ეწყინა ეს ამბავი.

— სხვა სიკეთეს რას უნდა მოელოდეს კაცი მამის-მკვლელისა და მეორე კაინისაგან! — აკანკალებულის ხმით უთხრა სეფერ-ბეიმ. — მხოლოდ ეს მაკვირვებს, გარშემორტყმულ ციხიდან როგორ გაიპარა ისე, რომ ვერავინ დაინახა!

— საიდუმლო გასასვლელი იცოდა... ზღვაში გადის. მე, როგორც მოკავშირეს, ეს საიდუმლოება გავანდე, და იმან კი ჩემი საუნჯე მომტაცა.

— დიდი ხანია, რაც ეგ მოხდა?

— რამდენიმე დღეა... იმ ავაზაკმა მომატყუა: მითხრა, სერაქსირმა რუსები დაამარცხაო, იმ დროს, როცა მალტაყვასთან შერიფ-ფაშაზე გაუმარჯვნია მტერსა... იმ ღამესვე მომტაცა ჩემის გულის მარგალიტი, ჩემის მოხუცებულობისა და მარტოობის ნუგეში და სიტკბოება... ღამე დარაჯებს უნახავსთ თურმე, ნაპირიდან ნავი გავიდა და ჩრდილოეთისაკენ დაიჭირა გზა, მაგრამ ყურადღება არ მივაქციეთო. ახლა ჩემთვის დედამიწაზე არც ბედნიერებაა, აღარც დიდება და სახელია... რაღად მინდა სახელი და დიდება უჩემმზეოდ? რაღად უნდა დავიცვა ფოთი? ვილასთვის? ჩემის ჯარის მაშაკი მეომრები მტრებს რაღად უნდა შევაკლა?

ამის თქმაზე, მწუხარებისაგან გატეხილმა მოხუცმა ტირილი დაიწყო. სეფერ-ბეის მეტის-მეტად შეეცოდა ქუჩუკ-ბეი.

— აიღეთ ჩემი ციხე... დაეპატრონეთ... აქ ჩემის ცოლის საფლავის მეტი არაფერი დამრჩენია, — გულდამშვიდებით განაგრძო მოხუცმა. — აქ ჩემის ესმას პატარა ფეხების კვალი მაინც რომ დარჩენილიყო, ფოთს არავის დავანებებდი... მაგრამ აწ ალარ არის ამ პაწაწა ფეხების კვალი, ზღვის ქარმა წაშალა. ერთი-ღა დამრჩენია: შერცხვენილი სტამბოლში წავიდე და ველოდო ჩემის ფადიშაჰისაგან ღირსეულს ჯილდოს — წვრილს და მაგარს ბაწარს, რომელიც კისერში უნდა ჩამეჭრას და ბო-

ლო მოელოს ჩემს ფიქრს, წვალებას, მოგონებას... სად არის ახლა ჩემი პაწაწა ქალი? ნეტავი, ვაგონდები მაინცა? ოჰ, დაეპატრონეთ ჩემს ციხესა! ახლა რაღად მინდა?

— ჩვენ ისე ჩავიბარებთ, რომ თქვენი ღირსებაც არ შევლახოთ, — თავმდაბლად უთხრა სეფერ-ბეიმ. — თქვენ მამაცად იცავდით, ღირსეულ მოწინააღმდეგეს ჩვენც ვაფასებთ. თქვენა და თქვენი ჯარი ციხიდან პატივით გამოხვალთ — თოფები ხელში გექნებათ, არ წაგართმევთ. ფადიშაჰმა დეე გაიგოს, რომ ჩვენ მოწიწებით პატივსა ვსცემთ მტერს, რომელიც იძულებული იყო ღვთის განგებით თავისზე ძლიერს მტერს და მორჩილებოდა.

— გმადლობთ, — გულგრილად უთხრა ქუჩუკ-ბეიმ: — თოფი გვექნება, თუ არ გვექნება — ეს სულ ერთია!

— არა! მაგას რადა ბრძანებთ! ძველად, ჩვენის წინაპრების დროს, დედა რომ შვილს ომში გაისტუმრებდა, ხელში ლახვარსა და ფარს მისცემდა და ეტყოდა: — „ან ფარიანად, ან ფარზედაო“. ეს ნიშნავდა: „ჩემთან ან გამარჯვებული და ფარიანი დაბრუნდი, ან და ვაჟკაცურად მოკვდი შენს ფარზედაო“. ფოთის დამცველები ფადიშაჰთან ფარიანად დაბრუნდებიან, — ეუბნებოდა ნუგეშის-საცემლად სეფერ-ბეი დარდისაგან გატეხილს მოხუცს.

— ეს პირობა თავად ორბელიანისა არის? — ჰკიხა ქუჩუკ-ბეიმ.

— ჩემი პირობაც ასეთია, — უპასუხა სეფერ-ბეიმ.

— მე კიდევ ერთს პირობასაც დაგიდებთ, ეს პირობა არც შენ მოგგონებია და არც თავადს ორბელიანს, — ნაღვლიანის ღიმილით წარმოსთქვა ქუჩუკ-ბეიმ.

— რა პირობაა? თუ ჩვენის საბჭედრო წესის წინააღმდეგი არ იქნება, ორივე დაგთანხმდებით.

— სრულიად არა! მე გთხოვთ ნება მომცეთ წავიღო ჩემის პირადის იარაღის გარდა ჩემის საწყალ ქალის დარჩენილი ტანისამოსი, მისი ყველა ნივთები, სათამაშოები, თოჯინები.

— თავადო, ლამის არის, მეც ამატირო! — წამოიძახა სეფერ-ბეიმ და ატირებულს მოხუცს გადაეხვია. — წყეულიმც იყოს

მამის-მკვლელი და კაინი, ას გზის იყოს წყეული! მერწმუნე, კეთილშობილო თავადო, ვეცდები შენი ქალი შენვე ჩაგაბარო,—მისს მომტაცებელს ზღვის ფსკერშიაც ჩავყევები. მე და იმას ჯერ ანგარიშები არ გაგვისწორებია.

ქუჩუკ-ბეიმ ამის თქმა-ღა მოახერხა: „ჩემო ღუღუნა მტრედო“!

— ფოთის ჯარი აქედან სად უნდა წაიყვანო? — ჰკითხა სეფერ-ბეიმ ცოტა ხნის სიჩუმის შემდეგ.—რომელ ციხეში აპირობთ წაყვანას: ანაფაში თუ ტრაპიზონში?

— მგონი, ტრაპიზონს, სერაქსირთან, — უთხრა გონებადაფანტულსავით ქუჩუკ-ბეიმ: — სერაქსირთან.... ის ჩემთან უნდა მოსულიყო, მაგრამ ვერ მოატანა, ახლა მე თვითონ მივდივარ იმასთან... მთასა ვსთხოვე მომეშველე-მეთქი, ჯერ არ მოდიოდა, მერე წამოვიდა—მაგრამ გზაში წაფორხილდა... მხოლოდ საქმე ის არის, გემები არ მაბადია, რომ აქედან ჩემი უანაწერო გარნიზონები წავასხა, ის გარნიზონი, რომელიც თქვენმა სპილენძის ყუმბარებმა და დედოფალმა დადიანმა თითქმის გამინახევრეს:—ჩემი მამაცი ამხანაგები შავს მიწაში განისვენებენ, 272 კაცი-ღა დამრჩა.

— აქედან მეგრელების ნავებით შეგიძლიათ წასვლა,— უთხრა სეფერ-ბეიმ. — ამის შესახებ მოლაპარაკება გვქონდა. დედოფალმა დადიანმა სთქვა, ათს მოზრდილ ნავს და ერთს ბარკასს ვათხოვებო. მხოლოდ მერე კი უნდა დააბრუნოთ ფოთში.

— რა თქმა უნდა, რა თქმა უნდა... მათხოვარას ბერკეტს აძლევენ ხელში, და ისიც, რა თქმა უნდა, დააბრუნებს.,.

მეორე დღეს, 1809 წლის ნოემბრის 15, რკინის მძიმე კარები ფოთის ციხისა ჩხარუნით ნელა გააღეს და ქუჩუკ-ბეი და მისი მცირე ჯარი დროშებით გამოვიდა ციხიდან. ქუჩუკ-ბეის გვერდთ მოჰყვებოდა მისი ადიუტანტი. ვერცხლის ლანგარზე ოქროს გასაღები იდო. ოსმალეთი რუსეთს უთმობდა ფოთის პირველხარისხოვანს ციხე-სიმაგრეს. დამორჩილებული გარნიზონი ციხის კედელთან გამწკრივდა.

ამავე დროს რუსისა და მის მოკავშირეთა ბანაკიდან გამოვიდა ერთი გაბრწყინებული გუნდი მხედართა. ამ გუნდს შეადგენდნენ: გენერალ-მაიორი თავადი ორბელიანი, სეფერ-ალიბეი, დედოფალი ნინო დადიანისა, მისი შვილი ლევანი, თავადი გურიელი, მაიორი თავადი ორბელიანი და რამდენიმე აფიცრები და თავადები აფხაზეთისა, სამეგრელოსი და გურიისა. იმათ უკან მისდევდა გაშლილის დროშებით ერთი ნაწილი რუსის ქვეითა ჯარისა და ერთი ნაწილიც აფხაზებისა, მეგრელებისა და გურულებისა.

გამარჯვებულები დამარცხებულთ მიუახლოვდნენ თუ არა, ამ უკანასკნელთ ქუჩუკ-ბეიმ ანიშნა, და, მორჩილების ნიშნად, ძირს დაუშვეს იარაღიცა და დროშებიცა:—ძლეული იარაღი თავს იდრეკდა გამარჯვებულის წინაშე.

ქუჩუკ-ბეიმ ადიუტანტს გამოართვა ლანგარი და ციხის გასაღები და თავადს ორბელიანს მიუახლოვდა.

— ყოვლად-შემძლებელის ღმერთის ნება ყოფილა გაეშარჯვნათ რუსის ჯარსა და მისთა მოკავშირეთა,—აკანკალებულის ხმით წარმოსთქვა ფოთის ციხის უფროსმა:—და მეც ძლევამოსილს ვაძლევ ამ გასაღებს, რომელმაც, დამარცხება რა არის, ამის მეტად არ იცოდა: ეს გასაღები იმავ დროს შავის ზღვის გასაღებიც არის!

მერე უცბად მოტრიალდა ციხისაკენ და მწარედ წამოიძახა:

— მშვიდობით, ჩემო სიამაყევ! მშვიდობით, ჩემის დაკარგულის ქალის აკვანო!—ესა სთქვა მოხუცმა და ტირილი დაიწყო.

თავადმა ორბელიანმა გასაღები თავისს ადიუტანტს გადასცა და ქუჩუკ-ბეისა და მისის ციხის გარნიზონს შემდეგის სიტყვებით მიმართა:

— სახელოვანო ფოთის ციხის უფროსო და მისნო მამაცნო თანამეომარნო! თქვენ პირნათლად აასრულეთ თქვენი მოვალეობა თქვენის მბრძანებელისა და მამულის წინაშე. რაც ხანი თქვენის ციხის აღებასა ვცდილობდით, თქვენ ერთს წუთსაც

არ გაგიგდიათ ხელიდან იარაღი, და მეც არ გართმევთ ამ იარაღს: იმავ ღირსებით ატარეთ კვლავაც. მე ახლა ნებას გაძლევთ თქვენს სამშობლოში დაბრუნდეთ.

ქუჩუკ-ბეიმ ანიშნა და მედოლემ შესაფერ კილოზე დოლი დაუკრა. ფოთის გარნიზონი, თითქო სამგლოვიარო მარშის ხმაზე მიდისო, მწყობრად გაემართა ზღვის ნაპირისაკენ ნავებში ჩასასხდომად.

დაუკრეს დოლი რუსის ჯარში. აფრიალებულ დროშებით რაზმები ყურამდე გაღებულ კარებში შევიდნენ და ციხემაც თავისი ახალი პატრონები შთანთქა.

XIII

მხოლოდ 24 ნოემბერს დაბრუნდა ტორმასოვი ტფილისში. სპარსეთის სამზღვარზედ მდებარე ციხე-სიმაგრეების დასათვალიერებლად იყო წასული, ფოთის აღების ამბავი ჯერ არ იცოდა.

ის იყო, ტანისამოსი გამოიცვალა და თავისს კაბინეტში შევიდა. ამ დროს მოგილევსკიც შემოვიდა მასთან. ხელში ვერცხლის ლანგარი ეჭირა.

— ეს რა ლანგარია?—ჰკითხა ტორმასოვმა.

— გასაღები გახლავსთ, თქვენო მაღალ-აღმატებულებავ,— მოწიწებითის ღიმილით უპასუხა კავკასიის მთავარმართებელს მისმა საქმის-მწარმოებელმა.

— რა გასაღები? რისა?

— შავის ზღვისა და... სტამბოლისა.

ტორმასოვი ისე გაოცდა, რომ არ იცოდა, რა ეთქვა.

— შავის ზღვისა? სტამბოლისა?

— სტამბოლისა... მერე იქნება; ჯერ მარტო შავის ზღვისაა: ფოთის ციხე ავიღეთ. აი მოხსენებაცა.

— მადლობა ღმერთს, ძლივს! —წარმოსთქვა ტორმასოვმა და პირჯვარი გამოისახა.

— გამარჯვებაც ასეთი სახელოვანი უნდა, თქვენო მაღალ-აღმატებულებავ! — განაგრძო მოგილევსკიმ. — უფრო ის არის

სასიხარულო, რომ ციხის აღება არც კი დაგვჭირებია... ორბელიანის მოხსენებაში ბევრი საინტერესო ამბავია დაწვრილებით აღწერილი. ამ საქმეში რომანიც ურევია, ოქროს-ქოჩრიანი თავიცა, ქუჩუკ-ბეის მშვენიერ ქალის მოტაცებაცა. ციხეში 35 ზარბაზანი და დიდძალი ტყვია-წამალი დახვდა თურმე ჩვენს ჯარსა... ქუჩუკ-ბეი თავდარიგიანი კაცი იყო.

— თვითონ იმას რა უყვეს?—ჰკითხა ტორმასოვმა.

— დანარჩენი გარნიზონი გააყოლეს და გაუშვეს.

— ამაზე მერე ვილაპარაკოთ; ახლა ეს სასიხარულო ამბავი ხელმწიფე იმპერატორს უნდა შევატყობინოთ, შიკრიკის გაგზავნაა საჭირო.

— ხელმწიფესთან გასაგზავნი ქაღალდი მე დავამზადე კიდეცა, თქვენო მაღალ-აღმატებულებავ.—და მოგილევსკიმ ლანგართან ერთად, რომელზედაც დიდი ოქროს გასაღები ელვარებდა, მაგიდაზე ქაღალდები დააწყო.

— დიდი გასაღებია!—ჩაილაპარაკა ტორმასოვმა და სიამოვნებით ათვალიერებდა გასაღებს.—ძველის ოქროსი უნდა იყოს.

— კოლხეთის ოქროსი გახლავსთ,—ღიმილით უპასუხა მოგილევსკიმ:—იმ ოქროს-მატყლოვან ვერძისაა, რომელსაც ფრიქსი და გელა მოასხლნენ და თავისს დედინაცვალს გაექცნენ.

— რომელ ვერძისა?—ვერ მიხვდა გენერალი.

— აი, ისტორია რომ ამბობს: „ოქროს მატყლი“, „არგონავთების გალაშქრება“, იაზონ, მედეა...

— ვიცი... სწორედ ამბობ... ახლა კოლხეთი ჩვენია. იაზონმა რომ მედეა მოიტაცა, ის კოლხეთი...

— თქვენო მაღალ-აღმატებულებავ, ახლაც მოიტაცეს მედეა.

— ვინ მედეა?

— ქუჩუკ-ბეის ქალი, მშვენიერი ესმა-ხანუმი. ახალი იაზონი—არსლან-ბეი გახლავსთ.

ტორმასოვი ყურს არ უგდებდა: ხელმწიფესთან გასაგზავნ ქაღალდის კითხვაში იყო გართული.

— გმადლობთ,—სთქვა ბოლოს გენერალმა, როცა ქალალდები წაიკითხა:—თქვენ ჩემთვის აზრი მოგიპარავსთ—თითქო ჩუმად ყური გიგდიათ ჩემთვისაო.... მოხსენებაში განსაკუთრებით ეს ადგილია კარგი: „ეს ციხე შესანიშნავია თავისის სიმაგრით და ადგილმდებარეობით, ის აერთებს სამეგრელოსა და ტავრიდას და აგრეთვე ხელს უშლის ოსმალებს, მაგგან შევიწროებული ქრისტეს სარწმუნოების აღმსარებელი ხალხი—მეგრელები მოიტაცონ და ტყვედ ჰყიდონ ხოლმე. აი ეს ციხე რუსეთის იმპერიისა სუკუნო ქვეშევრდომი ხდება“. ჩინებულია, მეტად მკაფიოდ არის დაწერილი!

— დიდად მოხარული გახლავართ,—თავმდაბლად უპასუხა მოგილევსკიმ.

— დედოფალს ნინო დადიანს ვერა ხედავთ!—სთქვა ტორმასოვმა:—ნამდვილი გმირია.

— თუ ძველს ისტორიკოსებს დავუჯერეთ, კოლხეთი და აწინდელი სამეგრელო ამორძლების სამეფო იყოვო. ისინი იყვნენ დედოფალ ნინოს წინაპრები. დედოფალსავით ცხენზე ჯდომას ვერც ერთი კავალერისტი ვერ მოახერხებს; მე თვითონ ჩემის თვალით დავინახე,—სთქვა მოგილევსკიმ.—სწორედ ამ ნაირადა აქვსთ აწერილი ამორძლები ძველს ისტორიკოსებსა. ლიზიუსი, რომელიც ქრისტეს დაბადებამდე 400 წლით ადრე სცხოვრობდა, ამბობს, რომ ამორძლები—პირველები, რა თქმა უნდა,—ომის ღმერთის მარსის ქალები იყვნენო და ფაზისის ნაპირას სცხოვრობდნენო. იგივე ისტორიკოსი ამბობს, რომ მარტო ისინი ატარებდნენ რკინის იარაღს და პირველად იმათ დაიწყეს ცხენზე ჯდომაო. ცხენების შემწეობით ამორძლები ტყვედ წაასხამდნენ ხოლმე გაქცეულ მოწინააღმდეგეთ, რომელთაც ჯერ არ იცოდნენ ცხენოსნობაო. მამაცობით ამორძლები უფრო მამა-კაცებსა ჰგვანდნენო... აი დედოფალი ნინოც ასეთია.

— ჰო, დედოფლის შესახებაც უნდა მოვახსენოთ ხელმწიფეს,—სთქვა ტორმასოვმა.—მაგრამ ახლა რკინა, სანამ გახურებულია, უნდა გავჭედოთ, თუ გაცივდა, ვერაფერს ვუზამთ.

შავის ზღვის გასაღები ჩვენს ხელთ არის; მაგრამ ჯერ კიდევ ბევრი რამ გვაკლია, მთელი ნაპირები როდია ჩვენი. სოხუმი ჩვენს თვალზე გადაკრული ლირბია. სანამ მანდ არსლან-ბეი ზის—აფხაზეთი ჩვენი არ არის. რადაც უნდა დაგვიჯდეს, საჭიროა სოხუმი ავიღოთ. მისი აღება კი მარტო ზღვიდან შეიძლება. სანამ შერიფ-ფაშა, იმ დამარცხების შემდეგ, გონს არ მოსულა და ჯარი არ შეუკრებია, უნდა დავეშუროთ. სანამ პეტერბურგში მივწერებოდეთ, ყირიმში გავგზავნი კაცსა. იქ ძლიერი ფლოტი გვაქვს. რამდენსამე გემს დავიბარებ და ზღვიდან სოხუმს ავანაცარტუტებთ. ხმელეთიდან მისი აღება ძნელია, გარნიზონი ძლიერი ჰყავს. მე ვამბობ არსლან-ბეიზე. მთელს აფხაზეთში არსლან-ბეის სეფერ-ბეიზე მეტი მომხრე ჰყავს. ხმელეთზე გაგვიჭირდება პასუხი გაესცეთ სოხუმის ციხის გარნიზონსა და გაბოროტებულს მცხოვრებლებსაც. აფხაზები თავზე ხელ-აღებული ხალხია: კარგად ვიცნობ. იმათი დამორჩილება ყველაზე მეტად გასაჭირია. ინგუშებს, ლეკებს და სხვა მთის ხალხს როდი ჰგვანან. ყველა ერთიანად თავზე ხელ-აღებულია. სანამ სტამბოლში ფოთის დაკარგვას მოინელებენ და არსლანისათვის ჯარებს შეაგროვებდნენ, ჩვენ დრო არ უნდა დავკარგოთ. ეს ბიჭი კი, უეჭველია, აქამდე გაუგზავნიდა ხვანთქარს კაცს და სთხოვდა შველასა. დავუმტკიცოთ, რომ სოხუმი უფრო ყირიმზეა ახლო, ვიდრე ბოსფორზე.

გაცხარებით, აჩქარებულად ლაპარაკობდა ტორმასოვი. მეტის-მეტად უხაროდა ასე ადვილად აღება ფოთისა; სხვა ადგილების დაპყრობის საღერღელი ეშლებოდა. უკვე გრძნობდა, გმირი ვარო. კავკასიის მართვა-გამგეობა ხელში ჩაიგდო თუ არა, სულთანის ნაზუქს საკმაო დიდი ნატეხი ჩამოაცალა. ხოლო იმერეთის მეფეს სოლომონს მთელი შამფური მწვადი წაართვა.

— მაშ, გეთაყვა, ახლავე მოამზადეთ საჭირო ქაღალდები,—უთხრა ტორმასოვმა მოგილევსკის, როცა გაუშვა.—მალე უნდა შევუდგეთ რკინის ჭედვასა.

მაგრამ საქმე ის იყო, რომ ეს რკინა ძალიან ნელა იჭედებოდა. სანამ პეტერბურგსა და ტფილისს შუა მიწერ-მოწერა

იყო გამართული, სოხუმის ციხეში ახალ-ახალი ზარბაზნები მოიტანეს და ციხე ხმელეთიდან სრულებით მიუვალი გახდა. მაგრამ ზღვიდან?—ამაზე არსლან-ბეის არ უფიქრნია. არც ეცალა ამისთვის. ერთის მხრით ესმა-ხანუმის ალერსს უნდებოდა და მეორეს მხრით—პასუხი უნდა გაეცა ეჭვიანის დადასათვის, რომელმაც მოსისხლე მტერსავით შეიძულა თავისი ბედნიერი მეტოქე.

ასე მიდიოდა საქმე 1810 წლის 9 მკათათვემდე. ესმა-ხანუმს უკანასკნელ წლებში, რაც მამასთან სცხოვრობდა, ძალიან შეუყვარდა ზღვაზე სეირნობა იალქნიან ნავითა. სოხუმშიაც დადიოდა სასეირნოდ ნავით ხან არსლან-ბეისთან ერთად, ხანაც დადასთან.

9 მკათათვეს მშვენიერი დღე იდგა. ცოტათი ქარი ჰქროდა, ასე რომ ნავით სეირნობას დარი ხელს უწყობდა. დადამ ესმა-ხანუმს უთხრა, კარგი დარია და წავიდეთ სასეირნოდაო. ისიც სიამოვნებით დასთანხმდა.

ორმავე ქალმა ადრიანად ისაუზმეს. მერე გავიდნენ ნაპირად, სადაც ყაიუღი ება. მოხსნეს ნავი და შეცურდნენ ზღვაში. ჯერ ხოპებით მიჰყავდათ ნავი, რადგან ორმავე კარგად იცოდნენ ხოპების მოსმა. ხოლო ნავთსადგურიდან რომ გავიდნენ, გაშალეს იალქანი, რომელზედაც ოქრომკედით ნაკერი ნახევარი მთვარე ბრჭყვიალებდა. ორთაყვირი და იალქანი ხან დადას ეჭირა ხელში და ხანაც ესმა-ხანუმს.

— იცი, ხანუმ, სად უნდა წავიდეთ სტუმრად?—ჰკითხა დადამ.

— სადა? სადა და ფოთში, ჩემი თოჯინები უნდა წამოვიღო,—სიცილითვე უპასუხა ესმამ.

— არა, ტრაპიზონში, მამა-შენსა და შერიფ-ფაშას უნდა ვეწვიოთ.

— არა, დადა! სჯობს, სტამბოლში წავიდეთ, თვით ხვანთქართან.

— სტამბოლში? კარგი, სტამბოლში წავიდეთ,—როგორღაც დაუფიქრებლად წარმოსთქვა დადამ.

გულში გენია ენთებოდა დადას. დიდი ხანია, გადასწყვიტა ესმა-ხანუმის დაღუპვა. აქამდე კიდეც აისრულებდა წადილს, მაგრამ როგორ? რომ ეჭვი აიღონ ჩემზე, თავი როგორ უნდა ვიმართლო, რაღა უნდა ვსთქვაო?... ზღვამ უნდა მიშველოს, იმან უნდა დამალოს ჩემი საიდუმლოვო... ვიტყვი: „დაიხრჩო, ნავიდან გადმოვარდა-მეთქი“... მაგრამ კარგი ცურვა რომ იცის?.. შენ რატომ არ მოეხმარეო, არ მეტყვიან? რატომ წყლიდან არ ამოიყვანეო?.. ქვა ხომ არ იყო, მაშინათვე ჩაძირულიყოვო? არსლან-ბეი უეჭველად მეტყვის ამას... და მაშინ რაღა პასუხი გავცე“?

ნაპირს უფრო და უფრო შორდებოდნენ. ტიფები შავ-ბედითად დასჩხავოდნენ. ესმა-ხანუმს სიხარულისაგან ლოყები აუკეერდა და დიდრონი ბავშვური თვალები უბრწყინავდა. მეტად მშვენიერი-რამ იყო. დადა ხედავდა მისს სილამაზეს. სხვისი ბედნიერება და სილამიზე ახრჩობდა და სულს უხუთავდა.

„ვიტყვი,—ამბობდა გულში ეს გაბოროტებული ქალი:—ტყვიასავით ჩავიდა წყალში... ვერცკი მოვასწარ მივშველებოდი... ანძა მოხვდა თავში... ქარი იალქნებსა ჰგლეჯდა... მერე ანძა და იალქანი მოგვტაცა... რომ ვიღებდი, ანძა ხანუმას თავში მოხვდა, გადავარდა და რკინასავით წავიდა ფსკერისაკენ... მინდოდა, მეც ჩავვარდნილიყავ ზღვაში და თავი დამეხრჩომეთქი. ასე ვეტყვი არსლან-ბეის: ანძამ მოჰკლა-მეთქი... დამიჯერებს... თუ არ დამიჯერა, მომკლავს, მომკლას-რა! სიკვდილი მირჩევნია, ოღონდ ესმა კი არ იყოს ცოცხალი...

— შეხე, შეხე, დადა!—ერთბაშად წამოიძახა ესმა-ხანუმმა, და ხელი წინ გაიშვირა:—გემები მოდის!

ცისკიდურზე, ჩრდილოეთ-დასავლეთის მხარეს, მართლა მოსჩანდა უშველებელის ტანის გემები, რომელთაც იალქნები გაეშალათ და სოხუმისაკენ მოდიოდნენ.

— ურუსები არიან,—უთხრა დადამ, როცა კარგა დააკვირდა გემებს;—ურუსების გემებია. ხანამ არ დაუნახვივართ, თავს უნდა ვუშველოთ... შენ სამართთან მიდი, მალე, მე ანძას დავიჭერ... მალე, მალე!

ესმა-ხანუმი ადგა და საჩქაროზედ სამართისაკენ გასწია. ის იყო, დადას დაუახლოვდა თუ არა, ამან, რაც ძალა ჰქონდა, ხელი ჰკრა და ნავიდან ზღვაში ჩააგდო. ნაეი ცოტას გასწყდა, არ გადაბრუნდა და განზე გასცურდა. ესმა-ხანუმმა დაყვირებაც ვერ მოასწრო, ისე ფსკერისკენ წავიდა. დადამ, გაფითრებულმა, კბილების ღრჭენით, ხოპი აიღო ხელში და იმას უცდიდა, როდის ამოაგდებს ზევით წყალიო.

ამ დროს ნაეიდან ერთის მხარის მანძილზე წყალზე ქუჩუკ-ბეის ახალგაზდა ქალის ოქროს-ქოჩრიანი თავი გამოჩნდა.

— დადა, დადა!—დაიყვირა ქალმა წყლის ყლაპვით.

ბოროტმოქმედმა ხოპი მოუქნია და უნდოდა ესმასათვის თავში დაერტყა. მაგრამ ვერ მისწვდა და ღონივრად მოქნეული ხოპი ხელიდან გაუვარდა.

— დადა, დადა!—ეხვეწებოდა ესმა.

— ჰი!—ნიშნის მოგებით უთხრა ბოროტმოქმედმა:—წადი, გასცურდი ახლა მამასთან ან სტამბოლში... ან, უკეთესი იქნება,—შაითანთან.

საჩქაროზედ მომართა იალქანი და სამართი და შურდულივით სოხუმისაკენ გასწია.

XIV

იმ დროს, როცა ესმა-ხანუმი და დადა, ლამაზ ნავში ჩამსხდარნი, ზღვის პილაგონისაკენ მისცურავდნენ, მათ დაუპირდაპირდათ რუსის ესკადრა, სოხუმის ასალებად სებასტოპოლიდან წამოსული. ესკადრის უფროსად იყო კაპიტან-ლეიტენანტი დოდტი.

იმ დღეს, 9 მკათათვეს, ცისკიდურზე უცნობი გემი დაინახეს. სთქვეს, ალბად ან ოსმალების გემი იქნება, ან მეკობრეთა, კონტრაბანდით დატვირთულიო, ან, შეიძლება, ლამაზი მთიული ქალები მიჰყავდესთ ფაშებისა და თვით ხონთქრის ჰარემებისათვისო, და, ამიტომ, უკან გამოუდგნენ. რომ დაუახლოვდნენ, იცნეს, კრეისერი ოსმალებისაო. იმანაც, რაკი დაინახა, მომ-

დეევნო, იალქნები ყველა გაშალა და ტრაპიზონისაკენ გასწია. მაგრამ სწრაფლ-მავალ რუსის გემებს ვერ გაუსწრო. უკანიდან რამდენიმე ზარბაზანი დასცალეს. ერთმა ყუმბარამ სწორედ იმ ალაგას გაატანა გემს, სადაც წყლის ხაზი იყო გავლებული. ოსმალების კრეისერი დაჰნებდა რუსებისას. კრეისერის კაპიტანი და შიგ მჯდომი ეკიპაჟი დაატყვევეს და კაპიტანს რაც რამ ქაღალდები ჰქონდა, ყველა წაართვეს. მათს შორის ორმა ქაღალდმა მიიქცია მათი ყურადღება. ერთში იყო პირი ხვანთქრისგან ტრაპიზონის სერაქსირთან, შერიფ-ფაშასთან, გაგზავნილი ფირმანისა, მეორეში — შერიფ-ფაშას წერილი, ანაფის ციხის უფროსთან გაგზავნილი. კრეისერიც თურმე ანაფაში მიდენილა. კაპიტანმა დოდტმა მაშინათვე დაუძახა მიჩმანს თავადს იაშვილს, რომელმაც ოსმალური კარგად იცოდა, ეს ქაღალდები რუსულად გადათარგმნეო.

— აბა, თავადო, გადათარგმნეთ?—ჰკითხა დოდტმა იაშვილს, როცა ის კაიუტიდან გამოვიდა, სადაც ქაღალდებსა სთარგმნიდა.

— გადავთარგმნე,—უპასუხა იაშვილმა:—ბატონო კაპიტანო, საჭირო და თანაც სასაცილო საბუთებია.

— აბა მოიტა,—ხელი გაიწოდა ქაღალდების გამოსართმევად კაპიტანმა.

— არა, კაპიტანო,—უთხრა იაშვილმა:—თქვენ ვერ გაარჩევთ, ძალიანა ვჩქარობდი და ქათმის ფეხსავით დავბღაჯნე. მე თვითონ წაგიკითხავთ.

— კარგი,—დაეთანხმა დოდტი.

— აი ხვანთქრის ფირმანი, ტრაპიზონის სერაქსირთან გაგზავნილი,—უთხრა იაშვილმა.—შიგა სწერია: „ამ ჩვენის ბრძანების მიღებისათანავე შენ უნდა უწყოდე, რომ ჩვენ ძალიან განრისხებული ვართ. ალაჰისა და ჩვენის წმიდა წინასწარმეტყველის შეწევნითა და მოწყალებითა განგვიზრახავს ზღვითა და ხმელეთით ჯარები გავგზავნოთ ჩვენის რჯულის მტერთა—მოსკოველ გიაურებთა წინააღმდეგ, რომ ძარღვები ამოვაცალოთ...

— ძარღვები ამოვაცალოთო?—გაიკვირვა დოდტმა,—ეს რაღასა ნიშნავს?

— დიაღ, კაპიტანო, სიტყვა-სიტყვით მოგახსენეთ, რაცა სწერია,—უპასუხა იაშვილმა:—„ძარღვები ამოვაცალოთო“...

— ვნახოთ!—გაიღიმა დოდტმა:—კიდევ რა უნდა ამოგვაცალონ?

— მარტო ძარღვები, კაპიტანო,—გაიღიმა იაშვილმა:—„და უკანვე დავიბრუნოთ მათგან წართმეული ადგილები. ახლა თუმცა, ბევრის ბრძოლის შემდეგ, ქუჩუკ-ბეი იძულებული იყო დამორჩილებოდა მოსკოველ ჯარებსა, მაგრამ იმ ადგილებში არც ისე ძლიერები არიან; იმათ იმედი აქვსთ ქართველებისა და მეგრელებისა, რომელნიც ადრე ჩვენის სასახლის მორჩილი და ქვეშევრდომნი იყვნენ. ხოლო რუსებმა ათასნაირის თვალთმაქცობით დაიპყრეს და საქართველოს, იმერეთსა და სამეგრელოს თავისს საკუთრებადა სთვლიან. ამიტომ, აფხაზეთსა და გურიაში რაც ადგილები გვქონდა, უნდა უკანვე დავიბრუნოთ, რისთვისაც შენ გამძაფრებულის გულით უნდა წახვიდე“...

— ვერ უყურებ!—გაიღიმა დოდტმა:—გამძაფრებულის გულითაო? მერე კიდევ რა სწერია?

— შემდეგა სწერს:—„უნდა გააძევო აქედან, ამნაირად ქართველები, იმერლები, მეგრელები, გურულები და აფხაზები ძველებურად ისევ ჩვენი მორჩილნი გახდებიან, ხოლო რუსებისა—მტრები; თუ ეს არა ქნეს, დაისჯებიან. შენ კი, სერაქსირო და ქაფუჩ-ბაშო, ეს ჩვენი ფირმანი რა წამს მიიღო, მისწერე აფხაზეთის დიდებულთა და კაცები გაუგზავნე, რომ რუსებს გადაუდგნენ და წინანდებურად ისევ ჩვენ გვემორჩილონ“.

— რა მკაცრადა სწერს, თქვენი ჭირიმეთ!—სთქვა დოტმა და მხრები შეიშმუშნა:—კიდევა სწერს რასმე?

— ფირმანში მეტი არაფერი სწერია, კაპიტანო. ახლა შერიფ-ფაშის წერილი მოისმინეთ, ანაფის ციხის უფროსთან მიწერილი:—„ჩვენის სარწმუნოების მტერთა წინააღმდეგ უნდა ვიომოთ ზღვითა, თუ ხმელეთით, ამიტომ ოსმალეთის სახელმწი-

ფოს დიდებულებმა ყველა მხრიდან რაც შეიძლება თავი უნდა გამოიდგან ამ ბრძოლაში; რაც ჯარი მოიძებნება, სულ უნდა წაასხან გიაურების წინააღმდეგ, უნდა გასწყვიტონ და გაანადგურონ, რაც მუსულმანებს ციხე-სიმაგრენი და მიწები წაართვეს, უკანვე უნდა დავიბრუნოთ. საქართველოს, იმერეთისა, სამეგრელოსი, გურიისა და აფხაზეთის მცხოვრებნი უხსოვრის დროიდან ხვანთქრის ქვეშევრდომად ითვლებოდნენ, ახლა კი გიაურები მათს ემირებს დასცინიან, დაიპყრეს მათი ქვეყნები, მათი მთავრები დაამცირეს, ამიტომ დღე დადგა სიხარულისა და ხვანთქრის ბრძანებით ყველა მხრიდან ჯარი უნდა წამოვიდეს გიაურების გასაწყვეტად:—ტფილისზე წავა ერზერუმის ვალი და აღმოსავლეთის სერაქსირი, უბედნიერესი ემინ-ფაშა; ახალციხეზე მიდის ჩლიდირის უფროსი, უბედნიერესი მამედ-ფაშა და თან დიდი ჯარიც ახლავს, ხოლო ჩვენ, შავის ზღვის სანაპიროს სერაქსირი, მმართველი შავის ზღვის ნაპირების სენჯაყებისა, ზღვიდან მივაწვებით. თან გვეყოლება დიდი ჯარი. ზარბაზნები და თოფაიარაღი გვექნება მრავალი. გავალთ ტრაპიზონიდან და მოკლე ხანში, ნებითა ალაჰისა და მისის წინასწარმეტყველისათა, ჩავალთ აფხაზეთში და იქიდან დავიძვრით, რომ, რაც ფოთსა და აფხაზეთში გიაურებია, სულ გავწყვიტოთ და შავი ზღვის პირი სულ გავწმინდოთ“.

— ვერაფერს ვერ იზამენ, ბაქიაობა-ღა შეუძლიანთ ოსმალებს,—სთქვა დოდტმა.

— ზღვაში კაცი იხრჩობა,—გადმოსძახა ვილამაც ვახტიდან.

— რა მხარეს?—დაიყვირა დოდტმა.

— სამხრეთ დასავლეთით, თქვენო აღმატებულებავ! ემანდე.

— ვხედავ, ვხედავ!—დაიძახა კაპიტნის თანაშემწემ, როცა დურბინდს გაჰხედა.

— ნავი!—ბრძანა კაპიტანმა:—ჩქარა!

— არის,—გაისმა რამდენიმე ხმა ერთად.

— მარდად, მარდად!

— ამ შუა ზღვაში რა უნდოდა?—ჰკვირვებდნენ აფიცრები.

ნავი შურდულივით მიჰქროდა. შიგ იჯდა თავადი იაშვილიცა, რომელსაც სამართი ეჭირა ხელში.

— მაგრად მოუსვით ხოპებს, ბიჭებო! — ეუბნებოდა იაშვილი მატროსებს. — ვხედავ... ქალია, თითქმის ბავშვია. ხელს იშვერს მაღლა... არიქა, ჩქარა!

მატროსები, რაც კი შეეძლოთ, ხოპებს მაგრად უსვამდნენ ზღვასა.

— ერთი კიდევ მოუსვით, თორემ ეს არის, ჩაიძირა...

ნავმაც მიატანა. იაშვილმა სამართი ოსტატურად მოატრიალა, მატროსებმაც ხოპებით თვალის დახამხამებაში გააჩერეს ნავი წყალში ჩავარდნილის ქალის მახლობლად, რომელიც, ის-ის იყო, უნდა ჩაძირულიყო სრულიად, ამ დროს იაშვილი გადასწვდა ნავიდან, სწვდა იღლიაში, მარჯვედ ზევით ამოიყვანა და ესმა სიკვდილს გადაარჩინა. ვაგრამ ამასობაში ღონემ უმტყუნა ქალს და უგრძნობლიდ თავისის მხსნელის ხელებზე დაესვენა.

— საწყალი გოგონა! — საცოდავად წარმოსთქვა იაშვილმა. — ნაბადში გაახვიეთ, მთლად გაშეშებულა.

მაშინათვე თბილად ნაბადში გაახვიეს. ქალს მარტო გაფითრებული სახე უჩანდა, თვალები დახუჭული ჰქონდა.

— ხოპი დაიჭირეთ, ბიჭებო, — დაიძახა ერთმა მატროსმა, — ხედავ ხოპი სჭერია ხელში, თორემ აქამდის დაიხრჩობოდა.

იაშვილი თავს დასტრიალებდა დამხვრჩვალსა. ფრთხილად თავი აუწია უფრო, ფრთხილადვე პირი დაუღო და მხარზე გადაკიდულ ბოთლიდან რომის რამდენიმე წვეთი ჩაასხა. ესმამ შეიფრთხიალა და თავისი მშვენიერი დიდრონი, შეშინებული თვალები გაახილა.

— ნუ გეშინიათ, ხანუმა, — ოსმალურად უთხრა იაშვილმა.

ტანისამოსზე, ძვირფას ნივთებზე და ნაზ, კეთილშობილურ სახის სილამაზეზე მიხვდა, ეს უბრალო ვისიმე ოსმალოს ქალი არ უნდა იყვეს, არამედ ვისიმე დიდის კაცის შვილიაო და ხანუმაც იმიტომ დაუძახა.

ესმამ ხელახლა დახუჭა თვალები. მაშინ იაშვილმა კიდევ ჩაასხა პირში რამდენიმე წვეთი რომისა. მაგარმა სასმელმა გასჭრა; ნაზი, უჩვეული სხეული გამოაფხიზლა. გაფითრებული ლოყები აუკვერდა, გრძელი, აბრეშუმის მსგავსი წამწამები შეუკრთა და ქალმა ხელახლად გაახილა თვალები, მაგრამ ახლა კი უფრო შეგნებულად იხედებოდა. მატროსები ყველანი მისის საცოდაობით იწვოდნენ.

— ცოტათი მოსულიერდა, — ჩურჩულით წარმოსთქვა ერთმა.

იაშვილი ხელახლა დაელაპარაკა.

— რამდენიმე წვეთი კიდევ დალიეთ, ხანუმ. წამალია, გავათბობსთ და არ გაცივდებით.

ესმა დამორჩილდა, თუმცა ახლაც დაახველა. მერე ცოტა წამოიწია და კარგად გაეხვია ნაბადში.

— ვინა ბრძანდებით, ხანუმ? მითხარით,—სთხოვა იაშვილმა, როცა დაინახა, რომ ქალი გონს მოვიდა.

— ქუჩუკ-ბეის ქალი ვარ,—ნელა უთხრა ქალმა და ტირილი დაიწყო.

იაშვილი სახტად დარჩა. ასეთის დიდის კაცის ქალი იმ შუა ზღვაში რამ ჩააგდო, ფოთსა და თვით სოხუმს მოშორებითო?

— აქ, ამ ზღვაში, რა გინდოდათ?—ჰკითხა იაშვილმა.

— მე და დადა ვსეირნობდით,—უპასუხა ქალმა; მაგრამ ამის მეტი ვერაფერი უთხრა.

— დადასთან? დადა ვინღაა?

— არსლან-ბეის ძუძუდაა... ვსეირნობდით...

— არსლან-ბეი?—წამოიძახა გაოცებულმა იაშვილმა.— ის ხომ სოხუმშია!... მამა თქვენი სადღაა?

— არ ვიცი... ფოთში უნდა იყოს...

კაცს ეგონებოდა, თითქოს უცნაურს პასუხს იძლევაო, უსაფუძვლოა მისი ნათქვამიო. ამბობდა, არ ვიცი, მამა-ჩემი სად არისო, იმ დროს როცა ყველამ იცოდა, რომ შარშანდლიდან ფოთი რუსეთს ეკუთვნოდა, ხოლო არსლან-ბეი სოხუმის ცი-

ხეში იყო გამაგრებული. ნუ თუ ქუჩუკ-ბეიც სოხუმშიაო? ჰფიქრობდა იაშვილი. მაგრამ მეტი ვერაფერი გამოკითხა, შერცხვა, ტყვე ხომ არ არის, რომ ყველაფერი გამოვკითხოვო. უმანკო ქალი სიკვდილს გადაეარჩინეთ, სიკეთე ვუყავით, მაგრამ კითხვით კი ვერაფერსა ვკითხავთ, ამის ნება არა გვაქვსო.

— ვისთან წაგიყვანოთ, ხანუმა?—ჰკითხა იაშვილმა;—მამასთან?

— არა, სოხუმში,—დასუსტებულის ხმით უპასუხა ქალმა; ამ პასუხმა უფრო გააოცა იაშვილი.

„მამასთან არა, სოხუმში“,—ამბობდა გულში იაშვილი:—„ეტყობა, ქუჩუკ-ბეი სოხუმში არა ყოფილა“.

— კარგი, ხანუმ, დღესვე მიგიყვანთ სოხუმში, მხოლოდ ჯერ ტანისამოსი უნდა გაგიშროთ და ცოტათი მოგასულიეროთ, გემზე ჩვენ მკურნალიცა გვყავს. აბა, ბიჭებო, ხოპებს ხელი! უკან!—უბრძანა მატროსებს იაშვილმა.

XV

— რა მშვენიერი ქალი ვიპოვეთ, ბატონებო!—იძახდა იაშვილი, როცა ნავი ესკარდის მოწინავე გემს მიუახლოვდა, რომლის ერდოზე აფიცრები გადმომდგარიყვნენ და გაფაციცებით თვალყურს ადევნებდნენ ამ ამბავს.

— ვინ გადაარჩინეთ?—ჰკითხა დოდტმა.

— ტყის მეფე, კაპიტანო, ტყის მეფეთა მეფე, ოქროს ქოჩრიანი...

— გვითხარით, ვინ არის?—ეკითხებოდნენ გემიდან.

— ასე ამბობს, ქუჩუკ-ბეის ქალი ვარო... ზღვაზე ვსეირნობდიო... ის კი არ ვიცი, როგორ ჩავარდა. ხელში ხოპი ეჭირა, ვერ გავიგე, ვინ მისცა. კალმით დახატულია...

ნავი, ბოლოს, გემიდან ჩამოშვებულს კიბეს მიადგა. გაოცებული და შეშინებული უყურებდა თავისის დიდრონის თვალებით გემზე მის საყურებლად გადმომდგარ ცნობის-მოყვარეთ. რომის რამდენმამე ყლუპმა ისე მოალონიერა, რომ ფეხზე დგო-

მა შეეძლო. მაგრამ გრძელი ნაბადი ფეხებში ებანდებოდა და დაკიდულ კიბეზე სრულებით ვერ ავიდა.

— აკვანი ჩაუშვით!—უბრძანა კაპიტანმა.

„აკვანი“ მერხის მსგავსი რამე იყო, რომელსაც ჭოჭონაქით გემის კიდიდან უშვებდნენ ხოლმე, როგორც კალატოზები და სახლების გამგოზავები დაჭკიდებენ კედლებზე, როცა მაღალის სახლების შეღებვა უნდათ. აკვანი შიგ ნავში ჩაუშვეს. იაშვილმა ფრხილად დასვა თავისი „ტყის მეფე“, ნაბადში გახვეული, თვითონაც გვერდთ მოუჯდა და ხელი მოჰხვია, არ გადავარდესო.

— შეიძლება, თავბრუ დაგეხვესთ, ხანუმ და ამიტომ ნება მომეცით დაგიჭიროთ,—უთხრა ახალგაზდა მიჩმანმა ისე ზრდილობიანათ, თითქო ქალს მაზურკის სათამაშოდ იწვევსო.

— მზათ არის, ასწი!

„აკვანი“ ზევით ააქანეს. გემის ერდოზე ქუჩუქ-ბეის ქალს მეტის-მეტ თავაზიანად მიეგებნენ. მათის თავაზიანობის მიზეზი, სხვათა შორის, ქალის სილამაზეც იყო: ყველას საშინლად მოეწონათ. კაპიტან-ლეიტენანტმა დოდტმა და აფიცრებმა უმდაბლესი სალამი მისცეს, როცა ესმამ ფეხი დასდგა ერდოზე. მოხუცმა ექიმმა, უკბილომა და მელოტმა, მოწიწებით გაუსინჯა მაჯა და სთქვა, გოგონა ცოტათი გაუცივებია და სოველი ტანისამოსი ახლავე უნდა გამოვუცვალოთო.

— კარგი„ მაგრამ ქალის ტანისამოსი სადღა ვიშოვოთ?—ჰკითხა კაპიტანმა.

— ამის ფიქრი ნუ გაქვსთ!—უპასუხა ექიმმა:—ბავშვს თქვენი პერანგი და ხალათი ჩავაცვათ, სანამ მისი ტანისამოსი გაშრებოდეს.

კაპიტანი თავისს კაიუტაში შეიჭრა, რომ მომაჯადოებელ სტუმრისათვის თვითონვე თავისის ხელით დაემზადებინა ლოგინიცა და საცვალიც.

— გამდელი რომ არა გვყავს? ვინ გახდის და ვინ ჩააცვამს გოგონას?—დაბალის ხმით იოხუნჯა ერთმა აფიცერმა.

— როგორც გატყობ, უარს არ იტყოდი მის გამდლობაზე,— დაცინვით და დაბალის ხმითვე შენიშნა თავადმა იაშვილმა.

— არ ვიტყოდი, მაშ!

ამ დროს კაიუტიდან კაპიტანი გამოიჭრა.

— ყველაფერი მზათაა,—აჩქარებულად წარმოსთქვა.—გეთაყვათ,—მიუბრუნდა კაპიტანი თავადს იაშვილს:—აუხსენით, რაც უნდა ჰქნას ჩვენმა სტუმარმა. ახლავე გაიხადოს სოველი ტანისამოსი... არ შეეშინდეს, ჩემს კაიუტაში არავინ შევა. ფანჯრები ჩამოვფარდე... მერე სოველი ყველაფერი კაიუტიდან გამოყაროს გასაშრობად.

ქალი დასაკეც სკამზედ იჯდა. ლოყები ენთებოდა აღელვებისა და სირცხვილისაგან, არც რომი დაელიენა თავის დღეში.

— ბავშვს რომი დაალევინეთ, თავადო?—ჰკითხა ექიმმა, როცა იაშვილის ბოთლს შეხედა.

— დავალევინე, ექიმო.

— Optime! Aqua vitae (ჩინებულია! სიცოცხლის წყალი) ყველაზედ უკეთესი თანაშემწეა ესკულაპისათვის წყალსა თუ ხმელეთზე. როცა გოგონა ტანისამოსს გამოიცვლის, წამალსაც დავალევინებ.

იაშვილმა დარიგება მისცა ქალს, ასე და ასე მოიქეცითო.

— ყველანი გეხვეწებით და გემონებით, ხანუმა, რაც პატივცემულმა ექიმმა ბრძანა, ყველაფერი აასრულოთ,—ეუბნებოდა თავადი.—თუ თქვენ ახლა ავად გახდით, სინიდისი დაგვტანჯავს. მაშინ თქვენს პატივცემულს მამას და თქვენს თანამემამულეთ საბუთი ექმნებათ, გაგვკიცხონ:—იტყვიან, რუსის აფიცრებმა არც კი იზრუნეს უპატრონო ქალისათვის, რომელსაც ისეთი უბედურება ეწვიაო. მთელი ჩვენი სიცოცხლე სინიდისი არ მოგვასვენებს. თქვენი ტანისამოსი გაშრება და ჩაიცვამთ თუ არა, პატიოსან სიტყვას გაძლევთ, დღესვე წაგიყვანთ—გნებავთ სოხუმში, ან საცა მიბრძანებთ. წაბრძანდით კაიუტაში, ნუ იგვიანებთ, ეს ბოთლიც წაიღეთ: ამ წამლის კიდევ მიირთვით რამდენიმე წვეთი და იმითვე მთელი ტანი დაიზილეთ მაგრად, განსაკუთრებით ფეხები.

ესმა-ხანუმი ხედავდა, ყველანი ალერსიანად ეპყრობოდნენ, ყველას ეცოდებოდა. ამან ხელახლა აატირა და მორჩილებით კაიუტაში შევიდა.

— რა ბშვენიერი არსებაა!—თავ-დაჭერით სთქვა დოდტმა.

— თქვენ თვალები ბრძანეთ! ანგელოზს მიუგავს!

— მაგრამ, ერთი ეს მიბრძანეთ, ზღვაში რამ ჩააგდო?— ჰკითხა ექიმმა.

— არაფერი მესმის,—უპასუხა იაშვილმა.—ეს-ღა ვიცი, რომ არსლან-ბეის რომელიღაც ძუძუდასთან ერთად ნავით სეირნობდა თურმე, ხოლო ზღვაში რამ ჩააგდო—ვერ გავიგე! შეიძლება, უცაბედად ჩავარდა ზღვაში, მაგრამ მე ეს მიკვირს, მეორემ რატომ არ ამოიყვანა წყლიდან?

— იქნება, ჩვენ დაგვინახეს, შეეშინდათ და თავის საშველად გაიქცნენ. შეიძლება, ამ დროს ნავიდან გადავარდა?— სთქვა დოდტმა.

— ვინ იცის, იქნებ ასეც იყო,—დაეთანხმნენ აფიცრები.

ამ ამბავში რომ იყვნენ, დოდტმა იალქნები სულ ჩამოაშვებინა მთელის ესკადრიდან და სოხუმის პირდაპირ გაჩერდნენ. ნაცრის ფერი კედლები ციხისა, მისი კოშკები და სათოფურები, სახლების პრტყელი სახურავები, მაღალი მინარეთები და მუქის ფერის, ნემსის მსგავსი კვიპაროზები მკაფიოდ მოსჩანდა ქალაქიდან. ქალაქს იქით კავკასიის ქედის უზარ-მაზარ მთების კალთები ჩამოკიდულიყო. ნავთსადგურიდან ოსმალების გემების ანძები მოსჩანდა, მაგრამ დიდი საომარი ხომალდები არ იდგა.

ესკადრა რომ გაჩერდა, სხვა გემების აფიცრები ლეიტენანტის ფრეგატზე გადმოვიდნენ ამბის შესატყობად. ყველაფერი აუხსნეს.

— მაშ ლამაზია ეს გურია მაჰმადისა?—იკითხა ახალგაზდა გარდმარინმა.—ასეთი მომჯადოვებელი სამხედრო ნადავლი სიკეთის ნიშანია. ნეტავ, ცალის თვალით მაინც შემახედვინა... ნეტავი იაშვილს, ხელში სჭერია...

— შეხეთ, ბატონებო, კაიუტიდან რაღაც გამოაგდო.

— რა ხელი აქვს! დანახვა მოვესწარი.

ესმა-ხანუმმა გამოაგდო თავისი სოველი ტანსაცმელი. იაშვილმა და ექიმმა აიღეს და გასაშრობად მისცეს. ყველა მივარდა ლამაზ ქალის ტანსაცმელს და სინჯვა დაუწყეს.

— პერანგია! ერთი მაკოცნინეთ მაინც,—იძახდა ახალგაზდა გარდმარინი.

— დაიკარგე აქედან, შე ღლაპო!—შეუტია იაშვილმა.

— უმანკო ქალის საცვალი წმიდა ნივთია,—სთქვა მოხუცმა ექიმმა, რომელსაც ხელში ეჭირა გოგონას ტანსაცმელი.

დოდტმა ამასობაში მოსამსახურეს უბრძანა, სასტუმრო კაიუტაში სუფრა გაშალეთ და შამპანის ღვინოც მოიტანეთო. ყველა მხიარულად იყო, ასე იტყოდა კაცი, თითქო გაუმარჯვნიათო. გასაკვირველიც არ იყო:—სამხედრო ფრეგატაზედ, რომელსაც ზარბაზნები უნდა დაეშინათ ოსმალების ციხისათვის, ქალი იჯდა და მერე როგორი?—მომჯადოებელი არსება!

იაშვილი და ექიმი სამზარეულოში ფუსფუსებდნენ და ქალის ტანსაცმელს აშრობდნენ. ტანისამოსი ძალიან მალე გაშრა: რბილსა და ბეწვიანს ნაბადს წყალი თითქმის სულ შეესვა. მალე სუყველაფერი მზად იყო.

ესმა-ხანუმი ამასობაში კაიუტაში იჯდა. ტანთ გოლანდიურ წმინდა არმენაკის პერანგი ეცვა და ზევიდან კიდევ აბრეშუმის ხალათი კაპიტანისა. რამდენიმე ყლუპი რომი კიდევ ჩაყლაპა, წამალი ეგონა, და სულ ღაჟღაჟებდა. ფრთხილად ფარდას ასწია და ქურდულად დაუწყო თვალიერება ერდოზე თავმოყრილ აფიცრებს, რომლებიც ერთ ამბავში იყვნენ, ეს რა საკვირველება ვიპოვეთ შავს ზღვაშიო! ბუნდად-ღა იგონებდა ესმა იმ უბედურებას, რომელიც ზღვაში გადახდა. თავის თავი სიზმარში ეგონა, არა სჯეროდა, რაც დაემართა. ნუ თუ დადას ჩემი დახრჩობა, ჩემი სიკვდილი უნდოდაო? ჰო, უნდოდა, ნავიდან ზღვაში გადამაგდო და ვერ მომწვდა, თორემ ხოპსაც დამარტყამდა. დიდი ხანია, ეჭვიანობს არსლან-ბეისა, თუმცა უკანასკნელ ხანებში, ძალიან ცდილობდა თავისი სიძულვილი

და გრძნობა დაემალა; წინანდებურად მეალერსებოდა, თავს მევლებოდა. და აი, ბოლოს კი რა ჰქნა!... რა პირით უნდა შემხვდეს? რას იტყვის, რითი გაიმართლებს თავს მოღალატე მეგობარი? არსლან-ბეი რას ეტყვის? დამალვა კი მაინც არ შეიძლება ამ ამბისაო...

„რა კეთილის გულისანი არიან, — თავის გულში ამბობდა ესმა, როცა ოფიცრებს უყურებდა. — ამათი არ მეშინიან, მაგრამ მრცხვენიან კი, ცუდად მაცვია!

სირცხვილის ალმური მოედვა მისს სათუთ ლოყებსა. მთელს ტანში სასიამოვნო სითბო იგრძნო, თუმცა ცოტათი თავბრუ ეხვევოდა. თითქო არც კი ახსოვდა ის საშინელი წამი, ზღვაში რომ გამოიარა. კარგი ცურვა რომ არა მცოდნოდა და ხელშიაც ხოპი რომ არა მჭეროდა, ახლა ზღვის ფსკერზე ვიქნებოდი. ახლა კი არსლან-ბეის მალე დავინახავ, რა ბედნიერი ვარ!... რომმა ახალგაზდა თავი ცოტათი დაურეტიანა. ჭამაც მოუნდა.

მაგრამ მოხუცებულმა საჭურისმა, — ექიმი ესმამ იმ მოხუც საჭურისს დაამსგავსა, რომელიც ბათომის ფაშამ რიღასთვისაც ფოთში გამოგზავნა ერთხელ, — უშველებელს ლანგარზე რაღაც შემოუტანა. ეს იმისი ტანისამოსი იყო. მისი ოქროთნაკერი ჩადრი, წითელი წუღა-მესტები, მწვანე ძიქვა — ყველაფერი ლამაზად ელაგა. ქალს ხელახლად შერცხვა.

მოხუცი საჭურისიცა და ლამაზი „ქართველიცა“, რომელმაც წყლიდან ამოიყვანა, ორივე მოდიან ჩემს კაიუტაშიო. ვიღამაც კარი დააკაკუნა.

— ნუ გეშინიან, ხანუმ, — მოისმა ნაზი ხმა „ქართველისა“: — ექიმს თქვენი ტანისამოსი მოაქვს. კარი გაუღეთ.

კარი გაუღო და ექიმი ოთახში შევიდა.

— აი, ჩემო შვილო, შენი ტანისამოსი გამშრალია, — უთხრა ექიმმა რუსულად. თან ცდილობდა ისე ელაპარაკნა, თითქო ბავშვს ემუსაიფებაო. — ჩაიცვით, ჩემო პაწაწავ. თავი ხომ არა გტკივათ? — ექიმმა რკინასავით გახურებულ თავს ქალისას ხელი მოჰკიდა. — არაფერია, სითბო ზომიერი გაქვს... ცივებამ

გაგიარა. იახში, იახში! — უთხრა კბილებ-ჩაცვივნულმა ექიმმა ჩიფჩიფით: — optime, სულ იახშია.

ესმამ თავი ვერ შეიკავა ღიმილისაგან, მოხუც „საჭურისის“ კეთილ სახეს რომ უყურებდა: „პირწავარდნილი ბათომელი საჭურისიაო“! არც კი შერცხვა მისი. — „სწორედ ჩვენს მოხუც გადიასა ჰგავსო“.

ექიმმა ალერსიანად თავი დაუკრა და გავიდა.

XVI

მდიდრულად გაშალეს სუფრა სასტუმრო კაიუტაში. ბროლი და ვერცხლი ადამიანს თვალსა სჭრიდა. დიდს ლაკანში ყინული იდო და შიგ ეწყო თავმოკრული ბოთლები გასაცივებლად. დოდტმა თვითონ დაათვალიერა ყოველივე და მერე ისევ გამოვიდა ერდოზე.

— ჩვენმა ძვირფასმა სტუმარმა რა ჰქნა? — ჰკითხა კაპიტანმა თავადს იაშვილს.

— მე მგონი, ტანისამოსი გამოიცვალა კიდეცა.

— მაშ წავიდეთ და სასტუმრო კაიუტაში მოვიწვიოთ.

კაპიტანის კაიუტის კარები დააკაკუნეს.

— მე ვარ, ხანუმა. — უთხრა იაშვილმა: — შეიძლება შემოვიდეთ?

კარი გაიღო და ორივე კაიუტაში შევიდნენ. ესმას სახეზე გამჭვირვალე ჩადრი ჩამოეფარებინა და ისე იდგა.

— ნება გვიბოძეთ, გამოგეცნაუროთ, ხანუმ: — თავადი იაშვილი გახლავართ, — უთხრა ახალგაზდა მიჩმანმა და მორიდებულად თავი დაუკრა. — ესეც კაპიტან-ლეიტენანტი დოდტი გახლავსთ, რუსების ესკადრის უფროსი, — განაგრძო თავადმა და ახალგაზდა ქალს მოწიწებით წარუდგინა თავისი უფროსი.

დოდტმა ხმის ამოუღებლად თავი დაუკრა.

— ნება გვიბოძეთ, ხანუმ, ჩვენს საზოგადოებაში მიგიწვიოთ, — განაგრძო იაშვილმა. — თქვენ ჩვენი საპატიო სტუმა-

რი ბრძანდებით ამ ჟამად. კაპიტანი ბოდიშს იხდის კადნიერებისათვის, რომ სასტუმრო კაიუტაში გიწვევსთ.

ესმა-ხანუმი ხმის ამოუღებლად ყურს უგდებდა და ჩადრის ტოტებს აცოდვილებდა ხელში.

— თქვენში, ხანუმ, ახალგაზდა ქალი მამაკაცებთან ვერ გამოვა,—განაგრძო იაშვილმა.—მაგრამ ახლა თქვენ რუსების გემზედა ბრძანდებით და უმორჩილესადა გთხოვთ ამ ჟამად აქაურს ჩვეულებებს პატივი სცეთ. ამით დიდად ასიამოვნებთ ყველას.

ახალგაზდა მიჩმანი დიდს პირწყლიანობას იჩენდა და გატაცებით ლაპარაკობდა. ლამაზს ესმა-ხანუმს ეგონა, ჯერ ისევ სიზმარში ვარო. გაითვალისწინა ბოროტი დადა, უფსკრულში ჩავარდნა, შუა ზღვაში შიში რომ გამოსცადა, ცივი წყალი ზღვისა, ჯაჭვსავით რომ სხეული შეუბორკა, საცოდავი ყივყივი ტიფებისა, თითქო ცივს სამარეში აცილებდნენ საშგლოვიარო სიმღერითაო, ლაჟვარდი და გულქვა ცა,—შემდეგ მიშველება ამ კეთილისა და ალერსიანის ბატონისა, რომელმაც სიკვდილს გამოსტაცა პირადან,—ეს ტკბილი ხმა, ეს ნაზი თვალები... სიზმარია, სიზმარი, მაგრამ ისეთი ტკბილი, საოცნებო, სასიხარულო სიზმარია, როგორიც სოფ. ჭიჭში გაუგონია პატარაობისას, ძიმის ზღაპრებში. ზღვის სულებმა მიხსნეს, რომ ისევ არსლან-ბეის დავუბრუნდეო... ახლაც იმათ მივყევარ, უნდა დავემორჩილო, უნდა წავყვე ზღაპრულს სამეფოშიო.

დოდტმა რომ დაინახა, ქალი ხმას არ იღებსო, მივიდა, ხელი ხელს გაუყარა და სუფრისაკენ წამოიყვანა დიდის მოწიწებით. ესმაც წამოჰყვა. გემის ერდოზე სასტუმრო კაიუტის წინ ესკადრის აფიცრები გამწკრივებულიყვნენ. ყველანი უმდაბლესს სალამს აძლევდნენ. ასეთი ამბავი აბა სად უნახავს ესმას?—ჰო, ეს სიზმარია, ზღაპრია, მოჯადოვებულს ქვეყანაში ვარო.

ასე შევიდნენ სასტუმრო კაიუტაში. დოდტმა თავისი მშვენიერი სტუმარი საპატიო ალაგას დასვა, ძვირფასად გაშლილ სუფრის თავში. მხოლოდ ყვავილების თაიგული არ იდგა მის წინ. ესეც იქმნებოდა, მაგრამ შუაგულ ზღვაში საიდან უნდა

მოეტანათ? მოკლე ხანში აფიცრები თავ-თავის ალაგას დასხდნენ, ხოლო დოდტი და თავადი იაშვილი ერთი მარჯვნივ მოუჯდა მშვენიერს სტუმარს, მეორე—მარცხნივ, და მოსამსახურეებმა საჭმელების შემოტანა დაიწყეს.

— ხანუმა, თუ შეიძლებოდეს, ჩადრი აიწიეთ, თორემ ისე საჭმლის მირთმევა გაგიჭირდებათ,—ზრდილობიანად უთხრა თავისს მეზობელს თავადმა იაშვილმა მოჯადოებულსავით მჯდარს ესმას. ქალმა ჩადრი აიხადა, და იქ მყოფთ ეგონათ, მზემ შემოგვაშუქაო: ისეთი მშვენიერი სახე და ანგელოზისებური თვალები ჰქონდა.

პირველში ყველანი ჩუმად იყვნენ. ხედავდნენ, რომ ესმა-ხანუმს მოშივნია და საჭმელს კარგად მიირთმევსო. ყველაზე წინ ეს ექიმმა შეამჩნია.

— გოგონას კარგი მადა აქვს,—გაიფიქრა ექიმმა.—მაშასადამე, კარგად არის: homo talis est, quo modo est.

— უკაცრავად, მშვენიერო ხანუმ,—თამამად უთხრა ახალგაზდა მიჩმანმა:—თქვენ ჩვენი საპატიო სტუმარი ბრძანდებით და ჩვენ ჯერ თქვენი სახელიც არ ვიცით: გთხოვთ გვიბრძანოთ.

— ესმა... ესმა-ხანუმ,—ჩუმად უპასუხა ქალმა.

— რა საუცხოვო სახელია, ან რა მშვენიერი ხმაა!—წამოიძახა ერთმა ახალგაზდა გარდემარინმა.

ესმამ შეხედა ახალგაზდა კაცს და გაუღიმა: გულუბრყვილოდ ეჩვენა მისი წამოძახილი და მისი აღტაცებული სახე.

— რა მშვენიერებაა!—რა მომჯადოებელი არსებაა!—გაისმა ჩურჩული აფიცერთა შორის.

— გეთაყვა, თავადიშვილო, ერთი ჰკითხეთ, ზღვაში რაბ ჩაადგო?—მიუბრუნდა დოდტი იაშვილს.—ან რატომ მამასთან არ არის, სოხუმში რას აკეთებს?

— მრცხვენიან, კაპიტანო.

— რატომ?—გაიკვირვა დოდტმა.

— გამოკითხვას, ჯაშუშობას დაემსგავსება ჩემი ქცევა, მეთაკილება; იმას მაინცა ვკითხავ, ზღვაში რამ ჩაადგო, ან დადამ, თუ ვიღაცაა, რატომ არ დაიხსნა?—და იაშვილმა ლაპარაკი დაუწყო ამის შესახებ.

— მე და დადა ჩვენის ნავით ვსეირნობდით,—გაუბედავად დაიწყო ესმამ.—მერე შორიდან თქვენი გემები დავინახეთ... და ძალიან შეგვეშინდა... დადამ მითხრა, სამართს მოჰკიდე ხელი და უკან მოაბრუნე ნავი, სოხუმისაკენაო. დადას გვერდით რომ გავუარე... ზღვაში ჩავვარდი... ხელი მკრა...

— ხელი გკრათ?—ჰკითხა იაშვილმა:—უცაბედად?

— არა... განგებ გადამაგდო...

— ახ, საზიზღარო!—წამოიძახა ახალგაზდა მიჩმანმა. —ხოპი?

— უნდოდა თავში დაერტყა ჩემთვის ხოპი და ხელიდან გაჰვარდა.

— ღმერთო, რა ავაზაკი ვინმე ყოფილა? მერე რიღასთვის, რა დაუშავე იმ ურჯულოს?

— არსლან-ბეის გულისათვის... იმისთვის, რომ... არსლან-ბეი კარგად მეპყრობა... უყვარვარ...

— მესმის! ალბად, მეტოქის მოშორება მოუნდომებია... წარმოიდგინეთ, ბატონებო, —მიუბრუნდა იაშვილი ამხანაგებს—თურმე არსლან-ბეის ძუძუდას მოუნდომებია ამ საცოდავ ქალის დახრჩობა, ეს ზღვაში გადაუგდია და თვითონ კი სოხუმში გაქცეულა ნავით.

— ოხ, შეჩვენებულო! მერე ასეთი მზეთუნახავი გაბმეტა დასახრჩობად?—ხელახლა წამოიძახა გარდმარინმა.—ერთი თუ მალე ავიღეთ სოხუმი, მე თვითონ ამოვხდი სულს იმ გველის წიწილს, იმ კუდიანს, იმას...

— მაშ, ძვირფასო ესმა-ხანუმ, თქვენ სოხუმში სცხოვრობთ?—ხელახლა ჰკითხა იაშვილმა.

— დიაღ, სოხუმში.

— მამა თქვენიც იქა სცხოვრობს?

— არა, მამა ტრაპიზონშია.

— არა, ბატონებო!—ხმამაღლა წამოიძახა იაშვილმა:—მეტს ვერაფერს ვკითხავ—ეს ჯაშუშობა იქნება, შეურაცხყოფას მივაყენებთ ამ მომხიბლველს არსებას. მხოლოდ ის ვიცი, რომ თვითონ სოხუმში სცხოვრებს, ხოლო მამა მისი, ქუჩუკ-ბეი—

ტრაპიზონში. როგორც ეტყობა, არსლან-ბეის უნდა უყვარდეს ეს ქალი, ან და მისი ცოლია.

— ყოვლად შეუძლებელია!—ხელახლა წამოხტა გარდმარინი:—ესეთი ნაზი არსება და ის ქაჯი! ქაჯის ხელში ანგელოზს რა უნდა!

იმ დროს შამპანის ღვინო ჩამოატარეს. დოდტმა ხელში ჭიქა აიღო, წამოდგა და ხმამაღლა წარმოსთქვა:

— ბატონებო, მე გიახლებით სადღეგრძელოს ჩვენის მშვენიერის სტუმრის, ჩვენის ნაპოვნის ქალისას, რომელმაც მოკლე ხნით მაინც გააბედნიერა ჩვენი ესკადრა:—ამ წუთიდან ის ჩვენს ქალად—„ესკადრის ქალად“ ითვლებოდეს. ღმერთმა გაუმარჯოს კეთილშობილს ესმა-ხანუმს, „ესკადრის ქალიშვილს“.

— ურაა!—წამოიძახეს ყველამ ერთხმად.

თავადმა იაშვილმა აუხსნა მეზობელს მნიშვნელობა სადღეგრძელოსი და საერთო „ურასი“.

ესმას უარესად შერცხვა და თავისი ჭიქა დაიჭირა ხელში. ყველა მიუახლოვდა. მაგრამ ქალი დალევას ვერა ჰბედავდა. მერე ექიმი მივიდა ესმასთან.

— დალიეთ, ჩემო პაწაწავ,—უხრა ექიმმა მამობრივის კილოთი:—ძალა—vis vitalis—მოგემატებათ.

იაშვილმა გადაუთარგმნა ექიმის ნათქვამი. ესმამაც დაუჯერა და ღვინო ცოტათი მოსვა.

სუფრიდან ადგნენ თუ არა, ესმამა სთხოვა იაშვილს, სოხუმში წამიყვანეთო.

— მე თქვენ პატიოსანი სიტყვა მოგეცით, ძვირფასო ხანუმა, სადაც გვიბრძანებთ, იქ წაგიყვანთ-მეთქი, და უნდა ავასრულო კიდეცა ჩემი სიტყვა. თუმცა, უნდა მოგახსენოთ, ძალიანა მწყინს იმისი ასრულება,—უთხრა იაშვილმა.—თქვენ მზესავით გაანათეთ ჩვენი ფრეგატი და ახლა ეს მზე თავს გვანებებს, იყავნ ნება ალლაჰისა!

იაშვილმა დოტსა სთხოვა, უბრძანეთ საუკეთესო ნავი მოამზადონო. აყაყანდნენ, თხოვნა დაუწყეს, ერთს საათს კიდევ დარჩეს ძვირფასი სტუმარი ჩვენთანაო; მაგრამ იაშვილმა მაინც

თავისი ქნა. რამდენისამე წუთს უკან ნავი ფრეგატას მოშორდა; სამართი იაშვილს ეჭირა, ხოლო ესმა ექიმის გვერდით იჯდა, სკამზე. თან წამოიღეს ის ხოპიცა, რომელმაც ესმა გადაარჩინა. ოფიცრები ცხვირსახოცებს უქნევდნენ წამსვლელთ და ესკადრის ქალს გზა დაულოცეს. ესმა მეგობრულად თავს უკრავდა და მხიარულად ილიმებოდა. ნავი ჩიტსავით მიფრინავდა, ექვსი კაცი ძალუმად უსვამდნენ ექვს წყვილ ხოპს.

სოხუმის ნავთსადგურსაც მიატანეს. გაუარეს გვერდით ოსმალთ ნავებს და მარდად ნაპირს მიადგნენ. ნავსა და ნაპირს შუა გადებულს ფიცარზე ესმა ჩიტსავით გადაფრინდა, მას მისდევდა იაშვილი და ექიმი. გარს შემოეხვივნენ ცნობის-მოყვარენი და ოსმალნი. მათ წინ შემოეგება ციხიდან გამოსული არსლან-ბეი ამალით. ესმა გულში ჩაეკრო. ხოლო იმან ბავშვსავით ხელში აიყვანა და კოცნა დაუწყო,— დააჭიწყდათ, რომ აქ იმათს გარდა სხვანიც იყვნენ.

— აი ჩემი მხსნელი,—უთხრა ესმამ, როცა თავი გამოსტაცა და იაშვილი უჩვენა არსლან-ბეის;—აი, ეს კეთილი მოხუცი კი მწამლობდა.

არსლან-ბეიმ ხელი გაიწოდა და უნდოდა ახალგაზდა მიჩმანს გადახვეოდა; მაგრამ იაშვილმა უკან დაიხია.

— ამ ბავშს გაუფრთხილდით, დაიფარეთ, ჩვენის ზარბაზნების ყუმბარები არ მოხვდეს,—უთხრა მან ესმაზე:—ჩვენ ახლავე სროლას ავტეხავთ, თქვენი ციხე უნდა ავიღოთ.

— დიაღ, გაუფრთხილდი პაწიას, — წაილუღლუღა ექიმმა:—დიდი მწუხარება გამოიარა.

— მშვიდობით, ხანუმ! ალლაჰმა გაბედნიეროსთ და კეთილად გამყოფოსთ!—გულაჩუყებულის ხმით უთხრა იაშვილმა.—ჩემს სიცოცხლეში არ დაგივიწყებთ.

ამ დროს ხალხში ყვირილი ასტყდა: „ქალი, ქალი გადმოვარდა კედლიდან.“

— ჩემი დადა! დადა! ჩემი ქალი!—გაისმა განწირული ხმა მამაკაცისა.

არსლან-ბეიმ იცნო ხმა:—დადას მამის ხმა იყო, მოხუცის თუთ შუღისა. არსლან-ბეიმ და ესმა-ხანუმმა მსწრაფლად მიირ-

ბინეს თუთშულთან, რომელიც სასოწარკვეთით თავს დასტიროდა მიწაზე გაშხლართულს გვამს,—ეს გვამი დადასი იყო. ციხის კედლიდან რომ დაინახა, ჩემი მოქიშპე და ჩემის ბოროტების მსხვერპლი ცოცხალიაო, გულ ში სატევარი ტარამდე დაიტაკა და კედლიდან ბრახვანი მოსძვრა.

— ოჰ, დადა! გეტყობა, ალლაჰის რისხვას ვერსად წაუხვედი,—ჩუმად წარმოსთქვა ესმა-ხანუმმა და თავზარდაცემული დააცქერდა თავისის მტრის გვამს.

XVII

თავადი იაშვილი და ექიმი დაბრუნდნენ თუ არა, ესკადრა საომრად გამწკრივდა და სოხუმს მოახლოვდა. ნაშუადღევის სამს საათზედ ყველა გემებიდან ზარბაზნების ცლა დაიწყეს. მართალია, ციხიდან 60 ზარბაზნით აძლევდნენ პასუხს, მაგრამ რუსების ზარბაზნები ისე ღონივრად ხვდებოდა, რომ ასე იტყოდით, ციხის კედლები დნება და კანკალებსო. კვამლისაგან, მართალია, ესკადრიდან ვერაფერს არჩევდნენ, მაგრამ ქარისაგან როცა ცოტათი განიბნეოდა კვამლი, დურბინდითა ხედავდნენ, რომ სოხუმის ციხე მართლა დნებოდა: სათოფურები იქცევოდა, ზარბაზნების უმეტესობა დაზიანდა, ასე რომ ან სრულებით უხმარად იდგნენ, ან და, თუ სცლიდნენ, ყუმბარა მაღლა, ცისაკენ ვარდებოდა, ან კიდევ ისე უხერხულად მიდიოდა, რომ ნავსადგურში ოსმალებისავე გემებსა და ნავებს ეცემოდა და ამსხვრევდა. ციხის შენობას ცეცხლი წაეკიდა. რომ დაღამდა, გარშემო მთები და ზღვა სისხლის ფრად განათდა ცეცხლისაგან. რაღაც საშინელება ისმოდა ცეცხლის შეუწყვეტელ ტკაცატკუცსა და კვნესა-ზუზუნში.

— როგორ გააჩირაღდნეს ქალაქი ესმას პატივსაცემლად!— აღტაცებით წამოიძახა ახალგაზდა გარდმარინმა.

— ნეტავ სად არის ახლა საცოდავი გოგონა?—სწუხდა ექიმი.—კი არ გააცივონ!

თან-და-თან სუსტად აძლევდნენ ციხიდან პასუხს. რუსის ესკადრა უფრო გაორკეცებულის ძალით მიაწვა. დოდტი და-

მშვიდებულის ხმით იძლეოდა ბრძანებას, სახმაუროთი ხან ერთს გემს ეტყოდა, ასე მოიქეცით, ხან მეორეს. ყველა გემები მწყობრად მოქმედობდნენ, თავისის მოქმედებით ჯოჯოხეთს მოაგონებდნენ ადამიანს. ღამის სიბნელეს მხოლოდ ცეცხლის სინათლე გადაჰფენოდა. ნავთსადგურიდან წყევლისა და ყვირილის ხმა მოისმოდა, შათს ხმას ზედ ერთვოდა ზარბაზნების ხმაცა: ღრიალებდნენ და იწყევლებოდნენ ოსმალები, რომელნიც თავიანთს გემებთან ერთად წყალში იღუპებოდნენ. ტიფები დაფრთხნენ, საზარლად ყივყივი მორთეს და ჰაერში დატრიალობდნენ ან და ცეცხლის სინათლეს ეტანებოდნენ და შიგ ვარდებოდნენ. ზარბაზნების ხმა მთელს ღამეს ისმოდა და, როცა ცეცხლის სინათლეს განთიადის სინათლეც ზედ დაერთო, ციხე მკვდარს დაემსგავსა: არც ერთი ზარბაზანი არ იცლებოდა ციხიდან და მის კედლებზედაც მეციხოვნე არა სჩანდა.

— აღსრულდა! — სთქვა ექიმმა, დამარცხებულს ქალაქს რომ უმზერდა და პირჯვარი გამოისახა.—ნეტავ საცოდავ ბავშვს რა მოუვიდა?

ზარბაზნების ხმა სულ შესწყდა. მოისმოდა მხოლოდ ცეცხლწაკიდებულ სახლების ტკაცა-ტკუცი და ესკადრაზე არევ-დარეული გუგუნი და ძახილი. მეომარნი პატარა გემებში სხდებოდნენ ნაპირად გასასვლელად. მზემ უკვე მთებიდან ამოჰყო თავი, როცა ზღვის მე-4 პოლკის ორი როტა ნაპირად გავიდა და გაშლილის დროშებითა და მუსიკით დაობლებულს ციხეში შევიდა. ყველაფერი გაოხრებული იყო: კედლებზე თავდაყირა ეყარა 60-მდე დაზიანებული ზარბაზნები; სახლები ნახევრად დანგრეულიყო ან დამწვარიყო; ყოველ ფეხის გადადგმაზე მკვდრები ეყარნენ, ვერ მოესწროთ წაღება და დასაფლავება. მეჩითის წინ ღამაზის ქალის გვამი ესვენა. დადასი იყო ეს გვამი. გულში სატევარი ერჭო. თავი მიუნებებიათ, დაე ყველამ აფურთხოს და დაჰგმოს მისის მუხთლობისათვისო. თავადმა იაშვილმა და ექიმმაც შეამჩნიეს.

— აი, საცოდავი მსხვერპლი ეჭვიანობისა,—ჩაიქნია თავი ექიმმა:—ჭეშმარიტად—homo homini lupus.

— ესეც ლამაზი ყოფილა,—შენიშნა იაშვილმა.

— ოჰ, რა ვუთხრა ამ სილამაზეს!—ამოიოხრა ექიმმა:— ბევრი უბედურება მისის წყალობითა ხდება ქვეყანაზე.

— თქვენ კი როდისმე ბრძანდებოდით შეყვარებული?—ჰკითხა ერთმა ხუმარამ ექიმს.

— Homo, hominis filius sum, (მეც ადამიანის შვილი ვარ) ყმაწვილო,—უპასუხა მოხუცმა და ამოიოხრა.

— ეს კარგი, მაგრამ საცოდავი ქალი მაინც უნდა დავმარხოთ, თუმცა ჩვენის ესმას დახრჩობა კი სდომებია. ნეტავ, სად არის ახლა ესმა?

— რა თქმა უნდა, მთებშია,—უპასუხა იაშვილმა,—მართლა, კაპიტანს უნდა მოვაგონოთ, რომ მკვდრები დაასაფლავებინოს. წავიდეთ, ბატონებო, ვუთხრათ.

მეომრები ქალაქის იმ ნაწილში წავიდნენ, მთებისაკენ, სადაც ზარბაზნები არ მოხვედრია. მეჩითს უკან, მოედანზე, საზარელი სურათი წარმოუდგათ თვალ-წინ. მსხვილს წიფლის ბოძზე პირქვე ხელ-ფეხით დაკრული იყო მთლად ტიტველი ახალგაზდა აფხაზი. გვერდთ მოხუცი უდგა. ყველაზე მეტად მოსულებს იმან შეჰზარათ გული, რომ დაკრულს ძაღლები დასეოდნენ და ჰლოკავდნენ—ულოკავდნენ გულს, მუცელს, ფეხებს, ის კი უღონოდ კბილებს აკრაჭუნებდა და იფურთხებოდა. რუსის აფიცრები რომ დაინახა, მოხუცმა ხელი გულსა და შუბლზე მიიდო და მიესალმა.

— ეს რა ამბავია, მოხუცო?—ჰკითხა იაშვილმა.

მოხუცს ყურთა ჰკლებოდა და კითხვა ისევ განუმეორა თავადმა,

— ეს კაცი, ბატონო, მოღალატეა. ჩვენმა ბატონმა, არსლან-ბეიმ, ბრძანა, საჯაროდ შეერცხვინათ და ძაღლები დაესიათ მის ტანისათვის სალოკავად. როცა მინარეთის ჩრდილი დაჰფარავს, მომიყვანე, უნდა დავსაჯოთო. არსლან-ბეი და მისნი მომხრენი ქალაქიდან გავიდნენ. ხოლო მინარეთის ჩრდილმა ჯერ ნახევრად დაჰფარა მოღალატე, ახლა იმას ვუცდი, ალლაჰი სულ დაჰფარავდეს თავისის ჩრდილითა, მაშინ ხელ-ფეხს ავუხსნი.

სანამ მოხუცი ლაპარაკობდა, აფიცრებმა ძაღლები მოაგერეს საცოდავს.

— ხედავ, ტანზე მაწონი დაუსხამთ!—სთქვა ერთმა.

— აფხაზებსა და სპარსელებს ასეთი ჩვეულება აქვსთ,— უთხრა იაშვილმა:—დამნაშავეს სახესა და წვერზე მაწონს დაასხამენ, უკუღმა შესვამენ სახედარსა ან ცხენზე და მთელს ქალაქს შემოატარებენ: ეს საჯარო შერცხვენაა. ხოლო როცა დამნაშავე ძალიან უნდათ შეარცხვინონ, მთლად გააშიშვლებენ, აი როგორც ამისათვის უქნიათ, ისე, მთელს ტანზე მაწონს დაასხამენ, დაკრავენ ბოძსა ან ფიცარზე და ძაღლებს მიუსევენ სალოკავად.

— რა საზიზღრობაა!—წამოიძახა ერთმა აფიცერმა.—მოხუცო, აუშვი, ჩქარა! ალაჰმა უკვე გადააფარა თავისი ჩრდილი.

მოხუცი დასცქეროდა საცოდავს დამნაშავეს. როცა მინარეთის ჩრდილმა სამხრეთისაკენ ცოტაი გადაიწია და მარჯვენა ხელს მიკრულისას და მარჯვენა მხარეს ჩრდილმა გადაურბინა,—საჩქაროზე შეხსნა თასმები, რომლებითაც დაკრული იყო ხელ-ფეხი დასჯილისა.

— რა დაუშავა არსლან-ბეის ამ უბედურმა?—ჰკითხა იაშვილმა.

— რა, ბატონო, და,—უპასუხა მოხუცმა:—გუშინ საღამოს საიდუმლოდ შეატყობინა არსლან-ბეის ძმას, სეფერ-ალიბეის, ურუსები ციხეს მოადგნენ ასაღებად და, უეჭველია, მალეც აიღებენო.

— ჰო, მაშ ჩვენი მომხრე ყოფილა ეს უბედური!—წამოიძახა ერთმა აფიცერმა აღტაცებით.—დასჯა კი არა, დაჯილდოვება უნდა ასეთს კაცს.

— მართალია, მართალი.—კვერი დაუკრა ექიმმა.—Sepheribeji amicus—noster amicus (სეფერ-ბეის მეგობარი—ჩვენი მეგობარიც არისო)! შენი რა არის, მოხუცო, ეს კაცი?

მოხუცი ხმას არ იღებდა, რადგან რუსული არ იცოდა. იაშვილმა განუმეორა ექიმის კითხვა.

— ჩემი შვილი გახლავსთ, ბატონო!—უპასუხა მოხუცმა.

— მაშ, ორნივე ჩვენი მეგობრები და მოკავშირენი ყოფილხართ,—უთხრა იაშვილმა, და მოხუცს, რომელიც შვილს საჩქაროდ უხსნიდა ჩალურჯებულ ხელ-ფეხს, მხარზე ხელი დაუტატუნა.

მამა მიეშველა და საცოდავი ძლივას წამოჯდა ძელზე. ფეხზე ადგომა ჯერ არ შეეძლო.

— რატომ ადრევე არ გაუხსენი ხელ-ფეხი, მოხუცო, არსლან-ბეი ხომ აქ არ არის?—ჰკითხა იაშვილმა.

— რა მექნა, ბატონო, რჯული და ყორანი მიბრძანებს. მოლა გვეუბნება ხოლმე, დაბმული, დასჯილი, სანამ ალაჰის ჩრდილი არ დაჰფარავს. არავინ უნდა აუშვას, თორემ ვინც აუშვებს, ალაჰი მზის ისრით განგმირავსო.

ამ დროს საყვირის ხმა გაისმა—ჯარს ეძახდნენ, შეგროვდითო. თავადი იაშვილი და ორი გარდმარინი შესაგროვებელ ადგილისაკენ გაეშურნენ, ხოლო ექიმი ძელზე მჯდარ შიშველ აფხაზთან დარჩა, რომ მიშველებოდა და ეწამლნა. ორივე როტა, რომელთაც სოხუმი დაიპყრეს, ქალაქის მოედანზე უნდა გამწკრივებულიყო.

ესენი გამწკრივდნენ თუ არა, ქალაქში კოდორის მხრიდან მუსიკითა და დაფდაფის კვრით, ბელევსკის პოლკი შემოვიდა, რომელსაც თან მოჰქონდა ორი ზარბაზანი. წინ მოუძღოდნენ თავადი ორბელიანი ღა სეფერ-ალი-ბეი, ხოლო მის გვერდით პატარა თეთრ ცხენზე იჯდა მშვენიერი ბავშვი შვიდისა თუ რვა წლისა, ძვირფას ტანისამოსში გამოწყობილი. თავზე თეთრი ბოხოხი ეხურა და ტანზე ყოველგვარი იარაღი ესხა. ეს იყო უფროსი ვაჟი სეფერ-ბეისა, დიმიტრი, მომავალი მთავარი აფხაზეთისა, ხოლო დღეს—მემკვიდრე მამისა. ყმაწვილს მეორე მხარეს უდგა ახალგაზდა ქალი, მთიელთა წესზე ძვირფასად მორთული, ბავშვს სიყვარულით სავსე თვალებს არ აშორებდა. ეს იყო დადიანის ასული თამარი, დედა მშვენიერის ვაჟისა და მეუღლე სეფერ-ბეისა. აქვე ახლოს მისდევდათ ამალა, აფხაზეთის წარჩინებულთაგან შემდგარი.

გუშინდელის ბრძოლის გმირები—ორი როტა ზღვის ჯარისა—მოედანზე გამწკრივდნენ დროშებითა. მათ შემოუერთ-

დათ ახლად მოსული თავადი ორბელიანი და სეფერ-ალი-ბეი თვისის ამალითა, აგრეთვე ბელევსკის როტა ორის ზარბაზნითა, ასიოდე კაცი აფხაზებისა და ორმოც და ათი ყაზახ-რუსი. იმავ წუთას ახლად მოსულებს სამხედრო სალამი მისცეს და ესენიც ცხენებიდან ჩამოხტნენ. თავადმა ორბელიანმა ბრძანა წრის შუა ორი დიდი ოსმალური დოლი ერთმანეთზე დაედგათ. მერე იმათს ზემოთ დააწყო უმაღლესი ღრამატა და პეტერბურღიდან გამოგზავნილი ნიშნები ინვესტიტურისა, აგრეთვე ლენტი და წმ. ანნას 1-ლი ხარისხის ჯვარი. ამავე დროს თავადის ამალიდან ერთი შემოსილი მოხუცებული მღვდელი გამოვიდა, ხელში სახარება და ჯვარი ეჭირა, რომელნიც უმაღლესს ღრამატასა და ორდენის ლენტს ზევით დასდვა.

ორბელიანმა ანიშნა და სეფერ-ბეი მივიდა ორის დოლისაგან სახელდახელოდ გაკეთებულ ანალოესთან და მარჯვენა ხელი, ჯვარის გამოსასახავად გაკეთებული, ზევით აღმართა.

— მე სეფერ-ალი-ბეი, მთავარი აფხაზეთისა, გიორგის სახელით მონათლული, თავადი შარვაშიძე, წინაშე ყოვლადშემძლებელის ღმერთისა და მის წმიდა სახარებისა აღვთქვამ და ვფიცავ და სხვ.—მოხუცებულის ხმით ამბობდა მღვდელი, ხოლო მისს ნათქვამს ფიცის სიტყვებს იმეორებდა სეფერ-ბეი.

— ამის მოწმად ვეამბორები ჯვარსა და ჩემის მაცხოვრის წმიდა სახარებასა,—დაასრულა მთავარმა და ეამბორა ჯვარცმასა და გადაშლილ სახარებასა.

მაშინ თავადი ორბელიანი მივიდა ანალოესთან, გადმოიღო სახარება და ჯვარი და მღვდელს გადასცა, თვითონ კი გადაშალა უმაღლესი სიგელი, ხმა-მაღლა წაიკითხა და სეფერ-ბეის ჩააბარა. ისიც მოწიწებით ეამბორა ღრამატის იმ ადგილს, სადაც იმპერატორი ალექსანდრე პავლეს-ძეს საკუთარი ხელი ეწერა.

— მომილოცნია, თქვენო ბრწყინვალებავ თავადო გიორგი, მეფის წყალობა,—დიდის ამბით წარმოსთქვა თავადმა ორბელიანმა და რუსეთის ახალს ქვეშევრდომს წმიდა ანნას 1-ლ ხარისხის ჯვრის ლენტი გადაჰკიდა.—ამ წუთიდან—თქვენ სე-

ფერ-ალი-ბეი კი არა, უგანათლებულესი თავადი გიორგი შარვაშიძე ბრძანდებით.—და ერთმანერთს ამბორი უყვეს.

დღესასწაულის ნიშნად, ბელევსკის პოლკის ორი ზარბაზანი იმავ წუთას დასცალეს, ზარბაზნებითვე ბანი მისცეს ნავთსადგურში მდგარ ესკადრიდან.

თავადი ორბელიანი მივიდა პატარა დიმიტრისთან, რომელიც განცვიფრებულის თვალებით უყურებდა ამ ამბავს, და ხელი მოჰკიდა.

— ახლა, ჩემო კარგო,—უთხრა თავადმა,—მიდი მამასთან, მიულოცე ხელმწიფის წყალობა და გამოეთხოვე.

დიმიტრი მამასთან მივიდა. სეფერ-ალი-ბეიმ მხურვალედ გადაჰკოცნა, სამჯერ ჯვარი გადასწერა და დედას მიჰგვარა. თამარმა აღგზნებით ჩაიკრა გულში შვილი და ატირებულმა მხურვალედ კოცნა დაუწყო. ძლივას გამოჰგლიჯა თავადმა ორბელიანმა ბავშვი მწუხარებისაგან გადარეულს დედას.

დიმიტრი მაშინათვე წაიყვანეს პეტერბურგში გასამგზავრებლად,—ამანათი უნდა ყოფილიყო რუსეთის მიმართ მისის მამისა და მთელის აფხაზეთის ერთგულებისა.

(დასასრული პირველის ნაწილისა)

მზე და ვარსკვლავები

I

ერთხელ ვარსკვლავთა კრებული
უხვ-სხივიანი ცაზედ
ასტუდა, აბორგვნდა, ჩიოდა
უნდა იცოდეთ რაზედ?!
ყველა მზეს ემუქრებოდა,
მის დაბნელებას ნატრობდა:
როგორ თუ ყველა აქებსო,
ქვეყანა რადა ჰყვარობდა.
«მოდი შევიკრნეთ ოვიცითა
არ ამოუშვათ ცაზედა,
თუ ამოჩნდება, ერთადა
ყველა დავესხათ თავზედა.
ხმლებიო ვცათ, შუბებით ვჩხვლიტოთ,
ჩვენ რით გვაჯობებს ცდაზედა?
ათი-ათასი გუნდი ვართ,
გავაქრობთ იმავ წამზედა.
მერმე იდიდოს ზვიადი
ციისგნისი ქვეყანაზედა.
ჩვენ კაცნი არად გვაგდებენ
ზეცის გულ-მკერდის ღილებსა,
არც კი გვიცნობენ რანი ვართ
ურიცხვს ბუნების შვილებსა;
არცავინ გვიქებს წვერ-ულვაშს,
არცავინ გვიქებს ჰირებსა.

ვისგან რა მოსათმენია
არ გვიგონებდნენ გმირებსა?!.»

II

ცა კაშკაშებდა, ბნელოდა,
მთვარეს ზღვის მკერდზე ეძინა...
მხოლოდ მოწმენდილს ცაზედა
ვარსკვლავთა გუნდი ეფინა.
მთვარეს შიკრიკი აახლეს,
მაგრამ ძალიან ეწუინა
ვარსკვლავთა უჯიათობა,
მაიი შური და ფლიდობა.
შემოუთვალა: «დაწუსარდით,
ეგ როდი არის ბიჭობა!
უველა დავჯერდეთ თავის ბედს,
ღვთისგან ნაბოძარს სახელსა,
ოორემ, რომ უველა მზედ ვიქცეთ,
უკეთურს ვიზამთ საქმელსა;
უველა მზედ ვიქცეთ — ხომ დავწვით
ცა და ხმელეთის არეო, —
ტანჯვა-ვაებით შევმურეთ
ოოველი ქვეყნის მხარეო.
ქებისა ნაცვლად მოგვიძღვნას
ხალხმა კრულვა და წყევაო.
მე არ გადგევართ, არც მომწონს
თქვენი უგვარო რჩევაო.»
ვარსკვლავთ თქვეს: «არც საჭიროა
მზის ქვეშვრდომის შველაო,
ნეტავ რა ძლიერ თავს იდებს,
რა მაგისაგან ცხელაო?!
ნათელსაც მზისგან სესხულობს,
ცეცხლ-ჩამქრალი აქვს კერაო.»

III

ჯერ ისევ უკუნეთია,
ჯერ კიდევაცა ბნელოდა...
მზეს უპირობენ დადუპვას,
მას ადარავინ ჭშველოდა.
მთას იქით მოთვარებულსა
კბილებს უდრეჭდნენ ვარსკვლავნი:
«ადარ გაბედო ამოსვლა,
არ ვიევნეთ შენი მნახავნი,
თორემ სულ მიწა-მტვრად გაქცევთ,
მზეო, იტოდე ჩვენგანა
შენის საწყლობის მნახველი
განცვიფრდეს მთელი ქვეყანა.»
მზე გული-გულში იტინის,
მხარ-თეძოზედა მწოლარე,
ხმელეთის პირის ფარეში,
მთელის ბუნების მოლარე.
ვარსკვლავთ აბჯარი აისხეს,
ხელში აიღეს ხიშტები.
სულ კოხტა ვაჟკაცებია,
სულ თავ-მომწონე ბიჭები.
ზოგნი ზარბაზნებს მოუდგნენ
და მოუმზადეს ფალია.
ადმოსავლეთზე მიჯარდნენ,
იქით უჭირავთ თვალია.
რა წამს მზე ამოჩნდებოდა,
თავზე დაესხათ წყალია
და ჩამოეგდოთ მიწაზე
მზე სხივ-მიხდილი, მკვდარია.

IV

ერთხელ იყივლა მამალმა,
ღამე შეინძრა ცოტადა;

ახლა მეორედ იყივლა
გალთიადისა მკობადა.
ვარსკვლავთა გუნდიც დაესხა
მზეს თავზე დასამხობადა...
გახშირდა მამლის ყივილი
დღე-ღამის გასაყოფადა...
რითაც გათავდა ეს ბრძოლა,
კარგად გავიგეთ ყველამ.
თავის ბუნაგი მოძებნა
გაწბილებულმა მელამ.

V

თენდება, მაინც თენდება.
აგერ ცისკარი დილისა;
მთის მწვერვალთ მიესალამა
პირველი სხივი იმისა.
ფრინველთ დაიწყეს გალობა,
ბალახმა შექმნა ბიბინი;
მზის მოსვლის შიკრიკი არის
დილის ნიავის სისინი.
გაწითლდა ალმოსავლეთი,
მოდის მზე, მოაქვს ნათელი.
პირველი სხივი დააკრა
იალბუზს როგორც სანთელი.
იდგიძებს მთელი ქვეყანა,
ადიერა ყველა სულ-დგმული;
სიამოვნებით ივსება
დილის მნახველის სულ-გული;
ალარსად სჩანან ვარსკვლავნი
გამქრალან ცისა კიდითა;
სჩანს, რომ დამარცხდნენ, გაწბილდნენ,
ველარ ჩნდებიან შიშითა.
მას აქეთია მთიები

კრძალვა-სირცხვილით დნებიან,
ღამ-ღამ აბზენენ თვალებსა,
ჰატარძლებივით ჩნდებიან.
უცქერენ ციდან ქვეყანას,
მის სიტურფითა სტკბებიან.
ბოდიშს იხდიან თანაცა
მზესთან უსირცხვო ბრძოლაზე.
ზოგნი იმიტომ სირცხვილით
ჩამოცვივიან გორაზე.
მზე ისევ მზეობს დღესაცა,
ცხოველ-მცენარეთ ნუგეში;
თან დააქვს აურაცხველი
მადლი კალთა და უბეში.
ვარდს ის გაუხსნის გულ-მკერდსა,
ის ალამაზებს იასა;
ის ატმევს ძვირფას სამოსელს
მინდვრებს და ველებს ტეიანსა.
რით შაედრება უკუნი
დღეს მოვარვარეს, მზიანსა?!.

ვაჟა-ფშაველა

ირინეს გედნიერება

სურათი სოფლის ცხოვრებიდან, 2 მოქმედებად

მოქმედნი პირნი:

სამსონ სალამთაძე, შეძლებული ფერმამულე.
ეკა, ცოლი ამისი.
აბესალო, შვილი ამათი 28 წ.
ფილიპე ბარბაქაძე.
ირინე, ამისი ქალიშვილი.
ვიქტორ, ყმაწვილი 28—30 წ.
პავლე როდამიშვილი, 25—28 წლ.
სოლომონ, ნათესავი ირინესი.
ნესტორი, სოგრატა } ამხანაგები აბესალოსი.
ნიკოლა, ბიჭი.

სტუმრები: ყმაწვილი კაცები და ქალები.

მოქმედება პირველი

სცენა წარმოადგენს ბარბაქაძის ეზოს. მარჯვნით მოჩანს დაბალი ოდის ბალკონი, მარცხნით ნიგვზის ხის ქვეშ გაშლილია სუფრა, სადაც სხედან აბესალო, ვიქტორი, სოგრატა, ნესტორი და სხვა ყმაწვილები. ცეკვა-თამაშია. იქით ღობეა და მოჩანს მეზობლის სახლები. დღეობაა ბარბაქაძისას. მოისმის დაირა. ფარდა რომ აიხდება, სცენაზედ თამაშია—ლეკური გარმონიკასა და დაირაზედ. ხან სალამური. სტუმრები: ყმაწვილი კაცები და ქალიშვილები. ირინე თამაშობს. აბესალო ტაშს უკრავს და აღტაცებაშია. ირინე რომ თამაშს გაათავებს, ყველას თავს დაუკრავს და კოხტად გავარდება. საერთო „ბრავო"-ს ყვირილი. ყველანი სახლისკენ მიეშურებიან, საიდანაც სიმღერა ისმის. აბესალო ყვირის: „ბრავო, ბრავო!"

გამოსვლა პირველი

აბესალო. ბატონო ირინე!.. ბატონო ირინე!.. მიგვატოვა?!.. სოგრატ! ნესტორ! ახლავე აქ მოიყვანეთ!.. ახლავე მოიყვა-

ნეთ აქ! (ყმაწვილები წამოვარდებიან და გავლენ) უირინეობა შეუძლებელია!... ბატონო ირინე!

გიქტორ. კარგია, ბესალო, კმარა, ყმაწვილო!.. ნამეტანი არაფერი არ კარგა!...

ბესალო. გიქტორ, ასლანე აქ მოიყვანე ირინე, აქეე დამიჯინე ამ სუფრაზე, ჩემს გვერდით!.. ასლანე, გიქტორ! გესმის!..

გიქტორ. ყმაწვილო, ღმერთმანი, სსვანაირად მიიღებენ მაგ შენს საქციელს... მაგ შენს სუმრობას რამე კუდს გამოაბმენ და, კიცი, უსიამოვნებით გათავდება, სხვა არაფერი იქნება!... ხომ იცი, სოფლის ამბავი!...

ბესალო. თუ ძმა სარ, შენი დარიგება შენთვის შეინახე და ასლანის ამისრულე, რასაც გთხოვ... ირინე მოიყვანე და გვერდით მოამისვი!...

გიქტორ. თუ ჩემი ძმობა გწამს, თავი დაანებე იმ ბავშს, ბესალომ!... თუ ჩემი ძმობა გწამს!... შესუმრებასაც თავისი საზღვარი აქვს!...

ბესალო. სიდოური შესუმრებაა?!.. კაცს გონება მეშლება, თვალები, ეს არის, წამომტვინდება მაგის მზერით და ეს შესუმრებაზედ მელაპარაკება!... ნუ ამაყენებ, გიქტორ, მოიყვანე ირინე...

გიქტორ. ხა, ხა, ხა! გასაკვირველია შენი დღეკანდელი ამბავი!... კაცმა დაგიჯეროს, რომ მართლა ასე აგიტაცა ამ საწყალმა ირინემ?!..

ბესალო. უნდა დამიჯერო, რომ გეუბნები!

გიქტორ. კარგია, თუ კაცი სარ!

ბესალო. არ მოიყვან?...

გიქტორ. თითქო პირველად გენახოს დღეს მაგი ქალი!..

ბესალო. არ დაგეკვირვებიკარ დღემდინ და იმიტომ არაფერად მიმაჩნდა. დღეს ამეხილა თვალები და გეფიცები, გიქტორ, უმაგისოთ ერთი წუთის გაძლება არ შემიძლია!.. მოამაჯადოვა, მოამაჯადოვა მაგ დაწყეველილმა!

გიქტორ. მოგაჯადოვა კი არა! გინდა თავის გასართობათ გაიხადო და იმას კი აღარ ატან თვალს, რა ბოლო შეიძლება

მოჭყვეს მაგ შენს გართობასა!.. რითი უნდა მოგაჯადოკოს სოფლიგელამ, რომელმაც სეირიანი ჩაცმა-დასურვაც არ იცის!..

ანესალო. გარწმუნებ, მე სრულიადაც არ კსუმრობდე, და ისეკ გთხოვ ირინე აქ მოიყვანო!..

ვიქტორ. გარწმუნებ, რომ თუ კიდეკ შენ განაგრძე ირინესთან შენი საქციელი, აქ დღეკანდელი დღე უსიამოვნებით გათავდება და ის იქნება!.. გინდა, მოწადინებული ხარ, ჩვეულებისამებრ, უსათუოდ შეოთი ატესო, სხვა არაფერი!

ანესალო. მე მინდა ირინე აქ მომიყვანო, სხვა არაფერი!

ვიქტორ. უსათუოდ გინდა როდამიშვილი გაასელო და შეოთში ჩაითრიო რამე ფერად... უამისოთ მოწყენილი ხარ!..

ანესალო. როდამიშვილი კინ ოხერია?!

ვიქტორ. კინაა და, როგორც წელან გითხარი, ირინეს საქმროა... ჯერ ოღონდ გამოუცხადებლად აქვთ ბირობა მიცემული ერთმანეთისათვის...

ანესალო. ჩემი რა საქმეა... მე რას დაკეძებ მერე? ახირებულია!

ვიქტორ. შენი საქმე ისაა, რომ ამის გამოისობით იმ ქალიშვილთან უფრო მეტად თავდაჭერილად უნდა იყვე!..

ანესალო. როდამიშვილის გულისათვის?

ვიქტორ. ჰო!

ანესალო. ხა, ხა, ხა!.. ხა, ხა, ხა! ძალიანია, შენ ხუ მომიკვდები, ძალიანია! კიღაცა ჩანჩურა როდამიშვილის გულისათვის ოკეკლიკე სიამოვნება უნდა მოვიკლოთ! ანა კაცი მხოლოდ ის ოოფილა—ჩვენ არაფერი!

ვიქტორ. კაუკაცს არ შეშვენის, ანესალო, ამნაირი სიტყვა!

ანესალო. არც ის შეშვენის თავი მოისარეს ოკეკლიკე მაჩანჩალას წინაშე!.. როდამიშვილის გულის ამბავი რაში მეკითხება, როცა აქ გენია ტრიალობს ლ ჩაქრობას ითხოვს!.. როდამიშვილი რა ჩემი ფეხებია!.. მაშ არ გინდა ოხოვნა ამისრულო—ირინე აქ მოიყვანო?!. შენ გგონია უშენოთაც არ მოსერსთება ეგ საქმე! (წასვლას აპირობს).

ვიქტორ. (დაიჭერს) ანესალო, თუ რაიმე პატიოსნებამ გაქვს ჩემი, თავი დანებე ირინეს!.. თუ ძმა ხარ!

ანესალო თუ ძმა სარ, თავი დამანებე, ვიქტორ!.. თუ ძმა სარ!.. სად მიმემალა ჩემი მზე, ჩემი მთვარე!? უნდა მოვნახო ასლავე!.. შენი სულისა! (მიდის სახლისკენ).

ვამოსელა მეორე

ვიქტორი, მერე როდამიშვილი

ვიქტორ. ეს შეჩვენებული მანემდი არ მოისვენებს, სანამ ერთ აყალმაყალს და დავიდარაბას არ ასტეხავს, ისეა ატეხილი! ნეტავი მაგ არ მოირეულიყო დღეს აქ და არაფერი მინდოდა!

როდამიშვილი. (აღელვებული) ვიქტორ!

ვიქტორ. რა იყო, პავლე?

როდამიშვილი. ვიქტორ, უთსარი, ყმაწვილო, იმ შენს ნათლიისშვილს, უთსარი ტოტალენი მორიდება მაინც იქონიოს ვინმესი.. მართალია, ჩვენზედ უკვეთეს საზოგადოებაში ნამყოფია, მაგრამ არაფერი საკადრისია ასეთი ეველასი ჩაუგდებლობა!.

ვიქტორ. რა იყო, რა ქნა ამისთანა, პავლე ჩემო?

როდამიშვილი. განა თავათ არ შეგიმჩნევია?!. ბატონო, რა არისო ამ ყმაწვილ ქალს რომ ჩასტიკებია, მოსვენებას არ აძლევს, წამოაკლებს სელს და აკოცრგალებს, თითქო სათამაშო იყოს მისი... უთსარი...

ვიქტორ. რა კუთხრა, ყმაწვილო, გალეშილია, აღარაფერი ესმის ამ ქვეყნის!..

როდამიშვილი. შენც არ მომიკვდე, ის იმდენად მთვრალი არ იყვეს!.. და ამას კი ბეტყვი, ვიქტორ, თუ მაგან ირინეს თავი არ დაანება, ღმერთმანი, მეტს აღარაკის მოუთმენს და ეველასაოვის უსიამოვნებით გათავდება დღეკანდელი დღესასწაული!.. ძმობას გფიცავარ, ვიქტორ!

ვიქტორ. შენგან არ მიკვირს, პავლე, აქნაირი სიტყვა რომ მესმის!..

როდამიშვილი. მაგი კაუბატონი იმ იმედით ბძანდება, რომ ვერავინ გამიბედავს რამესო და ამიტომაც ასე თავისუფლად გრძნობს თავის თავს... როგორც სინიდისიერ ყმაწვილ კაცს გთხოვ, ვიქტორ, უსიამოვნებას აგვაშორო...

ვიქტორ. თუ ძმა სარ, დაწყნარდი, ნუ მაიღებ საწყენად მაგის საქციელს. შე კაცო, რომ იცოდეს თქვენი ამბავი, ირინეს სულაც არ გაცემდა ხმას...

როდამიშვილი. დიახ!.. მაგისთანა კაუბატონია სწორედ!.. მაშინ ჯინაზედ ურეს ჩაიდესდა!.. ა! შესედე, შესედე, ვიქტორ! შესედე, რაკა მოაპოწიალებს... შესედე ერთი! და შენ მეუბნები — მოითმინეო?!..

გამოსვლა მესამე

იგინივე, **აბესალო, ირინე და სტუმრები**

აბესალო. (შემოჰყავს ირინე მარჯვენა ხელი-ხელ-გაყრილი) არსად თქვენი წასვლა აწი აღარ შეიძლება, არსად!.. არასიერის გულისათვის!..

ირინე. ასლაგე გიასლებით... მამას ვუსმიგარ... ვნასავ და ისევ გიასლებით!..

აბესალო. (სუფრასთან ჯდება) ყოველად შეუძლებელია!.. ვეღარსად ვერ გაგიშვებთ! ვეღარსად!.. აბა სალამური!.. ტაში!.. ბატონო ირინე, უმორჩილესად გთხოვთ!... ვასიკო! (ეს გამოვარდება და ლეკურის სათამაშოდ თავს დაუკრავს ირინეს)

ირინე. კატო ითამაშებს ჩემს მოსვლამდინ!.. კატო, შენი ჯერიმე!

აბესალო. (გზას გადუღობავს) არ ვიცი მე არც კატო, არც ქატო!.. ტაში ყმაწვილებო!..

როდამიშვილი. ყოჩაღ ბიჭოს!.. ზრდილობაც ამას ქვია!

ვიქტორ. ჩუ ყმაწვილო!

აბესალო. ტაში, ტაში! (ირინე თამაშობს) შენი გულისა! შენი!.. (ირინე თამაშს გაათავებს, თავს დაუკრავს, შემოტრიალდება და წასვლას დააპირებს, აბესალო ხელს სტაცებს და შეაჩერებს), ასე მაღე, ასე მაღე, ბატონო ირინე!

ირინე. დავიღალე, ღმერთმანი!

აბესალომ. ასე ცოტათი გინდათ დაგვაჯეროთ?!. თქვენ არ მომიკვდეთ... ამას გასვლება ქვია, სხვა არაფერი!.. სწორე გასვლება!

ირინე. დავიღალე, ბატონო აბესალომ!.. მეტი აღარ შემიძლია!

აბესალომ. აბა, თუ დაიღალეთ, აგერ დაბძანდიო და დაისვენეთ... აბა, უმაწვილებო «სულიკო», ისე ტკბილად, ნაზად, ისე რომ უკელას გვიამოს!.. დასსედით! დასსესით!.. ჩვენსკენაა ღსინი წამოსული... (უმაწვილები „სულიკოს“ ამბობენ)

ირინე. ბატონო აბესალომ! გთხოვ ნება მიბოძოთ...

აბესალომ. არ შეიძლება... თქვენთან ერთად ღსინიც გაგვშორდება!.

ირინე. რა ვქნა, ღმერთმანი!

აბესალომ. ვიქტორ!

ვიქტორ. რა გინდა?

აბესალომ. სთხოვე იმ უმაწვილს, ასე მწყრალად რომ გვიყურებს, შემოგვჩერებია, ეგერ დაბრძანდეს სუფრის ბოლოში... ეგებ გული გაუკეთდეს... (ირინე უკმაყოფილებით გადახედავს აბესალომს).

ვიქტორ. ვერაფერი ოსუნჯობაა, შენ არ მომიკვდე!... უსათუოდ შეოთი გინდა ატესო, უმაწვილო?!..

აბესალომ. სთხოვე!... ნუ იბღვირება კი!

ვიქტორ. ჰუ, უმაწვილო!

როდამიშვილი. გიჯობთ, თავი შეიკავოთ და წინდასედულად იდაპარაკოთ!

აბესალომ. ბიჭოს!... სა, სა, სა!... ძალიან გულზედ არ ყოფილა! ერთი ასლოს დამანასვეთ, ვინ ბრძანდება ეს გულ-უშიშარი რაინდი! (დგება და როდამიშვილისაკენ მიდის. ვიქტორი არ უშვებს).

ვიქტორ. აბესალომ, რა არის ასლა ეს?... რა არის?...

როდამიშვილი. ტეკილა იქაჩებით... თქვენი არაკის არ ეშინია, ამაზედ მტკიცედ ბძანდებოდეთ!

ვიქტორ. ბავლე, არ გრცხვენია! (ყველანი აირევიან) სირცხვილია, უმაწვილებო, სირცხვილია, სხვა არაფერი!

აბესალ. (იწევს) ბატონო, შემახედვიეთ მხოლოდ... ახლოს შემახედვიეთ ამ უცნაური კატისათვის... მეტს არაფერს გთხოვთ... კიცნო ერთი მაინც!

როდამიშ. შეკარტხვინე შენთან დამრიდებელი!...

ვიქტორ. (იქით მიექაჩება როდამიშვილს, აბესალომი სხვა ყმაწვილებშია. ყველანი შეწუხებულნი არიან) ბავლე, ჭკუაზედ მოდი, ყმაწვილო! ამას მოკელით შენგან! თავი დანებე, გაფიცებ ეორისფელს!

როდამიშვილი. შემაშინა მაგისმა შეხედვამ, თუ რა ჭკონია?! (ვიქტორს გაჰყავს).

აბესალო. ძალიან არ იქაჩებოდა!... მიეკარს გულადი კატი! სიტოტსლეა!

ირინე. არ გეკადრებათ, ბატონო აბესალო!... თქვენგან ამას არ მოველოდი!...

აბესალო. (მოტრიალდება) უკატრავად... თქვენთან უკატრავად, ბატონო ირინე!... ღმერთო, მომკალი!... გაწყენინეთ განა!... ნიავს მივსტეთ, ქარს გაკაუოლოთ ეოველიკე უსიამოვნობა!.. ყმაწვილებო, აბა, ტაში, ტაში!... (თავად იწყებს თამაშს და იწვევს ირინეს სათამაშოდ; პირველ უარის შემდეგ ირინე გაჰყვება).

ყმაწვილები. ბრავო, ბრავო, აბესალო! ბრავო, ბრავო!...

ერთი ყმაწვილთაგანი მე-2-ს. როდამიშვილის ჯინაზედ თამაშობს!

მე-2 ყმაწვილი. კი, ასულებს მას... შეატეო, რომ ბავლეს სწყინსო, ირინესთან რომ შესუმრებულია და განგებ ასულებს!...

1 ყმაწვილი. უნდა უსათუოდ ჩხუბში ჩაიორიოს!...

აბესალო. (თამაშის გათავების შემდეგ ხელზედ აკოცებს ირინეს) გმადლობთ, გმადლობთ, ბატონო ირინე! (სახლიდან მოისმის სიმღერა და დაირა. ყველანი იქით გაეშურებიან).

ვამოსვლა მეოთხე

ირინე და აბესალომი

აბესალო. (უკან მოსდევს ირინეს.) გინდოდათ გამქცეოდით!?... სომ დაგიჭირეთ!... სომ ვერ დამეპალეთ!... სად უნდა დამე-

მალოთ?! სად უნდა წამისვიდეთ!... გარწმუნებთ, რომ
ვერსად... ვერსად!

ირინე. რა ვნებავთ, უმაწვილო?

აბესალო. ეგრე მწყრალად?!... ეგრე კუშტად?!... ნუ, ნუ, თუ ღმერთი
გწამთ... თუ კაცის სიბრალული გაქვთ! მაგ კილოთი
ოდესმე გაბედულობას მიკარგავთ!... მსდალად მსდით!...

ირინე. (ვიქტორს დაინახავს). ვიქტორ... ვიქტორ!

ვიქტორ. ბატონო!

აბესალო. ნეტავი შენ ოვალგან მიმსწრები არ იყვე, ათასწილად
ავჯობებდა, ძმობას გეფიცავარ!

ვიქტორ. უკანრავად შენთან, მაგრამ სომ გაიგონე, რომ მისმეს...

აბესალო. ა, სომ სედავ ოვალანი მშვიდობითა კართ და შენც შე-
გიძლია თავისუფლად განაგრძო შენი გზა...

ვიქტორ. თუ ირინე მიბრძანებს...

ირინე. არა, არა, მე გთხოვთ აქ იყვეთ...

აბესალო. ღმერთო მომკალი! თუ არა და ამდენად გეშინიანთ ჩემ-
თან მარტოდ დარჩენისა!..

ვიქტორ. რაებს ლაპარაკობ, უმაწვილო?

აბესალო. შენ რომ აქ არ იყვე, სწორედ უფრო წესიერად ვილაპა-
რაკებდი და იმას ვიტყოდი, რისი თქმაც მსურს!...

ირინე. ვიქტორთან მე საიდუმლო არაფერი მაქვს... შეგიძლიათ
თქვენი სათქმელი მაგასთანაც თქვათ!...

აბესალო. უშენოთ რომ არაფერი გაკეთდება, რომ არაფერი ით-
ქმება... მესაიდუმლე რომ სარ ოვალასი!... გასაკვირვე-
ლია!... ვიქტორ, თუ ძმა სარ, ერთხელ მაინც დათმე...
გთხოვ ძმურად!

ვიქტორ. არ ვესმის, უმაწვილო, თუ დღეს დაურეკდი... არ ვეს-
მის ამ ქალის ნათქვამი...

აბესალო. შენ რომ გხედავ აქ, ეურთა სმენაც მაკლდება!...

ვიქტორ. როგორც ვეტყობა შენ, ჩემო კეთილო, ძალზედ მოგრე-
ვია ღვინო და მოსვენება გჭირია, რომ გამოთვსიზლდე!..

აბესალო. ოჰ, ეგ კი მართალია... ეგ კი მართალია! და, თუ ძმა
სარ, მომასვენე!..

ირინე. უკაცრავად კარ, ბატონო აბესალო, ამდენ სტუმრებს სამსასური ეწირვებათ... ჩემს მეტი კი არავინ არის...

აბესალო. კისერი უტესიათ ყველას!.. კის რას დაგეძებ! მათზედ ისიც ბევრია, რაც ემსასურეთ!.. ყველამ თავის თავს მოუარონ!.. თქვენი წასვლა აქედან ოოვლად შეუძლებელია!.. ვერსად ვერ გაგიშვებო!..

ირინე. რა უნდა გავაკეთო აქ!

ვიქტორ. აბესალო, ჭკუაზე მოდი... რავა გადარეულიგით ლაპარაკობ!

აბესალო. გადარეული კარ, აბა, ვერ მატყობ?!. ვერ მატყობ, რომ გადარეული კარ?!. და გეგედრები, შენ ნუ მრევ კიდევ, შენ ნუ მშლი ყარესად... რა გინდა ჩემგან, ყაცო!?. ბატონო ირინე, უმორჩილესად გთხოვთ, ორი წამი მითავაზოთ, მაგრამ ეგ თავფლი-ყაცი, ეგ ქვეყნის მესაიდუმლე, თავიდან მოიშორეთ...

ირინე. რა უნდა მითხრათ იმისთანა, რომ ვიქტორს არ გაეგონებოდეს? რა უნდა იყოს იმისთანა!?.

აბესალო. გთხოვთ!

ირინე. გთხოვთ ამასთან მითხრათ...

აბესალო. თქვენ რომ იცოდეთ ჩემი გულის ამბავი, ასე მკაცრად, ასე უსდობლად არ მოიქეცრობოდით... არც მაძლევთ საშვალებას გამოვსთქვა ჩემი გულის სადები და ამით მსოლოდ სულს მისუთავთ, სიტყვასს მიმწარებთ!..

ირინე. არ გეკადრებათ, ბატონო აბესალო, მაგნაირი ლაპარაკი..

აბესალო. ვიუვე შეხვენებული, თუ ჭეშმარიტებას არ მოგასსენებდეთ... თუ სრულს ჭეშმარიტებას არ მოგასსენებდეთ... და გთხოვთ,რომ თქვენის მსრიოსაც გავიგონო... (ირინე წასვლას აპირობს) სად მისვალთ? თქვენ ვერსად ვერ წამისვალთ, სანამ არ მომცემთ პასუხს, სანამ სიტყვას არ მომცემთ...

ირინე. გთხოვთ გამასთავისუფლოთ, ბატონო აბესალო!

ვიქტორ. აბესალო, ეშაფილო!

აბესალო. პასუხი მინდა გავიგონო თქვენგან, თუ...

ირინე. მერე ვილაპარაკოთ, ბატონო, მერე... ასლა მე არ მცალია!..

აბესალო. მერე როდისლა!?. როდისლა მერე!?. მე ასლავე მინდა

ბესუსი!.. გადადება რაღა საჭირო!.. ასლავე უნდა მითხრათ...

ირინე. არა, არა! ასლა მე თქვენთან ლაპარაკი არ შემიძლია! (გაუსხლტება და გაექცევა).

ვამოსვლა მეხუთე

აბესალო და ვიქტორი

აბესალო. სად წამისვალ, სად?... სად წამისვალ?!..

ვიქტორ. რას სჩადისარ, უმაწვილო?!.. რა ამბავში სარ?!..

აბესალო. გეკედრები, თავი დამანებო!... სომ მსედავ...

ვიქტორ. რომ შენ შენს ჭკუაზედ არა სარ...

აბესალო. ჰო, ჰო! სწორედ ჩემს ჭკუაზედ არა ვარ!.. და თავი დამანებე, თორემ მაწუხინებიებ შენოვის და დამემდურები! ბრალი ჩემი აღარ იქნება!...

ვიქტორ. უმაწვილო, თავი როგორ დაგანებო, როცა ვსედავ, რომ ირინესთან შენს საქციელს შეუძლია აქ ერთი აყალმაყალი ატეხოს... გეუბნები, იმ ქალს ყავს ამორჩეული საქმრო და ის კაცი თავს უფრო გამოიდებს კიდეკ და...

აბესალო. ჯანდაბას მისი თავი და ბოლო!... გთხოვ ჩემთან მასნუ ასსენებ... ირინესთან იმას სული აღარა აქვს დღეიდან, არა, ასე მოასსენე...

ვიქტორ. როგორ თუ სული აღარა აქვს?!. რა გინდა ამით თქვა?!.

აბესალო. ის, რომ ირინეს საუკუნოდ გამოეთხოვოს...

ვიქტორ. აბესალო!...

აბესალო. ჰო, აბესალო, აბა ვინა ვარ?

ვიქტორ. შენ რაღაცას უცნაურს აპირობ, აბესალო...

აბესალო. რასაც კაპირობ, კიდეკაც აკასრულებ...

ვიქტორ. აბესალო, თუ შენ თქვრობ როდამიშვილის და ირინეს გაშორებას, ჯერეთ ეგ ვერაფერი კაუკაცური საქციელია, და მერე ამასაც გეტყვი, რომ შენი მცადინობა ტყვილა ჩაიკლის... არაფერი საკადრისია ამნაირი საქმე.

ალბესალო. მე შენ გთხოვ, ვიქტორ, იმ როდამიშვილს მოასსენო, ირინესი სასულიერ კი დაივიწყოს სამიდლემბიოთ!...

ვიქტორ. შენ სუმრობ, თუ რა არი?...

ალბესალო. სულაც არა მესუმრება!...

ვიქტორ. რა არისო ასლა ეგ?...

ალბესალო. ეს ის არის, რომ ირინე მე მინდა!... მე მინდა!

ვიქტორ. ა?

ალბესალო. მე მინდა-მეთქი და არავინ როდამიშვილი არ ვიცი მე!...

ვიქტორ. შენ გინდა?!..

ალბესალო. მე!

ვიქტორ. თუ მართლა გულში მაგისთანა რამ გასიძრასე, გარწმუნებ, ალბესალო, როგორც გითხარი, შენი ყინი ასე ოდლად არ აგისრულდება...

ალბესალო. რატომ?.. როდამიშვილი შეგობია? როდამიშვილს მარჩენენ?

ვიქტორ. არა, მაგრამ, გეიგონე კაცის, იმათ სიტყვა აქვთ ერთმანეთისთვის მიცემული...

ალბესალო. თუ გინდ ჯვარსაწერად წამდგარი იყვნენ... მე რომ გთქვა, უარს მეტყვიან!..

ვიქტორ. უმაწვილო, ასლა რაღა დროსაა!

ალბესალო. დრო ყოველოვისაა.

ვიქტორ. გარწმუნებ, ქალი არასფრის გულისთვის არ გადათქვამს თვის სიტყვას!.. არასფრის გულისთვის!..

ალბესალო. არ გადათქვამს?

ვიქტორ. გარწმუნებ, რომ არა... ალბ რისთვის გაგეძცა—მიგისვდა რაზედაც გინდოდა ლაპარაკი ჩამოგეგდო და გაგშორდა...

ალბესალო. ეგ ტყვილია... ტყვილია, ჩემო ვიქტორ—ბატონო! და აგერ ასლავე დაგანასვებ ამას!.. და ესეც გასსოვდეს, ასე მითქვამს: შემირცხვეს ვაჟკაცობა, თუ მაგ ქალი მე ვისმეს დავუთმო!.. და ამისთვის კი მოვნასავ მე გზას!

ვიქტორ. ალბესალო, ძმობას გაფიცებ, წუთის გულის-თქმას ნუ აჭყვები, შენი ვაჟკაცობა ამაში უფრო გამოჩნდება!.. ეგ ადრისი საქციელით ვაჟკაცობას ვერ დაამტკიცებ, ჩემო ძმაო!

ანესალო. უკადრისობაზედ ლაპარაკი თქვენთვის მომინდვია. მე ჩემ სურვილი უნდა ავისრულო... თქვენს ტარტალს რას დავეძებ! (მიდის).

ვამოსვლა მეექვსე

ვიქტორ და როდამიშვილი

ვიქტორ. (უკან მისდევს) ანესალო, გაფიცებ დედ-მამას, უცნაურ საქმეს თავი დაანებო! ანესალო! (შეჩერდება) აღარასფერი ესმის!.. რა თვალით შესედა ამ წუეულმა ამ ქალიშვილს, რომ ასე უცნაურად გადირია!.. ფესი მომტესოდა და მასთან ერთად არ მოკესულიყავი დღეს აქ!.. რაკა დაკიჟერო, მას მართლა უნდოდეს გულით ირინეს ცოლად შეროვა... წამოუარა ყინმა, სსვა მეტი არაფერია... და უსათუოდ რაღაც უცნაურობას კი მოასთესს!.. სად წეკიდა ასლა... საით წეეთრია ოსერი!..

როდამაშვილი. (შეხვდება მიმავალ ვიქტორს) ვიქტორ!.. შენთან ერთი სათხოვარი საქმე მაქვს!.. ვიცი შენი ბეთილი გული, უარს არ მეტყვი!..

ვიქტორ. თუ კი შემიძლია რამე, ბატონი ბრძანდები!.. რა იყო?

როდამიშვილი. ამ ოსერმა შენმა ნათლიისშვილმა მოამკლა, უნდა გამოგიტუდე, ჩემო ძმაო, გამთავაკა კატი!.. ისე კარ, თითქო ირინეს კინმე მართლა მართმეკდეს და მე კი ძალაც არა მაქვს, ნებაც არა მაქვს დეკიტკა და ჩემათ ვიგულვო!..

ვიქტორ. კარგი ერთი შენც!.. არ გრცხვენია მაგნაირ გულსუსტობის!?.

როდამიშვილი. რა ვქნა, ჩემო ბეთილო!.. ასე კია და! და ეი ამიტომ გადაგსწუვიტე გთხოვო მიმეგზავნო თეიდიზესთან და შენებურათ მოუკვე ჩემს გარემოებას... მართალია ჯერ ისე მოწეობილი არა კარ ჯკარი დაკიწერო, მაგრამ მოსვენებულად მაინც კიქნები, ჩემათ რომ ვიგულვებ ირინეს!... შენი ჭირიმე, გეისარჯე და დამკალე, ჩემო ვიქტორ!...

ვიქტორ. ბატონი ბრძანდები, დიდის სიამოვნებით! ამ წამსვე!

როდამიშვილი. შენი ჭირიმე!... უთსარი, რომ მართალია ღარიბი კაცის შვილია, მაგრამ შენს ქალიშვილს გვრიტივით შეინახავს-თქვა!...

ვიქტორ. კარგი, კარგი! (მიდის)

როდამიშვილი. შენს სულს დაკენაცვლე! საუკუნო მოსამსახურედ გამიხადე!... დროს სულარ დაჰკარგავ, შენ დაგენაცვლე!...

ვიქტორ. ა, მიკდიკარ ეს არის!... ასლავე მოვრასავ და ასლავე კეტუკი. (მარჯვნით გავლენ)

ვამოსელა მეშვიდე

ფილიპე და ირინე

ფილიპე. დღეკანდელი დღე, შვილო, თურმე ორნაირად სასიასრულო ყოფილა ჩვენთვის!

ირინე. რაკა, მამა?

ფილიპე. ამ კაი დღესთან იმისთანა კაი ამბავი უნდა გამოგიცხადო, რომ უკეთესი არ შეიძლება!...

ირინე. რა ამბავი, მამა?

ფილიპე. შენი გაბედნიერების ამბავი, შვილო! დიახ!... იმისთანა ჩინებული ყმაწვილი მთხოვს შენს თავს, რომ შენ კერტკი წარმოიდგენ! აბა, აბა!

ირინე. (აღელვებული) ვინ, მამა... ვინ?...

ფილიპე. აბა თუ მისვდები?... აბა თუ მისვდები?... აბესალომ სალამთაძე!...

ირინე. აბესალომი?!...

ფილიპე. აბა, აბა! შენ ვინ გეგონა?!... აბა ტუკილა მუკუხარ კარგი გოგონა, რომ უბრალო ვინმე გამიბედოს შენი თავის თხოვა?!... კი შვილო! ეს არის თავათ მოვიდა ჩემთან, გამიხმო და ასე-ასეაო, იმედი მაქვს სიძეთ არ დამიწუნებო და შენი ქალიშვილის მთხოველი ვარ... მწარე გულითა ვარ მოწადინებულიო შვილად მიმიღოო ანა და

ჩემი თავი უნდა მოვიკლავო!... ასე თქვა, შენ ნუ მომიკვდები! ჩემი თავი უნდა მოვიკლავო! პასუხი მინდა ასლავეო!... აბა!

ირინე. (გაფითრებული ყურს უგდებდა, შერე აღელვებით) მერე... რა უთხარი შენ?...

ფილიპე. რას კეტუოდი, შვილო... რა უნდა მეთქვა! ჩემის მხრით— კი ბატონო-თქვა ოღონდ, თუ უკატრავად არ ვიქნებითქვა, პასუხს ასლავე მოგასსენებთ-თქვა... ჩემს შვილს გავაგებინებ და, რასაკვირველია, წინააღმდეგი არც ის იქნება-თქვა!...

ირინე. არა, მამა, არა!...

ფილიპე. რასაკვირველია, რასაკვირველია!... ეგ მეც არ ვიცოდი, რომ აბესალომს შენ ვერ დეიწუნებდი!... მე შენ გეტყვი, ვინმე აკობებს...

ირინე. არა, მამა, აბესალომს მე ვერ წავუვები!...

ფილიპე. ა?!

ირინე. აბესალომს ვერ წავუვები, მამა!

ფილიპე. აბესალომს არ წაუვებიო?!!.. გადირიე, შვილო!

ირინე. ვერა!... ჩემო მამა, ჩემო!

ფილიპე. ღმერთო, ნუ შემშლი! რა მესმის ეს და ვისგან?!.. გესმის შენ შენი ნათქვამი?... გესმის, თუ არა?!..

ირინე. შენ გენატვალე, ჩემო მამა, ჩემო კარგო მამა, შენს სულს გენატვალე, მაკაზედ ნუღარაფერს მეტყვი!

ფილიპე. რა ამბავია ეს, რომ არ მესმის!... აბესალომის უნდომლობა?!.. ჰმ! რა ამბავია ეს, რა ამბავია?!.. აბა ვიღას უნდა წაუვე?!.. აბა ვიღა გინდა, ამისთანა კაუკაც კაცს რომ არა ნდომულობ, რა ოჯახის შვილს, რა გვარის შვილს?!. წუნობ თუ?! აბა ვიღას უნდა წაუვე?!.. ვის?!..

ირინე. შენი ჭირიმე, შენი, ჩემო მამა, ჩემო!

ფილიპე. უარი გუთხრა აბა?

ირინე. უარი, მამა!

ფილიპე. რა მიზეზიაო?!

ირინე. უთხარი... უთხარი, რომ...

ფილიპე. ჭო, ჭო... რა უთსარიო? რა უთსარიო, რომ სათქმელი არაფერია... რას გაჩუმებულხარ?... მასწავლე, რა გუთხრა მიზეზად?...

ირინე. მამა, მე აბესალომს არ წავუვები... ვერ წავუვები!

ფილიპე. რა ამბავია შენს თავზედ, ირინე, დღეს?... სხომის როდის გილაპარაკნია ასე სულელურად? რამ წამოგიარა დღეს? ასეთი უცნაური გაჯიუტება!... ასეთი უცნაური საქციელი შენი!... მითხარი ერთი, რითი აკსსნა, რას მიგაწერო?!.. ბედნიერება კარზედ მოგდგომოდეს კაცს და კაცი უარს ამბობდე?! ჭმ!.. ღმერთო, შენ დასწყევლე ეოკელი მაგნე და ბორბოტი სული... რამ გადამირია ეს აქამდისინ უწყინარი და მორჩილი შვილი!... შვილო, ჯკუაზედ მოდი, ირინე! ის კაცი მოუთმენელად ელის პასუხს... სული უწუხს, სანამ გეიგონებს შენგან თანხმობის სიტყვას!...

ირინე. ჩემო მამა, ჩემო ძვირფასო მამაკ, გეკედრები, ნუღარ ჩამაცივდები...

ფილიპე. რატომ, შე შეჩვენებულო, რატომ?.. ერთი მიზეზი მაინც გამაგებინე! თელ ამ მსარეზედ ბადალი არაკინ ყავს!... შემდარე არაკინ ყავს!... თელათ ყმაწვილ კაცობის თვალად ითვლება!... შნოა თელათ ყმაწვილ კაცობის და შენ სდებ წუნს, შენ?! მითხარი ერთი... მითხარი, ბატონო, მითხარი ერთი! გამაგებინე!... მიზეზი გამაგებინე ერთი!... ჭო!

ირინე. არ მიყვარს...

ფილიპე. (მოკლე პაუზის შემდეგ) არ გიყვარს?!... სხვა არაფერი!... სხვა არაფერია?!..

ირინე. არ მიყვარს...

ფილიპე. ჩუ, აბა, ჩუ!... სმა არ ამოიღო!... დიახ, მანამდი ნუ გათხოვდები, სანამ კინმე არ შეიყვარო ქალიშვილობაში და კისერზედ არ მოესვიო ისე მაგრად, რომ კერსად გაგეძცეს!... დიახ! შენმა სიცოცხლემ! არ მიყვარსო?!.. არ გიყვარს, მერე შეგიყვარდება—მანამდი რომელი თავმო-

უკარე ქალიშვილი დეიწყებს შენსაკით ასე მოურიდებლად სიყვარულზედ ტარტალს!... ამას მოკვლოდი მე შენგან?!... ამის იმედი მქონდა მე შენი?!... მარა სულელი და უშკეურ მე კარ, ამდენი ლაპარაკის ნებას რომ გაძლევ!... შენი უშკეობისთვის ამნაირ ბედნიერებას რაკა დაგაკარგვინებ?!... მერე მადლობასაც კი მეტყვი!

ირინე. მამა, მამა!... (ამ დროს სცენაზედ გამოიფინებიან ყმაწვილი ქალები და კაცები სალამურით, დაირით და ერთი ხმაურობით: „აგერ ყოფილა!“ მისცვივდებიან ირინეს).

გამოსვლა მეოთხე

ქალიშვილი 1. ჩამორებული ლეკურია, ირინე.... შენ დაგვრჩი მარტო!...

ქალიშვილი 2. შენ უნდა ჩამოიარო ერთი!... კინტ იტის და არ იტის, ყველამ ითამაშა!

ირინე. მეტის-მეტად დაღალული კარ. გესაცკალე, მერე კითამაშებ...

ქალიშვილები. ასლა, ასლა უნდა ითამაშო...

ირინე. სხვა ათამაშეთ ჯერეთ...

ქალიშვილები. ყველამ ითამაშა, შენ დაგვრჩი მხოლოდ!... შენს გარდა ყველამ კითამაშეთ!...

ყმაწვილები. თქვენ დაგვრჩით მხოლოდ... კაკალერი თქვენ ამოირჩიეთ!...

აბესალო. (გამოხტება სათამაშოდ). აგერ გასლაკართ! ტაში ყმაწვილებო! (ირინე გაკვირვებით ერთს გადახედავს და გაჰყვება თამაშში, ერთს შემოუვლის და გაჩერდება. საერთო ბრავო.

როდამიშვილი. (ვიქტორს). კიქტორ, აგერ ანის ფილიპე! ნულარ გადადებ!

ვიქტორ. ასლაკე, ა! (ხმაურობით ისევ გავლენ და ირინეს თან გაიყოლებენ.).

გამოსვლა მეცხრე

ფილიპე და გიქტორი

გიქტორ. (შეაჩერებს მიმავალ ფილიპეს). თქვენთან, ბატონო ფილიპე, ცოტა საქმე მაქვს!

ფილიპე. ოჰ, კი დაგემართოს, მეც შენი ნახვა მინდოდა სწორედ!... უმაწვილო, შენ რაღა დაგიმალო, შვილივით გიყურებ, შენთან რა მაქვს დასამალავი... შვილი გადამერია, საიმედო შვილი!... ჩემი ირინე!

გიქტორ. ჰო!

ფილიპე. მომკლა კაცი, გამათავა!... ვიღაცამ შემიტოინა... ვიღაცამ გამისულელა! წარმოიდგინე, შენმა ნათლიისშვილმა, აბესალომმა იმისთანა პატიები დამსდვა, რომ ჩემი ღარიბი ოჯახიდან ჩემი შვილის ცოლად წაყვანა ისურვა, და ეს შეჩვენებული უარზედ მიდგება!... მერე თავათ მოვიდა და ისე მთხოვა ჩემი ირინე! ვინ გამიბრიყვა, ვინ გამისულელა!... არ მიყვარსო, დოუჯინია!... ჰმ, არ მიყვარსო! მოდი და ელაპარაკე ამ ქალბატონს!... აბა უნდა ვუყურო სანამ ვისმეს არ შეიყვარებს და სირცხვილს არ მაჭმევს?...

გიქტორ. აბესალომი თვითონ მოვიდა შენთან და გთხოვა ირინე?

ფილიპე. აბა, აბა! ახლა პასუხს უცდის!

გიქტორ. ჰმ!... რა პასუხი უნდა მისცეთ ახლა?

ფილიპე. უარის თქმა რაკა შემიძლია!... უარი რაკა მეთქმება, მარა ამ ბავშის საქმეც მაწუხებს და ამას გეხვეწები, ვიქტორ, ჩემი... შენ ძმასავით გიყურებს და მიქენი სიკეთე, ჩაგონე, რომ იმ უმაწვილს არ შეამჩნეიოს თავისი უჭკუობა და სისულელე... არ აწყენიოს! ხუმრობაა, თავად იცი, რა ოჯახის შვილია, რა გვარის შვილი!... ამნაირ ბედს ვინ არ ნატრულობს და მე უარი ვთქვა?!... იმე! შენ დაგენატვლე, შენი ჯიბი შემეყაროს, რას ემგვანება

ეს?! ჰმ!.. რას მიკაწერო, რათი აკხსნა ამისთანა ახირება ამ ბავშვის?!..

ვიქტორ. აბა მართალი მოგახსენოთ, ბატონო ფილიპე, თქვენი ქალიშვილი მშვენიერად სჯის, თუ უარს ამბობს აბესალომის წაყოლაზედ!

ფილიპე. ა?... შენგან მესმის ეგ?!.. შენ მეუბნები ამას?!..

ვიქტორ. სწორედ! და დარწმუნებული ვარ, იმათ არ მიიღებ ამას, ვითომ და ირინეს უღირსად ეუფურებდე აბესალომს სატოლოდ!... დამსწყეულოს მაშინ ღმერთმა!... არა, ბატონო ფილიპე, აბესალომ არაა ღირსი ირინესი და თუ თქვენ თქვენი ქალიშვილის ბედნიერება გსურსთ, თუ არ გინდათ სიტყვასლე გაუმწაროთ, მას, იმ ჩემს ნათლიის შვილს უსათუოდ უარი უნდა უთხრათ!

ფილიპე. რატომ, ვიქტორ, რატომ?... რომ არ მესმის მე ეგ ლაპარაკი? რითია დასაწუნარი იმისთანა შესანიშნავი ახალგაზდა? შეხედულობას დაუწუნებ კაცი, გვარიშვილობას, ოჯახს, ვაჟკაცობას თუ რას, მითხარით ერთი?

ვიქტორ. არც ერთს ამას, მაგრამ თავათ, პირადათ არ არის საოჯახო კაცი... მაგას სრულიად არა აქვს იმისი თავი ოჯახს მოეკიდოს, არა თუ მოეკიდოს, მეტს გეტყვით, იგუოს ოჯახი! დღეს თუ ირინეს გთხოვთ და იმისთვის ირეკა, ეგ იმიტომ კი არა, მართლა მისი სიყვარული ჰქონდეს გულში, მართლა ტოლად ირჩევდეს მას... არა, მერწმუნეთ ამაში, ბატონო ფილიპე, არასოდეს, მაგ კაცი გატაცებულია ასე უცაბედათ აღძრული სურვილით და არავერს ერიდება რამე გზით კოხტა ქალი დეისაკუთროს და ძერმისზედ ის სრულიათ არ ფიქრობს... მაგას გაღვიძებული გრძნობის ჩაქრობა სწადია და მერე რა იქნება, ამისი დარდი არავრად აწუხებს, იმიტომ რომ ტოლსა და ოჯახს არასოდეს თავის თავს არ შეაწუხებინებს! აბესალომისთანა ხასიათის ყმაწვილები საოჯახოდ არ გაუჩენია ღმერთს და როცა შემცდარან და შემთხვევით მოჰკიდებიან ოჯახს, იქ სიკეთე ჯერეთ არა-

ვის უნასაკს!... საუბედურო, ამის მაგალითები საკმაო ჩვენში!... თუ ვინმე გაძღების მაგათთან, ისევ მაგ სასიათის მაგვარი ქალი, თორემ მოკვასე, მშვიდობიანი, ღვთისნიერი ქმნილება მაგათ სიასლოვეს უკიდურესათ გაწვალებულია და წამებული! დამიჯერეთ, ფილიპე, რომ შენს ირინესაც ამგვარ მომავალს გაუმზადებ, თუ უარი არ მიუგე ამესალოს!

ფილიპე. ანა ვის უნდა მიეცეს შვილო?

ვიქტორ. ტოტა არის იმისთანა უმაწვილები, რომელნიც ოჯახობას ეპირებიან, მარილა გულით წადიანთ ოჯახს მოეკიდონ და საიმედონი არიან, რომ მუყაითად გოუძღვებიან ოჯახს?!.

ფილიპე. და ამესალოს უთხრა ქალს ვერ მოგცემთ-ქვა?

ვიქტორ. უთხარი, სასიძო ამორჩეული მყავს-თქვა და, რომ ეგრე არ ეოფილიყო, ბედნიერი ვიქნებოდი-თქვა თქვენთან დამოუკრებითა...

ფილიპე. არ ჩამკითხავს მერე? მომასვენებს, სხვამ არ გეიგებს ვინ არის...

ვიქტორ. უთხარით, უთხარით ბირდაბირ!..

ფილიპე. ასე ტუვილა ვინ შეკასასლო... გამოძიებაში არ შეკა შენ ბგონია!

ვიქტორ. ტუვილა შესასლება რათ გინდათ!.. სწორედ იმისათვის გეძებდით ასლა, რომ შეგატყობინოთ თქვენი ქალიშვილის გულის ნადები და ერთი ჩინებული უმაწვილი კაცის თხოვნა, და იმედია, რომ, როგორც შვილის მოსიყვარულე მამა, არც ერთის თქვენი წინააღმდეგობით არ დოურღვევთ მათ ბედნიერებას!.. სწორედ მაშკლათ კარ მოსული, ბატონო ფილიპე!

ფილიპე. ვისგან?

ვიქტორ. კი, მართალია, მდიდარი ოჯახის შვილი არაა, მარა ღმერთმატ იცის და კაცმატ, რომ ბაკლე როდამიშვილი ჩინებული ასალგაზდაა, მუყაითი, ბატიოსანი...

ფილიპე. და იმას მივსცე ირინე!?.

ვიქტორ. სწორედ! მით უფრო რომ ქალსაც და კაცსაც ერთმანერთი უყვართ და მართლა ბედნიერნი იქნებიან!..

ფილიპე. ერთმანეთი უყვართ!?. ამისთვის დეეთრეოდა ის წუნწკლიანი ჩემს ოჯახში?!. ამისთვის დამცრებოდა, რომ სიყვარულზედ ემართა მუსაიფი იმ უტიფართან! ღმერთო მოშკალი!.. რა მესმის ეს! რას მოგესწარი—ქალიშვილი ასე ურცხვად, ასე მოურიდებლად მელაპარაკება, ეს მიყვარს, ეს არ მიყვარს, ეს ასეთია, ეს ისეთიაო!.. და შენც, ვიქტორ, კვერს უკრავ ამაზედ და მირჩევ აკუკე ბღარტს, რომ მერე სასაცინოთ გაგისადო ჩემი თავი! შენგან არ მიგვირს, ამისთანა რჩევას რომ მაძლევ!.. მე სულ სხვა კაცად გიყურებდი... სულ სხვა იმედით ვიყავი შენზედ!

ვიქტორ. ისე მე ვიტოტსლო, თქვენ არ დაგიფიცავთ, რავარც მე წრფელის გულით გირჩევდეთ, რაც ასლა მოგასსენეთ!..

ფილიპე. აბესალომი უარიო გეკისტუმრო და როდამიშვილს ქალი მივსცე?

ვიქტორ. დიახ!.. თუ თქვენი შვილის გაბედნიერება გსურთ!—ასე უნდა ქნათ!

ფილიპე. უკატრავად კარ... სწორედ უკატრავად! და თქვენს რჩევას მე ვერასფრის გზით ვერ მივიღებ!.. ჭმ! საღამთაძეს უარი ეტყვიტო ვიღაცა როდამიშვილის გულისათვის!... კაი ამბავი თუ ვინდათ, ეგ იქნება!... არა ჩემო ბიძია!... ღმერთს მაგდენად ჩემთვის კიდევ ჭკუა არ წოურთმევია, რომ საქმეს და მდგომარეობას ვერ მივსვდე!... ვიღაცა ბარბაქაძეს საღამთაძე სელს გიწვდიდეს, შენთან დამოუკრებას სატრულობდეს და უარს ეუბნებოდე! კაი შენი ჭირიმე! ძვეუანა არ მოგვდება სიტილით?!... სულელად არ მიგიღებენ კაცსა?...

ვიქტორ. ბატონო ფილიპე!...

ფილიპე. კაი, კაი შენი ჭირიმე! კაი შენი ჭირიმე! უმორჩილესათ გთხოვ, ამაზედ სმას ნულარ ამოიღებ!...

ვიქტორ. ნუ ჩქარობთ, ბატონო ფილიპე... გამიგონეთ... ერთი სიტყვა მაინც მათქმევინეთ და...

ფილიპე. არც ნასეკარი... არც ნასეკარი! აბესალოს მხრით პატივია ჩემს ოჯახზედ მისი სურვილი, სწორედ პატივია! და

ბანჯგვლიანი როდამიშვილისათვის ჩემს შვილს მე მის უჭკუობით ბედს კერ დავკარგვინებ! კერა, კერა!... თუ მარტო ამაში იყო საქმე, იმ პატიოსან ყმაწვილს, ღმერთო მომკალი, ამდენ სანს რაკა მოვკლავდი ლოდინით!.. (მიდის).

კიქტორ. მოითმინეთ, ბატონო ფილიპე! მოითმინეთ ერთ მინუტას!

ფილიპე. მერე, მერე!... (მიმავალი იქით). გაეშმაგებულია ოთველი კაცი! უნდა აბესალომ დაეშორეს ირინეს! კი მიგისვდით!

ვამოსვლა მეათე

როდამიშვილი. კიქტორ... რაო?!...

კიქტორ. მსეცია!... მსეცი, ჩემო ძმაო! ასლოსაც არ გეიკარა ჩემი სიტყვა! პატიოსანებამად მიაჩნია აბესალომისაგან... ირინეს რომ თსოვს... უარს კერ გოუბედავო!

ირინე. კიქტორ... მიშველე!... მიშველე, შენს ძმობას გაფიცებ!

კიქტორ. რაღა გიშველო, საყვარელო დაო! რაღათი გიშველო!... ალბათ არ ყოფილხართ ერთმანეთის ბედი!

ირინე. თავს მოვიკლავ და აბესალომს კი არ წავუვები! თავს მოვიკლავ და არ წავუვები!

კიქტორ. ჩუ! ნუ ტირი! აგერ მამა-შენი მოდის!... პავლე, მოშორდი, თუ ძმა სარ!... აქ აღარაფერი გაგეწყობა, ტყვილი იქნება ოთველიკე მეცადინობა!

ვამოსვლა მეთერთმეტე

ფილიპე. სად სარ, ყმაწვილო, მე შენ დაგეძებ?!... ეს რაა?... ცრემლები?... რა გატირებს, რა ღმერთი გიწყრება? რა ეშმაკი გრეკს? ასლაკე თვალები ამოიწმინდე! ჩუ, ჩუ!

ირინე. მამა, ჩემო მამა... ჩემო კარგო მამა!..

ფილიპე. ნუ სულელობ გეუბნები!.. ნუ მტირი თავს ქვეყანაში!.. ამას მოველოდი მე შენგან?! შე სულელო, შენ არცკი გესმის რა ბედნიერებას ეურები!. ჩუ, სმა არ ამოიღო!

ირინე. მამა, შენს სულს დავენაცვლე! ჩემო მამა!...

ფილიპე. რაღა დროს ლაპარაკია... ის უმაუვილი გვიცოიის... ახლავე უნდა გამოცსადდეს!... წამოდი, ბავშო! წამოდი თქვა! (მიჰყავს) კიქტორ შენც!... და იმ სიძაგელს უოსარი, ხმა არ ამოიღო, არსად სადმე დასცდეს... თორემ!

გამოსვლა მეთორმეტე

იგინივე **აბესალო** და **როდამიშვილი**

აბესალო. რომ კეღარ მოგესწარი!... რა იქნა, ფილიპე ჩემო!...

ფილიპე. აჭ, ბატონო ჩემო! ეს-ეს არის გიასლებოდით!

ირინე. ბატონო აბესალო!

აბესალო. თავად ბატონო და სელმწიფავ!..

ირინე. წესან მე კერ მოგასწარი პასუხი მომესსენებია თქვენთვის.

აბესალო. მოუთმენლად მოკელი თქვენგანაც გავიგონო იგი... თქვენგანაც!...

ფილიპე. კი ბატონო, კი ბატონო!

ირინე. დიდად მადლობელი კარ თქვენი ჩემდამი გრძნობისათვის... მეც სიტყვას გაძლევთ მოგიგოთ სამდვილი და-ძმური სიყვარულით!

აბესალო. და-ძმური!?. არა, არა!... მე თქვენს თავს კერავინ წამართმევს... კერა, კერა!

ფილიპე. ვინაა წამართმევი, შენი ჭირიმე, ვინა!?. რას ბძანებთ!...

აბესალო. და ჩემი ბედნიერება ახლავე თელ ქვეყანას უნდა გავაგებიო! ახლავე!

ფილიპე. კი ბატონო, კი შენი ჭირიმე!... წამობძანდით... სასლში წამობძანდით! (მიჰყავს თავჩაკიდებული ირინე).

აბესალო. კიქტორ! კიქტორ!... მოდი, კატო! (სახლისკენ მიდიან)

ფილიპე. კიქტორ, მობძანდი!

კიქტორ. გიასლებით!... (როცა ყველანი გავლენ, მარცხნით გაიხედავს და როდამიშვილს იხმობს) პაკლე! (შემოდის როდამიშვილი შეწუხებული) პაკლე, გაფიცებ უმაწვილ-კატობას შეიმაგრო

თავი, რომ არავის შეამჩნევინო შენი მწუსარება... ირინეს გულისათვის მოიქეცი აგრე!... რას იზამ, ძმაო, ჯერეთ კიდევ მსეტობაში გვიდგა ფესი!... ისე შეახედვინე ყველას, თითქო თქვენს შორის ნამდვილ არაფერი ყოფილიყოს, თუ ძმა სარ!... შენ მაინც შეიბრალე საწყალი ირინე! წამოდი! (რომ დააპირებენ სახლისკენ წასწვლას, ამ დროს მოისმის ურას ძახილი, ხმაურობა და მრავალ-ჟამიერ).

როდამიშვილი. გადაგიწყდა ყოველივე სისარული, აბესალო სალამთაძე! გადაგიწყდა!

ფარდა

მოქმედება მეორე

სალამთაძის სახლი

გამოსვლა პირველი

ეკა (დედა აბესალოსი) და **ვიქტორი.**

ეკა. ისე შენს დამაწყევარს მოაკლდა, შვილო, ყოველივე სისარული, როგორადაც ნათლიაშენის გული მოკლებული შეიქმნა ყოველივე სიამოვნებას, ჩემს შვილებს რომ ამ ნიერად ვუმზერ! ისე ეიგორა გული, ისე უტნაურად გამოიტვალა მასთან სასიათი ჩემმა აბესალომ, რომ აღარავისათვის დამალული აღარაა მათი ამბავი!... რა მოუხდათ? რაზედ ჩამოუვარდათ ამნაირი ამბავი, ვერაფერი გეგიგე? შენ დაგენატვლე!... ემდურის რამეს. აწყენია იმ სატოდავმა რამე!... ვერაფერი გეგიგე! აბესალოს, რა ვქნა, კითხვა ვერ გოვუბედე, შვილო, და ის ქალია და ქე მეტოდება, გამოკითხვით კაი თუ შეწუხთეს, რომ გეიგებს, ჩვენთვის დაფარული რომ აღარ არი მათი ამბავი!... კარ ასე

და კასკდები ჩემს გულს!... უნდა კიმწუსრო... უნდა კიყიკლო და კიტირო ჩუმათ მაგათ შემხედკარემ!...

ვიქტორი. აბესალო სად არის წასული, ნათელი!

ეკა. რა კიცი, შკილო, წავა, გადიკარგება სადღაც... მოკა, ერთორ დღეს გაათეკებს სასლში... ისიც სულ იღრინება, გაბუტულია სოლმე, მერე ადგება და ისეკ წავა თავისთვის... კითხვას კინ გაუბედავს, შენ დაგანატკლე!... მამა მისია და კელარც ის უსწორებს ნებას და არის ისე!... ეს კია, როგორც მოკა თუ არა, იმ წამსკე იმის კითხვაშია თუ ან კინ იყი მომსკლელი ან წამსკლელი!... სულ გამოიცვალა ვიქტორ ჩემო, სულ... კელარ იცნობ ჩემს აბესალოს!... სხვაგან არ კიცი რავაა და სასლში რომ ვუყურებ, გული მიკვდება და უფრო ის მკლავს, რომ კერაფრით დავხმარებიკარ... კერაფრით შეკწეკნიკარ!...

ვიქტორ. ირინე როგორაა?

ეკა. როგორ იქნება, შკილო!... გულში რა ცეცხლი უტრიალებს, რა რიგად გაუგებ და ისე რომ უყურო, კითომო და არაფერიაო... კითომც ქმრის უსაქციელობას კერ ამჩნევდეს!... არის ისე მორჩილებით მასთან, თვალებში უყურებს, რა უნდაო, რა იამებაო!... სიტყვას არ ამოიღებს მეტს იმასთან!... სხვა დროსაც არის მუდრად, დაფუსფუსობს ოკახში, არაფერ საქნარს არ შეიძლება რომ დეერიდოს... ძვირფასი საოკახო ქალია, ტყვიას კერ კიტკი, შკილო!... ეს უფრო მიკლავს გულს და შსამს მიმატებს!... ამისთანა ქალზედ რატომ უნდა ეიგორაოს ბული კაუკატმა კაცმა!?. ეგები ჩვენთან არ აჩენდეს თავის სასიათს და არ კიცოდეთ დაწკრილებით... რასაკვირკელია, ქმარს უფრო ეცოდინება თავის ცოლის ამბავი!... შეიძლება რამე მიზეზიც ქე მიეცეს მაგ უბედურს ჩემი აბესალოსათვის... აბა ასე ტყვიას-უბრალოთ!

ვიქტორ. არა, ნათლია-ჩემო!... მართალი გითხრათ, ეგ რომ მაგრე იქნებოდა, მე თავიდანვე კიცოდი და იმიტომაც მინდოდა

ებესალოსათვის ხელი შემეშალა, იმ დღეს ირინესათვის რომ გადირია, მაგრამ ვერაფერი გავაწყვე!...

ეკა. ნეტავი შენი კარგა ყოფნით აგეცილებია მაგისათვის მაშინ!

ვიქტორ. რამდენათაც მე გეგიგე... და ეგ უსათუოდ აგრე იქნება... ებესალო იმ ყმაწვილთან ეჭვობს ირინეს, ქე რომ წართვა... წართმევა იყო, ება რა სასელი დეერქმევა!... იმასთან ეჭვობსო... ასე მითხრეს მე!...

ეკა. ეი, ეი!... არა შვილო! არა, არა, ცოდვაა, ცოდვა მაგ, რომ კაცმა მაგისთანა რამე დააბრალოს მაგ უბედურს, მაგ საწყალს...

ვიქტორ. ასე კი გეგიგონე ერთს და ორ ადგილას კი არა!...

ეკა. ტყვილია, ტყვილია, შვილო! ამ დასამიწებელ თვალებს დღე და ღამ მას არ ვაშორებ.., თავათ არის და ეს უკანასკნელი სანია ეზოდან სხვაგან ფეხიც არ გადუდგამს!.. ნატვრითაც არ უნატრია სხვაგან წასვლა და რაღა ეჭვიანობა შეიძლება, ჩემო საყვარელო შვილო!.. აჰ, აჰ! ცოდვაა, ცოდვა მაგნაირი სიტყვა! შენ წარმოიდგინე, ალბათ მაგისგამო, ება რა უნდა იქნას სხვა, იმათაც გაგონილი ექნებათ, თუ კი შენც გითხრეს... წარმოიდგინე, ამ ბოლო დროს თავისიანებმაც მოუკლეს მნასკელების გამოგზავნა!.. ალარავინ მნასკელი მოუდის!.. და რაღა დაეჭვება შეიძლება კიდეც!..

ვიქტორ. მე დარწმუნებული კარ, რომ მაგათი უკმაყოფილების მიზეზი ეგ იქნება... ამას ლაპარაკი არ უნდა და ოქვენ უნდა მიასვედროთ ებესალო, რომ შემცთარია...

ეკა. რანაირათ, შვილო, რანაირათ!...

ვიქტორ. რომ სათუძველი არა აქვს!... ტყვილა კი თავის სასელსაც ირცხვენს და ცოლსაც თავს სჯრის ქვეყანაში!...

ეკა. ება რა იქნება, შენ დაგენატვლე!... ება რა იქნება სხვა!...

ვიქტორ. რატომ უნდა ქნას ამისთანა საქმე, როცა არავითარი სათუძველი არა აქვს?!.. რატომ?!..

ეკა. კი, ჩემო სიცოცხლე, კი, ჩემო სინათლე, და გვიქნი იმდენი სიკეთე, შენ დაგენატვლა შენი ნათლია, უთხარი ასე, მოე-

ლაპარაკე აბესალომს... ეგებ შენი გეიგონოს, ეგებ ჩაუკვირდეს თავის საქმეს... და გონზედ მოვიდეს!.. რა ვქნათ, შვილო, ჩვენ, მოხუცებულებმა, რასაირად ვუთხრათ, რასაირად გოუბედოთ!... და შენ ძმასავით ურჩიე, ოუხსენი ყორიფეული!...

ვიქტორ. მეც სწორედ მაგისათვის მოვედი დღეს, გამოტეხილი უნდა გითხრათ! მინდოდა მენახა და მეთქვა ერთი-ორი სიტყვა, თორემ ნამეტანი მითქმა-მოთქმაა და უარესი ის არის, რომ აბესალომსაგან ეძლევათ საღალატოდ!... უნდა მოისპოს ეს უცნაური და უსეირო ღალატი! აბესალომ კია დანაშაული ყორისფელში...

ეკა. აბა, ჩემო ვიქტორ, შენ თუ რამეთი გამიხარებ ამ დათქმულ და დამწუხებულ გულს... დმერთი, შვილო, მაგიერს მოგიძღვნის...

ვამოსვლა მეორე

იგინივე და **ირინე**

ირინე. (თავსაფარ უკან წაკრული თავზედ) დედა, კიდევ ორი ჭუკი არ დაკარგულა?!.. (ვიქტორს შენიშნავს) უი, ვიქტორი მოსულა?! კი ვერ შეეხედე...

ვიქტორ. გეტყობა, ძალიან გწყენია ჭუკების დაკარგვა!..

ეკა. რაცასა უბედურებაა, არ იქნება ისეთი დღე, თითო-ოროლა არ დეიკარგოს... რა ამბავია, ვერაფერი გეგიგეთ!... გაგეწყალა სულ, რაც ინდოური გეუკვდა!...

ირინე. სად დაგეკარგე, ვიქტორ... რაცა ხანია თვალით არ გეჩვენე? დედა ძალიან გემდურის, იცოდე... წინედ ოთვალ კვირა იცოდა მოსვლაო.

ვიქტორ. რა ვქნა, შემსვთა ასე.

ირინე. თუ მე ცუდი ფეხით შემოვედი ან და მას აქეთ ადარავინ ეკარებით აქაურობას?

ეკა. რატომ, შვილო, რატომ ამბობ მაგას?...

გიქტორ. (სიცილით) შეიძლება, მაგრეთაც იყოს.

ირინე. არა თუ? (ფანჯრიდან დაინახავს) ოჰ, აბესალომ მოვიდა!

ეკა. (წამოვარდება და ფანჯარასთან მივა) აბესალომ მოვიდა?...

გიქტორ. კი, აბესალომ!

ეკა. ესენი ვინ არიან? ველარ ვიცანი...

გიქტორ. ერთი სოგრატა ბურაშვილია და მეორე ნესტორა ტაბიძე.

ეკა. მართლა... მართლა! კი ველარ ვიცანი! სად შეხვდომიან ერთმანეთს?

გიქტორ. მაგენი კი მოსძებნიან ყოველთვის ერთმანეთს!.. ნაქეიფარი მოდიან სატხაიდან უსათუოთ!

ეკა. (ირინეს) გადი, შვილო, ბეგება ქმარსაც და სტუმრებს... ბალკონზედ შეეგებე!... მეც ახლავე გამოვალ!

ირინე. კი, ბატონო! (გავა)

ეკა. ე, თვალი მიაყოლე, გიქტორ ჩემო, რა რიგათ სასე მოელუშება ჩემს აბესალომს... არ შეუძლია წარბი გასსნას ირინეს შემსედვარემ!.. რა ექნა, რა ეუფო, მაგათ ამნაირ ამბავს რომ ეუფურებ... ნეტავი დროს მაინც ბეეგლო, რაც მაგათ ჯვარი დაიწერეს!...

ვამოსვლა მესამე

იგინივე, **ირინე, აბესალომ, ნესტორ** და **სოგრატა**

აბესალომ. ოჰ, გიქტორ?!. სად გადიკარგე, უმაწვილო?..

გიქტორ. სხვაგან ვიყავი—საქმე მქონდა!

ეკა. დაბძანდით, ბატონებო!

უმაწვილები. გახლავართ!

აბესალომ. ლეკურები აიძვრეთ... მამა შინ არის, დედა?

ეკა. სასლშია, შვილო!... ტოტა უქეიფოთაა და წამოწოლილია თავის ოთახში!...

ებესალო. არაფერი... გვაცალე, ასლავე ფეხზედ წამოვაყენებთ!... ისევ ჯანზედ დავაყენებთ! შენ ოღონდ სელათ ისეთი სადილი შეგვიმზადე, აი ჩვენისთანა ყმაწვილებს რომ გვეკადრება!... დროზედ, თორემ ცდაც აღარ შეგვიძლია!

ეკა. ასლავე, შვილო! ირინე ჩემო! (ირინე გავა).

სოგრატა. ბატონო ეკა, თუ გებრალებიო, ღვინოს ნუ დაგვანახვებთ!

ნესტორ. ებესალო, თუ ღმერთი გწამს, ნურაფერს გამოიგონებ... არაფერი არაა საჭირო!... ჯერ რომ ბატონი სამსონი უმეიფოთ ბრძანებულა და მერე კიდევ, თქვენ ნუ მოიგვდებით, ბატონო ეკა, ეს მეოთხე დღეა სწორედ, რომ ღვინოში დავტურავართ!... რა იყო, რა იყო!? ჩემო ბატონო!—ტოტხლები რაობით გადგურჩით!...

ვიქტორ. თქვენ კი არაფერი გეტყობათ და!

სოგრატა. არ გეტყობა კი არა...

ებესალო. კარგი, კარგი!... მაგაზედ რაღა ლაპარაკია საჭირო! მოდით სამსონი ვნახოთ... ქეიფზე მოვიყვანოთ მოხუცებული... მოდი ნესტორ!... და დედა აბა შენ იცი!...

ეკა. კი შვილო, კი! ყორიფელი ახლავე იქნება! მიბძანდით! თქვენი ჭირიმე... მიბძანდით! (თავად გავა. უკან ჩამორჩებიან ვიქტორი და სოგრატა, რომელნიც წინად ერთად ისხდნენ და ერთმანერთს ელაპარაკებოდნენ ჩუმად).

ვამოსვლა მეოთხე

ვიქტორი და სოგრატა

სოგრატა. ერთ ბეწვაზედ გადავრჩით საშინელ უბედურებას!... ჩაცდიდა კოლა ბეჟანეიშვილს, ჩაცდიდა, აღარ მისცა საშველი... არ მისცა საშველი... ამოიჩემა ასე ტუვილა-უბრალოდ! ბევრი უთმინა და რომ გამოვიდა მოთმინებიდან, ასე ამ ხალხში მიაძახა: ჩემზედ რომ ასე თვალი გიჭირავს, უკეთესი იქნებოდა ტოლისათვის გედევნა მაგრე მარჯვედ თვალიო!...

ვიქტორ. თუ ძმა სარ!

სოგრატა. ძმობას გეფიცები! თელ სალხში მიაძახა ასე! იმე, რა ნახეს, კატო, ჩემმა თვალებმა, რა ნახეს?!.. ლომი რომ გინახავს გაძვინარებული, ერთი ისკუბა იმ სელაზედ და დაასტა კოლას, გაეგონა, გაათავა ეს არის-თქვა... მაგრამ იქით-აქეთ ვეცით... ვილა შეიკავა!... ძლივს დავაშორეთ ერთმანეთი!... კბილებს აკრაჭუნებდა, კატო, ისე რომ იქ გეიგონებდი!

ვიქტორ. შეურცხვა მაგას ყმაწვილკაცობა, გამოაწვინა ქალი ასე ტუვილა-უბრალოდ! ეგელამ გაიგო, ეგელა მიასვედრა, რომ ეწამება ცოლს... ნეტავი საწყალი რამეში დამნაშავე მაინც იყოს!...

სოგრატა. ალბად არის, კატო! ანა რატომ შეიძულა ასე უცნაურად და ისეთ გუნებაზეა, რომ მზათაა, მგონია, სიცოცხლეს გამოასალმოს!

ვიქტორ. იცის ღმერთმა, რომ ირინე არაფერ მაგისთანაში დანაშაული არ იყოს!... იცის ღმერთმა!

სოგრატა. ეგელას კი ჯერა?

ვიქტორი. თავათ რომ არწმუნებს ეგელას თავის საქციელით, ანა სხვა რა იქნება!

სოგრატა. ბალიგო ციხკარაშვილის ბირით კი შეუთვალა როდამიშვილს, რომ ან აქედან სადაც გინდა გადიკარგეო, ამ მხარიდან ეიკარეო, ანა და ამ მოკლე ხანში, სადაც მოგასწრებ, იქ აგკუწავ ნაწერ-ნაწერო! ასე შეუთვალა გუშინწინ. გუშინ ისეთი დათვრა საბიტაძისას, ისე დათვრა, რომ ხომ ბევრ სმაში მინახავს მაგი, მაგრამ გუშინდელსავით გაგიყუბული კი ჩემს დღეში არა ჯერეთ!.. ახლა ჩაგვატიკდა, აღარ გაგიშვა და, მე ვიცი, ჩაგვკლავს დღეს მაგ დალოცვილი!

ვიქტორ. ეჰ, კაი, თუ გიყვარდე!... მაგ ისეა, ლტობა, შეწყობილი, რომ კაცი უნდა ერიდოს, თვარა ერთ უბედურებაში გაგხვევს!

გამოსვლა მეხუთე

იგინივე და **აბესალო**, მერე **ირინე**

აბესალო. სამსონი გკითხულობსთ, უმაწვილებო, რა მუსაიგში გაბმულხართ!

ორიგე. ახლავე მივდივართ!

სოგრატა. სიტყვა მინდა დიდი ხნიდან კიქტორთან... ძლივს ხელში კიგდე.

აბესალო. მიდით-მეთქი, მიდით! (ორივე სამსონის ოთახში შევლენ).

ირინე. დედამ რომელი ღვინო ამოვაღებინოთ?...

აბესალო. ნაქაჩი! ანა და წყალ-მაჭარა!... მაგეც საკითხავია?!... (კარებში) ბიჭო ნიკოია, მაგ ტხენებს აწი უნაგრები, მოხადე და თიკვა ბლომათ მიეცი!...

ირინე. რა პასუხია ეგ, უმაწვილო?!... (აბესალო ეზოში იყურება). ადამიანმა ერთხელ მაინც წესიერად სათქვამი სიტყვა ვეღარ გაიგონოს!... (უცბად მოტრიალდება და აჩქარებული ნაბიჯით გავა ოთახიდან). გაჭირდა, ღმერთმანი, სიცოცხლე!...

აბესალო. (კარებიდან გამობრუნდება). ვერ სად ბრძანდები! გაჭირვებული სიცოცხლე რანაირი უნდა, აწი განახვებ, ქალბატონო! (ფანჯარაში იყურებოდა და უცბად მოშორდება, გაჯავრებით კარებში). ნიკოია, ნიკოია, ბიჭო!... არ გესმის!

ნიკოია. (შემოვარდება). რა გნებავთ, ბატონო?

აბესალო. რომ დაგიძახებენ, მეორე დღეს უნდა გაიგონო, შენ ოხრიშვილო! გასწი ახლავე, ეგერ ტხეხოსანი რომ ეზოში ჩამოვიდა, მიდი და უთხარი, არავის არ ღებულობენ-თქვა!... გასწი, რას დაგიღია პირი!

ნიკოია. დიდი ქალბატონი ბეეგება, ბატონო...

აბესალო. დიდი ქალბატონი!... პირი დაგიფჩენია ვირიშვილს!... ბეეთრიე, შე მუდრეგო! დამეკარგე იქით!!!. ამოვარდა თქვენი სასსენებელი!... (მეორე კარებისკენ მიმავალი).

ასლაკე გავაბუზუნებ მაგ კაუბატონს!... ა, თქვენი რჯული, თქვენი! თქვენი!

ვამოსვლა მეექვსე

აბესალო და **ეკა** (რომელიც სამსონის ოთახიდან გამოვა) მერე **ვიქტორი**

აბესალო. რა უკაცი ის კაუ-ბატონი?

ეკა. ვინა, შვილო?

აბესალო. ახლა რომ მოეთრია?

ეკა. ჩემი ირინეს ბიძაშვილი, სოლომონი იყო, შვილო! სამსონთან შეკიყვანე!

აბესალო. ასლაკე აქედან წაეთრიოს... ასლაკე მოჭკურტლოს თავისით, ჩემს თვალებს არ დაენასოს!... გესმის!

ეკა. შვილო, შვილო აბესალო!... შენი ჭირი შეეყაროს დედა-შენს, მაგას რას ამბობ, შვილო!?... რას ამბობ, შვილო?!...

აბესალო. ეგ მე ვიცი, რასაც ვამბობ! მე ვიცი!... ბერიკაშვილი კი ასლაკე მომაშორეთ, თუ არ გინდათ, რომ ბიჭებს გავაბუნძურებინო!... (გავა).

ეკა. (გაშტერებული) ღმერთო, რატომ არ მომკლავ!...რას მოგესწარი ამას! რას მოგესწარი!... (შემოსულ ვიქტორს). ვიქტორ! შვილო ვიქტორ! მიშველე რაცასა! უცნაურ ამბავს ამბობს ჩემი აბესალო...

ვიქტორ. რა იყო?...

ეკა. ირეკვა ირინეს ბიძაშვილის მოსვლისათვის... სასლიდან დეითხოვეთო, თვარა ბიჭებს გავაგდებიებო!... მიშველე, შენ გენატვალოს შენი ნათლია! ამაშორე სირცხვილსა და გამოჭიანებას!... შენს სულს ვენატვალე!... აგერ მოდის და შენი ჭირიმე... შენი! (საჩქაროდ გავა).

გამოსვლა მეშვიდე

ვიქტორი და აბესალო

აბესალო. დედა-ჩემი იყო აქ, ვიქტორ! სად წავიდა, თუ იცი?

ვიქტორ. ეს არის ახლა გავიდა, მკვდარია ქალი!... აბესალო, კარგია, თუ ძმა ხარ! ამ შენ სასლში მაინც ნუ იზამ იმისთანა საქმეს, რომ შემდეგ ძვეენის სალაპარაკო გახთეს! თუ კაცი ხარ, ქვეყანას ნუ აიყენებ!

აბესალო. ქვეყანაში მე კარგა სანია სასლიც გამიფუჭეს და კაკატობაც შემირცხვინეს, რომ მოსიდება მჭირდეს კიდევ! კმარა, რაც თავლითი დამასსეს და აწი მე მიეურონ... მე, მე მიეურონ!...

ვიქტორ. მერე რაც გინდა ის ქენი და ლეს, თუ ძმა ხარ, ამ ბერიკაშვილს თავი დაანებე, ნურაფერს შეაითხვეე .. ეგა ჯავრით ალარ არის, მართლა გონია, გავაგდებო გითქვამს... იკლავს თავს საწყალი...

აბესალო. გავაგდებ, მაშ არა!... ვხუმრობ თქვენ გგონიათ?!... თუ თავათ ასლავე აქედან არ წათრეულა, შერცხვენილი დამიძახეთ, თუ არ გავაბუსძურო!...

ვიქტორ. ემაწვილო, რას ერჩით ამ ემაწვილს, რა დაგიშავა, რა გიყო საიმისო?...

აბესალო. ეგ მე ვიცი!

ვიქტორ. კაი დაგემართოს, შენ რომ იცი, მაგრამ ამ ოჯახში, შე კაცო, შენს გარდა დედაა, მამაა შენი!... სახელი მათი ქვია ჯერეთ ამ ოჯახს!... შენ არ მოიკვდე, არავინ არ მოგიწონოს ასეთი ახირება...

აბესალო. ჰმ, ახირება!... ახირება!... დასანახავად შემძულდენ მაგ ლაწირაკები... მაგ უწმინდურები!... ეორიფელი მაგათ გადამკიდეს, რაც ლეს დამემართა! განა არ ვიცი, რაზედ დაწანწალობს მაგ წრიფი, მაგ მათხოვარა!... მაგათ წყალობით მომეჭრა თავი და მაგათ უნდათ ტალახში ამო-

სვარონ ჩემი თავ-მოყვარეობა!... არ მოასწრებს მაგათ ღმერთი ამას!!!...

ვიქტორ. აბესალო, რას ამბობ, ყმაწვილო, დაუგდე შენს ლაპარაკს ყური, თუ ძმა ხარ!

აბესალო. ყორიოფელი კარგათ მესმის! ყორიოფელი!

ვიქტორ. მაგი შენ თავმოყვარეობას რა რიგად უნდა შეეხოს?!... რისთვის, რანაირათ?!... რას ამბობ, კაცო?!...

აბესალო. ვიქტორ, ძმობით გეგედრებით ყველას, ნუ მიხვეთ თვალებს! თვალებს ნუ მიხვეთ!.. ვიცი ყორიოფელი, ვიცი, ყორიოფელს ვხედავ და ყველანი ხუ ცდილობთ ბრიყვად გამომიყვანოთ! კმარა, კმარა, რა ცეცხლშიც ვტრიალებ; თქვენ მაინც ნულარ მიხეთქავთ უფრო გულს!

ვიქტორ. რითი, ყმაწვილო? რითი, თუ ძმა ხარ?

აბესალო. მითი, რომ გინდათ იმაში გადამაჯეროთ, რასაც ამ ჩემი ოვალებით ვხედავ! მაგ წუნკლიანის შვილი, ნეხვიდან ამოვათრიე და დღეს ყოველნაირად გამაცადინებულია სირცხვილი მაწამოს, თავს ლათი დამასხას, სასაცილოდ გახადოს ჩემი სახელი?!

ვიქტორ. აბესალო, აბესალო! ირინეზედ ლაპარაკობ შენ მაგ ენებს?! ჩუ, თუ ძმა ხარ, ჩუ! მტუვანი ხარ, შენ ნუ მომიკვდები!

აბესალო. ჭმ, მტუვანი ვარ! დიახ! დიახ!

ვიქტორ. შენს ძმობას ვფიცავარ! ირინე ანგელოზია...

აბესალო. შენ არ იცი მაგ ანგელოზის ამბავი, არა, არა! არ იცი!

ვიქტორ. ვიცი და იმიტომ გეუბნები ამას, ჩემო ძმაო!

აბესალო. მე ვაჩვენებ მაგ ანგელოზს, რისიც ღირსი ბრძანდება!...

ვიქტორ. რა დაგიშავა, ყმაწვილო, ს

გიქტორ. ბესალო, ამით იმის მეტი არაფერი იქნება, რომ შეურცხვებას მიაყენებ შენს ოჯახსაც და შენს ცოლსაც განსაკუთრებით... სხვა არაფერი!

ბესალო. რას დაგეძებ, მეც ეგ მინდა! მეც ეგ მინდა! აბა, არა?!

გიქტორ. კარგია, თუ ღმერთი გწამს!

ბესალო. მე ნაკლებათ კარ მაგისაგან შეურცხეოფილი? ნაკლებათ?! რაში მოგერიდები!

გიქტორ. რითი, უმაწვილო, რითი?

ბესალო. ოხ, ღმერთო ჩემო, ოხ, ღმერთო ჩემო! თქვე ურჯულოებო, თქვე ღმერთ-გამწყრალებო! შეურცხვებაა აბა რა, როცა... ო, ღმერთო! აბა რაა, რომ ტალახში მისვრის კაკვაცობას, სიუმაწვილეს, სახელს!.. კისი გულისათვის მერე?!. კისი გულისათვის?... რას მალაპარაკებთ კიდევ, როცა უკელამ იცით!.. უკელამ რომ იცით, რას მალაპარაკებთ კიდევ!.. როცა ქვეყანამ იცის ეს!...

გიქტორ. ბესალო, კიუკე ღვთისაგან შეჩვენებული, თუ შენ ამაში არ ცთებოდე!... თუ შენ შემცთარი არ იყვე ამაში! რას ამბობ ამას, უმაწვილო?!.

ბესალო. ნუ მიხვევთ თვალებს, ნუ მიხვევთ თვალებს-მეთქი! არ გესმისთ!

გიქტორ. ახირებულია, შენ ნუ მომიკვდე, ასე ტუვილა-უბრალოთ ადამიანის გამტუვნება!.. ბრალი მოდე ასე ულაბუთოთ!...

ბესალო. ულაბუთოთ!?

გიქტორ. ულაბუთოთ, სწორეთ!... ოოგულ ჩემს კეთილს შეახვედრა ღმერთმა მაგისთანა ოჯახის მოყვარული...

ბესალო. საბუთი არაა აბა რაღა ჯანდაბა გინდათ კიდევ... რა გინდათ კიდევ, მეტი, რა?!.. გულში, გულში ჩახედეთ მაგ თქვენ ოჯახის მოყვარულს... მის ბილწ გულში ჩახედეთ და მერე ილაპარაკეთ!... ვძულდე, ვეძაგებოდე, ოორიფველი სიასაძაგლით აიკსოს ჩემზედ გული, ოდონდ სხვას, სხვას ნუ ამჩნევინებს, სხვას ნუ ახვევრებს ამაში, თორემ მაგისი სიყვარული სრულიად არ მეწირვება მე!... სრულიადაც არ მეწიკრება!.. რა ჯანდაბათ მინდა—ოდონდ

ქვეყანაში ვაჟ-კაცობის სახელს ნუ მისვრის ტალახში და სასაცილოთ ნუ მისდის!... ეს მიკლავს გულს, ეს მისუთავს სულს!.. ამის მოთმენა არ შემიძლია!.. ამას ვერ შეკაწეკ, ვერა! ვერა!... ნუ მსვრის ტალახში ვიღაცა ლაწირაკისათვის!...

ვიქტორ. ეგ ტყვილი შეწამებაა, აბესალო!.. ვითომ ირინეს როდამიშვილთან...

აბესალო. ქვეყანამ იცის!.. ქვეყანამ იცის!..

ვიქტორ. ეგ შენი ბრალია, თუ გინდა მართალი გაიგო!..

აბესალო. ჭმ, ჩემი ბრალია, ჩემი!

ვიქტორ. შენი ბრალია!... მე თავიდანვე ვიცოდი, რომ შენ მალე ეიგორებდი გულს მაგ უბედურზედ და როდამიშვილის მოგონება უკმაყოფილებს გამოიწვევდა შენის მხრით!... და კიდეც ამაშია თელი ამბავი! და ამ ტრუწარმოდგენას აყოლიხარ და შენც იმწარებ სიცოცხლეს და ყველა მახლობელსაც!.. შენ არ მომიკვდე, სხვა არაფერი იყვეს და ამაშია შენი გამტეუვნება... შენი უსაფუძლო ტოლის სიძულვილი!

აბესალო. კარგი, კარგი! ეგრე იყვეს... ეგრე იყვეს, მაგრამ ბერიკაშვილი კი მაინც ახლავე თავიდან მომაშორეთ... ამ საათში, თორემ, თუ იმ შეჩვენებულთან დალაპარაკებული დავინახე, იქვე გავათავებ!

ვიქტორ. მოითმინე, ყმაწვილო!

აბესალო. რა მოვითმინო?!

ვამოსვლა მერვე

იგინივე და **ირინე**

ირინე. (აბესალოს) მამას ოთახში გავშალოთ სუფრა თუ ზალაში? (ხმას რომ არ გასცემს) აბესალო!

აბესალო. ეკერ ეგ შენი მოამბე რომ მოგიბრძანდა, უკან გაბრუნე... მერე იკითხე სადილის ამბავი.

ვიქტორ. აბესალო, აბესალო!

ირინე (გაშტერებული, მერე) რამ გიგბინა დღეს, ყმაწვილო? რას ირეკი დღეკანდელი დღე!?

აბესალო. გადარეული როგორიც უნდა, მე გასასვებ შენ! თუ ახლავე ეგ ვაკაბატონი, შენი ბერიკაშვილია თუ კირიშვილია, სახლიდან არ გაგიგდია!.. ახლავე თუ არ წათრეულა, საიდანაც მოეთრა!... მოგიტანა ამბავი?!. გაგიხარა კითომ გული?!.. ახლავე წეეთრას, თორემ მოტანილ ამბებიანათ სულ ერთიანათ შიგნეულობას გარეთ გადმოვაყრეკინებ! გესმის თუ არა!..

ირინე. მესმის, მესმის!

ვიქტო. აბესალო! რას სჩადისარ, ყმაწვილო!?..

ირინე. ეს გაკვლდა! (ცრემლებ-მორეული უცბათ გაბრუნდება და გავა)

აბესალო. ახლავე, გესმის თუ არა!

ვიქტორ. კიუკე შერცხვენილი, თუ ეს ამბავი რამეს გაკვდეს!.. შე დალოტეკილო, სხვა არა იყოს-რა, შენი ტოლის სახელი მაინც ქვია მაგ ქალს!...

აბესალო. ტოლის სახელი!... ტოლის სახელი!

ვიქტორ. ნეტავი ჩემთან არ გექნა ეგ ამბავი და არაფერი მისდოდა!..

აბესალო. ჯერეთ სად ბძანდება!?. ამიოთ გადამირჩება მაგი ქალბატონი!?.

ვამოსვლა მეცხრე

აბესალო, ვიქტორ და ეკა

ეკა. (გაფაციცებული) შვილო, აბესალო!... აბესალო, შენი ჭირი შეეყარა შენს დედას!... აბესალო, შვილო, ამ უცხო ბიჭებთან ნუ!.. ამათთან ნურაფერს იზამ, შენ დაგენაცვლე!.. შენი სულის ჭირიმე!.. შენი!..

აბესალო. დედა, თავი დამანებე! დამანებე თავი!

ვიქტორ. აბესალო, თუ ძმა ხარ, დაწყნარდი!.. თუ ძმა ხარ!

აბესალომ. მაშინ დაგწყნარდები, როცა ეგ შიკრიკი წაეთრევა. გესმისთ თუ არა!.. თუ არ გესმისთ აბა, მე მიყურეთ!.. (აღელვებული მიდის მამის ოთახისკენ) მიყურეთ, თუ აქ გამიჩერდება!

ეკა. (წინ გადაეღობება, ვიქტორიც) შვილო, რას აპირობ!.. აბესალომ.

აბესალომ. მაცალეთ! მაცალეთ!.. გამიშვით!

ვიქტორ. აბესალომ, ეს მოხუცებული დედა შენი მაინც შეიბრალე... ეგ მაინც შეიბრალე!

აბესალომ. გამიშვით!

ეკა. ღმერთო, რა დღეს შეგესწარი... ღმერთო, რა დღეს შეგესწარი!.. აბესალომ, შვილო!..

გამოსვლა მეათე

იგინივე, **სამსონი, სოკრატა, ნესტორი** და **სოლომონი**

სამსონ. (სამსონის დანახვაზე აბესალომ შესდგება, მაგრამ მხეცურად უყურებს სოლომონს, სამსონს ჯოხი აქვს ხელში ჩოხა გასხნილი და დაბალი ბოხოხი თავზე). სადილათ ტოტა დაგიცადოთ, აბესალომ... შენს სიმაურს მოსკლა უთქვამს—ეგებ ამ ტოტა სანში კიდეც მოვიდეს!.. კარგა სანია მე და ფილიპეს ერთმანეთის სადღეგრძელო არ დაგვიღვია! მზასლებს ასე არ შეშვენისთ... არა, სოლომონ ჩემო?

სოლომონ. მართალი ბრძანებაა, ბატონო!

სამსონ. ჭო და დღეს მაინც გავასწორეთ ეგ ჩვენი დანაკლისი!..

სოკრატ. გიასლათ კიდეც!..

ნესტორ და **სოლომონი.** (ფანჯარასთან) ჰი, ფილიპე!... (ვიქტორი არ შორდება აბესალომს).

სამსონი. მართლა?!. ბრავო, ბრავო მზასალო! (მიდის ფანჯარასთან) ბრავო მზასალო!.. (სოლომონი გავა შესაგებებლად და ყმაწვილებიც) ეგ ყმაწვილი ვინ არის, ვერ ვიცანი! ა? ვიქტორ ჩემო!

ვიქტორ. რადამიშვილი გახლავსთ!

სამსონ. როდამიშვილი?

ვიქტორ. დიახ.

აბესალომ. (აცახცახებულია) მამა, გთხოვ კეგ ნება მომცე ყმაწვილი სასლში არ შემოვუშვა!...

სამსონ. რათა, შვილო?!.

აბესალომ. გთხოვ მამა!.. არ შემიძლია მაგას თვეხი აქ შემოვადგმევინო!..

სამსონ. შვილო, თუ რამ ანგარიში გაქვთ, სხომისათვის გადადეკი!.. შენს სიმაურს დასდეკი ბატიკი—გახა თეოლიბეს გალანძღვა არ იქნება მაგის დათხოვა? ანგარიშის გასწორება, შვილო, კაკვაცურად ვიცოდით ჩვენს დროში!

ვამოსელა მეათე

იგინივე, **თეოლიბე** და დანარჩენი **ყმაწვილები**

სამსონ. ბატონ თეოლიბეს დღეგრძელობა და სიცოცხლე! ბატონ თეოლიბეს! მზასალო, შეიძლება ასეთი დაკიწყება?

თეოლიბე. ღმერთმა მიცოცხლოს თქვენი თავიც, ბატონო სამსონ!.. რა ვქნათ... შეგვხვთა აგრე!..

სამსონ. დაბძანდით, დაბძანდით, ყმაწვილებო! თქვენი მომეოლი ყმაწვილი რა მიყავით, ბატონო თეოლიბე?

თეოლიბე. ეგაცრავად კარ თქვენთანაც, ბატონო სამსონ, და ჩემს სიძესთანაც მაგის მოყვანაზედ... მაგრამ, იმედი მაქვს, ერთი მინუტით მისცემთ ნებას ორიოდე სიტყვა მოგახსენოსთ... და მეც გეგედრებით ორივე მამა-შვილს, იმდენი თავაზი გამიწიოთ...

სამსონ. თხოვეთ, თხოვეთ მობძანდეს! რა საჭიროა მაგდენი ლაპარაკი, ვიქტორ ჩემო, თხოვე!

ვიქტორ. კი, ბატონო!

სამსონ. სხვებრ ხომ მშვიდობით, მზასალო ჩემო!

ფილიპე. რაღა საკითხავია ჩემი მშვიდობა, ჩემო ბატონო, რაღა საკითხავია! ღმერთმა ამ დღეს რატომ შემასწრო, თორემ ჩემს მშვიდობით ყოფნას თქვენი ჭირი წაუღია!

სამსონ. რაღაც უცნაური ამბავია, მზასალო ჩემო!

ფილიპე. არის... და არა, სამსონ ჩემო! იმან არ მომარბენია ასე გამწარებული?! (აბესალო წასვლას დააპირებს) აბესალო ჩემო, მოიითმინე... ერთ წამს მოიითმინე და იმდენი სულგრძელობა ისმარე, ორიოდე სიტყვა გეიგონე ჩვენი! (შემოვა როდამიშვილი).

გამოსვლა მეთერთმეტე

იგინივე, **როდამიშვილი** და **ვიქტორი**

სამსონი. (შეეგებება) სამსონ სალამოაძე გასლავართ!

როდამიშ. როდამიშვილი! (საერთო თავის დაკვრა).

სამსონ. დაბძანდით...

ფილიპე. ბატონო სამსონ, თავათ იცით, მშობლის გულის ამბავი რანაირია, და თუ ამ წამად ასე ვლაპარაკობ, გამწარება მალაპარაკებს, ჩემო ბატონო სამსონ! კის-და დავუმალოთ? კის-და დავერიდოთ, რატა, ვაი ჩემს მოსწრებას, ვაი, ჩემს სირცხვილს და ქვეყანაში გამოჭიანებას, ყველას სალაპარაკოთ გამსდარა, ყველას სატიტინოდ!... ეს ერთი ხანია მესმოდა ეგ უცნაური ამბავი, მაგრამ დღეს კი აღარ შემიძლიან მეტის მოთმენა! ღმერთმა რავა შემიძულა ისე, რომ თქვენი ოჯახიც ალანძღება და ჩემიც ჩემი შვილისაგან!.. რა ვქნა, ვედარ გავჩუმებულვარ სწორედ მეტი!.. სწორედ უნდა გამოვთქვა ჩემი უკიდურესი მწუხარება თქვენთანაც, ამ ჩემს სიძესთანაც და ყველასთან, ყველასთან! ამ ჩემი სიძის გულითად მეგობრებთანაც!..

სამსონ. რა ამბავია, ფილიპე ჩემო?! რა ამბავია, ღვთის გულისათვის?! მე რატომ არაფერი ვიცი?

ფილიპე. (აბესალომს) აბესალომ, გაიგიტებ ამ შენს ძვირფას, პატიოსან მამას... გაიგიტებ შენს საყვარელს დედ-მამას, მითხრა თუ მართლა ასე გაუწყრა ღმერთი იმ ჩემს შვილს, რომ სრულიად დაიკიწყა პატიოსნებაც, თავმოყვარეობაც, ნამუსი, ალარ მოერიდა უწმინდურობას, დაჭკარგა ოჯახის პატივისცემა — ქმრის სიყვარული და შიში, რომ იძულებულსა გსთის ათასი საწყენი და გულსაკლავი სიტყვა გაიგონოს ყოველმა თავხედმა და ლაწირაკმა!... მითხარი, შვილო, თუ მართლა თავის უნამუსობით გიჩაგრავს შენს სასიქადულო ვაჟ-კაცობას!... მითხარი, ნუ მიმალავ!... მოკვდა გული გაგონილითა და უცნაური ამბებით!

სამსონ. ჩემს რძალს ედება მაგგვარი რამ ბრალი? ირინეს?!!...

ფილიპე. მოკვდი კაცი, სამსონ ჩემო! მოკვდი! მომეწრა თავი და გაგილანძღე ოჯახი, თუ ეს მართალია!... აბესალომ, შვილო?

აბესალომ. დამანებეთ თავი!... თავი დამანებეთ!... რა თქვენი საქმეა!... რა გინდათ? რას სულელობთ! ასლაგე შესწყვიტეთ ეგ ლაპარაკი!

სამსონ. აბესალომ!

ფილიპე. რა გამაჩუმებს, ჩემო კეთილო?! რა რიგათ გაგჩუმდე... სანამ შენგან არ გავიგებ ჭეშმარიტს!...

როდამიშვილი. უკარაკად კარ, ბატონო სამსონ, და ვწუხვარ, რომ ამნაირ შემთხვევამ შემოამდგომეია ფესი თქვენს ოჯახში!... მაგრამ პატიოსნებამ და თქვენი ოჯახის პატივისცემამ გამბედვინა ეგ და იმ გარემოებამაც, რომ სხვანაირი ჩემი მოქმედებით შესაძლებელია საუკუნოდ დაისაჯოს, სულ ტუვილა-უბრალოდ, უდანაშაულო ადამიანი — ისეა მოყვანილი საქმე; ჩემი აქ მოსვლა სრულიად შიშის ნიშანი არ არის თქვენი შვილის დამუქრების წინაშე, რომ ტოტხალს არ მარონიებს დედა-მიწაზედ!... ამისი შიში არ მამოქმედებს მე ამ წამში!... სინიდისი მეუბნება, და ამაში არ უნდა კიეფე შემცთარი, რომ ჩემი გაჩუმება, სხვანაირად მოქცევა, გარემოების წაყრუება შეფერებათ მიიღება

და ამით მე მართლა და საბუთს მიგსტემ, დაკაშეშარიტებ მასში, რაშიაც ბრალს მდებს თქვენი შვილი! ბატონო სამსონ, მითქვამს თქვენს წინაშე და ეგელა ამ მეოთვთან, ვიუკე ლეოიასგან შეჩვენებული, ვიუკე წყეული, თელ ჩემს სიცოცხლეს გაუსარებელი დაწყეკლილი ეოკელი ჩემი კეთილისაგან, მამა ზეციერმა ნუ შემასწრონ ნურავერ სიკეთეს, თუ მე რამე დანაშაულობა მიმიძღოდეს თქვენი შვილის, თქვენი ოჯახის წინაშე, იმსაირი რამე დანაშაულობა, რომელშიაც ბრალს მდებს თქვენი შვილი!...

სამსონ. რაები მესმის ეს!... რატომ მე არავერი გამიგია დღემდინ!...

ფილიპე. ა, შვილო, ა, შვილო, სომ გეიგონე!... შემოგფიცათ და ტუკილა ბრალს რატომ... რატომ დებ!...

აბესალომ. (რომელსაც არა ერთხელ უნდოდა წასვლა, მაგრამ მამის ნიშნებით რჩებოდა იქვე). შემოგფიცათ!!!...

ფილიპე. მეტი რაღა გინდა, შვილო?!!...

აბესალომ. თქვენს სისულელეს მეტი რა უნდა?!!...

ფილიპე. აბა ტუკილა-უბრალოთ...

აბესალომ. (გაანჩხლებული) ტუკილა - უბრალოთ! ტუკილა-უბრალოთ! გულში ჩასედე იმ შენს წუპაკა ქალბატონს, გულში ჩასედე და მაშინ... მაშინ!.. თქვი... მაშინ!

ვამოსვლა მეთორმეტე

იგინივე, **ეკა** და **ირინე**, რომელიც შემოღებულ კარებიდან ყურს უგდებდა.

ირინე. თავათ ჩაისედე, ვაუბატონო, შენს გულში, თავათ ჩაისედე! შე მართლა წუპაკო, მართლა წუპაკო! თუ არა და, ეგ გაღრინებდა, ვაუბატონო?

ფილიპე. ირინე, შვილო!

ეკა. ირინე, დედაშვილობას, ჩუ! დედაშვილობას!

ირინე. თუ არა და, თელ ქვეყანაში მოდეკი ჩემი უნამუსობის ამბავი! მე გამოკელ გარეკნილი და შენ კი პატიოსანი! შენ

კი პატიოსანი! შენი უწმინდურობა ჩემზედ გადმოიტანე, შე გლახა, გლახა!

აბესალო. ხმა ჩაიწყვიტე ახლავე!

ირინე. მე მწამებ უპატიოსნებას?! თავათ რა კაცი ბძანდები?

გიქტორ **და ეკა.** ირინე, დაწყნარდი, ღვთის გულისათვის!

ფილიპე. ირინე, თავი შეიკავე, თავი შეიკავე!

ირინე. რაში დაგეტეო პატიოსნობა, კაცო-კაცო? ფუი შენს კაცობას! ფუი!

აბესალო. გაჩუმდი, თვარა გაგათავებ ამ წამში! ხმა არ ამოიღო!

სამსონ. აბესალო, შეჩერდი, მითქვამს შენთვის!

ირინე. უწმინდურო, ჩემს გულში რა უნდა ნახო შენ? შენსავით ბილწი გგონია ყველა?! პატიოსნობა თავათ რომ არ გაქვს, სხვაში რათვერ დაგანახებს შენი გათეშებულობა. შენი სიგლახე!..

აბესალო. ხმა, თორემ მოგკალი ეს არი! (მიიწევს ირინესკენ, ყველანი შეაჩერებენ).

ფილიპე. ირინე, კარგი, შვილო!

ირინე. გლახაკი მეტს რას იზამს?! მეტი რა შეუძლია?! გლახავ, გლახავ!

აბესალო. ოჯ!.. შენი სული! შენი სული! შენი! (მივარდება და გაშმაგებული ჩაჰკრავს ხანჯალს. საერთო კივილი. ყველანი მისცვივდებიან ირინეს. აქეთ აბესალოს მოაშორებენ).

სამსონ. რა ქენი, შე შეჩვენებულო, რა ქენი ეს?! მოჰკალი განა ქალი?!..

ეკა. ვიმე! ვიმე! ირინე, შვილო! ირინე!

ფილიპე. მიშველეთ, მიშველეთ! მომიკლეს შვილი! ირინე, შვილო, შვილო!..

ირინე. ასე ჯობია!.. ასე ჯობია, მამა!..

ფილიპე. (ტირის) შემომხედე, ირინე, შვილო!.. ვაიმე, ვაიმე!

ირინე. ნუ ტირი, მამა, ნუ!... ასე ჯობია! მაინც ამით არ გათავდებოდა?.. აი ჩემი ბედნიერება, მამა!.. ხომ ხედავ?.. ახლა კარგ მე ბედნიერი! ახლა, მამა!

ფილიპე. შვილო, ნუ გეშინია! ნუ გეშინია, შენი ჭირიმე!

ირინე. ახლა კარ შედნიერი!... შემახედეთ იმ კაკვაცისათვის, შემახედეთ ერთი!... ოხრად! ოხრად! ვიშ, რა კაკვატობა გამოიჩინა, ვიშ!.. მამა!.. მამა!.. ოხ!.. მიშველეთ!.. მიშველეთ!.. სული ბარემაც მალე ამომხთეს! .

დავ. კლდიაშვილი

გლეხი-კაცის ისტორია

წელიწადი პირველი რესპუბლიკისა

1792

ნაწილი მესამე

ერკმან-შატრიანისა

I

სადღაა ჩვენი სოფელი? შორს დარჩა და ახლა აღარც ჩვენებზედ მოგახსენებთ რასმე, აღარც ნათლია-ჩემის სამჭედლოზედ, აღარც მოხუცებულ მამა-ჩემზედ. აქედან იწყობა ბრძოლა, ბრძოლა და კიდევ ბრძოლა.

სარბურგელები, ვინც ვიყავით ჩვენი ნებით გამოსულნი, მკათათვის დამლევამდე რულცჰეიმში დავრჩით; ზემო-მთიელთ იქ მიიღეს თოფი და ტყვია-წამალი, თორემ მანამ კომბლების და ცულების მეტი სხვა იარაღი არა ჰქონდათ-რა. დღე ისე არ გავიდოდა, რომ კიდევ არ მოგვმატებოდნენ ბიჭები. დილით-საღამომდე სამხედრო ვარჯიშობაში ვიყავით და ვისსემბურგის და ლანდაუს შუა ნაღარისა და საყვირის ხმის მეტი აღარა ისმოდა-რა. გეცოდინებათ, რომ ნაღარა ქვეითა ჯარების კუთვნილებაა და საყვირი ცხენოსნებისა.

ჩვენს უკან კელლერმანის და ბირონის ბანაკებს შუა სიმაგრეები იყო გავლებული ერთი საათის სავალ მანძილზედ მაინც მდ. ლოტერის პირას.

მაშინ რკინის გზისა არა ვიცოდით-რა და რადგან სურსათის მოსატანად გლეხი-კაცის საქონელი უნდა გაეყვანათ, საჭმელ-სასმელი ხშირად გვაკლდა ხოლმე.

---

*) „მოამბე", № XI, 1897 წ.

მე, მარკოზ დიევ და ჩვენი მენაღარე ივანე ერთ ქვრივთან დაგვაყენეს, რომელიც დილით-საღამომდე ტიროდა. საწყალი დედა-კაცი! რაცა ჰქონდა, არა შურდა-რა ჩვენთვის, არც ქერის პური და არც ლობიო და კარტოფილი. მე და მარკოზი ძალიან კმაყოფილნი ვიყავით, მაგრამ ჩვენი მენაღარე კი ცუდ გუნებაზედ იყო: ხორცი ნებავდა!

როცა სურსათი დროზედ არ მოგვივიდოდა, გავიდოდით და საცა რას მოვახელებდით, იმითი შევნაყრდებოდით. შიმშილით ხომ არ დავიხოცებოდით? ავიკელით აქაურობა. საწყალი ხალხისთვის ამაზედ უმეტესი უბედურება მგონი შეუძლებელი იყოს.

მაშინ ასსიგნაციებს ვხმაროობდით და იმათაც გასავალი არა ჰქონდათ. ჩვენი ბანაკი სავსე იყო პატარ-პატარა გერმანულ გაზეთებით, რომელშიაც იწერებოდნენ „მეჯლანეების ჯარის“ ათასგვარ ვაი-ვაგლახს, ამ ჯარის უმფროსების უვიცობას და სისულელეს. გახიზნულებს დაერწმუნებინათ—სულ თრთიან ჩვენი შიშით და თუ ერთი დავენახვეთ, მაშინვე გავაქცევთო... ჩვენც სწორედ ასე გვხატამდნენ: გაქცეულთ უკან მდევარი მოგვდევდა—ერთი საშინელი, უზარმაზარი გერმანელი ჯარის-კაცი, ყურზედ სამკეცად შემოხვეული ულვაშით და ამოღებული ხმლით. საწყლები! ოცის წლის განმავლობაში მიუხედავად ყურზედ სამკეცად შემოხვეულ ულვაშისა ბევრჯერ ვანანეთ ეს მხატვრობა!

დიაღ, მეგაზეთეებიც კი შესყიდული ჰყავდათ, რომ იმათგან გაბრიყვებული ხალხი უფრო უკედ ეკრიჭათ და ეპარსათ. იმ გაზეთებისთვის რომ დაგვეჯერებინა, ჩვენი ჯარები შიმშილით იხოცებოდნენ და ჩვენი მტრებისა კი სულ ღვინოში ბანაობდნენ; ჩვენ არც იარაღი გვქონდა, არც ტანისამოსი, არც სურსათი; ისინი კი იარაღითაც მდიდარნი იყვნენ, სურსათითაც, ტანისამოსითაც. ქვეყანას ველარ დაეტია იმათი ზარბაზნები და მთელ რეინის პირას ხომ ისე ჰქონდათ ჩაყოლებული სურსათის საწყობი მაღაზიები, რომ თუნდა ერთ საუკუნეს ეყოფოდათ. ჩვენც ეგ გვინდოდა და სულ იმას ვნატრობდით: ნეტავი

ერთი რეინის პირას გავიდეთ, რომ ის მაღაზიები დავათვალიე-
როთო. კარგი ის იყო, რომ დარწმუნებული ვიყავით ამ მა-
ღაზიებსაც ვნახავთ და ვორმში და მაინცშიაც გავალთო.

საუბედუროდ, ისეთი სუსტი იყო რიცხვით ჩვენი ჯარი,
რომ ამ ნატვრის განხორციელება სრულიად შეუძლებელი იყო.
21 ათასი კაცი ქვეითა ჯარში ირიცხებოდა, 17 ათასი მოსურ-
ნენი—ჩვენი ნებით გამოსულნი ვიყავით, 6 ათასი ცხენოსანი
და 1700 კაციც არტილერიაში ირიცხებოდა; სულ 46 ათასი
კაცი, რომელთაგან 24 ათასი ციხე-სიმაგრეებში იყო და. მარ-
ტო დანარჩენი უნდა გასულიყო საბრძოლველად.

პრუსიელები და ავსტრიელები ერთად 200 ათას კაცზედ
მეტნი იყვნენ. ჩვენი გახიზნულები სულ იმას ჩასჩიჩინებდნენ
„მიდით! რალას ელითო!?“ რადგან ბულიემ კარგადა, იცოდა რა
საშინელ მდგომარეობაში იყო მაშინ ჩვენი ქვეყანა! მეფე ლუი
XIV-ეს მინისტრები, მანამ უჯობდათ, სულ იმას ბრძანებდნენ,
საერო კრებაზედ, რომ ვენს სამხედრო სამზადისს მთელი ევრო-
პაც ვერას დააკლებს; ჯარში თავის ნებით წამსვლელთ რომ ასე
ურიგოდ არ ურიგებდნენ იარაღს, აქამდე მთელი ჯარი სრუ-
ლიად შეიარაღებული გვეყოლებოდა; ჩვენი არსენალი იარაღით
სავსეა და ჩვენს ჯარს არაფერი უშავს, თუნდა ათი წელი-
წადი გასტანოს ომმაო. მეფემ კარგად იცოდა, რომ მინისტრე-
ბი სტყუოდნენ; კარგად იცოდა, რომ არც ხეირიანი წინამძღო-
ლები ჰყავდა ჩვენს ჯარს და არც ინჟენერები, რადგან დიდი
გვარიშვილები ყველანი გაიხიზნენ; მეფემ კარგად იცოდა, რომ
ჩვენი არსენალი ცარიელი იყო და, როცა საჭირო იყო, ურ-
მებს, საქონელს, ცხენებს და მიწის სათხრელ იარაღსაც კი გლეხ-
კაცს ართმევდნენ. ისიც კარგად იცოდა მეფემ, რომ უმე-
ტეს ნაწილს ჩვენგანს ერთი ხელი ტანასამოსის და ერთი და-
ჟანგებული თოფის მეტი არა ჰქონდა-რა და ისიც ათში ერთი
თუ გავარდებოდა. მეფემ კარგად იცოდა, რომ გუდები რა არის,
გუდებიც კი ვერ მოგვიხერხეს და ჩვენვე დაგვავალეს: გუდები
უნდა იშოვოთ, საცა გენებოთ, და ჯარში ისე გამოხვიდეთო! მე-
ფემ ეს ყველაფერი კარგად იცოდა, რადგან მინისტრები, სა-

სახლე და გახიზნულები ყოველთვის ერთად იყვნენ და ერთად მოქმედებდნენ.

ჩვენი ჯარის წინამძღოლი გენერალი კუსტენი ბრძანდებოდა. ტიონვილის და მეცის წინ მდებარე სიმაგრე ლანდაუ ისე მშვენივრად იყო გამაგრებული, რომ კუსტენი ცხენით შევიდა დანგრეულ ციხეში და თან რამდენიმე ცხენოსანი ახლდა. ლანდაუ რომ ისე იყო, სხვა, სამძღვარს მოშორებუბული, სიმაგრეები, რა ყოფაში იქნებოდნენ? რამდენჯერ მითქვამს ჩემს გულში:

— დაგვღუპეს, დაგვანელეს იმ მუხანათებმა! ერთად რომ შემოგვისიოს მტერმა ორასი ათასი კაცი, ერთ დღესაც ვერ გავუმაგრდებით. ისე ამოგვწყვეტენ, მგონი ერთიც არავინ გადარჩეს! ან ვილა ინდომებს გადარჩენას?... ხედავთ, როგორ გვიმუხთლეს! სამშობლო მტერს შეარცხვენინეს, რომ თავიანთი უპირატესობანი არ დაეკარგათ და ხალხი ძველებურად მონად ჰყოლოდათ! იუდასავით მოგვექცნენ მეფეც და იმისი მინისტრებიც, რომელნიც ნარბონის პირით საერო კრებას და მასთან ერთად მთელს საფრანგეთს ატყუებდნენ: „სამძღვრები დავიარე, ციხე-სიმაგრეები გავსინჯე და შიში არაფრისა გვაქვს, მთელი ევროპაც ვერას გვიზამსო“.

ჩვენდა საბედნიეროდ პრუსიელები და ავსტრიელები ჯერ წინსვლას არა ფიქრობდნენ; იმათ იმისთანა გამოჩენილი და ფთხილი გენერლები ჰყავდათ, რომ ასჯერ და ათასჯერ გაზომავდნენ, ვიდრე მოსჭრიდნენ; მეფეები, უბრწყინვალესი თავადები და მსწავლულნი ჯერ ისევ იმის სჯაში იყვნენ, საფრანგეთი როგორ გავინაწილოთო. იმათ რომ ჩვენი ჰოშის და კლებერისავით ხალხის შვილები ჰყოლოდათ წინამძღოლად, დავიღუპებოდით. ერთი სიტყვით, მთელი სამი კვირა იდგნენ სამძღვარზედ და ზანტი კამეჩივით იცოხნებოდნენ.

ბოლოს ჩვენმა ბატალიონმა, რომელსაც მთიელთა პირველი ბატალიონი ეწოდებოდა, ბრძანება მიიღო, აფიცრები აირჩიეთ, რადგან ლანდაუს უნდა წახვიდეთო.

იმავე დღეს, 1792 წ. კათათვის უკანასკნელ დღეს, ყველა თავის ნებით გამოსულმა რაზმებმა ამოირჩიეს თავიანთი

ოფიცრები, რომელთა წინამძღოლად არჩეულ იქმნა ივანე მენიე, ერთი ყმაწვილი ხუროთ-მოძღვარი, რომელიც თუნდა ასჯერ მაინც მენახა ჩვენს სოფელში, როდესაც ჩვენს მაზრაში ციხე-სიმაგრეებს აკეთებინებდა. ჩვენი ივანე თავისი ნალარით რაზმის თავში იდგა და ათის თავის ოდენ ჯამაგირს იღებდა.

მეორე დღეს ლანდაუს გზას გავუდექით. ტანისამოსი ჯერ ისევ საკუთარი გვეცვა და ისე იყო აჭრელებული ჩვენი რაზმი, რომ, თოფები რომ არა გვქონოდა, იტყოდით, ეს ჯარი კი არა, სოფლელები არიან და სამუშაოდ მიდიან სადმეო. მშვენიერი დღე იყო. ქვემო შარანტელების მეორე ბატალიონიც ჩვენს გზას ადგა. უმეტესი ნაწილი ფეხშიშველანი იყვნენ, მაგრამ იმისთანა მხიარულად მიდიოდნენ, თითქო ქორწილში მიბრძანდებიანო. ახლა კი ყველამ ზეპირად ვიცოდით „მარსელური“ და მთელი გზა იმასა ვმღეროდით.*)

ქვემო შარანტელები იმპფლინგენში გაჩერდნენ; ჩვენ კი ლინდაუში მივედით, სადილს უკან სამს საათზედ. ციხის კარში დარაჯად ბრეტანელი რაზმი იდგა თავისი თეთრი ტანისამოსით. ვინ არისო? დაგვიძახეს. მენიემ უპასუხა: მთიელთა პირველი ბატალიონი. ეს რომ გაიგეს, გამოგვეგებნენ და დიდი სიხარულით მიგვიღეს.

— თავისუფალ ერს გაუმარჯოს! შესძახეს ერთხმივ ბრეტანელებმა.

ამის პასუხად ჩვენ მარსელური დავძახეთ და ისე შევედით ქალაქში.

ლინდაუ ძალიან ჰგავს ფალსბურგს, მაგრამ უფრო გერმანული იერი აქვს, ვიდრე ფრანგული. ქალაქის სიმაგრეებს გარშემო მდ. კეიში უვლის. ქვემო ნაწილში კეიში დაგუბებულია და ჭაობში იკარგება. ქალაქში დღე და ღამ შეუწყვეტლივ საშინელი ბაყაყის ყიყინი გაისმის. ციხეები და გალავნები ნახევარზედ მეტი დანგრეული დაგვხვდა, მაგრამ ყველგან გარნიზონის ჯარის-კაცები იდგნენ და დანგრეულ კედლებს აშენებდნენ.

---

*) ამ სიმღერას შემდეგ №-ში მოვიყვანთ.

დიალ! აი რით იყო ძლიერი მეფე ლუი XVI. მამა-პაპა-თაგან ა'შენებული ციხე-სიმაგრეები ოხრად ეყარა და ინგრევოდა და ის კი სახელმწიფო შემოსავალს თავის ქეიფებზედ და დროს გატარებაზედ ხარჯავდა და დიდებულ კარის-კაცებს ურიგებდა. მეფეს ესიამოვნა, თორემ საფრანგეთი რა სახსენებელი იყო?

ლანდაუში გარნიზონად შვიდი ათას ექვსასი კაცი ვიდექით.

მივედით თუ არა, ჩვენც მაშინვე სამუშაოდ გაგვიყვანეს. მენიემ კარგად იცოდა, რომ დროს დაკარგვა ძვირად დაგვიჯდებოდა, და მაშინვე საქმეს შეუდგა. მთელი დღე ჩვენთან იყო და ყველაფერს თითონ გვაკეთებინებდა. უსაქმურად არავინ იყო: ყველა თავთავის ხელობაზედ მუშაობდა და მე და ექვსი კიდევ სხვა მჭედელი წამხდარი ცულების და ხელეჩოების კეთებას ვუნდებოდით.

ბრაუნშვეიგის მანიფესტი საფრანგეთის ხალხისადმი ჩვენ ლანდაუში მივიღეთ და ვერ წარმოიდგენთ, როგორ აღშფოთდა მთელი გარნიზონი. კუსტენის ბრძანებით, იმის მაგივრად, რომ დაემალათ, დილით, ვიდრე საქმეს შევუდგებოდით, ხმამაღლივ წაგვიკითხეს ამ ფელდმარშალის განცხადება, რომლითაც გვაცნობებდა: ევროპის ხელმწიფენი მობრძანდებიან, რომ ალზას-ლორენი ისევ გერმანელთ დაუბრუნონ; ევროპის ხელმწიფენი ხალხს არას ერჩიან, არც რასმე წაართმევენ, ოღონდ საფრანგეთის მეფეს დაეხმარებიან, რომ ძველებურად შეეძლოს თავის ქვეშევრდომთა კეთილდღეობა და ბედნიერება იზრუნოს. არც ქალაქს და არც სოფელს არას ავნებენ, თუ იგინი თავის ნებით დამორჩილდნენ პრუსიელ და ავსტრიელ ჯარებს; მაგრამ სასტიკად დასჯიან ყველას, ვინც გაბედავს და მათ უმაღლესობის ჯარებს წინააღმდეგობას გაუწევს რასმე: სამხედრო კანონმდებლობის და კვალად დახვრეტილ იქნება ყველა, ვინც პრუსიელ და ავსტრიელ ჯარებზედ იარაღს იხმარს მინდორში იქნება თუ სოფელში, გარეთ თუ სახლში; საფრანგეთში ჯარებს ამით ვაფთხილებთ, რომ გონზედ მოვიდნენ და, მინამ დრო აქვთ, ისევ ძვე-

ლებური ერთგულება გამოუცხადონ მეფეს და დიდებულთ; მილიციელებს ვურჩევთ, ჩვენს მოსვლამდე სოფლები შეიმაგრონ და ჩვენი წინააღმდეგობა დაუშალონ; რაც შეეხება პარიზელებს, **მიგვალთ თუ არა, მაშინვე დაგვმორჩილდნენ და პარიზის კარი გაგვიღონ, თორემ ცოცხალი აღარავინ გადაგვრჩება!** თუ ჩვენს მოსვლამდე შეურაცყოფა მიუყენებიათ რამე მეფე ლუი XVI-სთვის, დედოფალ მარიამ-ანტუანეტასთვის ან მეფის ოჯახის სხვა წევრთათვის, ქალაქს ავიღებთ და ისე დავანგრევთ, რომ ნასახლარიც აღარსად ეტყობოდეს. მაგრამ თუ დაგვმორჩილდნენ და ქალაქი უომრად დაგვანებეს, ჩვენ, მეფე პრუსიისა და ხელმწიფე ავსტრიისა ამით ვპირდებით: მეფე ლუი XVI-სა ვთხოვთ, რომ აპატიოს პარიზელ ხალხს ცოდვანი თვისნი".

მანიფესტის კითხვა ჯერ არც კი გაეთავებინათ, რომ იგრიალა იმოდენა ჯარმა და ერთხმივ შესძახა:—სიკვდილი სამშობლოს მტერსაო!

ჩვენ ყვირილზედ მილიციელები გამოცვივდნენ, მერე ლინდაუს მკვიდრნი და უცბად გაივსო ბოედანი. ყველანი აღშფოთებულნი იყვნენ ამ თავხედური მანიფესტით და სულ იმას იძახდნენ—გავწყდეთ და მტერს კი ნუ გავახარებთო! „მარსელურსა" და „წავას"—მღეროდნენ. იმისთანა ხმაურობა ატყდა მოედანზედ, რომ ჯენერალ კუსტენს აჯანყება ჰგონებოდა და ცხენით ჩამოიჭრა ჩვენს დასამშვიდებლად. ეხლაც თვალ წინ მიდგას კუსტენი თავისი ამალით. უნდოდა დაემშვიდებინა როგორმე ხალხი, მაგრამ იმისი ბრძანება არავის ესმოდა.

არც მე ვიყავ სხვაზედ ნაკლებ აღელვებული. ვიღაცა პრუსიელი თავადი ამისთანა შეურაცყოფას აყენებდა ჩემს სამშობლოს და არა მწყენოდა?!...

უცბად საყვირის ხმა გაისმა ციხიდან. ყველას გეგონა, მტერი მოდისო, და თავთავის ალაგისკენ გავიქეცით. მაგრამ მტერი არსად იყო. თურმე ჯენერალს გაეცა ბრძანება: საყვირის ხმას რომ გაიგებენ, იქნება მაშინ მაინც დამშვიდდნენ და თავთავიანთ საქმეს შეუდგნენო.

სწორედ ასეც მოხდა. იმ დღიდან მოყოლებული უფრო და უფრო მატულობდა ხალხისა და ჯარის სიძულვილი მეფე ლუი XVI-სადმი და იმასთან ერთად პრუსიელების და ბრაუნშვეიგისადმი. ჯარის-კაცნი, მილიციელები და თავის ნებით გამოსულნი ყოველ საღამოს იკრიბებოდნენ ლუდხანებში, საზოგადო საქმეებსა სჯიდნენ და ხშირად საერო კრებას თხოვნას უგზავნიდნენ, სამშობლოს მოღალატენი და გამყიდველნი დასაჯეთ და მეფე გადააყენეთო.

ცოტა ხანმა კიდევ გაიარა, გალავანი უკვე შევაკეთეთ, ზედ ზარბაზნები გავაწყეთ. ვისსემბურგის და ლინდაუს შუა ავსტრიელი რაზმები დანავარდობდნენ. პურსა და სხვა საგზალს ან იარაღს რომ გვიგზავნიდნენ, თან დიდ ჯარს გამოატანდნენ, მტერმა არ წაგვართვასო! უფრო კი დრაგონები მოსდევდნენ ხოლმე. იმპფლინგენის და ოფენბახის შუა ჩვენს დრაგონებს მტრის ჯართან პატარა შეტაკებაც ჰქონოდათ და ლინდაუშიც მალე მოველოდით მათს მოსვლას.

მაგრამ ვიდრე ისინი ჩვენამდე მოახწევდნენ, პარიზში დიდი ამბები მოხდა. რომ გაეგოთ პარიზელებს ბრაუნშვეიგის მანიფესტი, ჯავრი მეფეზედ ეყარათ: სასახლე აეღოთ, მეფის მცველი შვეიცარიელები დაეხოცათ და მეფე ლუი XVI, დედოფალი მარიამ-ანტუანეტა და მთელი სამეფო ოჯახი დაემწყვდიათ, ჯერ ლუქსემბერგში, შემდეგ ტამპლში.

ჩვენ ეს ამბები გაზეთში წავიკითხეთ 15 მარიამობისთვეს და იმისთანა იმედი მოგვეცა მთელს გარნიზონს, რომ ერთზედ ასიც რომ მოსულიყვნენ, ვერას დაგვაკლებდნენ. მეფის გადაყენებამ გაგვიორკეცა ვაჟკაცობა და ერთმანეთს ვულოცავდით მოღალატესაგან ჯანთაგისუფლებას.

თან ვიცინოდით და თან სიხარულის ცრემლი გვდიოდა. იმისთანა კმაყოფილნი ვიყავით, თითქო ამაზე ყოფილიყოს დამოკიდებული ჩვენი პირადი ბედნიერება.

აი როგორ აეღო ხალხს სასახლე. მე იქ არ ვყოფილვარ, მაგრამ ისე მოგითხრობთ, როგორც მაშინდელ გაზეთებში ეწერა. ვერ წარმოიდგენთ, რა გასავალი ჰქონდათ მაშინ გაზეთებს.

ერთი კი დაიძახებდა ვინმე, ახალი გაზეთიო! და მაშინვე გარს შემოეხვევოდა ხალხი. ავიდოდა სტოლზედ და დაიწყებდა ხმამაღლივ კითხვას. გაზეთებს კი არა, პარიზიდან მიღებულ წერილსაც წაუკითხავდნენ ხოლმე ხალხს, როცა შიგ საზოგადო საქმეებისა ეწერა რამე ან იაკობელების კლუბის სხდომა და იქ წარმოთქმული სიტყვები იყო მოყვანილი. ერთი სიტყვით, უპუროობა ისე ვერ შეაწუხებდა ქვეყანას, როგორც უგაზეთობა. მაშინ დამალული აღარა იყო-რა.

მე უკვე მოგახსენეთ, რომ თიბათვის 20-დან დაწყებული ძალიან უნდობლად შესცქეროდა ხალხი მეფეს, რადგან მეფე ეწინააღმდეგებოდა საერო კრების დადგენილებას მავნე მღვდლების განდევნის შესახებ. მეფისაგან არჩეულ მინისტრებს მას შემდეგ არაფერი უზრუნიათ, რომ მტრის დასახვედრად მოვემზადებინეთ; პირიქით, რომ წავიდნენ, ჯარისთვის პურის შესანახად აგებული მაღაზიები ცარიელი დაგვიტოვეს, და ციხე-სიმაგრენი დანგრეული; ახლად დანიშნულ აფიცრებს არ აცნობებდნენ მათს დანიშვნას, რომ დროზედ მისულიყვნენ თავთავიანთ ალაგებზედ და საერო კრებაზედ სამარცხვინოდა სტყუოდნენ, ყველაფერი მზადა გვაქვს, დეე მობრძანდნენო! იმდენი ხანი იძახეს, ყველაფერი მზადა გვაქვსო, ვიდრე მტერი კარს მოგვადგა და მაშინ კი სამსახურს თავი დაანებეს და საერო კრება იძულებული გახადეს გამოეცხადებინა, სამშობლო განსაცდელში არისო.

მიუხედავად ამისა ბევრს გულწრფელად სჯეროდა—ცილსა სწამებენ, „ჩვენი კეთილი მეფე“ სამშობლოს ვერ უღალატებსო! მაგრამ ბრაუნშვეიგის მანიფესტმა ამ ურწმუნოთაც თვალი აუხილა და დაარწმუნა, რომ მეფე გვღალატობდა. მანიფესტი პირდაპირ აცხადებდა, პრუსიელები და ავსტრიელები იმიტომ მოვდივართ, რომ მეფეს მეფობა და დიდებულთ ყოველი უპირატესობა დავუბრუნოთ და აჯანყებული ყმანი დავუმონავოთო. ამ სამარცხვინო, თავის თავეხედობითს საზარელმა, მანიფესტმა ცხადად დაუმტკიცა ყველას, რომ მეფენი და დიდებულნი ერთად იყვნენ განურჩეველად ეროვნების და სარწმუ-

ნოებისა და სულ იმის ცდაში იყვნენ, რომ ხალხი დამონავებული ჰყოლოდათ. მაშინ კი თვალი გაახილა ყველამ და საერო კრებას ათასობით მისდიოდა თხოვნა, მეფე გადააყენეთო. საუკეთესო დეპუტატები იმ დროს აქეთ იქით იყვნენ წასულნი, რომ ხალხისთვის ჭეშმარიტება ეცნობებინათ და ჯარში მოსურნენი გაეყვანათ; და ვინც პარიზში დარჩენილიყვნენ, ყურს არ უგდებდნენ ხალხის სამართლიან სურვილს; იმავე დროს,— ეს შემდეგში გავიგეთ,—ჟირონდელების მოთავეთ ჩუმად მოლაპარაკება ჰქონდათ მეფესთან, რომელიც მინისტრების ალაგს იმათ ჰპირდებოდა.

რაკი ნახეს პარიზელებმა, რომ ჩვენი დეპუტატები სამშობლოს სახსნელად არას ზრუნავდნენ, დაადგინეს: „ხუთშაბათამდე, აგვისტოს 9, საღამოს 11 საათამდე კიდევ მოვუთმენთ საერო კრებას, რომ მეფე გადააყენოს, მაგრამ თუ მანამდეც არ შეიწყნარა კრებამ ხალხის თხოვნა და მეფე არ გადააყენა, იმავ ღამეს, შუაღამისას აიშლება ხალხი და თავის წადილს თითონვე განახორციელებს“. მოკლედ და ვაჟკაცურად იყო გამოთქმული ხალხის მუქარა.

პასუხის მაგივრად საერო კრებამ ბრძანება მისცა სამხედრო მინისტრს, რაც კი პარიზში შეფიცულნი იმყოფებიან, ეხლავე სუასსონის ბანაკში გაისტუმრეთო. იმავე დღეს საერო კრებამ 406 ხმით 224 წინააღმდეგ დაადგინა, ლაფაიეტს იმისთანა არა დაუშავებია-რა, რომ სამართალში იქმნას მიცემული.

მაშინ დანტონმა, კამილ დემულენმა, მარსელელ შეფიცულთა წინამძღოლმა ბარბარუმ, პანიმ, სერჟანმა, ტიონვილელმა მერლენმა, სანტერმა, ვესტერმანმა და სხ. და სხ. პატრიოტებმა, რომელნიც სიცოცხლესაც არ დაზოგავდნენ თავისუფლებისათვის, აშალეს ხალხი. ღამე, 9 აგვისტოს შეიყარა ხალხი უბან-უბან და სამ-სამი კაცი ამოირჩია, **რომელნიც აღჭურვილნი იქმნენ ოთვალი უფლებით „საზოგადო საქმის“, ესე იგი რესპუბლიკის დასაცველად.** შემდეგ ამისა დანტონმა აჯანყების ნიშნად ზარის რეკვა უბრძანა ყველა ეკლესიებში.

სასახლე სავსე იყო შვეიცარიელებით და დიდებულებით და ძნელი ასაღები იყო. მეფე ლუი XVI-მ კარგად იცოდა, რომ ხალხს ვეღარ გაუმაგრდებოდა, ისიც კარგად იცოდნენ, რომ რაკი სასახლეს აიღებდა, აღარავის დაინდობდა და სისხლს ეძიებდა. ამიტომ მეფე სასახლეში ერთ წამსაც აღარ დარჩენილა და დედოფლით და ბატონიშვილით საჩქაროდ საერო კრებისკენ გაეშურა და თანაც დაამუნათა: ჩემი მადლობელი უნდ იყვნეთ, რომ ხალხმა დღეს ღვთისაგან კურთხეულის სისხლშია ხელი არ გაისვარაო.

ჩვენ უბრალო მომაკვდავნი ჩვენს დღეში არ ვიკადრებდით, განსაცდელში თავი დაგვენებებინა ჩვენთვის თავ-განწირულებისთვის და სამარცხვინოდ გავპარულიყავით. მაგრამ რა! მეფე რის მეფეა, თუ კი ყველაფერი არ ეპატივება?

ის იყო მეფე გავიდა სასახლიდან და ხალხიც მივიდა და გარს შემოეხვია. წინ ვესტერმანი მიუძღოდა. სასახლის ყოველ ფანჯარაში შვეიცარიელები იყვნენ ჩასაფრებულნი და თოფს ესროდნენ ხალხს. ხალხმა ჯერ უკან დაიწია, მაგრამ მერე უფრო გაშმაგებული წამოვიდა და ეზოში შვეიცარიელების ბინას ცეცხლი წაუკიდა. იქიდან სასახლეშიაც შეცვივდნენ და ცოცხალი არავინ გადარჩენიათ, საცა კი მოსამსახურე ან დიდებული შეხვდათ ვინმე. უბედურ შვეიცარიელებს ფანჯრებიდან ისროდნენ, იქვე ეზოში, ბაღში და ქუჩაში ხოცავდვენ. ორასი მარსელელი და ასი ბრეტანელი შეფიცული, ხუთასი შვეიცარიელი, ათასი მილიციელი და ბევრი დიდებული და ხალხის შვილი ეყარნენ მკვდრები გზებზედ, კიბეებზედ და თვით პალატებშიაც. მისი დიდებულება კი, იმის მაგივრად რომ თავის ერთგულ მოსამსახურეთ მიშველებოდა, იყო თავისთვის მიმალული საერო კრების დარბაზში! იმ დროინდელ გაზეთებში ეწერა, ძალიან მადიანად მიირთვა პურიო; მაგრამ არა მგონია, ეს მართალი იყოს: ნუ თუ შეიძლება, ჩვენისთანა ყოველი ღირსებით აღსავსე ერს, ამისთანა საზიზღარი მეფე ჰყავდეს?

მანამ სასახლეში ეს ამბები იყო, პატრიოტები საერო კრებაში მეფის გადაყენებას ითხოვდნენ. მაგრამ ჩვენს დეპუტატებს,

ვიდრე ამის პასუხს იტყოდნენ რასმე, ნებავდათ გაეგოთ, ვინ აჯობებდა: ხალხი თუ მილიციელები? ასე უფრო მშვიდობით გადარჩებოდნენ, რასაკვირველია.

ბოლოს შუადღის შემდეგ ხალხმა მიწასთან გაასწორა სასახლე და საერო კრებისკენ გაემართა. მაშინ კი დამორჩილდა ხალხის სურვილს საერო კრება და ჟირონდელმა ვერნიომ—თავმჯდომარემ კრებისამ, გამოაცხადა, მეფე დროებით გადაყენებული არის, ვიდრე ახალი საერო კრება—კონვენტი—შეიყრებაო. შემდეგ ამისა კრებამ დაადგინა,—ახალი ამორჩევები მოხდება მთელს საფრანგეთში, რომ 20 ენკენისთვეს პარიზში ახალი საერო კრება—კონვენტი—გაიხსნასო.

ხსენებაც აღარ იყო ხმოსანის და უხმო მამულიშვილისა: ყოველ ფრანგს უფლება ჰქონდა აერჩია და არჩეულ ყოფილიყო მიუხედავად შეძლებისა. შოველი ყველასაგან ცნობილი იყო როგორადაც თავგამოდებული მამულიშვილი და თავმჯდომარე ჩვენის კლუბისა. წავიკითხე თუ არა საერო კრების დადგენილება, მაშინვე ვიფიქრე, კონვენტის წევრად ჩვენებურები სწორედ შოველს აირჩევენ-მეთქი. მაგრამ მარიამობისთვის 10-დან ენკენისთვის 20-მდე მთელი ორმოცი დღე იყო და ამ ხნის განმავლობაში, როდესაც ყოველი მხრიდან მტერი გვემუქრებოდა, საფრანგეთის ბედ-ილბალი პარიზელი ხალხისაგან ამორჩეულ კამისართა ხელ ში იყო, რომელთაც „საზოგადო საქმისთვის“ პატრონობა უნდა გაეწიათ. სამშობლო საშინელ განსაცდელში იმყოფებოდა.

კიდევ კარგი, რომ შოველისაგან და მარგალიტასაგან ვიცოდი, რა კაცები იყვნენ რობესპიერი, ბაზირი, მერლენი, სერჟანი, სანტერი და სხვა სახელ-განთქმული პატრიოტები და რაკი გაზეთში ამათი სახელები წავიკითხე ხალხის წინამძღოლთა შორის, გული დავიმშვიდე, რადგან ვიცოდი, რომ იმათ ხელში არც სამშობლოს უშავდა რამე და არც თავისუფლებას. ვიცოდი, რომ ჯერ ისინი და იმათთან ერთად ჩვენ უნდა ამოვეხოცნეთ მტერს და მერე საფრანგეთისთვის დაეკლო რამე.

II

ხალხის გამარჯვების შემდეგ საერო კრებამ, იმავე ხალხის სურვილისამებრ, უარ-ჰყო ბერ-მონოზანთა განსაკუთრებული ტანისამოსი; შემოიღო ცოლ-ქმართ გაყრა; ახალ წესსზედ გააწყო ერის მცველი ჯარი და დაადგინა ყოველი ფრანგის სავალდებულო სამსახური მილიციაში; დაადგინა წვრილ-წვრილად, ფასის განაწილებით გაყიდვა საეკლესიო მამულებთან ერთად გახიზნულების მამულებისა, რომ გლეხი-კაცისთვის გაეადვილებინა მათი ყიდვა და ფასის ნელ-ნელა გადახდა. სასტიკი ბრძანება მისცა კონსტიტუციის მოწინააღმდეგე მღვდლებს და ბერებს: დღეიდან თხუტმეტი დღის განმავლობაში გადით საფრაგეთიდან, თორემ **გვიანაში** გაგისტუმრებთო. გარდა ამისა დაადგინა გახიზნულთა დედ-მამის მძეელად ყოლა ომის გათავებამდე და სამართალში მიცემა ყველასი, ვინც ხალხზედ იარაღი იხმარა ან იხმარებდა. წარმოიდგინეთ, როგორ გაახარებდნენ ეს კანონები პატრიოტებს. აღფრთოვანებული ვიყავით ახალ-ახალი იმედებით და მხიარულად გავიძახოდით: რევოლიუციამ გაიმარჯვა! აჯობა ქვეყნის მოღალატეებსაო!

იმავე დროს ხმა გავარდა, ლაფაიეტი, არდენში მყოფი ჯარების წინამძღოლი, უარ-ჰყოფს 10 მარიამობისთვეს საერო კრების დადგენილებასაო. ჩრდილოეთით უკვე შემოგვესია მტერი; ვანდელები, დიდებულთა და ბერების წინამძღოლობით, პრუსიელებს-ღა ელიან, რომ აჯანყდნენ და უკანიდან დაგვეცნენო... სიხარული და მწუხარება ხომ განუყრელნი ყოფილან ყოველთვის!

შემოდგომა ახლო იყო. რეინზედ საშინელი ბურუსი იდგა კეიშის ჭაობი ხომ სულ ღრუბლით იყო მოცული. ყოველ დღე პატარ-პატარა რაზმები გადიოდნენ მტრის დასაზვერად. გლეხი-კაცები ამბობდნენ ხოლმე ბაზრობა დღეს, პრუსიელები და ავსტრიელები ტონვილისკენ მიეშურებიან და ერთი რაზმი კი ქალაქს გარს უვლის, რომ ლორენში გადავიდესო. ისიც ვიცო-

დით, რომ საერო კრებისაგან გამოგზავნილი კაცები ათვალიერებდნენ ვისსემბურგის სიმაგრეებს და ერთი მათგანი ინჟენერი კარნო, ახალ ციხეებს აშენებინებდა.

ეს რომ გაიგეს, დარაჯიც მეტი გაიყვანეს. ზარბაზნები შეამზადეს. დღე და ღამ მტრის გზას გავცქეროდით, თუმცა ბურუსის გამო ბევრი არა ჩანდა-რა. ხანდახან მტრის ულანები გამოჩნდებოდნენ, შორს, შორს, თითქო ავსტრიელების ჯარების მოახლოვებას გვაცნობებენო: აი მოვდივართ! დღეს-ხვალ მანდ ვიქნებითო!

ჩვენც ველოდით.

ერთ დილას დარაჯად ვიყავი ციხის კართან. ის იყო დასაზვერად გასულმა რაზმმა საქონელი მორეკა და კარი ჯერ ღია გვქონდა. იმ ორი დღის წინად სამხედრო ტანისამოსი დაგვირიგეს. თუმცა თბილი ტანისამოსი გვეცვა, მაინც ძალიანა გვცივოდა; ამხანაგები იქვე ცეცხლს შემოსხდომოდნენ და თბებოდნენ. ზოგი ჩიბუხის წევით, ბოლთასა სცემდა რაღაცა ფიქრებით გატაცებული. ვისაც არ უნახავს, ვერც კი წარმოიდგენს, რა საშინელებაა გარნიზონად ყოფნა სადმე ციხეში, მაგრამ ჩვენდა საბედნიეროდ დიდი ხანი აღარ ვყოფილვართ ლინდაუში. ჩვენდა საბედნიეროდ, რადგან ხუთი-ექვსი წლის შემდეგ ადამიანის ნასახიც აღარ შერჩება ხოლმე კაცს გარნიზონულ ცხოვრებისაგან.

ცხრა საათი იქნებოდა, როდესაც იმპფლინგენის მხრივ უცბად ზარბაზნის ხმა გაისმა. ჯერ ერთი გავარდა, მერე მეორე და მიჰყვა ისე—დიდი ხანი აღარ შეწყვეტილა. ყველანი გარეთ გამოვარდნენ. სულ განაბულნი ვიყურებოდით სამძღვარისაკენ, გვეგონა საცაა მტერი გამოჩნდებაო,—მაგრამ ერთმა მოხუცებულმა, ჯარში დაბერებულმა და სამხედრო საქმეში გამოცდილმა ჯარის-კაცმა ივანე სომმა აგვიხსნა მტერი ნუ გგონიათ, ემაგრე ჩვენი ჯარები ისვრიან ზარბაზანს; ალბად მარშალი ან მეფის გვარისა მისულა ვინმე ჯარში და პატივისცემის ნიშნად ზარბაზნით დახვედრიანო. არცა სცდებოდა ჩვენი მოხუცებული ამხანაგი; ოლონდ ზარბაზნის სროლით, როგორც

ცოტა ხანს უკან გავიგეთ, ჩვენი ჯარი საერო კრებისაგან ჯარების დასათვალიერებლად გამოგზავნილ კომისრებს დაუხვდა, რომელთაც თან ახლდათ გენერალი კუსტენი.

შუადღისას ჩვენს ალაგას დარაჯად სხვა დააყენეს. ჩვენც სიხარულით გავეშურეთ ქალაქისაკენ, რომ კომისრები გვენახა. ჩვენ რომ მივედით, ისინი სამამასახლისოში იყვნენ და ჩვენი ჯარის ყველა უმფროსები მხედრულად მორთულ-მოკაზმულები იქ მისულიყვნენ მათ სანახავად.

ცუდი ამბები მოეტანა იმ დღეს დეპეშას: ლაფაიეტს უნდოდა პარიზზე წასულიყო, რომ იაკობელები ამოეჟლიტნა და მეფე ისევ თავის ტახტზედ აებრძანებინა; „მთიულთა“ წინადადებით გატაცებულს საერო კრებას დაედგინა—ლაფაიეტი სამშობლოს მოღალატეად და ისიც ბელგიაში გაქცეულიყო. ჩრდილოეთის ჯარს იმის ალაგას დიუმურიე წინამძღოლობდა. მეორე ჯარის წინამძღოლობა კელლერმანს უნდა მიეღო და შალონის ჯარისა—ლიუკნერს. მტერი უკვე დაძრულიყო და სამზღვარს გადმოსულიყო. სირკში ბევრი პატრიოტები დაეხვრიტა და ახლა ლონგვის მისდგომოდა; ვანდელები აჯანყებულიყვნენ... ერთის სიტყვით, სულ ყველას ჩვენზედ მოეცალა: გარედან მტერს და შინ ღალატს და მოქალაქებრივ ბრძოლას.

ადვილი წარმოსადგენია, რა ყოფაში ჩაგვაგდებდა ეს ამბები. როგორც ხედავთ, ტყუილად არ გვემუქრებოდნენ თავადი არტუა, გენერალი ბულიე და ეპისკოპოსები. ჩვენს დასაღუპავად აღარასა ზოგავდნენ და ჩვენც ერთი-ღა დაგვრჩენოდა: გამარჯვება ან სიკვდილი!

გული მაინც არ გაგვტეხია. მეტადრე კომისრებმა გაგვამხნევეს თავიანთი მიუდგომლობით. ყველა აფიცრები დააფიცეს და რადგან ორმა რაზმის უფროსმა — თავადმა ბროლიმ და ბატონმა ვილანტრუამ ფიცი არ ინებეს, მაშინვე წაართვეს თაანამდებობა და მათ მაგივრად ჰუშარი და კუსტარი ჩააყენეს; ამათ კი ყველა იცნობდა როგორადაც გულწრფელ პატრიოტებს და თავგანწირულ მამულიშვილებს. ეს ყველაფერი მთელი რაზმის თვალწინ მოხდა და ესეცა კმაროდა, რომ

ყველას გვეგრძნო ძლიერება იმ ერისა, რომლის სახელით სამი კამისარი—სამივე უბრალო ხალხის შვილი, ასე სასტიკად სჯიდა თავის ორგულთ. უნდა გენახათ აფიცრების სახის გამომეტყველება, რომ დამშვიდებით ვეთქვათ: ახლა კი დარწმუნდნენ, რომ ძლიერება მარტო ხალხის ხელთ არის და ყველანი აღტაცებით შეჰფიცვენ ერთგულებასაო! აფიცრების შემდეგ ათისთავები და ჯარის-კაცები დაგვაფიცეს და ჩემი თქმა რა საჭიროა, თქვენ უკეთ იცით, რა სიხარულით დავიფიცავდით ყველანი.

ორ საათზედ მოედანზედ გაგვიყვანეს, რადგან კამისრებს ჯარების დათვალიერება უნდოდათ. იმისთანა სიხარულით ვიძახდით: თავისუფალ ერს გაუმარჯოს! კამისრებს გაუმარჯოთ! პარიზელ ხალხს გაუმარჯოს! რომ ჩვენს პატრონს სამშობლოს შიში არაფრისა უნდა ჰქონოდა.

ეხლაც თვალ-წინ მიდგას დიდი თვალ-გადაუწვდენელი მოედანი და ზედ ყველგან ჯარები და ჯარები. ზედ შუაზედ კარნო და პრიორი ინჟენერების აფიცრის ტანისამოსით და რიტერი უშველებელი ხმლით და სამფერი სარტყელით—ხალხის შვილნი, ხალხისაგან არჩეულნი, რომელთაც რაზმის უმფროსნი და გენერლები ასეთი პატივისცემით ექცევოდნენ.

ისინი კი ყურადღებასაც არ აქცევდნენ ამ მოწიწებითი პატივისცემას. იმათ მარტო ის უნდოდათ გაეგოთ, უბრალო ჯარის-კაცს ხომ არა შიან, ხომ არა უჭირს-რაო? გულმოდგინედ უსმენდნენ ყოველ ჯარის-კაცს და ყველა საჩივარს წიგნში ინიშნავდნენ.

ყველაზედ ძლიერი შთაბეჭდილება ჩემზედ კარნომ მოახდინა, როდესაც ბატალიონის წინ შედგა და მაღალი ხმით დაგვიძახა:

— დაიფიცეთ, რომ ერთგულად ემსახურებით თავისუფლებას და თანასწორობას! დაიფიცეთ, რომ ერთიანად გაწყდებით და მტერს კი არ გაახარებთ!

— ვფიცავთ!—შევძახეთ ყველამ და ცრემლი წაგვსკდა. მომაკვდავივით ფერი წაგესვლოდა, ისე გვიცემდა გული.

ვიცოდით-და, რასაც ვიფიცავდით! ვიცოდით, რომ ჩვენი და ჩვენ მახლობელთა სიცოცხლე და ბედნიერება ჩვენს გამარჯვებაზედ იყო დამოკიდებული. ვიცოდით, რომ სამშობლოს თავისუფლება და დიდება ჩვენზედ იყო დამოკიდებული.

მაგრამ აქ უნდა ერთი რამ გიამბოთ, რომელიც მარტო მე შემეხება და რომელიც ცხადად დაგანახვებთ, რა განწყობილება იყო მაშინ ხალხისა და მის წარმომადგენელთა შორის.

რვა საათზედ გათავდა ჯარის სინჯვა და ბინისკენ გავემართენით; თან ვყვიროდით: თავისუფლებას გაუმარჯოს! შორს ჩვენგან, მოღალატე დიდებულნო! მთელი ქალაქი გარეთ იყო და ყველგან ამგვარი ყვირილი და სიმღერა ისმოდა. მივედით თუ არა ბინაზედ, შეჭამანდი გიახელით და იმ აფიცრებზედ გავაბით ლაპარაკი, რომელთაც ერისადმი ერთგულების ფიცი არ ინდომეს და ასე სამართლიანად დასჯილ იქმნენ კამისრებისაგან. იმ ლაპარაკში რომ ვიყავით, შემოვიდა ათისთავი და სთქვა, საერო კრების კამისარს მიხეილ ბასტიენის ნახვა უნდაო. მე, რასაკვირველია, ხუმრობად მივიღე; ამხანაგებს სიცილად არ ეყოთ ეს ამბავი. მაგრამ ათისთავი მაინც თავისას იძახდა და მარწმუნებდა, კამისრისაგან შენს წასაყვანად გამოგზავნილი ჰუსარი კარებში დგას და გელისო. რა გაეწყობოდა, ხმალი მე-მოვიკარ, ქუდი დავიხურე და გავწიე.

დარწმუნებული ვიყავი, რომ სცდებოდნენ და კამისარი სხვა ვისმე ბასტიენს იბარებდა. სად არ არიან ბასტიენები გაფანტულნი? მაგრამ გარეთ მართლა ჰუსარი დამხვდა ცხენით და ბრძანება მაჩვენა, რომელშიაც ჩემი თვალით წავიკითხე: მიხეილ ბასტიენი, თავის ნებით გასული, მთიელთა პირველი ბატალიონის ჯარის-კაცო. წავედით. ის ცხენით—ცალი თვალი ჩემკენა ჰქონდა, ალბად ეშინოდა — დააშავებდა რასმე და ვაი თუ გამეპაროსო. მე კიდევ ფეხით მივდევდი ჩქარი ნაბიჯით.

ჯერ გონებაზედ ვერ მოვსულიყავ. აგერ ეზოში შევედით, რომელიც სავსე იყო ჰუსარებით; აგერ სახლში შემიყვანეს, მშვენივრად გაჩაღებულ სახლში და მე კი ისევ გაშტერებული ვიყავი.

მორიგმა აფიცერმა წაიკითხა ბრძანება და მიბრძანა, პირველ სართულში ადიო. ერთ უშველებელ ტალანში შევედი, სადაც ბუზივით ირევოდნენ მოსამსახურენი პურით, ღვინით და ხორცით: გენერალ კუსტენს დაპატიჟებული ჰყავდა კამისრები და მათთან ერთად ყველა აფიცრებიც. ჩვენს ჯარში კუსტენისთანად არავის უყვარდა დროს გატარება: დიდი გვარისშვილი იყო და ძალიან იცოდა მოლხენა.

ერთმა მოსამსახურემ იუცხოვა ჩემი იქ ყოფნა და,—აქ რას აკეთებო?—მომვარდა. რომ ვუთხარი, კამისარმა დამიბარა-მეთქი, მხარ-მარცხნივ ერთი მშვენიერი ოთახის კარი გამიღო და მიმიპატიჟა:

— მიბრძანდით!

ერთ კარგად მოზრდილ ოთახში შევედი. შუა ოთახში გრგვალი სტოლი იდგა, ზედ ანთებული ლამპარი. მარჯვნივ კარი ღია იყო და მეორე ოთახიდან მხიარული ხმაურობა გამოდიოდა და დანა-ჩანგლის წკარუნი. არ გასულა ერთი წუთი, მეორე ოთახიდან გამოვიდა კამისარი კარნო თავისი სამფერი სარტყელით და ტკბილადა მკითხა:

— თქვენა ბრძანდებით მიხეილ ბასტიენი, შოველის სასიძო?

— დიაღ, ბატონო,—ვუპასუხე შემკრთალი ხმით.

— ნუ გაიკვირვებთ,—მითხრა კარნომ,—შოველი და მე მეგობრები ვართ. რამდენჯერ ვყოფილვარ იმასთან სადილად ბულუას ქუჩაში. თქვენს დანიშნულსაც კარგად ვიცნობ და კარგი ქალიც არის. აი ეს გამომატანა თქვენთან.

ჯიბიდან წერილი ამოიღო და მომცა. ისეთი აღელვებული ვიყავი, რომ მადლობაც კი ველარ გადავუხადე. ისიც გაჩუმებული მიყურებდა და მერე მკითხა:

— უბრალო ჯარის-კაცი ყოფილხართ. შოველმა კი დამარწმუნა, არც განათლება აკლია და არც ცოდნაო. რატომ ათისთავად არ დაგნიშნეს?

ცეცხლივით ავენთე და მოვახსენე:

— რომ მომენდომებინა, ჩვენებურები ათისთავად მე ამირჩევდნენ, მაგრამ ჩემზედ უმფროსნი—ძველი ჯარის-კაცნიც—ბევრნი გახლდნენ. ისინი უფრო გამოცდილები გახლავან და ბრძოლაში უფრო კარგად გაგვიძღვებიან, ვიდრე ჩემისთანა გამოუცდელი.

— მაშ უარი განაცხადეთ?

— დიაღ. მე ჯარში ყოფნას არ ვაპირობ და თუ ჯარში გახლავართ, მარტო იმიტომ რომ გაჭირებულ ქვეყანას დავხმარებოდი. გათავდება თუ არა ომი, მეც შინ გიახლებით და ისევ ჩემს ხელობას-დავიწყობ... მჭედელი გახლავართ.

დამაცქერდა და ღიმილით მითხრა:

— ყოჩაღ ბიჭო! შოველი ძალიან გაქებთ და არცა სცდება, როგორცა ვხედავ. აქედან ჩვენ ისევ ფალსბურგზედ უნდა გავიაროთ. მოვიკითხავ თქვენ მაგიერ და ჩვენ საუბარსაც ვუამბობ. მაგრამ, მგონი როგორ გეჩქარებათ თქვენი დანიშნულის წერილის წაკითხვა და მე კი ლაპარაკი გაგიბით! ნახვამდის!

ხელი ჩამომართვა და გავიდა. ჩემს სიხარულს, ჩემს აღტაცებას სამძღვარი აღარა ჰქონდა. მივდიოდი და ვფიქრობდი:

— ნეტავი კი შემთხვევა მომცეს ბედმა, რომ კარნოს სამსახური გავუწიო! თუნდა ტყვედ ჩავარდეს, მაგალითად, და მე კიდევ იმის დასახსნელად შევვარდე მტრის ბანაკში! მაინც გამოვიტაცებდი, თუნდა სულ ნაკუწ-ნაკუწად ვექციეთ!

ბევრი კიდევ სხვა ამისთანა სისულელე მიტრიალებდა თავში. ხომ მოგეხსენებათ, სიყმაწვილის ქარები! ამ ოცნებით გართული ავედი ჩვენს ოთახში. ჩემს ამხანაგებს ყველას ეძინათ. თუმცა სანათის ანთება აკრძალული იყო, მაინც ავანთე სანთელი და ჩემი მარგალიტას წერილის კითხვა დავიწყე. ათისთავს ეძინ და მაშასადამე ვერავინ დამინახავდა.

ბევრმა წყალმა ჩაიარა მას შემდეგ, ბევრი რამ შეიცვალა. ყმაწვილი ვიყავ, ძალღონით და სიყვარულით აღსავსე ვიყავ და ბავშვივით ავტირდი, როდესაც მარგალიტას წერილი წავიკითხე და გავიგე, როგორ აწუხებდა ჩვენი დაშორება. ეს 1792 წ. იყო, აგვისტოს დამლევს. და დღეს კი... დღესაც ხომ მიყვარს

ჩემი მარგალიტა, მაგრამ ის სიყვარული აღარ არის; თითქო სიზმარი იყოო, ისე გაჰქრა ის დალოცვილი, ალბად სიყმაწვილეს გაჰყვა თან. დიაღ, ხომ დიდი ხანია მას შემდეგ და თუ გნებავთ ზეპირად მოგახსენებთ იმ წერილს. ღმერთო, რამდენჯერ გადამიკითხავს ჩემს ჯარიანობაში! ბოლოს და ბოლოს ისე დაიგლიჯა, რომ ნაკუწ-ნაკუწად იქცა და მე კი მაინც გავშლიდი ხოლმე საცა კი მოვახელებდი, წყობისად დავალაგებდი და კითხვას დავიწყებდი. ზეპირად ვიცოდი, მაგრამ ისე როგორ წავიკითხავდი, რომ ახალი, ჯერეთ შეუმჩნეველი, სიტკბოება არა მეპოვა-რა.

მაგრამ სიყვარულის ალერსიანი სიტყვები იმისთანა რამ არის, რომ ყველა გულის გულში იმალავს, სხვამ არავინ გამიგონოსო... მამი-ჩემის ამბავსა მწერდა, ყოველ კვირა ჩვენსა არის სადილადაო და პატარა სტეფანესას იწერებოდა—წიგნის მაღაზიაში გვინდა მივცეთ შეგირდადო. სასოფლო და სამაზრო კრებები უკვე იყო და ჩვენს მაზრაში ყველაზედ მეტი ხმა შოველს მისცეს, ასე რომ კონვენტის წევრად უთუოდ შოველი იქნება და რადგან მე პარიზს აღარ გავყვები და ჩვენს საქმეს—წიგნის მაღაზიას და ბიბლიოთეკას—მარტოკა ვერ გავუძღვები, პატარა სტეფანე ძალიან გამომადგება, რადგან ძალიან კარგი ბიჭია, გონება გახსნილი, სწავლის მოსურნე და ამით ძალიან შემაყვარა თავიო,

შემდეგ იწერებოდა, რა კარგად მიიღეს ფალსბურგელებმა კამისრები. ჯარები რომ დაათვალიერეს, მერე ჩვენს კლუბში ბრძანდებოდნენ, რომ თავისუფლების და თანასწორობის მომხრენი გაეცნოთ. მთელი ქალაქი აღტაცებული იყო 10 მარიამობისთვის საქმით; ფალსბურგის სამამასახლისოდან 300 მანეთი ერთხელ გაუგზავნეს საერო კრებას ომის ხარჯად და 400 კიდევ მერე. კამისრებმა სახალხოდ მადლობა გამოუცხადეს შოველს კეთილი მიმართულებისთვის, რომელზედაც მან დაამყარა არა მარტო ჩვენი კლუბი, არამედ მთელი ჩვენი მაზრაც.

აი რაებს იწერებოდა ჩემი მარგალიტა. წერილის ბოლოში შოველს მოეწერა მოკიოხვა და დარიგება: შენ შენი საქმე

და ვალდებულება კეთილსინიდისიერად აასრულე და დანარჩენისა... ღმერთი მოწყალეა, ეს ომი ბევრი-ბევრა ექვს თვეზედ გათავდება, რადგან მტერი ვერ გაგვიძლებს და შერცხვენილი გაემართება, საიდანაც მობრძანებულაო. ამასა მწერდა შოველი და ის კი ავიწყდებოდა, რომ კლუბში სულ სხვას გვიმტკიცებდა: ხანგრძლივი იქნება ეს ომი და რამდენიმე წელიწადი გასტანსო. არა, ავიწყდებოდა კი არა, ალბად იმიტომ მწერდა ამას, რომ გავემხნევებინე. მაგრამ მე გამხნევება არ მინდოდა: ძალიან კარგად ვიცოდი, რომ ომი მაშინ გათავდებოდა, როდესაც ან ერთი მხარის ჯარი ამოწყდებოდა, ან მეორისა.

მეორე დღეს დილით კამისრები ბელფორისკენ გაემგზავრნენ ელზასში.

ყველგან მტრის პატარპატარა რაზმები დადიოდნენ გზებისა და ჩვენი ჯარების დასაზვერად. დადიოდნენ და ისე იქცევოდნენ, თითქო ჯარი კი არა, ყაჩაღები არიანო: ვისაც მოერეოდნენ სძარცვავდნენ და ჰკლავდნენ, სოფლებს იკლებდნენ. ხანდახან ისე მოგვიახლოვდებოდნენ, რომ ადვილად ვარჩევდით იმათ წითელ წამოსასხამს და ტყავის ქუდს; მოგვიახლოვდებოდნენ, დამბაჩას დაგვახლიდნენ და საშინელი ყიჟინით უკანვე მიაქროლებდნენ ცხენებს.

ეს გახლდათ ავსტრიელი თითქმის ველური ჯარი, რომელთაც „მხეცები“ ვუწოდეთ; ჭუჭყიანები, ტურტლიანები, სისხლით გაუმაძღარნი! ოღონდ კი ხალხი ეხოცნათ, და იმათთვის სულ ერთი იყო, ქალი და კაცი, მოხუცი და უსუსური ბავშვი.

ლანდაუს გარეშემო იდგნენ „მხეცები“ და თვალ-ყურს გვადევნებდნენ. ხანდახან ზარბაზნის ხმა მოისმოდა, მაგრამ მტრის ჯარი კი არსადა ჩანდა.

მტრის უმთავრესი ჯარების გზა ძალიან შორს იყო ჩვენგან. ამბავი მოგვედიოდა, ლორენისკენ შეუწყვეტლივა დის მტრის ჯარი თავის ზარბაზნებით და სურსათითაო.

ჩვენ კი ვისხედით ჩვენს სიმაგრეებში და სევდით გვევსებოდა გული. რის მაქნისნი ვიყავით, თუ კი სადღაც მიყრუე-

ბულს ციხეში დაგვაბანდებდნენ და ბრძოლას არ გვაღირსებდნენ!

დარი მაინც ყოფილიყო, ცოტათი მოილხენდა გული. მოლრუბლული, მოქურუშებული იყო ცა და თავბედს გვაწყევლინებდა. წვიმდა და ჩვენს თავს ნუგეშსა ვცემდით, ჰაი თუ დასველდებიან პრუსიელებიო! ორჯერ თუ სამჯერ მოსალაპარაკებლად კაცი მოგვიგზავნეს—ერთი აფიცერი და ერთიც ჯარის-კაცი, რომელიც შორიდანვე საყვირით გვატყობინებდა, სამტროდ არ მოვდივარო. ჩვენებიც გაეგებებოდნენ, აფიცერს თვალებს აუხვევდნენ და ციხის უმფროსთან მიიყვანდნენ. ნეტავი, რა ჰქონდათ სათხოვარი, ან მოსალაპარაკებელი? ამისი ციხის უმფროსის და საბჭოს გარდა არავინ რა იცოდა.

ერთ დილას, ენკენისთვე იყო, ხმა გავარდა, ალბერტსვეილერის ციხესთან მიუჭენებია ცხენი ერთ „მხეცს“ და დაუყვირნია:

— ლონგვი ავიღეთ!.. ვერდენი დაგვნებდა!.. მთელი გარნიზონი ამაზედ ლაპარაკობდა.

კუსტენმა ცოტა რამ ჰუსარები გაიყოლა და ციხიდან გავიდა, რომ ვისემბურგის სიმაგრეები დაეთვალიერებინა. ჰუსარები ისევ მალე დაბრუნდნენ და ამბავი მოიტანეს, რეა რაზმი გაისტუმრეს საჩქაროდ ქ. მეცისკენაო. საშინლად შევწუხდით ყველანი: ალბად ძალიან დავმარცხებულვართ, რომ გარნიზონიდან ჯარები გაჰყავთ და იმოდენა ქალაქს ღვთის ანაბარად სტოვებენო. მიუხედავად ამ გარემოებისა პატრიოტი მოქალაქენი ძალიან გულმაგრად იყვნენ, ალზასს შიში არაფრისა აქვს! ალზასი ისე არ წახდება, რომ ლოტერბურგის ხეობა ვერ გაამაგროსო... გერმანელებმა ან ფიშბახის და დაჰნის მინდორი უნდა გაიარონ, ან არა და ბინვალდის ტყეში შევიდნენ... ნეტავ არ იქნება გაბედონ და ტყეში შეერიონ! ისე ამოსწყვეტენ ჩვენი ჯარები, რომ ამბის წამღებიც არ გადარჩეთ! ალშტატის გზაზე წამოვლენ და იქ იმისთანა ციხე დახვდებათ, რომ 50 ათასიც რომ იყვნენ ვერას დააკლებენო!

აი რას ლაპარაკობდნენ ლინდაუს ლუდხანებში. ისე იყვნენ მოქალაქენი და ჯარის-კაცნი, როგორც ძმანი. მაგრამ რა!

თუმცა გულს ვიმაგრებდით, ჩვენი საფიქრებელი სულ ის იყო' ვაი თუ მტერმა პარიზისკენ გზა გაიკნოს და, ჩვენ ტყუილ-უბრალოდ ველოდნეთ ლინდაუში ღვთისა და ქვეყნის უსარგებლოდაო! ღმერთო, რა საშინელი სურათი წარმომიდგებოდა ხოლმე, როცა ეს ფიქრი გამიტაცებდა!

ჩვენს ოთახში მარტო ჩვენი მოხუცებული ამხანაგი იყო გულდამშვიდებული და ჩვენც სულ იმას ჩაგვჩიჩინებდა, ტყუილად სწუხართ, მტერი ვერას დაგვაკლებსო. ერთხელ ძალიან ჩაფიქრებული რომ ნახა ამხანაგები და ველარა გააწყო-რა, შეუტია:

— შემოვიდნენ, ვეჟო, თქვენ რა გაწუხებთ? ნეტავი ღმერთი გაუწყრეთ და სულ ერთიანად გადმოვიდნენ ჩვენს სამძღვრებს. ნეტავი! უკანიდან დავეცნეთ და, ცალი ულვაში მამპარსეთ, თუ ერთად ერთიც არის გადაგვრჩეს ცოცხალი!

დიაღ, ვიყავით ისე და სულ იმასა ვნატრობდით, ნეტავი ბრძოლა გვაჩვენაო. ერთ დილას ხმა გავარდა, მტრის ჯარის სვლა შესწყდაო! საფრანგეთში უკვე 180 ათასი პრუსიელი და ავსტრიელი იყო. ჩვენს გარშემოც ალარავინა სჩანდა, თვით „მხეცებიც“ კი უმთავრესს ჯარს დასდევნებოდნენ. იმ დღეს დიდი ძალი გლეხ-კაცობა მოუახლოვდა სიმაგრეებს, კაცი თუ ქალი; ზოგს რა წამოელო გასასყიდად და ზოგს რა. კარი გაულეს და ქალაქში შემოიყვანეს. იმათ გვიამბეს, თავადი ჰოენლოე—კირშბერგში მამასახლისთან იდგა; თავისი ჯარები ეხლა ტიონვილს შემოარტყა და ზარბაზანი დაუშინა; ტიონვილელი გარნიზონი ხშირად გამოდის და ებრძვის ავსტრიელებს... აქ რომ იყვნენ, ავსტრიელებმა ძალად გაგვატანინეს ურმები და იმოდენი ჯარის ბარგი და სურსათი ტიონვალამდე გვაზიდვინე'.. ეს ამბები იქ გავიგეთ და იმის იქით რა ხდება, რა მოგახსენოთო.

მაშ ლოდინი, ჯერ ისევ ლოდინი!

ვიყავით ისე გულხელ-დაკრეფილი და ჩვენს რიგს ველოდით, იქნება ღმერთმა მოგვხედოს და ჩვენც გაგვიყვანონ საბრძოლველადაო. 25 ენკენისთვეს სტრასბურგიდან და ნანსიდან ფოსტა მოვიდა და მთელი ქალაქი გაზეთებით და წერი-

ლებით გაივსო. მაშინ დაწვრილებით გავიგეთ, რაც კი იმ სამი კვირის განმავლობაში მომხდარიყო: ლონგვი ისე დაენებებინათ მტრისთვის მცხოვრებთ, რომ თოფიც არ დაეცალათ, თუმცა იქ მყოფ ჯარებს ძალიან თურმე უნდოდათ ბრძოლა; ვერდენიც მცხოვრებთა სურვილისამებრ დანებებოდა მტერს, რადგან ვერდენელი ქალ-რძალი თაიგულებით გაგებებოდა პრუსიის მეფეს; ვერდენელ ჯარის უმფროსს ბორეპერს თავი მოეკლა, რომ სამარცხვინო ოქმზედ ხელი არ მოეწერა; გაზეთებიდანვე გავიგეთ დიუმურიესაგან არგონის ხეობის გამაგრება და დაცვა; კელლერმანისაგან შალონისკენ წასვლა მტრის დასახვედრად; პარიზელი ხალხის აშლა, როდესაც გაეგოთ მოღალატეთაგან უბრძოლველად დანებება ქალაქებისა და ბრაუნ შვეიგის მუქარა: პატრიოტები უნდა ამოვწყვიტოვო. გაზეთებიდანვე გავიგეთ ციხეებში დიდებულების და კონსტიტუციის მოწინააღმდეგე მღვდლების და ბერების ამოხოცვა; ვალმის ბრძოლა; პრუსიელების დამარცხება და კონვენტის პირველი კრება, რომელმაც საფრანგეთი ერთხმივ რესპუბლიკად აღიარა 21 ენკენისთვეს *).

*) 21 ენკენისთვეს 1792 წ. დაიწყო კონვენტმა მოქმედება და მესამე დღეს 23 ენკენისთვეს საფრანგეთი «ერთ» და გასუფოსეულ რესპუბლიკად» გამოაცხადა. კონვენტის წევრნი პირველშივე სამ ნაწილად გაიყვნენ. მარჯვნივ გავიდნენ ჟირონდელები—ვერნიო, ფილოსოფოსი კონდორსე, გადე და სხვ. მარცხნივ მთიულნი—დანტონი, რობესპიერი, მარატი, კამილ დემულენი, ბაზირი, ლეჟანდრი, მერლენ ტიონვილელი, კარნო და სხვ. ამ ორ პარტიის შუა იმყოფებოდა „ვაკე“, რომელიც თავისთავად არას წარმოადგენდა და ორში იმას მიემხრობოდა, რომელიც მეტს ძალას გამოიჩენდა. როგორც ჟირონდელებს, ისე მთიულთ გაგიჟეგით უყვარდათ სამშობლო და ერთად ერთი მათი წადილი, რომლისთვის სიცოცხლესაც კი არა ზოგავდნენ, სამშობლოს კეთილდღეობა იყო. მაგრამ სიძულვილით დაბრმავებულთ, ერთმანეთისა აღარა სწამდათ-რა და ყოველგვარს ცილსა სწაცებდნენ. მთიულნი ჟირონდელებს ფედერალისტობას აბრალებდნენ: თქვენ გინდათ საფრანგეთი ოთხმოც და სამ პატარპატარა რესპუბლიკად გაჰყოთო. ჟირონდელები რობესპიერს, დანტონს და მარატს დიქტატირობის სურვილსა სწამებდნენ; თქვენ გინდათ მთელი საფრანგეთის ცხოვრებას თქვენ განაგებდეთ ეგ სამი კაციო. „მოვკვდები და საძრახისს კი არას ვიზამო“,—იძახდა ჟირონდელი ვერნიო;—„ყველას ვიზამ და სამშობლოს ვიხსნი... დიდი რამ მენაღვლება, თუ ქვეყნისაგან გმობილი იქნება ჩემი სახელიო!“—იძახდა დანტონი.

10 მარიამობისთვეს არჩეული პარიზელი ხალხის კომისრები, რომელთაც დავალებული ჰქონდათ ყოველი ღონისძიება ეხმარათ „საზოგადო საქმის“, ესე იგი რესპუბლიკის დასაცველად ჯერ კიდევ არსებობდა (კომმუნა) და ხშირად მეტი გავლენა ჰქონდა, ვიდრე თვით კონვენტს. პარიზელი ხალხის არჩეულნი კომმუნის წევრნი ხშირად ერეოდნენ კონვენტის საქმეების სჯაში და თავისებურ მიმართულებას

დიდი ამბები ხდებოდა საფრანგეთში და ჩვენ კი ვისხედით სადღაც ლინდაუში და მტერი კი არსადა ჩანდა, რომ იმას მაინც შევბრძოლებოდით და ჯავრი ამოგვეყარა. ბრაზი გვერეოდა, უსაქმურობა გვკლავდა და ხმა-მაღლა ვჩიოდით:

— ნეტავი რისთვის ვყევართ აქ? იქნება უნდათ ხავსი მოგვკიდონ! ხომ დამარცხებულან პრუსიელები და რაღას უყურებენ? რატომ გზის შესაკრავად არ გაგვიყვანენ?

აძლევდნენ მის დადგენილებას. ჟირონდელები ჯერ კონვენტის გახსნამდე წინააღმდეგნი იყვნენ პარიზელი ხალხისა, რომელმაც თავის წარმომადგენელად სულ მთიულნი აირჩია—რობესპიერი, დანტონი, კამელ დემულენი, მარატი, რობესპიერი უნცროსი, სერჟანი, და სხვანი და არც ერთი ჟირონდელი. გარდა ამისა 10 აგვისტოს ხალხის აშლა, სასახლის აღება დს მეფის დაპატიმრება ჟირონდელების შეხედულობით მომაკვდინებელი ცოდვა იყო, რომლის სასჯელი ერთნაირად უნდა ეზიდნათ როგორც ხალხის მოთავეთ—დანტონს, მარატს და სხვათ, ისე თვით პარიზელ ხალხსაც, რომელსაც იმდენად უნდობლად უყურებდნენ ჟირონდელები, რომ საეროდ გამოაცხადეს: რადგან შეიძლება ერთ მშვენიერ დილას პარიზელმა ხალხმა სულ ერთიანად დაგვხოცოს ჟირონდელები და მართებლობა თვითონ დაინარჩუნოს, საჭიროა ეხლავე მოვიწვიოთ კონვენტის წევრთა კანდიდატები და ჩვენს სამაგიეროდ მზად ვიყოლიოთო. საფრანგეთის ყველა უბედურებას იგინი დანტონს, რობესპიერს და მარატს აბრალებდნენ და მათთან ერთად პარიზელ ხალხს.

დანტონი ბევრს ეცადა, ჟირონდელები და თავისი პარტია მოერიგებინა როგორმე, მაგრამ ცდამ ტყუილად ჩაუარა და კონვენტის გახსნა და ჟირონდელებისაგან მისი ლანძღვა ერთი იყო. დანტონმა ამის პასუხად სამშობლოს გაჭირვება და თანხმობა მოაგონა. რობესპიერმაც თავის მხრივ, როდესაც უსაყვედურეს 10 აგვისტოს სისხლის ღვრა შენი ბრალიაო, დაამტკიცა, რომ ეს უბედურება სასოწარკვეთილებამდე მისული ხალხის ბრალი იყო და არა კერძო პირისა. მაგრამ პარიზელი ხალხის წინამძღოლი და მის სულის ჩამდგმელი მარატი კონვენტშიც დაურიდებლივ ამბობდა თავისას: საფრანგეთს თუ იხსნის, დიქტატორი იხსნის, რომლის დანიშნულება მარტო ის იქნება, რომ თავები გააყრევინოს, ვისაც კი ეჭვის თვალით დაინახავსო! ჟირონდელები მთელს თავიანთ ძალღონეს მარატთან ბრძოლას ანდომებდნენ და მით უფრო აძლიერებდნენ მის სახელს ხალხში: ალბად ძლიერი და უძლეველი ყოფილა, რომ ერთს კაცს ნახევარ კონვენტი ვერას აკლებსო! დანტონი მაინც იმედს არა ჰკარგავდა და ცდილობდა თანხმობა ჩამოეგდო კონვენტში. მაგრამ პირადი სიძულვილით დაბრმავებულთ საზოგადო საქმე დავიწყებულივითა ჰქონდათ და ერთი ერთმანეთის განადგურებას-ღა უნდებოდნენ. დანტონს ჭურდობაც კი დააბრალეს; მინისტრად რომ იყო, სახელმწიფო ფული მოიპარაო.*) თავის დაუცხრომელს მტერს, გადეს, ერთი ამგვარი ცილისწამების პასუხად დანტონმა შემდეგი უთხრა; „კაცი ის არის, ვინც პირადს სიძულვილს მსხვერპლად შესწირავს სამშობლოს; შენ, გადე, ეგ არ შეგძლებია და სწორედ ეგ დაგღუპავს შენ!“

---

*) ჟირონდელებისაგან წარმოთქმული დანტონის ჭურდობა შემდეგში ლუი ბლანმაც განიმეორა, საფრანგეთის დიდი რევოლიუციის ისტორიაში. მაგრამ ალფრედ ბუჟარმა და რობინემ დაამტკიცეს, რომ ეს უბრალო პარტიული ცილისწამება იყო.

ზოგნი კიდევ იმ აზრისანი იყვნენ, რომ მანამ დრო გვაქვს და რეინის პირას მტრის მაღაზიები—სურსათით და იარაღით სამსე მაღაზიები—უპატრონოდ არიან, ჩავიდეთ და ავიკლოთ, სულ 10—12 საათის სავალია აქედან! გავიმარჯვებთ კიდეც და არც ხელცარიელი დავბრუნდებითო!

ერთი სიტყვით, ყველა რაზმები სულ ამ უსაქმურობას ჩიოდნენ და საქმე იქამდე მივიდა, რომ წინამძღოლებს ღალატსა სწამებდნენ: ალბად გვღალატობენ, თორემ ამისთანა კარგი შემთხვევით არ უნდა ესარგებლათო? ცოტა კიდევ და აჯანყება მოხდებოდა ჯარისა, მაგრამ მოგვხედა ღმერთმა და 29 ენკენისთვეს საღამოს გენერალი კუსტენი დაბრუნდა თავისი ამალით. კოკისპირულადა წვიმდა, მაგრამ წვიმას ყური არ უგდო და ბრძანება გასცა, წასასვლელად მზად იყავითო. ერთს წამზედ შევმზადდით ყველანი და გავედით ლინდაუდან; ზოგნი მერმერჰეიმისკენ წაიყვანეს და წოგნი ვეინვარტენისკენ. არც ახლა ხარ კმაყოფილი? ჩავძახოდი ჩემს თავს, და მივტოპავდი თავით ფეხამდე დასველებული. ვგრძნობდი, რომ ვისაც უნდა მტერს მოულოდნელად თავს დაეცეს, ამაზედ უკეთესს დროს ვერ შეარჩევდა. ჯაშუშები, თუ კი ლინდაუში ჯაშუშები იყვნენ, ვერც კი მოასწრებდნენ, ჩასულიყვნენ და შეეტყობინებინათ მტრისთვის, რომ მაღაზიები დაეცალათ ან გაემაგრებინათ; ვერ მოასწრებდნენ, რადგან ჩვენზედ ჩქარა ვერც ისინი ივლიდნენ.

დიაღ! ძალიან კარგად იყო ყველაფერი მოფიქრებული, საშინელი წვიმა რომ არა ყოფილიყო. დაგვირიგეს ტყვია-წამალი და გავწიეთ! მივდიოდით და ერთ ნახტომზედ ვერასა ვხედავდით, ისე ბნელოდა. მივდიოდით კი არა, ტლაპოში მივტოპავდით! მივდიოდით გაჩუმებულნი და ღამის წყვდიადში ჩვენვე გვეხამუშებოდა ჩვენი ფეხის ხმა, ცხენების ფრუტუნი და ზარბაზნების გრიალი. მივდიოდით შეცივნულნი, ცივი წვიმით დასველებულნი და ბევრად აღარ გვასიამოვნებდა პრუსიელების მაღაზიების აღება.

იმისთანა წვიმა და ქარიშხალი იყო, რომ ჩიბუხსაც კი ვერავინ მოუკიდა. წამოგვეწევოდა რომელიმე ცხენოსანი რაზმი და შემოგვძახებდა:

— აბა, ბიჭებო! აჩქარდით! გათენებამდე იქ უნდა ვიყვნეთ!

შუალამეა! დაიძახებდა ვინმე ამხანაგი.

პირველი საათია!.. ორი საათია!... ლაპარაკიც კი გვეზარებოდა. ჩვენს მაგივრად მინდორში წვიმა ლაპარაკობდა გაბრაზებული.

სოფელში რომ შევიდოდით სადმე, ჯერ დაგვყეფდა მყეფარი, მაგრამ იმოდენ ხალხს რომ დაინახავდა, მიიმალებოდა და ისე გავივლიდით, თითქო ამომწყდარა აქაურობაო. ერთგან კი, მახსოვს, პურს აცხობდნენ; ფანჯრები ღია ჰქონდათ, და იმისთანა საამური სუნი გამოდიოდა, ცხელი პურის სუნი, რომ პირში ნერწყვი მოგვივიდა.

ნეტავი ერთი კუტი მაინც მოეწოდებინათ!

მომაგონდა ნათლიი-ჩემის სამჭედლო, დუქანი და სამზარეულო; მომაგონდა გაჩაღებული ბუხარი, ზედ ქოთნით შეჭამანდი და კაი გამოსული ლოქი. ბევრი რამ მომაგონა ცხელმა პურმა! გაჭირებულ სამშობლოსთვის რა პასუხი მეთქვა, თორემ ღმერთი, რჯული ეხლა იქ უფრო მერჩივნა-მეთქი, ვფიქრობდი ჩემს გულში. ვიქნებოდი ჩემთვის ცეცხლა პირას წამოწოლილი და არც ფეხი მექნებოდა სველი და არც ტანი! შემდეგშიაც ხშირად მომსვლია ეს აზრები და დარწმურებული ვარ, ჩემი ამხანაგებიც სწორედ ამნაირი ფიქრებით იქნებოდნენ იმ დროს გატაცებულნი. ან როგორ იქნება უამისობა: ტალახი, წვიმა, სიცივე, ბნელი ღამე და უძილობა!... მოდი და ნუ მოგაგონდება კარგი ვახშამი და თბილი ლოგინი!

კარგა ხანი ვიარეთ. ოთხი საათი იქნებოდა, როდესაც ინათლა. ისე მოველოდით ამ წამს, როგორც სულის ცხონებას და ძალიანაც გაგვამხნევა. გვერდით მოხუცებული ივანე მყვანდა და ისე მიაბიჯებდა, მიუხედავად ჭალარა თმისა და ზორბად დატვირთული გუდისა, რომ ბევრ ყმაწვილ კაცსაც შეშურდებოდა. ცაზედ რომ სინათლე შენიშნა, იმედი მომცა:

— ძალიან ახლო ვართ, მიხო! კი არ გაგვიგონ, იმ საძაგლებმა, და არ დაცალონ მაღაზიები!

ინათლა. შორს, შორს, მინდვრის ბოლოში რეინი გამოჩნდა. ჯერ მზე არ ამოსულიყო, მაგრამ ახლა კი გარკვევით ვამჩნევდი თავით ფეხამდე დასველებულს და ლაფში ამოზინზლულ ჩემს ამხანაგებს, ჩვენს აფიცრებს თავიანთ ცხენებით, ჩვენს უკან ზარბაზნებს თავიანთ სათოფისწამლე ყუთები და დრაგონებს თეთრი წამოსასხამით. გაჩქარებული მივდიოდით რაც კი შეგვეძლო, მაგრამ ჯერ გასავლელიც კარგი გვქონდა. ექვსი ათას კაცამდე ვიქნებოდით და ისე ვჩანდით იმ ტრიალ მინდორზედ, თითქო ექვსასიც არ არისო.

შვიდი საათი იქნებოდა, როდესაც ერთ დიდ სოფელთან შევჩერდით პურის საჭმელად. გზაზედ მარტო ზარბაზნები და ბარგი დარჩა; სხვა ჯარები სოფელს შემოეხვივნენ.

დავლაგდით თუ არა, მე და ივანე სომი მაშინვე სოფლისკენ წავედით, რომ საჭმელი გვეშოვნა რამე. პირველად მაშინა ვნახე, რა არის ჯარისაგან სოფლელების შეწუხება; შეწუხება კი არა, აკლება საწყალი გლეხი-კაცისა! შეშა, პური, ხორცი, ღვინო და სხვ. და სხვ. ყველაფერი სოფლელებს წავართვით. პირველად იქა ვნახე, რა საცოდავია ჩვენი გლეხ-კაცი: ქვეყნად ყოვლად უმწეოს ზეცისკენღა აღუპყრია ხელები, როდესაც იმის ხარი ან ძროხა დასაკლავად გამოჭყავთ ჯარის-კაცებს. იქვე ეზოში წააქცევენ, ყელს გამოლადრიან, უცბად გაატყავებენ, ასო-ასო დასჭრიან და დაარიგებენ.. გამოვიყვანდით საქონელს, წავაქცევდით... ქრისტეს ტირილი ატყდა სოფელში. გარს შემოხვეოდნენ კუსტენს იმოდენი გლეხ-კაცობა და თვალცრემლიანნი უსაყვედურებდნენ.

— რა ვქნა, ხალხო, ომია, ომი!—იძახდა კუსტენი.—თქვენმა მეფემ და დიდებულებმა მოიყვანეს თქვენზედ მტერი და სამდურავიც იმათ უნდა უთხრათ, ჩვენ კი არა!

ერთ კარგ მსხვილ კეტზედ ჩამოვკიდეთ ხორცი, მხარზედ გავიდეთ მე და ივანემ და ჩვენი ბატალიონისკენ გავეშურენით.

ყველგან ცეცხლი ენთო; მხიარული ჟრიამული იდგა მთელს ბანაკში. არ გასულა ერთი საათი, ყველაფერი მოხარშული და უკვე შეჭმული გახლდათ. შევნაყრდით, წამოვიშალენით და ისევ გზას გავუდექით. გლეხ-კაცები კი დაღვრემილები შემოგვცქეროდნენ! ერთი ოცი წელიწადი მაინც მოუნდებათ საწყლებს, რომ იმავე დონეზედ დააყენონ თავიანთი ოჯახი, როგორც ჩვენს მისვლამდე ჰქონდათ. ხუმრობა კი არ არის ერთი სოფლისგან ექვსი ათასი კაცის და იმათი ცხენების დახვედრა.

ჩვენი გზის მარცხენა მხარეს ბუჩქნარი მთები ამართულიყო. ერთ მთაზედ ძველებური ციხე მოჩანდა და მარკოზ დივემა სთქვა: ეგ ნეუშტატის ციხე არისო. მარკოზი და იმისი მამა სამძღვარ გარედან ჩუმად საქონელს ეზიდებოდნენ ხოლმე ფორბახის და მაინცის შუა და, რასაკვირველია, კარგად ეცოდინებოდა ეს მხარე.

შარაგზას გადავუხვიეთ და წვრილ ბილიკებს გავყევით. ცხენები რომ ველარ ერევოდნენ ზარბაზნებს, ჩვენ ჩავეშველებოდით ხოლმე, ისე უგზო-უკვლოდ ვიარეთ თერთმეტ საათამდე.

თერთმეტ საათზედ ჩვენს მარჯვნივ რეინზედ დიდი ჯარი გამოჩნდა; ცხენოსანი ჯარი უფრო მეტი იყო, ვიდრე ქვეითა. გვეგონა მტრის ჯარიაო, მაგრამ გავიგეთ, რომ ვეინგარტენელი და გერმელსჰეიმელი მილიციები ყოფილიყვნენ და ჩვენს დასახმარებლად წამოსულიყვნენ.

ჯერ ისევ ამ ჯარს ვსინჯავდით, რომ ჩემმა ამხანაგებმა შორს, რეინის პირას, სამრეკლოები და გუმბათები დაინახეს. დაინახეს თუ არა, შედგნენ და სიხარულით დაიძახეს:

— აგერა მაღაზიები, ბიჭებო! აგერა!

ვილას ახსოვდა მთელი ღამის უძილობა, ან წვიმა და დაღლილობა?! ისე შევისროლეთ ქუდები, თითქა ქორწილში ვყოფილიყავით. მთელი ჯარი უცბად შეჯგუფდა; თვით ცხენებიც კი თითქო გრძნობდნენ, რომ საფრთხეს მიუახლოვდნენ, როგორლაც ჩვენკენ იწევდნენ, იქნება იმიტომ, რომ იმ დროს უფრო ცხარედა ხვდებოდათ მათრახი.

მეორე ჯარის წინამძღოლი ნეუვინგერი იყო; ნეუვინგერი უწინ აფიცერი ყოფილიყო და ახლა, სამშობლოს გაჭირვების დროს, თავის ნებით ჩაწერილიყო ჯარში უბრალო ჯარის-კაცად, მაგრამ რესპუბლიკას იგი მაშინვე მარშლად დაენიშნა. დიდ გზაზედ, რომელიც ქ. სპირისკენ მიდის, თითქმის ერთად გავედით ორივე ჯარი. სულ ათას ორას ნაბიჯზედ-ღა იქნებოდა ჩვენგან პატარა სპირი, თავისი ეკლესიებით და მაღაზიებით.

რაკი ვნახეთ, რომ ასე ახლო ვიყავით, უცბად შევდექით ორივე ჯარი და „მარსელური“ დავძახეთ. ან ამაზედ უკეთესს ალაგს სად ვიტყოდით მარსელურს? აქ პირველი იყო ჩვენგან ბრძოლის ველზე გასვლა და წინ იმისთანა გამოჩენილი კაცები მიგვიძღოდნენ, სულ ჩვენებურები და ყველასაგან ცნობილი კაცები, როგორც ნეუვინგერი, ჰუშარი და კუსტენი. ნუვინგერი ფალსბურგელი იყო და დაგვინახა თუ არა, მაშინვე ჩვენსკენ წამოვიდა, ხელი ჩამოართვა ივანე მენიეს, მერე წინ გაგვიარა თავისი კოხტა ცხენით და შემოგვაძა:

— აბა ფალსბურგელებო! ვინძლო, თავი ისახელოთ!

— რესპუბლიკას გაუმარჯოს! თავისუფლებას გაუმარჯოს! — შევძახეთ ერთხმივ. იმავ წამს ბრძანება მივიღეთ, გზიდან გადაუხვიეთ და პირდაპირ ქალაქზედ მიდითო. ქალაქის მარჯვნივ ბაღები იყო და და ღობეებს უკან მტრის ჯარი მოჩანდა თავისი თეთრი ტანისამოსით. მაშინ მკლავთან ერთად თვალიც კარგად მიჭრიდა და კარგად შევნიშნე, რომ ავსტრიელებს მიწა აეგროვებინათ და უკან ზარბაზნები დაემალათ. ქალაქის მისავალში, სწორედ იმ გზაზედ, რომელზედაც ჩვენ ვიდექით გამოსულიყვნენ ქალი და კაცი, მოხუცი და ბავშვი, მაგრამ ჩვენს დანახვაზედ დიდი ხანი აღარ გაჩერებულან და ისევ ქალაქში შეიმალნენ.

ორი საათი იქნებოდა. გამოიდარა, მზე ამოვიდა. საბრძოლველად დაწყობილნი მივიწევდით ქალაქისკენ. ყოველ ბატალიონს ორი ზარბაზანი მიუძღოდა წინ. შუაზედ ქვეითა ჯარი იყო, აქეთ იქით ცხენოსნები. რეინი ადიდებული იყო და ეენახებსა და ბაღებში გადმოვარდნილიყო. ჩქარი ნაბიჯით მი-

ვიწევდით წინ, თოფ გაშვერილნი და გაფაციცებით ვეძებდით მტერს. უცბად კომლი გამოვარდა საიდანღაც; იმავე დროს ყუმბარამ გადაგვიარა თავზედ საშინელის შრიალით და ორი წამის შემდეგ ხმაც გაისმა ზარბაზნისა. საზარელი იყო ეს ხმა! მე ჩემს დღეში არა გამიგონია-რა იმისთანა საშინელი.

აფიცრებმა გვერდი აგვიარეს და ბრძანება მოგვცეს, გაჩერდით, მოემზადენითო.

ერთი ქვეითა რაზმი და ერთიც დრაგონებისა მარჯვნივ წავიდნენ, რომ უკანიდან მოევლოთ მტრისთვის; იმ სიგანედ მიიკლაკნებოდა ამ მხარეს რეინი, რომ კაი ხანი მოუნდებოდნენ სიარულს.

ავსტრიელები ზარბაზანს გვესროდნენ. მინდოდა დამენახა, საიდან ისვრიან-მეთქი, წამოვიწიე... ზედ შუა გზაზედ კუსტენი იდგა თავის ამალით და განკარგულებას აძლევდა აფიცრებს, რომლებიც საჩქარრდ მიდიოდნენ თავიანთ რაზმებისკენ გენერლის ბრძანების ასასრულებლად.

— ზარბაზნები წამოაყენეთ წინ!—გაისმა ბრძანება.

უკანიდან მოსავლელად წასული ჯარი კარგად შორს წასულიყო.

თვალის დახამხამების უმალ დავალაგეთ ჩვენი პატარა ზარბაზნები ფერდობზედ და სროლა დავიწყეთ. მაგრამ არ გასულა ოცი წუთი ბრძანება მოგვცეს: იერიშით, ბიჭებო, იერიშითაო! და შეიძრა იქაურობა: დაჰკრეს ნაღარა, გაისმა საყვირის ხმა და ზედ იმოდენა ჯარმაც მარსელური შემოსძახა. ცამდი ააღწია ჩვენმა სიმღერამ...

მაგრამ ტყუილად ჩაგვიარა ამოდენა ცდამ: ჩვენ ქალაქისკენ მივიწევდით და მტერი კი გარბოდა; ჩვენ რომ ბორცვზედ ავედით, იქ მტრის ჯარისა აღარავან დაგვხვდა და შორს ქალაქის შესავალში-ღა მოჩანდნენ გაქცეულნი. უკანიდან მოსავლელად წასულ ცხენოსან რაზმს ოთხასი ტყვე ეშოვნა.

გაქცეული მტრის ჯარი ქალაქში შეიმალა და ახლა ციხეებიდან დაგვიწყო სროლა.

აქნობამდე კარგად იყო ჩვენი საქმე, რადგან მტრის ყუმბარები თითქმის ვერაფერს აკლებდნენ ჩვენს ჯარს; საქმე ეხლა იწყებოდა, როდესაც თვით ქალაქზედ მივიდოდით.

ბრეტანელებისა და ჩვენი რაზმი პირდაპირ ვუდექით ციხეს. ციხის წინ კარგა განიერი თხრილი იყო ამოღებული, და ზედ ხიდი იყო გადმოგდებული. რაკი ნახეს, ციხისკენ მოდიანო, ავსტრიელები დაეჭიდნენ ჯაჭვებს, რომ ხიდი აეწევნათ როგორმე, მაგრამ ეტყობოდა ისე ჩაჟანგებულიყვნენ ჯაჭვები, რომ ძვრაც ვერ უყვეს. ისინი რაც ძალი და ღონე ჰქონდათ ხიდის აწევას ცდილობდნენ და ჩვენ პირდაპირ იმათ ვუმიზნებდით. მაშინ იმათაც დაგვიწყეს სროლა და რამდენიმე ბიჭი დაგვიჭრეს. ამ დროს წინ წამოგვიარა ნეუვინგერმა, ხმალი იშიშვლა და გიჟივით შემოგვყვირა:

— მომყევით, ჩემო მთიელნო! მომყევით!

მიაჭენებდა თავის ცხენს ნეუვინგერი და მივრბოდით მთიელნი! ხიდი უკვე დაეძრათ, მაგრამ ვერ აეწიათ და საშინელი ხრიალით ჩამოვარდა ძირს. ხიდის დაცემა და მთელი ჩვენი რაზმის ზედ აჭრა ერთი იყო. წინ ივანე ვენიე მიგვიძღვოდა. ხიდს გავედით, მაგრამ ციხის კარს წავაწყდით, ძველებურ მუხის კარს, მსხვილი რკინის სალტებით მოჭედილს. ავსტრიელები ყოველი მხრიდან ფეხსროდნენ. წინ ჩვენ ვიყავით, ციხის ძირში და თითქმის ვერას გვავნებდნენ; მაგრამ ჩვენს უკან ბრეტანელებს ძალიან ხოცდნენ და ისინიც გვაწვებოდენ და დაჭრილი დათვივით დაგელრიალებდნენ: მიდით, ეი! მიდით! რალას უდგეხართ?! გვაწვებოდნენ და როგორ გვაწვებოდნენ! მეგონა, ეს არის ჩვენი აღსასრულის დღე-მეთქი. მით უფრო, რომ კარებში ნახვრეტები ყოფილიყო და ახლა იქიდანაც დაგვიწყეს სროლა.

საშინელი იყო ჩვენი მდგომარეობა: წინ აწოწილი ციხე; ზემოდან, გვერდებიდან და ციხის კარიდან ზუზუნით ტყვია; აქეთ იქით კვნესა და გულშესაზარი ძახილი დაჭრილთა, რომელთაც ულმერთოდა ვთელდით ფეხქვეშ, და თან ყვირილი:

— ზარბაზანი ციხეს, ზარბაზანი!..

ბოლოს ბრეტანელებმა ველარ გაუძლეს მტრის ტყვიას, იქვე დატოვეს თავიანთი დაჭრილები და დახოცილები და უკან გაბრუნდნენ.

დავრჩით ჩვენ. კიდეც რომ მოგვენდომებინა, უკან ვერ დავიწევდით, რადგან ცოცხალი ვერავინ გადარჩებოდა მტრის ტყვიას.

— ახლა კი დავიღუპენით!—ვთქვი ჩემს გულში, მაგრამ სწორედ ამ დროს მოცვივდნენ ჩვენი ბრეტანელები. წინ ისევ ნეუვინგერი მოუძღოდათ. მოდიოდნენ და საშინელი ხმით გაიძახოდნენ:

— გზა!.. გზა!..

ბუზივით ირევოდა ტყვია.

ბრეტანელებს ცულები წამოეღოთ და უნდა გენახათ რა გაშმაგებულნი მისცვივდნენ კარებს. დაუშინეს ცული... ისე აირია იქაურობა, რომ აღარა ჩანდა-რა, აღარა ისმოდა-რა. ერთი გასისხლიანებული ცული მეც წავართვი დაჭრილს და დავკარ და დავკარ! დავკარ და დავიძახე:

— გამარჯვება ან სიკვდილი!

ვცემდით, რაც ძალი და ღონე გვქონდა. აქეთ-იქიდან კი ტყვია მოდიოდა და ხან ერთ ამხანაგს გვაკლებდა, ხან მეორეს. წაიქცევოდა ვინმე, და ჩვენ ფერ-მიხდილნი უფრო გაბრაზებულნი ვაწვებოდით კარებს. ღვთის წყალობა გაქვთ, ისა ჭრიალებდა! ამოდენა ხანსაც ვერ გაგვიძლებდა, რკინის სალტებით რომ არა ყოფილიყო შეჭედილი. ჭრიალებდა, მაგრამ ჯერ ისევ მაგრა იყო. ბოლოს სრულიად მოულოდნელად შეინტვრა კარი და რამდენიმე კაცი შევარდა ციხეში. შევიდნენ, მაგრამ ციხე ცარიელი დახვდათ. ავსტრიელები გაქცეულიყვნენ.

გვეგონა, რაკი ციხეში შევედით და კარი გავუღეთ ჩვენს ჯარებს, საქმე გათავებულიაო. მაგრამ, წარმოიდგინეთ ჩვენი განცვიფრება, როდესაც ას ნაბიჯზედ მეორე ციხე დავინახეთ, თავისი თხრილით და ხიდით. საქმე ის იყო, ახლა ეს მეორეც აგვეღო, თორემ პირველის აღებაც უნაყოფოდ ჩაგვივლიდა.

ყოველი მხრიდან სროლა დაგვიწყეს და ერთიანად ამოგვხოცდნენ ყველას, კუსტენი რომ არ მოგვშველებოდა ზარბაზნებით.

ხუთი წუთის შემდეგ მეორე ციხის კარიც შევანტვრიეთ და ჩვენი ბატალიონი პირველი შევიდა ქ. სპირში. შევიდა, მაგრამ ვაი იმ შესვლას! ყველა სახლში ავსტრიელები იყვნენ ჩასაფრებულნი და ფანჯრებიდან გვესროდნენ. ისეთი კომლი იდგა ფანჯრებში, რომ აღარა ჩანდა-რა. მაშინ მენიემ გვიბრძანა, გამორეკეთ სახლებიდანაო! და დავერიეთ! ყველა სახლში, ყველა ოთახში ხელდახელი ბრძოლა ატყდა და, ღვთის წყალობა გაქვთ, ჩვენ ისინი ვხოცეთ! ბალახანამდე ავყვებოდით ხოლმე ზოგ-ზოგს და ბევრიც რომ ეყვირა: ნუ მომკლამ, ადამიანი არა ხარო! ისე ვიყავით გამხეცებულნი, რომ დანდობა აღარავისი გვქონდა. ცალ-ცალკე ავიღეთ ყოველი სახლი და ისე შევატარეთ ჩვენი ჯარი დიდ ქუჩაზედ. წინ ზარბაზნები მოუძღოდა, უკან ჯარი მოსდევდა.

ცოტა ხანს უკან ქალაქი ჩვენს ხელთ იყო და ჩვენი ჯარით გაივსო. სამი ათას ხუთასი ავსტრიელი და იმათი წინამძღოლი ვინკელმანი ტყვედ დავიჭირეთ. ოთხასი კაცი რეინში დაიღუპა. მაღაზიები ჩვენს ხელთ იყო, რადგან მტერს ნაღდი ფულის მეტი ვერაფრის წაღება ვერ მოესწრო.

განა-ღა შეიძლება კაცმა სიტყვით გამოსთქვას პირველი გამარჯვების ნეტარება! განა-ღა შეიძლება კაცმა სიტყვით გამოსთქვას თავისი სიხარული, ბრძოლა მორჩა და მე კი ღმერთმა მიბრალა და ცოცხალი გადავრჩიო! ახლა მამი-ჩემისა და მარგალიტას სიხარული, ჩემი ამბავი რომ მიუვათ. ღმერთო, რა ბედნიერი ვიყავი იმ ბრძოლის შემდეგ!

დიდ მოედანზედ დაგვაყენეს იმოდენი ჯარი. ზედ შუაზედ იდგა კუსტენი და მაღალი ხმით აქებდა ჯარის მხნეობას და მამაცობას. მაგრამ შორს ვიდექით და ვერაფერი გავიგეთ, რადგან საშინელი ხმაურობა იყო ქალაქში. იმისი სიტყვა რაზმის წინამძღოლებმა გაგვიმეორეს და სხვათა შორის ისიც მოგვილოცეს, რომ, თუმცა ქალაქი ბრძოლით ავიღეთ, ჩვენგანს ერთსაც არავის-რა აუღია და დაუსაკუთრებიაო. ამ სიტყვამ,

ღვთის წინაშე ვნება უფრო მოგვიტანა, ვიდრე სარგებლობა, რადგან აქამდე ესეც არ ვიცოდით და ახლა კი გავიგეთ, რომ დარბევა შეიძლებოდა. შეიძლებოდა? ბევრმა ინანა მაშინ, ნეტავი მომგონებოდა, რომ მეშოვნა რამეო.

ერთი სიტყვით, სპირის ბრძოლა პირველი იყო ჩვენთვის და იმიტომ აგიწერეთ ასე დაწვრილებით. ორმოც და ორი კაცი დააკლდა ჩვენს ბატალიონს. ახლა სხვა რამ მინდა მოგახსენოთ.

მართებლობა ეპისკოპოსებს და ერთობ სამღვდელო პირთ ართმევდა, რის წართმევაც კი შეიძლებოდა, რომ ხალხისთვის ომის ტვირთის ზიდვა შეემსუბუქებინა. ხალხი და მოქალაქენი ერთად იყვნენ და ძმურად ირჯებოდნენ ყველა საზოგადო საქმეში. სპირის აღების შემდეგ ხმა გავარდა ჩვენს ჯარში, ახლა თვით ვორმში ჩავიდეთ, იქ უფრო დიდრონ მაღაზიებს დავისაკუთრებთო, მაგრამ ეს აღარ დაგვცალდა.

მეორე დღეს დილის ექვსს საათზედ, როდესაც ქალაქის დასათვალიერებლად დავდიოდი, უცბად ნაღარის ხმა შემომესმა. მაშინვე ის ვიფიქრე, მტერი დაბრუნებულა-მეთქი. გავიქეცი ჩვენი ბინისკენ, მაგრამ ჩვენი ბატალიონი უკვე აყრილიყო. საჩქაროდ ავიტაცე ჩემი გუდა და თოფი და უკან გამოვედევნე. მივრბოდი და ვხედავდი, რომ სახლებიდან და ეკლესიებიდან ჩვენი ჯარის-კაცები გამორბოდნენ ნაქურდალით და უკან სპირელები მოსძახოდნენ ყვირილით: ქურდო! ქურდო!

ჩვენი ჯარი დიდ მოედანზედ შეყრილიყო და ნაღარასა და საყვირს უკრავდა. ერთ პატარა ქუჩაში დუქნის წინ ურემი იდგა. ურემში ერთი გამხდარი დედა-კაცი იდგა და გაჩქარებით ალაგებდა სხვა-და-სხვა საქონელს, რომელსაც დუქნიდან ერთი ჯარის-კაცი აწვდიდა. ისე ჩქარობდნენ ორივენი, რომ ერთი რომ შეგეხედნათ, მაშინვე იტყოდით, წმინდა წყლისანი არ უნდა იყვნენ, ვიღაცანი არიანო! იქვე შორიახლო დარაჯის ქოხი იყო, მაგრამ თვით დარაჯი არსად ჩანდა, ალბად ისიც საშოვრად იყო წასული.

სისხლი თავში ამივარდა ეს რომ დავინახე. ჩვენ იმოდენი სისხლი დავღვარეთ, ხელი არას ვახელით და ვიღაც მაწანწალები კი უნდა სძარცვავდნენ ქალაქს? და ამათი საძაგლობა მერე ჩვენ უნდა დაგვბრალდეს?! მივარდი დედა-კაცს და... იცით ვინ ეიცანი? ჩემი და ლიზა! ჩემი და ლიზა, რომელიც 1785 წ. შემდეგ აღარ მენახა.

— შენ აქ რა გინდა?

გაწითლებული თვალები სიამოვნებით უბრწყინავდა. მობრუნდა და რომ მიცნა, შემომცინა:

— ბიჭო! შენა ხარ, მიხო? შენც ჯარში ხარ, განა?

— დიაღ, ვარ. მაგრამ შენ აქ რა გინდა, შე უბედურო, შენა?

— არაფერი, რა უნდა მინდოდეს?

ამ დროს დუქნიდან ჯარის-კაციც გამოვიდა და კარი გამოიხურა.

ჩემი შეეშინდა და ვითომ აქ არაფერიაო, ლიზას უთხრა:

— კიდევ კარგი, რომ ეს მაინც გადავარჩინეთ, თორემ ერთიანად აიკლებდნენ. ეს მაინც წავიღოთ ბანაკში.

ეტყობოდა სამხრელი იყო; შავგვრემანი ბიჭი იყო, გიშერივით წვერ-ულვაში ჰქონდა და შავი თვალები. ლიზას სიცილი წასკდა და უთხრა:

— ჩემი ძმაა, კაცო, ჩემი ძმა.

— ჩემი ცოლის ძმა ხართ თქვენ?! — მომვარდა და გადამეხვია. — ხელი, ცოლის ძმავ, ხელი!

სიცილითა და ხარხარით წაიღეს ურემი და თან აქეთ-იქით იყურებოდნენ, არავინ მოგვასწროსო.

ლიზა საქონელს მიერეკებოდა. ჩემი სიძე-ბატონი კი გვერდით მისდევდა და თავისთვის გაიძახოდა:

— თუ კი გენერალი მოაგროვებს სოფელში ჯარისთვის სურსათს, რატომ მე კი არ უნდა მოვაგროვო?!

ძალიან მეწყინა ეს რომ ვნახე, მაგრამ რა მექნა? ბევრიც რომ მეთქვა, მე იმათ ვერას გავაგებინებდი, რადგან, ხომ მოგეხსენებათ, მგლის თავზე სახარებას არ წაიკითხავენ. მეც გავ-

ჩუმდი. ისინი რეინისკენ გაეშურნენ და რადგან ჩემი გზა სულ სხვა იყო, გამოვეთხოვე. ლიზამ დამიყვირა:

— რა კარგს იზამ, რომ გენახო! პარიზელ შეთქმულთა მესამე ბატალიონის ბინაზედ გვიკითხე.

თქვენ წარმოიდგინეთ, რა ფიქრები ამეშლებოდა, როდესაც მოედანზედ მივედი და ჩვენი გენერალი დავინახე თავისი ამალით. გენერალი ისე იყო გაბრაზებული, რომ ცეცხლს აფრქვევდა. იმის ბრძანებით ერთი კაპიტანი, ორი ათისთავი და თორმეტი ჯარის-კაცი დაეჭირათ და ასამართლებდნენ.

დაჭერილები იქვე იყვნენ, ეპოლეტ-ჩამოგლეჯილები, ესე იგი ღირსება-აყრილები. ეკკლესიის კარებში შეყრილიყო სამხედრო სასამართლო და დამნაშავეთა ბედ-იღბალსა სჯიდა. გენერალი კი საშინლადა ბრაზობდა.

არ გასულა ათი წუთი, სასამართლომ თავისი გაათავა და გენერლისკენ წამოვიდა მსჯავრის გამოსაცხადებლად. გარდაწყვეტილება გამოუცხადეს, დამნაშავეებს დარაჯები შემოეხვივნენ და ქალაქ გარეთ წაიყვანეს. თვალი გავადევნეთ საბრალოებს და თრთოლამ აგვიტანა, რადგან ცხადი იყო, რომ დასახვრეტად მიჰყავდათ. ცოტა ხანს შემდეგ რამდენიმე თოფიც გავარდა იმ მხარეს.

— ჯარის-კაცმა თავის დღეში არ უნდა დაივიწყოს თავისი ღირსება,—სთქვა გენერალმა.

ჯარი ისევ თავთავის ბინაზედ გაისტუმრეს, მაგრამ მას შემდეგ ძარცვა აღარავის გაუბედნია.

მე კი ქვასავით მაწვა გულზედ ის ფიქრი, რომ ჩემი და სპირში იმყოფებოდა და იმისთანა საძაგელსა ჰყავდა ცოლად! მაგრამ რას ვიზამდი? ავი იყო თუ კარგი, ჩემი და იყო და იმ საღამოს მის სანახავად წავედი. აგერ შვიდი წელიწადი იყო მას შემდეგ, რაც პატარა ლიზა, თავისი პატარა ბოხჩით ვასსელონში წავიდა ტუსსენთან მოახლედ დასადგომად. ეხლა პატარა ლიზა კი არა, კარგი წარმოსადეგი, თუმცა გამხდარი, დედა-კაცი იყო, დედა-ჩემივით გამბედავი და მკვირცხლი თვალებით.

(შემდეგი იქნება)

*
* *

(ვიქტორ ჰიუგოდან)

ოდეს, ხანდახან, თვალებ-ბრწყინვალე,
ვით ნათელი დღე გაზაფხულისა,
ბავშვი ტკბილად, ამოდ მღიმარე,
უმანკ-უზადო სულ და გულისა
გვეტიტინება—მუის გვაგიწყდება
ყოველი დარდი და მწუხარება,
ნაოწ-ნაღარი შუბლი გვეხსნება,
გვიქრება შიში და მღელვარება.

—

გაზაფხულობდეს თუნდა ბუნება,
გინდ შემოდგომის იდგეს ავდარი,
ჩვენს გულს არა რა ესალბუნება,
თუ ბავშვიც იმ დროს ჩვენთან არ არი.
მოვა და მუისვე მოგვფენს ყველასა
სიამ-სიტკბოსა და სიხარულსა;
გულს მოაშორებს ნაღველს, სევდასა,
განანათლებს რა ბნელით მოცულსა.

—

გაცხარებულნი ეგებ ვსაუბრობთ
თავისუფლების მნიშვნელობაზე,
ან ერთმანეთსა ამბავს მოვუთხრობთ
გმირობასა და ხელოვნობაზე—
მოვა ბავშვი და კამათი სწყდება,
ადარც კი გვახსოვს ვუბნობდით რაზე,

მაშინვე ჩვენი გრძნობა-გონება
გადადის ცელქის უზრუნველობაზე.

—

შვა-ღამე ყამსა არე-მარეში
დაძრწიან უტუვნი მოჩვენებანი
და სევდით მოცულს იმ მიდამოში
იხილვებიან შავ-ბნელად ცანი;
მაგრამ რა წამსაც ციისკრის ნათელი
ციისა ციაგსა გააელფერებს,
ღელე, მინდორი, ტყე, მადნარ, ველი
უცხოდ მოირთვის, გაიხმაურებს.

—

ღამე—ეს მე ვარ ბნელი, წყვდიადი,
შენ კი, ბატარავ, ხარ განთიადი;
ეგ შენნი თვალნი ნათელ-დიადნი,
ამო დიმილი ალერსიანი
და ტიტინი ეგ უცხო სასმენლად
ჩემს მქრალ თვალებშიც აქრობენ ნაღველს.
შენს ახლო ყოფნა მხდის უდარდელად,
მაძლევს შვებას და რადაც სიახლეს.

—

ეს იმიტომა, რომ სახე შენი
არის ალერსის უშრეტი წყარო
და შენნი დაწვნი, ნეტარად მჩენნი—
სიცოცხლ-სიტურფით უსწორ-უდარო;
ფიქრ-აზრითაცა ნათელ ხარ შენა,
შუბლს არ გატყვია ჯმუნვა და წყენა.
ოოვლივით თეთრი შენი მარჯვენა
არ წარტაცილა სიავისკენა.

—

ხოლო ეს მიტომ, რომ ღვთისა ნებით
ჯერ არ დადიხარ ჩვენთან ერთ გზაზე
და ბავშვურისა უმანკოებით
დამუარებულხარ სრულს ჩვენს ნდობაზე.

რაც კი ზეგარდმო მადლი ციური
სულსა და გულში ჩაგშუქებია,
მთლად შეგრჩენია და ამ სოფლური
ზაკვა ჯერ შენ არ მოგკარებია.

—

ღმერთო ძლიერო! გთხოვ სასოებით,
რაც უნდა კაცი იყოს უგბილო,
ნუ განსცდი იმა საშინელებით,
რომ სცნას რაც არის ბადი უჩრდილო,
ხე უნაყოფო, ყანა მომცდარი,
ველი უმწვანო და უყვავილო,
დღე მაისისა უმზეოდ მკვდარი,
ცა უვარსკვლავო, სახლი უშვილო.

ლ—ი ⅂—ე

ანდრეი ნემოევსკიდან*)

I შუღლი

მატარებელი დაიძრა სადგურიდან. დაზე ბნელი და ქარიანი იყო. უზარმაზარი ორთქლ-მავალი შვარცკონთეისა ზანზარით მიეზიდებოდა ერთი-ერთმანეთზე გადაბმულ ქვანახშირით დატვირთულ ურიცხვ ვაგონებს. მალე სადგურის ფარნების სინათლეც მიიმალა. მემანქანე და იმისი თანაშემწე გაფაციცებით გასცქეროდნენ მათ წინ მიმავალ გზას. ორთქმავალის ფარნები გზას უნათებდა მათ მხოლოდ რამდენსამე ნაბიჯზე და იქით კი... იქით მიდამო მოცული იყო უკუმეთით და ამ უკუმეთისაკენ მიაქროლებდა მათ ორთქმავალი, რაც ძალი და დონე ჰქონდა.

თანაშემწემ ქვეშ-ქვეშ გამოჰხედა თავის ამხანაგს: დღეს რადაცაზე შუღლი მოუვიდათ და ხმას ადარა სცემდნენ ერთმანეთს. მატარებელი კი მიჰქროდა და მიჰქროდა.

რკინის გზის ლიანდაგზე ყოველ დღე და დამ ბლომად დადის მუშა ხალხი, რომელიც მიეშურება ახლო-მახლო მდებარე მადნებში. მატარებელს ადმართი ჰქონდა ასავლელი. ორთქლ-მავალმა სიჩქარეს უკლო, მაგრამ სამაგიეროდ ვაგონები გრიალით უფრო-და-უფრო წინ მოისწრაფვოდნენ.

თანაშემწე ორთქლ-მავლის ფანჯარას თვალს არ აშორებდა და გასცქეროდა გზას. ლიანდაგზე უცბად მოელანდა რადაცა შავი წერტილი. თვალები მოჭუტა,—მხედველობა არ მატყუებდესო,—მერე ისევ გაახილა და კვლავ დააკვირდა გზას. მაგრამ არა! წერტილი

---

*) ანდრეი ნემოევსკი—პოლონელი მწერალია.

უფრო დიდად ეჩვენა, თუმცა ჯერ კიდევ კარგა შორს იყო ფარნებისაგან განათებულ ადგილიდან.

— ნუ თუ მემანქანემ ვერ დაინახა? და თუ ვერ დაინახა, მოდი გავაფთხილებ.— გაიფიქრა თანაშემწემ და ისე გადაჭხედა მემანქანეს, რომ ცხადად ეტყობოდა, რაღასაც კითხვა უნდოდა. მაგრამ მემანქანე ისე დაღვრემილად და კუშტად გამოიყურებოდა, რომ ვეღარ გაბედა დაჭკითხებოდა.— ჯანაბას, რაც იქნება— იქნეს! თვითონაა ბასუხის მგებელი, მე ხომ არა. ერთიც ვნახოთ მელანდება რამე? მაშინ ხომ მასხარად და უბად ასაღები გავხდი ყველასაგან.— თანაშემწემ ერთი კიდევ გაჭხედა გზას. საეჭვო წერტილი ადარ ჩანდა. უეჭველია მხედველობამ უმტყუნა, ან მართლა-და მოელანდა რამე. და გულში სიამოვნება იგრძნო, რომ არ აჭყვა ბირველსავე გულის-თქმას და არ გამოელაპარაკა მემანქანეს.

მოიწმინდა თვალები და კვლავ გაჭხედა გზას. მაგრამ ეს რა არის? ნუ თუ დაბრმავდა დღეს მემანქანე? წერტილი გარკვევით მოჩანს! ეს ხომ აჩრდილია... აჩრდილია ადამიანისა. თანაშემწემ შეჭხედა მემანქანეს, მაგრამ ის ისე იდგა, ვითომც აქ არაფერია. ეტყობა, მართლაც-და დაბრმავებულა! აი იქ... ლიანდაგზე... ეხლა სულ გარკვევით მოჩანს... ვიღაცა ბებერი დედაკაცი მიდის... ურუსავით მიაბიჯებს... წელშია მოხრილი და ჯოხი უბჯენია.

— რა დროს ეოუმობაა!— გაიფიქრა თანაშემწემ და სისწრაფით სტაცა ხელი სანიშნეს ტარს; მოისმა ორთქ-მავალის კივილი და ამას მოჰყვა დაკვებული ვაგონების ჯახა-ჯუხი და ღრიჭინი. ახლა კი მემანქანემაც დაინახა ბედშავი დედა-კაცი; გაიხედა ფანჯარაში და შიშისაგან შეჰყვირა. ფარნების სინათლე მისწვდა ბებერს. მატარებელი კი ისევ მიგრიალებს და მიგრიალებს. განა ადამიანს ძალუძს ამ დევის შეჩერება ოავის ნებაზე? მიჭქრის ეს უზარ-მაზარი რკინის დევი კივილითა და გრიალით, მანძილი მოკლდება და მატარებელიც უახლოვდება ბებერს. ახლა კი ამ საწყალმაც იგრძნო მომავალი უბედურება... მოტრიალდა... ხელები გაასავსავა... ჯოხი გაუვარდა... და ერთი წუთიც... ნახევარ წუთიც...— განზე გადახტიო!— დაუყვირა მემანქანემ. მაგრამ, ღმერთო ჩემო, ვის უურს მისწვდება ამ ხმაურობაში კაცის ძახილი. აგერ ფარნებმაც უფრო მეტად გაა-

ნათეს, დევი მიჰქრის, უახლოვდება, ეხლა კი ბოლო მოელო ომ-ველსავე!

თანაშემწემ თვალები დახუჭა, მატარებელმა კი გადალახა ბებერი, ამოიხვნეშა, ამოუშვა გორგალივით ორიქლი და, ბოლოს, გაჩერდა.

ცივი ქარი ჰქროდა. მემანქანე ჩამოხტა ორთქლ-მავალიდან, იმას გადმოჰყვა თანაშემწეც, მაგრამ იმ წამსვე დაბრუნდა უკან, სული ეხუთებოდა. შემოუარა მხოლოდ მანქანას, გაჩერდა ფარნებთან და დაუწყო თვალიერება მანქანის წინა ნაწილს. უცბად შეაკრთოლა... დაინახა ახლად მოცხებული სისხლი.

ეტეობოდა, საწყალი ცდილა გადასწრო როგორმე გზას იქით, მაგრამ ვერარ მოუსწრია. მანქანა დაეჯახა, წააქცია და თვლებ ქვეშ მოჰყოლია.

მემანქანეც მალე დაბრუნდა. ორთავემ დალვრემით შეჰხედეს ერთმანეთს. მატარებელი კვლავ გზას გაუდგა, კვლავ გაისმა მისი გრიალი წუვდიადით მოცულ არე-მარეში და ასე ქშინვითა და გრიალით მიჰქროდა ერთი სადგურიდან მეორისაკენ; ორთქლითა სუნთქვადა, მიფრინავდა და მიფრინავდა.

გავიდა რამდენიმე კვირა ამ შემთხვევის შემდეგ და მემანქანე სხვაგან გადაიყვანეს. იმასა და მის თანაშემწეს ერთად ადარ უმსახურნიათ. დანარჩენი ყოველივე ჩვეულებრივად მიმდინარეობდა, მხოლოდ თანაშემწე გამოიცვალა, ტოტათი წელში მოიხარა, დალვრემილი დადიოდა და ერიდებოდა თავის ძველ ნაცნობებს. ერთხელ გამოუტეხა ერთს იმათგანს, ძალი მაქვს გამეერთხალი, რადგანაც ხანდისხან მესიზმრება ხოლმე გაქანებული მატარებელი, მესიზმრება როგორა ვდგევარ ორთქლ-მავალზე, გავეურებ გზას და ვხედავ მატარებლის წინ მიმავალ ბებერს, მოკუტულსა და ჯოხზე დაბჯენილსა; კარგად მოჩანს ფარნების შუქზე; და აი მატარებელიც მოეწია საწყალსა. ბებერი უკან იხედება, ასავსავებს ხელებს და გრიალსა და ხრიალში მეეურება იმისი მკვეთრი ხმა: «შენ მომკალი, შენაო!» მაშინ მეღვიძება, ცივ ოფლს მასხავს და დაუძლურებულს გათენებამდე თვალებზე ძალი ადარ მეკარებაო.

—

XI ფული

მოვარე ბუნდად ანათებდა არე-მარეს, ისმოდა გუგუნი მანქანებისა და ქარხნების მაღალ ბუხრებიდან ამოსული ბოლი შავი გორგალებივით იფანტებოდა ჰაერში. მდინარის ნაპირად მიმავალ გზაზე მოჩანდა აუარებელი გროვა ხალხისა, რომელიც მოსახვევში ორად იყოფოდა: ზოგი შიეშურებოდა რკინეულობის ქარხანაში და ზოგიც — მადნებში. აი მოისმა ყოველი მხრიდან სანიშნეს წივილი; მუშებმა, რომლებმაც კარგად იცოდნენ რასაც ნიშნავდა ეს წივილი, თავ-თავის საქმეს მიაშურეს და ეზოებში მიიმალნენ. გზაზე ადარავინ ჩანდა; მანქანების გუგუნი უფრო და უფრო ძლიერდებოდა; ყოველი მხრიდან ამოდიოდა ბოლოს შავი ზოლები და ცას ეფინებოდა.

გზაზე გამოჩნდა ეტლი, რომელსაც, რაც შეეძლოთ, მოაქროლებდნენ ცხენები. ეტლში იჯდა ოთხი კაცი და კოფოზე კი, მეეტლეს გვერდით — მეხუთე. ყველანი ოვალ-ეურს ადევნებდნენ იქაურობას და თანაც ცდილობდნენ, თავი ჰირდაჰირ დაეჭირათ. წინ ედგა დიდი ყუთი და ფეხები კი მიებჯინა ტყავის ტომრებისათვის. მოდიოდნენ ჩქარა და ხმის ამოუღებლად.

აი ეტლიც გაჩერდა ერთის დაბალის შენობის ჰირდაჰირ, რომლიდანაც იმ წამსვე გამოვარდა რამდენიმე მოსამსახურე ფარნებით ხელში, გადმოიღეს ყუთი და ტომრები და დათვალეს; არაფერი აკლდა. მგზავრები გადმოვიდნენ ეტლიდან, გაიარეს ტალანი და შევიდნენ ერთ დიდ ოთახში, რომელიც გატიხურული იყო. იმათში ერია ერთი ჭაღარა შერეული, მაგრამ ჯერ ისევ ულაზი მოხუცი. ის სხვებივით რიდი ჩქარობდა, მშვიდად და დინჯად აძლევდა ბრძანებას. გამოადო ოთახის კედლის რკინის კარები, უბრძანა, ყუთი და ტომრები შიგ შეაწყეთო, მერე ისევ მიკეტა, ჩამოჯდა სკამზე, მიაშტერდა რკინის კარებს და ღიმილით სთქვა:

— ძლივს! ხომ დავამწყვდიეთ ეს სატანა!

იქ მყოფთ ყველას გაეცინათ, ღამე მშვიდობისაო უთხრეს და გამოვიდნენ. მოხუცი ჩაფიქრდა, თავი ხელებზე დაეყრდნო და წაიჩურჩულა:

— მშვიდობა მხოლოდ მაშინ არის, როცა ეს სატანა, ეს მატლური ჩაკეტილშია, სანამ ხალხს არ დარევია.

დაამთქნარა, ადგა, ერთი კიდევ გასინჯა კარები — ხომ კარგად არის დაკეტილი და ისიც გამოვიდა. თან მოსამსახურე მოსდევდა.

— გეეურება, რა მუშაობაა გაჩადებული ქარხნებში? — მიუბრუნდა მოსამსახურეს.

— ძალიან, ბატონო ხაზინადარო, — მიუგო მოსამსახურემ ქუდის მოხდით.

— ახლა ხვალა ნახე რა იქნება.

— ოდონდაც! — ჩაიცინა მოსამსახურემ და ხელი ჩაიქნია.

მეორე დღეს მუშებისათვის ფული უნდა დეერიგებინათ. მოხუცი მთელი დღე ფულსა სთვლიდა. გარეშემო ხალხი ეხვია. მშვიდად, მაგრამ მარდად ურიგებდა ფულს და თანაც, თუმცა, მართალია, ეჭვი არათერისა ჰქონდა, სათვალეებიდან გადმოხედავდა ხოლმე — ჰა, ხომ სწორეთა ვართ ანგარიშშიო. მთელი დღე ფულის თვლაში იყო. დაბინდდა და ის მაინც ისევა სთვლიდა და სთვლიდა...

მანქანების გუგუნი ისევ-ისე ისმოდა გარედან. თან-და-თან ამ გუგუნს ემატებოდა სხვა რაღაც ხმაურობაც, რომელიც თითქო ხან სიმღერას ემსგავსებოდა, ხან ყვირილს და ხანაც ხალხის ყაყანს. იქვე ფანჯარასთან კი მაღალის, მაგრამ ჩახრინწიანებულის ხმით მღეროდა რამდენიმე კაცი.

დრო-გამოშვებით ისმოდა ვისიმე ყვირილი და ხვეწნა-მუდარა: — მიშველეთო! მაშინვე ყველანი გამოცვივდებოდნენ გარედ, რომ გაეგოთ, სად რა ხდებოდა. მაგრამ ქუჩები მიერუებული იყო, ბნელოდა და არა ჩანდა-რა. ცოტა-ხანს უკან კვლავ მოისმოდა მთვრალი ხალხის ხმაურობა, სიმღერა და ხვეწნა-მუდარა: — მიშველეთო! ოთახში ხალხი თან-და-თან დაცოტავდა. ბოლოს, დარჩა მარტო ხაზინადარი თავის თანაშემწით. მოხუცის წინ სანთელი ენთო, უკან კი მოჩანდა დიდ რკინის კარები. ორივე ისე იყვნენ დაღლილნი, რომ ლაპარაკიც კი ეზარებოდათ, ისხდნენ ჩუმად და პაპიროზს აბოლებდნენ.

გარედ ყვირილმა და ყაყანმა უფრო იმატა.

— ეხლა კი დეერია ხალხს! დახე რა ლხინი გამართა! — დაცინვით წაილაპარაკა მოხუცმა.

სთქვა თუ არა ეს, გარედან შემოესმათ ვიღაცის საზარელი ყვირილი. თანაშემწე მაშინვე ქუჩაზე გამოვარდა. დაბრუნდა და მოხუცს შეატყობინა—ვიღაც მკვდარი კაცი გდია ქუჩაზე, დანა აქვს ყელში ჩარჭობილიო.

მოხუცი დაეთიქრა ამ შემოხვევამ; ცოტა ხანს ჩუმად იჯდა, მერე მიუთითა ყუთზე, სადაც სანთელი ოდესვდა ბუუტავდა და ჩუმად, მაგრამ მკაფიოდ წარმოსთქვა:— ეს არის ყველაფერში დამნაშავე... ეს... სატანა — ფული. ჩვენ კი გამოვუშვებთ ხოლმე ამ სატანას იმისთვის, რომ ქვეყანაზე სოესოს ბოროტება და ჯოჯოხეთი დაამყაროს. მაშ ჩვენ იმისი ყურ-მოჭრილი ემები ვყოფილვართ.— შემდეგ ცოტა ხანს დაფიქრდა და დაუმატა:

— როგორა გგონიათ, ნუ თუ არ იქნება ისეთი დრო, რომ ქვეყნიერება სულ სხვანაირად იყოს მოწყობილი?— თანაშემწემ მხრები აიშმუშნა, არ იცოდა რა ეპასუხნა. მოხუცი გასწორდა, თავი მაღლა აიღო და მაღალის ხმით წარმოსთქვა:

— იქნება! უეჭველად უნდა იყოს!— ჩაიგრა რამდენჯერმე გულში ხელი და დაუმატა:— აი აქ რაღაც მეუბნება დარწმუნებით,—იქნებაო. მხოლოდ, ბატონო თანაშემწე, თავი დავანებოთ იმის ყმობას და ტეტხლს მივსცეთ ისიცა და ყოველივე მისი წეს-რიგიცა!

გარედ კი სიბნელეში ქარი ხან ღმუოდა და ხან ხითხითებდა, თითქო დასცინის ვისმეო. მოხუცი ადგა, ჩაიცვა ბალტო, ქუდი დაიხურა და კარებში ერთხელ კიდევ წაიდაბარაკა:

— ადამიანმა შეჭქმნა ეს ჯოჯოხეთი და ამიტომ იმანვე უნდა მოუღოს ბოლო.

ს. —ძე

არაბელ და სპარსელ მწერალთა გეოგრაფიული და ისტორიული ცნობანი საქართველოს შესახებ.

თარგმანი მ. დეფრემერისა *)

ცნობანი იბნ-ალათირისა

ვრცელი ისტორიული თხზულება კამილ-ეტევარიქად წოდებული, რომლის ავტორი არის აბულ-ჰასან-ალი, მოჰამედის შვილი იბნ-ალათირი, უძვირფასეს ნაშთს შეადგენს არაბთა ისტორიულ მწერლობისას. ამ ქრონოლოგიურად შედგენილ თხზულებაში [1]) მოთავსებულია მოსლიმანთა, რამდენადაც კი შეიძლება, სრული ისტორია. დეფრემერის თარგმანში მოყვანილია ცნობანი შესახებ 1120—1231 წ., როდესაც არზრუმელთ, აქლატელთ და აზარბეიჯანელ მოსლიმანთ და სელჯუკის გვა-

---

*) Journae Asiatiqul 1849 წლის თიბათვის წიგნში დაბეჭდილია დეფრემერის თარგმანი—არაბელ და სპარსელ მწერალთა გეოგრაფიული და ისტორიული ცნობანი კავკასიის და სამხრეთ რუსეთის ძველ მკვიდრთა შესახებ. ამ ცნობათაგან ჩვენ მარტო ის ვთარგმნეთ, რაც საქართველოს შეეხებოდა.

აბუ-ობეიდ ალ-ბეკრის (გარდაიც. 487 წ. ჰეგირისას ესე იგი 1094 წ. ქ. შ.შ.) გეოგრაფიული აღწერილობა ჩვენ არა ვთარგმნეთ, რადგან იგი პეჩენეგებს და ხაზარებს ასწერს და ჩვენთვის საინტერესო მარტო შემდეგი ცნობაა: ...„მიხვალ ხაზართა ქვეყანაში... შემდეგ გაემართები თბილისის ქვეყნისაკენ, საიდამაც იწყობა სამძღვარი სომხითისა.“ და შემდეგ: „მაჯარები დგანან პეჩენეგთა და სეკელთა შორის... უფრო ქვევით ზღვის პირად სცხოვრობს ხალხი ოგუნა-დ წოდებული, რომელიც ქრისტიანებრივი სარწმუნოებისა არის და ემეზობლება თბილისის ქვეყნის ქვეშევრდომ მოსლიმანთა მხარეს. თბილისის ქვეყნის იქით სომხითი მდებარეობს“.

[1]) იხ. Fraehn—ბიბლიოგრაფიული ზანდუკი, მეორე გამოცემა. პეტერბურგი 1845 გვ. 1.

რის სულთანებს მთელი საუკუნის განმავლობაში ბრძოლა ჰქონდათ საქართველოს მეფეებთან; აქვე მოხსენებულია საქართველოში მონგოლების შემოსევა. იბნ-ალათარის ცნობებს დეფრემერი იბნ-ალ-ჯაუზის, იბნ-ქალდუნის და სხ. შენიშვნებით არკვევს, რომლების თარგმანი აქვე მოგვყავს.

ქართველების (გურჯების) შემოსევა მოსლიმანთა ქვეყნებში და ტფილისის აღება [1])

ქართველნი, რომელნიც იგივე Djorz [2]) *) არიან, ამხედრდნენ მოსლიმანთა წინააღმდეგ. ძველადაც ხშირად აუკლიათ ეს მხარე, მაგრამ სულთან მელიქ-შაჰის დროს სულთან მოჰამმედის სიკვდილამდე დიდს წინააღმდეგობას უწევდნენ მათ და ხელს უშლიდნენ. ის წელიწადი რომ დადგა (514 = 1120—1121), კვლავ შემოესივნენ ყიფჩაყებით [3]) და სხვა მეზობელ ხალხებით. ემირებმა, რომელნიც იმათის ქვეყნის მეზობლად იყვნენ, ერთმანეთს მისწერეს, რომ ერთმანეთისთვის ეშველათ. რამდენიმე მათგანი შეერთდნენ, სახელდობრ: ემირ ილლაზი (მეფე მარდენისა) [4]); დობაისი, შვილი სადაკასი [5]), რომელიც იმ დროს ილლაზთან იმყოფებოდა; მელიქ თოგრილი, შვილი მოჰამმედისა [6]); მისი ათაბეგი კენტოღდი [7]) (თოგრილს ეკუთვნოდა არრანი და ნაკჯევანი არასამდე). ეს მეფენი წავიდნენ ქართველთა წინააღმდეგ დიდი მხედრობით, რომლის რიცხვი 30 ათასი კაცი იყო. ტფილისს რომ მიუახლოვდნენ, მტერს შეხვდნენ; ორივე ჯარი საომრად მომზადდა. ყიფჩაყების რაზმიდან გამოვიდა ორასი კაცი. მოსლიმანთ ეგონათ, შებრალების სათხოვნელად მოვიდნენო და ნდობით მიიღეს იგინი. ყიფჩაყები შეერივნენ მათ ჯარს და შვილდისარის სროლა დაუწყეს. წინა რაზმები მოსლიმანთა ჯარებისა აირივნენ. უკან მდგომ რაზმებს ეგონათ, დავმარცხდითო, და გაიქცნენ. თავდავიწყებით გარბოდნენ მოსლიმანნი და ისე ეჩქარებოდათ გან-

*) სპარსელები ქართველებს უწოდებდნენ გურჯად (Gurgji) და საქართველოს—გურჯისტანად (Gurdjistan). არაბები კი ქართველებს ჯურზად (Djourz) და საქართველოს—ჯორზანად (Djourzon) (იხ. ბროსსე. საქართველოს ისტორია, შესავალი გვ. V)

საცდელიდან თავის დახწევა, რომ ერთმანეთზედ გადადიოდნენ და ბევრიც დაიხოცა. ურჯულონი ათი ფარასანგის მანძილზედ სდევდნენ და ხოცდნენ და ატყვევებდნენ. უმეტესი ნაწილი დახოცეს, ოთხი ათასი დაატყვევეს. მელიქ თოგრილმა, ილღაზმა და დობაისმა თავს უშველეს [8]). ქართველებმა თავი დაანებეს მათ დევნას. მოსლიმანების ქვეყნები აიკლეს და ალყა შემოარტყეს ქალაქ ტფილისს [9]). დიდი გაჭირება მიაყენეს ტფილელ მკვიდრთ და სასოწარკვეთილებამდე მიიყვანეს. ქალაქს გარს ერტყნენ 515 წლამდე (1121) [10]). მაშინ კი იერიშით მივიდნენ ქართველნი და აიღეს ქალაქი. რა ნახეს მკვიდრთ, რომ იღუპებოდნენ, ქალაქის ყადი და ქათიბი გაგზავნეს გამარჯვებულებთან — დაგმორჩილდებით, შეგვინდეთო; მაგრამ ქართველთ არც კი მოუსმინეს მათ და ცოცხალნი დასწვეს. გამარჯვებულნი ქალაქში შეივიდნენ და აიკლეს იგი [11]). გაქცეულნი მივიდნენ ბაღდადს, რომ შეწევნა ეთხოვნათ 516 წ. (1122); იქ გაიგეს, რომ სულთან მაჰმუდი ჰამადანს იყო; მის სანახავად იქ წავიდნენ და შველა სთხოვეს. სულთანი აზერბეიჯანს მიბრძანდა, რამადანის თვე თავრიზში გაატარა და ლაშქარი გაგზავნა ქართველთა წინააღმდეგ.

[1]) იბნ-ქალდუნმა ეს ამბავი შემოკლებით მოიხსენა თავის სელჯუკიდების ისტორიაში. ქართველთაგან ტფილისის აღებას იბნ-ალათირი სხვაგანაც იხსენიებს, რომლის თარგმანი ქვემოდ არის მოყვანილი.

[2]) ამ სიტყვის წილ ხელნაწერში იმავე ხელით, რომლითაც მთელი წიგნია დაწერილი, მიწერილია გვერდით „ხაზარნი". იბნ-ქალდუნი და არაბული მატიანე აბულ-ფარაჯისა, რომელსაც სენმარტენი და ოჰსონი იხსენიებენ „Mémoires sur L'Arménie" ტ. II. გვ. 265; ოჰსონისა „voyage d' Abou-el-kassim" გვ. 166) ამავე სიტყვას ხმარობენ. ადვილი მისახვედრია, რომ სიტყვა ჯორ წარმოადგენს დასაწყისს სიტყვისას ჯორზან, რომელიც ეწოდებოდა არაბელთა გეოგრაფიულ და ისტორიულ ნაწერებში სომხითის ერთს ნაწილს, რომლის დედა ქალაქი თბილისი იყო.*) ოჰსონის

*) ტფილისი არაოდეს არ ყოფილა სომხეთის მეფეების ხელში. ავტორის შეცდომა ამ შემთხვევაში შეიძლება აეხსნათ შემდეგის გარემოებით: ტფილისის სამხრეთით მდებარეობდა საქართველოს ერთი ნაწილი, რომელიც ხშირად გადადიოდა ხან სომხებისა და ხან ქართველების ხელში. ამ მხარეს სომხები საქართველოდ უწოდებდნენ და ქართველები კი — სომხეთად. ხოლო დავით აღმაშენებელის შემდეგ ეს მხარე აღარ მოსცილებია საქართველოს (იხ. Brosset Hist. de la Géorgie, Introduction, p. X).

აზრით, სიტყვა ჯორზან, რომელსაც ბელადორი, მასუდი და სხ. ხმარობენ' სტრაბონის ქორძენა არის. ეს აზრი უფრო სამართლიანი უნდა იყოს, ვიდრე სენკრუასი, რომელიც ამბობს, ქორძენა ალაზნის გაღმა, კახეთში იყოვო. (Mémoires sur le Cours de L'Araxe et du Cyrus. გვ. 19) მე მგონია, რომ ალჯორს უნდა ვკითხულობდეთ, ალხაზარ-ის მაგივრად იბნ-ალათირის ერთ სხვა ცნობაში, რომლის თარგმანი აქვე მოგვყავს: „ამბავი ქურთის ფადლუნის ამხედრებისა ხაზარეთზედ და იმის თავგადასავალი. ამ ფადლუნს ქურთს ეკუთვნოდა ერთი ნაწილი აზერბეიჯანისა, რომელიც მას დაესაკუთრებინა. წ. 421 (1030) იგი ხაზართა წინააღმდეგ ამხედრდა. ბევრი დახოცა და დიდი დავლა იშოვნა. მაგრამ, როდესაც უკან მოდიოდა, აღარას ჩქაროობდა, აღარას ფრთხილობდა, რადგან ეგონა მტერი დავიმორჩილე და ყოველი ღონისძიება მოვაკელ, რომ მაზიანოს რამეო. მაგრამ ხაზარნი საჩქაროდ უკან დაედევნენ, და ათი ათას კაცზედ მეტი მოუკლეს, როგორც ჯარის კაცნი, აგრეთვე ისინი, რომელნიც თავის ნებით მიმხროობოდნენ მას. რაც დავლა წამოეღო, წაართვეს, მოსლიმანთა ჯარების სარჩო მოიტაცეს და უკან დაბრუნდნენ".

ფადლუნი, რომელიც ამ მოთხრობაში იხსენიება, იგივე ფადლ-არის, შავირის მამა, უფრო ემირ აბულ-ასვარ არრევად-ად ცნობილი, მეფე განჯის და არანისა, რომელსაც ბიზანტიელი და სომხითის ისტორიკოსებიც მოიხსენიებენ და იბნ-ალათირი (სელჯუკიდების ისტორიაში) და იბნ-ქალდუნიც. ცნობილია, რომ დარუბანდის კარი, რომლის შესახებ ქვემოდ იქნება საუბარი, შავირის ბრძანებით იყო აგებული.

[3]) ეს ცნობა და აგრეთვე შემდეგი, რომელიც ცოტა ქვემოდ მოგვყავს (517 წ.), სრულიად ეთანხმება ქართველ მწერალთა ცნობებს, რომელთა სიტყვით დავით აღმაშენებელს ჯამაგირით ჰყავდა 40 ათასი ყიფჩაყი, რომელნიც თან ახლდნენ მრავალ ბრძოლაში და სასარგებლონიც იყვნენ. (იხ ბროსსე—Bulletin scientifique ს.-პეტერბურგის აკადემიისა ტ. VIII, 184, სვეტი 46. იქვე ისტორიულ-ფილოლოგიური ცნობანი—ტ. I გვ. 223. სენმარტენი ტ, II გვ. 89 და 99.

[4]) ვერ გამიგია, რით ხელმძღვანელობდა სენმარტენი, ჩვეულებრივად ისეთი შეუცდომელი, რომ ამბობდა, ელღაზი საქართველოს მეფის დავით II წინააღმდეგ იყო გამოგზავნილი სელჯუკიდის სულთან მელიქ-შაჰისაგანაო. (ცნობანი სომხითის შესახებ ტ. I გვ. 378). მელიქ-შაჰი 30 წლის წინად მოკვდა და დასავლეთ სპარსეთის ტახტზედ მის შვილიშვილი მაჰმუდი ბრძანდებოდა.

[5]) დობაისი ერთი არაბელ წინამძღოლთაგანი იყო, ქალაქ ჰილლეჰ-ის თავადი მდ. ეფრატზედ. ეს თავადი მაჰმუდს მიუდგა, როდესაც იგი თავის ძმას სულთან მაჰმუდს აუჯანყდა. სულთანმა დაამარცხა თავისი ძმა, ქ. ჰილლეჰ-ზედ წავიდა და თან 1000 ხომალდი ახლდა თვესა შევალსა 514 (დეკემბერი

1120, იანვარი 1121). რა გაიგო მის მოახლოვება, დობაისმა გასძარცვა თავისი ქალაქი და თითონ ილღაზთან გაიქცა (იბნ-ალათირი ტ. V., იბნ-ქალდუნი ტ. IV).

[6]) ათის წლის შემდეგ სულთანად გახდა.

[7]) ქესაღდი იბნ-ქალდუნისა; კესაფდი იბნ-ალათარის სხვა ხელნაწერში.

[8]) ამ ერთ ბრძოლას, სომხითის მეისტორიენი ორად მოგვითხრობენ, რომელთაც 1121 წ. მოიხსენიებენ: პირველს ილღაზის და მეფე დავითის შორის, და მეორეს მელიქის, ესე იგი თოგრილის და დავითის შორის (იხ. ცნობანი სენმარტენისა ტ. II გვ. 233)

[9]) პირველი არ იყო ქართველთაგან ქ. თბილისის აღება. ეი რას ვკითხულობთ იბნ-ალათირის თხზულებაში 429 წ. (1037—1038).

აბხაზთაგან ტფილისის გარს შემორტყმა და მათი უკან გაბრუნება

წელსა 429 მეფემ აბსაზთა ალყა შემოარტყა ტფილისს. მკვიდრნი სასტიკად ეწინააღმდეგებოდნენ, მაგრამ ის მაინც თავისას არ იშლიდა და თანდათან უფრო მეტიდროდა და კიწროდ ასკვდა ქალაქს თავის ჯარებს. ტფილისში საჭმელი აკლდათ. მაშინ ქალაქის მკვიდრთ აზერბეიჯანელ მოსლიმანებს ელჩი გაუგზავნეს და შეწევნა სთხოვეს. როდესაც ღობები ესე იგი სელჯუკიდი თურქები შეიდნენ აზერბეიჯანში და აბსაზთა სცნეს მათი მოსლოვება და ის გაჭირება, რომელიც მათ სომეხთათვის მიეყენებინათ, მათი შიშით სასჩქარროდ დაუტოვეს ტფილისი. როდესაც კაჭუდანმა (შვილი მამლუნის თუ მამლუნისა) მეფემ აზერბეიჯანისამ იხილა სალხი ღობებისა და დარწმუნდა, რომ იმათ კერ გაუმაგრდებოდა, პირმოთნეობით შეეპარა, ჭორწინებით დაუკავშირდა და შეწევნა სთხოვა. (იბნ-ალათირი და იბნ-ქალდუნი)

[10]) იბნ-ალათირს ეწინააღმდეგება აბულ-ფედას ცნობა, რომლითაც თბილისის აღება 514 (1120—1121) უნდა მომხდარიყო; მაგრამ იგი ეთანხმება აბულ-ფარაჯისას, რომელსაც სენმარტენიც უფრო მართლად სთვლის, და ერთ ცნობას აინისას, რომელიც დაბეჭდა ფრენმა Bulletin Scientifique ტ. IX სვეტი 216, შენიშვნა 4.

[11]) იბნ-ალათირის მოთხრობას ერთის მისებრვე ძველის და მისებრვე ცნობილი მწერლის ცნობა შევადაროთ. შემს-ედდინ-იუსეფ, უფრო სიბტ-

იბნ-ალ-ჯაუზად ანუ იბნ-ალ-ჯაუზის შვილად ცნობილი ვრცლად ასწერს 516 წ. ილღაზის დამარცხებას და ქართველთაგან თბილისის აღებას; მისი აღწერა ბევრით განსხვავდება ზემოდ მოყვანილისაგან. გარდა ამისა მის ცნობას დიდი მნიშვნელობა აქვს საქართველოს ერთ უძლიერეს და უბრწყინვალეს მეფის დავით II ბიოგრაფიისთვის, რომლის ქველობას და სარწმუნოებრივ მიუდგომლობას აგვიწერს იგი. აი სრული თარგმანი ამ ცნობისა.

...ერთის გვარს ქალაქ ტფილისის მგვიდრთაგანს ბენუ ჯაფერს დიდი სნის წინად დაესაგუთრებინა ქალაქი და ორი საუკუნის განმავლობაში მფლობელობდა. ეს სანი რომ გავიდა, უმფროსნი ამ გვარისანი დაისოტნენ და მათ ადგილას მხოლოდ უმაწვილები-ღა დარჩნენ, რომელნიც რიგ-რიგით მეფობდნენ თითო თვე. ამ რიგად გასულო 40 წელმა. მაგრამ დაუდ მეფე აბსაზთა და ქართველთა, გარს შემოერტყა თბილისს. ქალაქის მეფეებმა შველა სთხოვეს თოგრილს, მოჭამედ შაჰის შვილს, რომელიც სარანის მეფე იყო. იმან ერთი შიჭნეჭ (მოურავი) გამოუგზავნა, რომელიც სრულიად უსარგებლო იყო მათთვის. მაშინ თბილისის მეფეებმა ილღაზს მისწერეს; მან თავისი ჯარი წამოიყვანა და საშველად წამოვიდა; მასთან ერთად დობაისიც იყო. მე ეს ასე ვსთქვი **ისტორიეთაგან თხრობილი**, მაგრამ შესაძლებელია, რომ ბრძოლა 516 წ. დამდეგს მომხდარიყოს, ვიდრე დობაისი ბაღდადს დაბრუნდებოდა. ასეა თუ ისე, ილღაზი და დობაისი ამსედრდნენ. დობაისი უკვე სიძე იყო ალღაზისა რომლის ქალი კეჭარ-სათუნი შეირთო. ილღაზიმ მისწერა წერილები სხვა-და-სხვა ქვეყნებში, მაგ. შემს-ედდულაჭ ტოგანს, არზენის და ბიდლისის მეფეს; სულთან თოგრილს და სხ. ყველა ესენი ტფილისის კარებში უნდა შეკრებილიყვნენ; მაგრამ დაკავშირებულთაგანი ყველანი არ მივიდნენ. ილღაზი მივიდა და ტფილისის ახლოს, ნახევარ დღის სავალზედ დაბანაკდა. მოსლიმანთა ჯარები ჯერ არ მისულიყვნენ.

მეფე დაუდი ჩამოვიდა თავის მთებიდან და წამოვიდა მტერზედ დიდის მხედრობით; დაამარცხა, გაქცია, მათი სიმდიდრე აიღო და დიდი დაცვა წაიღო. ილღაზი და დობაისი გაიქცნენ.

ამ გამარჯვების შემდეგ დაუდი გარს შემოერტყა ტფილისს; აიღო, აიკლო და დასწვა, მაგრამ მერე კი ეცადა მკვიდრთა გული მოეგო. მკვიდრთ მათის თხოვნისამებრ სხვა-და-სხვა უპირატესობანი

ებობა, რომელნიც დღესაც არსებობენ. სსვათა შორის მან დაადგინა შემდეგი კანონები: ტფილისში ღორს არავინ დაჭ�; დირჭემზედ და დინარზედ დაბეჭდილი იქნება ყოველად ძველი ღვთის სასელი, მის წინასწარმეტყველისა ‡ სალიფეებისა; მოსლიმანნი პარასკევობით შეიყრებიან მეჩითში და იმასს და სოტბას იზამენ; ქართველნი არ შეკლენ საზოგადო ბანოში იმ დროს, როდესაც იქ მოსლიმანები იქნებიან; ურჯულო არ შეურაცხყოფს მართლ-მორწმუნეს. დაუდმა დაუდგინა ქართველთ ეს კანონები; პარასკევობით თითონაც შედიოდა ჯამეში (უმთავრესი მეჩითი) თავისი შვილი დანგრით (დიმიტრი) და მოისმენდა ყორანის სიტყვას. დიდ ძალ ოქროს ურიგებდა ქათიბთ (მოქადაგეთ) და ბუეზინებს. რიბათები (ქარვასლები) ააშენა მგზავრებისოვის, სასტუმროები—ქალაგთა, სუფი და პოეტთათვის, რომელთათვის სშირად ლხინსა მართავდა. როდესაც ქალაქიდან წასვლას დაპირებდნენ, ნებას აძლევდა და დიდ ფულს სამგზავროდ. ერთი სიტყვით მოსლიმანთ ის უფრო პატივსა სცემდა, ვიდრე თვით მოსლიმანთა მეფენი. (Mirat ezzenan არაბული ხელნაწერი).

ცოტა ქვევით იმავე-ხელნაწერში კიდევ არის რამდენიმე სტრიქონი ამ საგნის შესახებ: წელსა 516, ამბობს სიბტ-იბნ-ალ-აუზი, ქალაქი ჯანზეჭ, აგრეთვე განჯაჭ-დ წოდებული, შერყეული იქმნა მიწის ძვრისაგან; კედლები დაინგრა და ქალაქის მთელი ნაწილი მიწამ შთანთქა. მეფე აბასზთა და ქართველთა წამოვიდა განჯაჭისკენ, შიგ შევიდა და მგვიდრნი ტყვედ წაიყვანა ტფილისს. ქალნი და ბავშვნი ურმებით და კაცებს ისე მიერეკებოდნენ, როგორც საქონელს. ტფილისის მცხოვრებთ ბევრი ტყვე იყიდეს და გაანთავისუფლეს».

ამბავი სულთან მაჭმუდის გამარჯვებისა ქართველებზედ

(517=1123 წ.)

იმ წელს ქართველებმა ერთი-ორად მეტი ზიანი მიაყენეს მოსლიმანთა ქვეყანას და ეს შესაწუხარი იყო მცხოვრებთათვის და მეტადრე დარუბანდელებისათვის, შირვანში. მრავალნი მათ წინამძღოლთაგანნი ეახლნენ სულთანს, შესჩივლეს, რა გაჭირე-

ბა ადგათ ქართველთაგან და აცნობეს თავიანთი სისუსტე და შეუძლებლობა, რომ თავის დაცვა შესძლებოდათ. თვით სულთანი ამხედრდა მტერზედ. ქართველები უკვე შემახაში მისულიყვნენ და სულთანიც იქვე ბაღში დაბანაკდა. ქართველები წინ დაუხვდნენ. დიდი შიში მოერია მოსლიმანთა ლაშქარს. ვეზირმა შემს-ელ-მიულკ-ოთმანმა, შვილმა ნიზამ-ელ-მიულკისამ, ურჩია სულთანს—უკან დავიწიოთო. შირვანელებმა რომ ეს ამბავი გაიგეს, სულთანის სანახავად მივიდნენ და მოახსენეს: „ვიდრე ჩვენთან იქნები, ჩვენც ვიბრძვით; მაგრამ თუ მიგვატოვე, სიმხდალე მოერევა სულსა ჩვენსა და დავიღუპებით.“ სულთანმა შეიწყნარა მათი ვედრება და დარჩა თავის ბანაკში. ლაშქარმა დიდი შიშით გაატარა ღამე, თუმცა გადაწყვეტილი იყო, რომ უნდა შებრძოლებოდნენ ქართველებს. მაგრამ ღმერთმა დიდი სიხარული მიანიჭა: ქართველთა და ყიფჩაყთა შორის უთანხმოება და მტრობა ატეხა. იგინი ერთმანეთს შეებრძოლნენ იმ ღამეს და გაიქცნენ, ვითარცა დამარცხებულნი. ამგვარად ღმერთმა ბრძოლას გადაარჩინა მოსლიმანები [12]). სულთანმა რაოდენიმე ხანი დაჰყო შირვანში; შემდეგ ჰამადანის გზას გაუდგა და იქ მივიდა მეორე ჯომადის თვეში (აგვისტო 1123).

წ. 518 (1124) მიიცვალა დავით [13]) მეფე აბხაზთა [14]).

[12]) ეს ალაგი ამართლებს კლაპროტის აზრს, რომელსაც სენ-მარტენიც ეთანხმება (ტ. II გვ. 232). ქართველების ზეპირ სიტყვაობა ამტკიცებს, რომ მეფე დავით II, აღმაშენებლად წოდებულმა, ყ ა რ ა ბ ა ღ ი ს ქალაქები დაიპირაო (უეჭველია, აქ გენჯეჰზედ არის საუბარი, ყარაბაღის და არრანის დედა-ქალაქზედ) და აგრეთვე დარუბანდიო. მ. ბროსსე ამაზედ შენიშნავს: დავით აღმაშენებელის ხანგრძლივი ცხოვრების აღწერაში არსად არ არის ნათქვამი, რომ მას დარუბანდამდე მიეყვანოს თავისი ლაშქარი, არამც თუ აეღოს კიდეც იგი. (იხ. journal de S.-Petersbourg) 16/28 მარტისა 1847 წ. № 205). იმის შესახებ, თუ რა გაჭირება ადგათ დარუბანდელებს ქართველთაგან, შემდეგშიც იქნება მოყვანილი იბნ-ალათირის ცნობა.

იბნ-ალათირი სრულიად არ ეთანხმება ქართულ წყაროებს, რომელნიც განიხილა მ. ბროსსემ და რომელნიც ამტკიცებენ, დავითმა გააქცია სულთან-მელიქი, შვილი ტაფარისა, რომელმაც ვერ გაბედა შემახიის კედლებთან მოეცადნა და ბრძოლა აეტეხა დავით აღმაშენებელისთვისაო.

[13]) ეს ცნობა ემოწმება ანელი სამუელის სიტყვას, რომელიც ამბობს დავით II მიიცვალა 1124 წ.; ქართველთა სიტყვით, დავით აღმაშენებელი 1130 წ. მიიცვალა (სენ-მარტენი გვ. 232, 247; ბროსსე. Bulletiu Scientifique ტ. X სვეტი 317). სხვაგან ბროსსემ 1125 წ. დაადგინა (Bulletin Historico-philologique ტ. I 220, შენიშვნა 10). ერთი ქართული წარწერა, ბროსსესაგან მოყვანილი (journal Asiatique თებარვალი 1849, გვ. 184) დავით აღმაშენებელის მიცვალებას 1127 წ. მიაწერს.

[14] ქართველ მეფეთა ამ წოდების შესახებ იხ. კლაპროტი Magasin Asiatique ტ. I გვ. 296 შენიშვნა. მგზავრობა კავკასიაში ტ. I გვ. 202 სენ მარტენი—Mémoires გვ. 229 და 256.

წელსა 534 (1139—1140) გენჟეჰეს ქვეყანა და სხვა მაზრები აზერბეიჯანისა და არანისა შერყეულ იქმნა მიწის-ძერით; მაგრამ ყველაზედ მეტი საშინელება თვით გენჟეჰს მოუვიდა; ერთი ნაწილი ქალაქისა დაინგრა და ურიცხვი ხალხი იმსხვერპლა. ამბობენ, მკვდართა რიცხვმა 230 ათასამდე მიატანაო, რომელთა შორის დაიღუპნენ იმ ქვეყნის მეფის კარაზონკორის ორი შვილი. მოჯაჰიდ-ედდინ-ბეჰრუზს (ტეკრიტის სიმაგრის მცველს მესოპოტამიაში) გენჟეჰში სასახლე ჰქონდა, რომელიც დაინგრა და რომლის ნანგრევებში დაეღუპა ურიცხვი სიმდიდრე.

საჭიროა ამ ამბავს შევადაროთ სომხითის ისტორიკოსთა კირაკოზის და კარბანის ცნობანი, რომელნიც ბროსსემ დაბეჭდა (Journal de S.-Pétersbourg). ამ ავტორთა პირველის სიტყვით, საქართველოს მეფემ დიმიტრიმ აიღო მიწისძვრით დაზიანებული გენჯეჰ და ქალაქის კარები წაიღო. ერთი ნასვეკარი ამ კარისა ესლაც ინახება იმერეთში, გელათის მონასტერში; Fraehn-მა შეისწავლა ეს კარი და დაბეჭდა კიდეც თავისი შრომა, რომლის შინაარსი მოყვანილია Journal Asiatque III რიგში, ტ. II გვ. 177—180 (იხ. იქვე 1849 წ. თებერვლის წიგნში გვ. 184 წერილი ბროსესი რეინოსადმი).

წელსა 548 (1153—1154) საშინელი ბრძოლა მოხდა სომხითში ქართველთა და არზენ-ერრუმის მეფის სალიკის შორის. სალიკი დამარცხებულ და დატყვევებულ იქმნა, მაგრამ ქართველებმა გაანთავისუფლეს იგი.

წელსა 550 (1155—1156) სომხითის მღვდლები დაეცნენ ანის ქალაქს, წაართვეს იგი ემირ შედდადს და მის ძმას ფადლუნს მისცეს.

წელსა 556 (1161) ბრძოლა მოხდა ქართველთა და არზენ-ერრუმის მეფის მელიქ-სალიკის შორის. სალიკი და იმის ლაშქარი დამარცხებულ იქმნენ და თვით სალიკი ტყვედ წაიყვანეს. მისი და შაჰ-ბანუ (ძველ ხელნაწერში შაჰ-ბანუან) შაჰ-არმენ-სოკმანს ჰყავდა, შვილს სოკმანის შვილის იბრაჰიმისას, ქელათის მეფეს. შაჰ-ბანუმ გაუგზავნა საქართველოს მეფეს ძვირფასი ძღვენი და სთხოვა, ჩემი ძმა გაანთავისუფლე და სამაგიეროდ მძევალი ინებეო. საქართველოს მეფემ გაანთავისუფლა სალიკი, რომელიც თავის ქვეყანაში დაბრუნდა.

ესევე ამბავი მოთხრობილია სპარსულ ისტორიულ თხზულებაში „შერეფ-ნამეჰ“, ესე იგი ქურთების ისტორიაში შემდეგი განსხვავებით: წ. 556 (1161) „ერზრუმ“-ის მეფემ ემირ-სეიფ-ბენ-ალი-ბენ-კასსიმ ომი აუტეხა საქართველოს მეფეებს, დატყვევებულ იქმნა თითონაც და მისი ჯარის სხვა წარჩინებულნი პირნიც... და სხ.

თვესა შაბანისასა 556 (აგვისტო 1161) შეკრბნენ ქართველნი და თავიანთ მეფის წინამძღოლობით ქალაქ ანისკენ წამოვიდნენ, რომელიც არრანში მდებარეობს. ქალაქი აიღეს და ბევრი ხალხი დახოცეს. შაჰ-არმენს, სოკმანის შვილის იბრაჰამის შვილს, მოუწოდეს ქართველების საწინააღმდეგოდ და იმანაც შეაგროვა თავისი ჯარები, რომელთაც თავისი ნებითაც დიდი ძალი ხალხი მიემხრო და გაემართა ქართველებისკენ. ქართველები დაუხვდნენ და შეებრძოლნენ. მოსლიმანნი დამარცხდნენ, უმეტესი ნაწილი მათგანი დაიღუპა და ბევრი ტყვედ ჩავარდა. შაჰ-არმენი დამარცხებული დაბრუნდა. მასთან ერთად მხოლოდ 400 მხედარი გადარჩა ცოცხალი.

იბნ-ქალდუნი ორჯერ მოგვითხრობს ქართველთაგან ანის აღებას და სოკმან I-ის დამარცხებას: პირველად სელჯუკიდების ისტორიის ერთ მუხლში, რომელსაც ეწოდება: მხედრობა ილდეგიზისა ქართველებზედ; და მეორედ კელათელ მეფეების ისტორიაში. ეს ორი ცნობა იბნ-ალათირის მოთხრობას შესანიშნავს არას უმატებს (სენმარტენი II, გვ. 240—241).

ამბავი ქართველთა და მოსლიმანთა ომისა

წელსა 557 (1162) თვესა შასანისასა (ივლისი-აგვისტო) შეკრბნენ მრავალნი ქართველნი (30 ათას კაცამდე მიაღწია

მათმა რიცხვმა), შემოვიდნენ მოსლიმანთა ქვეყანაში და წამოვიდნენ ქალაქ ტოვენისკენ, აზერბეიჯანში. ქალაქი აიკლეს, ათი ათასამდე მოქალაქე და ახლო-მახლო მცხოვრები მოკლეს, ქალები წარტყვევნეს; ბევრი ტყვე შეიპყრეს, კაცნი გაატიტვლეს[1]) და ტიტველნი და ფეხშიშველნი გაირეკეს. ჯამე და სხვა მეჩითები გადასწვეს. როდესაც ქართველნი თავიანთ ქვეყანაში მივიდნენ, ქალებმა უსაყვედურეს დამარცხებული ხალხის ქალებისადმი ასეთი საქციელი და უთხრეს: თქვენ აიძულეთ მოსლიმანნი ჩვენც ისევე მოგვექცნენ, როგორც თქვენ იმათ ქალებს მოექეცითო". ამის შემდეგ ქართველებმა ტანსაცმელი მისცეს თავიანთ ტყვეებს. როდესაც შემს-ედდინ ილდეგიზმა, მეფემ აზერბეიჯანისამ, ჯებელისამ და ისფაჰანისამ, ტოვენის*) აღება გაიგო, თავისი ჯარები შეაგროვა. შაჰ-არმენი, იბნ-სოკმან-ალ-კოთბი—მეფე ქელათისა, ასკონსორის შვილი-მეფე მერაღაჰისა და სხვა მეფენი მიემხრნენ მას. 50 ათას კაცამდე მოგროვდა მათ ლაშქარში. გაემართნენ ქართველთა ქვეყნისკენ თვესა სეფერისასა 558 (იანვარი-თებერვალი 1163), აიკლეს იგი და დაატყვევეს ქალი, კაცი, და ბავშვი. ქართველები მედგრად შეებრძოლნენ; საშინელი ომი აუტყდათ, რომელშიაც ორივე მხედრობამ დიდი მამაცობა გამოიჩინა. ომმა ერთ თვეზედ მეტი გასტანა. გამარჯვებულნი მოსლიმანები დარჩნენ; ქართველნი დაიღუპნენ ან ტყვედ იქმნენ წამოყვანილნი. მიზეზი იმათი დამარცხებისა ის იყო, რომ ერთი იმათგანი მივიდა ილდეგიზთან, ისლამი იწამა და უთხრა: „მომეცი ჯარი, რომ წინ წავუძღვე გზითა, რომელიც მე ვიცი და ქართველთ უკანიდან მოვუარო შეუმჩნევლადაო". ილდეგიზმა დააფიცა ეს კაცი, რომ ერთგული იქნება მისი, მის წინამძღოლობით ერთი რაზმი გაგზავნა და ღღე დაუნიშნა, როდესაც იგი ქართველებს უნდა დასცემოდა. ის ღღე რომ დადგა, მოსლიმანნი შეებრძოლნენ ქართველებს და იმ დროს, როდესაც ორივე ჯარი ცხარედ იბრძოდა, ის ახლად გამაჰმადიანებული ქართველი ჩაერია თავისი რაზმით. ალლაჰ-აკბარო! დაიძახა (ღმერთი დიდია) და

*) ზემოდ დოვენი იყო, როგორც მკითხველიც შენიშნავდა.

ქართველებს უკანიდან დაეტაკა. ქართველები აირივნენ; ბევრნი დაიხოცნენ და ბევრნი ტყვედ დარჩნენ. მოსლიმანთ აურიცხველი დავლა იშოვნეს.

რიცხვ-მრავალნი ქართველნი დარწმუნებული იყვნენ, გამარჯვება ჩვენი იქნებაო, მაგრამ ღმერთმა გაუცრუვა ეს იმედი. მოსლიმანნი დაედევნენ მათ და სამის დღის ღა სამის ღამის განმავლობაში ხოცეს და ატყვევეს; მერე გამარჯვებულნი დაბრუნდნენ.[2])

1) თუმცა ორიგე სელთნაწერში «კაცნი» სწერია, მაგრამ ამ სიტყვების შემდეგ მიმდეკარი სტრიქონებიდან ცხადად სჩანს, რომ აქ «ქალნი» უნდა იყოს: «ქალნი დაატიტვლეს» და სხ...

2) იბნ-ალათირი არ ეთანხმება ვითომდა ორბელიანთა მეისტორიეს სტეფანე ორბელიანს,*) (სენ მარტენი ტ. II გვ. 85) და აგრეთვე ჩამჩიანს. ამ მწერალთა სიტყვით, იოდეგიზი, რომელსაც ესენი ელდიგუზად იხსენიებენ, სამარცხვინოდ დამარცხებულ იქმნა ქართველთაგან «გაგა»-ს მინდორში კუკარის მხარეში. ბოროელი ამ ამბავს დაწვრილებით მოგვითხრობს. მაგრამ ქრონოგრაფი ანელი სამუელი, თანამედროვე ისტორიკოსი და ერთობ ნამდვილის კარგად მცოდნე, ეთანხმება იბნ-ალათირს. იმისი სიტყვით, სულთანმა სორასანისამ,—ამ სასელით იხსენიებს იგი არსლანს, თოგრილის შვილს,— წამოიწია ანის კარებამდე, რომელსაც ოც და ათის დღის განმავლობაში გარს ერტყა; ქვეყანა აიკლო, დაამარცხა მეფე გიორგი და ნადავლით თავის ქვეყნისკენ დაბრუნდა. მირქონდიც ეთანხმება ანელ სამუელს, რომ მარტო არსლანს ეგუთვნის დიდება ქართველთა დამარცხებისა: «რაკი სულთანმა ორი ავანყებული ემირი დაამარცხა, ამობს იგი, «აბხაზთა მეფემ, რომელიც ურწმუნო სელმწიფეთა შორის ყველაზე უძლიერესი იყო, რა გაიგო ათაბეგის იოდეგიზის შორს ყოფნა (იგი სულთანმა ისპაჰანში დასტოვა), წამოვიდა, რათა მოსლიმანთა სისლხი დაეღვარა და მათ სარჩოს დაჭეატრონებოდა. მელიქ არსლანმა... შეკრიბა თავისი გაფანტული ჯარები და ურწმუნოთა ქვეყნისკენ გაემართა, რომ მოსლიმანთა სარწმუნოება დაეფვარა. როდესაც მართლ-მორწმუნენი

*) ბროსსემ დაამტკიცა, რომ ეს თხზულება ნაწილია სიუნის მხარის ისტორიისა. Bulletin Scientifique, ტ. VIII სვეტი 181, ტ. IX. გვ. 253.

და კერპთ-თაყვანის მცემელნი ერთმანეთს შესვდნენ, იმისთანა სისხლის ღვრა მოხდა, რომ თოლადის გულის პატრონმა ხმალმაც კი ტრემლი ათრქვია; იმოდენ სისხლის ღვრაზე დაბასრული შუბის წვეტი ენაზე ურესად გაწითლდა. ბოლოს ყოველად ძლიერის ნებისამებრ მეფე აბსაზთა (ლექსად) «გაიქცა, ფერ-მიხდილი, ალმასის ხმლით შეშინებული, როგორც გაზაფხულის თოთოლი თრთის შემოდგომის ქარის წინაშე». დიდი დავლა იშოვნეს ისლამის მფარველთ ტოტსალნი და უენებელნი დაბრუნდნენ ნადავლით დატვირთულნი». (ისტორია სელჯუკიდებისა გვ. 234) ეს ცნობა მოყვანილი ჰქონდა სენ მარტენსაც, მაგრამ სრული სიზუსტით კი არა. მისი აზრით, მირქონდი მოგვითხრობს შამს-ედდინ-ილდიგუზის ომს ქართველებთან და სომხური აკტორებიკით ამბობს, რომ ამ მხედრობაში მას თან ასდა სულთანი სელჯუკიდებისა არსლან - შაჰი, ამის გერი. მეფეს საქართველოსას, რომელსაც იგი შეება, უწოდებს აფხაზთა მეფედ. (Mémoires ტ. II გვ. 243). მირქონდი ტოტა ქვეით საქართველოს მეფის მეორე ამხედრებასაც ასწერს მოსლიმანებზედ. «წ. 559 (1163—1164) ხმა გავრდა, რომ აბსაზთა მეფეს სელ-ასლად შეუგროვებია თავისი ლაშქარი და მოსლიმანებზე მოდისო. სულთანი, ათაბეგი და ემირნი შეკრბნენ ნასჯეკანში, რომ აბსაზთა წინააღმდეგ წასულიყვნენ. ამ ქალაქში ავად გახდა ქველი სელმწიფე და კანდამანში გადაიყვანეს. მაგრამ ემირნი და ძლიერნი სასელმწიფოსანი გაჩქარებით გაემართნენ მტრისკენ და მათთან ერთად ათაბაგი ილდეგიზი. რადგან აბსაზთა მეფეს საჭირო ძალი არა ჰქონდა, რომ მოსლიმანებს გამაგრებოდა, გაიქცა და მთებს შეეფარა. სულთანის ლაშქარმა ტეტსალს მისცა აფხაზთა ქვეყანა, მერე დაბრუნდა და არსლან შაჰის ბანაკს მიმართა.

ერთ სპარსელ მწერალს, რომელიც XIV საუკუნის პირველნახევარში სცხოვრებდა, შემდეგი ცნობა აქვს მოყვანილი იმ დროის ისტორიიდან, როდესაც პირველად ასტუდა მტრობა სულთან-არსლანსა და ქართველთა შორის. «არარანის მხრით შემოესია აბსაზთა მეფე მოსლიმანთა ქვეყანას. სულთანი ალი-არსლანი და ათაბეგი ილდეგიზი გავიდნენ მის დასახვედრად. ბრძოლა აუტესეს გაგის (გაგა) ციხის მიდამოში და გაიმარჯვეს. აბსაზნი დაბრუნდნენ თავიანთ

ქვეყანაში. მოსლიმანთ მრავალი ტუკე იშოვნეს. იმ დრომდე მოსლიმანნი თავის დღეში არ შებრძოლებიან ისე მედგრად ათასზენს და თავის დღეში არ უშოვნიათ იმოდენი ნადავლი. ამ გამარჯვების შედეგი ის იყო, რომ კაბანის მსარე მოსლიმანთა სელში ჩავარდა». (სელჯუკიდების ისტორია, ამოკრეფილი Tarikhi—guzideh-დან გვ. 97).

ჭამდ-ალლაჰ-მუსტოფის მოთხრობას ემოწმებიან სომხითის მწერალნი, კაბანის მსარის დაჭერის შესახებ მაინც, სხვაში თუ არა. მართლაც და, სენ მარტენი სწერს: სიუნიქის ოლქის, (რომელიც არაქსის პირად მდებარეობდა), სამხრეთი ნაწილი იყო ჭაპან ანუ აბან; მასკე ეწოდებოდა მე-X და XI-ს. გაბან, სპარსულად კაბან; რასაც დღეს მდაბიურად ქაპანს ანუ ქაპანსდან-ს უწოდებენ. ამ მსარეს განაგებდნენ ჭაიგის გვარის შთამომავალნი მეფენი, რომელიც სომხითის პირველი მეფე იყო და ფარზანისოსის მეფეებად იწოდებოდნენ—ერთი პატარა ქალაქის სახელით, რომელიც კაბანისა და ფალქის მსარეში მდებარეობდა. ეს პატარა სამეფო გაუქმებულ იქმნა მე-XII-ე საუკუნის დამლეკს ადერბაიჯანის ათაბეგთაგან. (Mémoires ტ. I გვ. 144) სენ მარტენი სხვაგან კიდეკ ისსენიებს ვინმე დავითს, რომელსაც ეკუთვნოდა 1251 წ. სიუნის სამეფო. ეს დავითი, ამბობს სენ მარტენი, მეფობდა გაბანის ან ქაბანის მთებში; იქნება ფასსიზოსის მეფეთა შთამომავალიც იყო, რომელნიც იმავე მსარეში მეფობდნენ და რომელთა მეფობა გაუქმებულ იქმნა აზერბეიჯანელ ათაბეგთა სულთანის ელდიგუზის ანუ ელდიღიზის მიერ. (იქვე გვ. 213.) ერთ ადგილას სენ-მარტენს ჩამჩანის სიტყვით მოჰყავს ელეგია სომხითის უბედურებათა შესახებ, შედგენილი 1299 წ. სიოანნის ეპისკოპოზისს სტეფანე ორბელიანის მიერ. ეს ლექსი შეეხება სიზგანის მეფეებს, ესე იგი სიუნის აღმოსავლეთ ნაწილს; ამ ლექსში მოთხრობილია, რომ ბუნებრივ სიმაგრეთა წყალობით ეს მსარე ასოტი წელიწადი კიდეკ თავისუფლად იყო მას შემდეგ, რაც ბაგრატიდებმა მეფობა დაკარგესო; რომ უკანასკნელი ორი მეფე იყვნენ სენეჭერიმ და მისი შვილი გრიგოლ, რომელთა სამეფო აკლებულ იქმნა ელდიგუზის დროს და უცხო სალხმა—სპარსელებმა—ტეტსლს მისცეს მათი ქვეყანა წელსა 615 (სომხითის წელთა-აღრიცხვისა) (1166 წ. Mémoires ტ. II გვ. 8—10).

უეჭველია ამაკე, მირკონდის მიერ 559 წ. (1163—1164) აწერილ ქ. ანის აღებას მოგვითხრობენ სომხეთის მეისტორიენი, ოღონდ 1163 წ. (სენ მარტენი ტ. I გვ. 113—114. იქვე გვ. 380 და 434)

ჭამდ-ალლაჭ-მიუსტოფი მოიხსენიებს აგრეთვე მესამე—მის აზრით მეორე—შესვლას აბსაზთა მეფისას მოსლიმანთა ქვეყნებში არსლან-შაჰის სელმწიფობის დროს. ეს მოხდა 569 წ. (1173—1174), ესე იგი იმ წელს, რომელიც მოჰყვა ილდეგიზის სიკვდილს. «მათთან საბრძოლველად გაემართა სულთანი და თან წაიყვანა თავისი დედითერთნი ძმანი—ათაბეგნი მოჰამმედი და კიზილ-არსლანი, შვილნი ილდეგიზისა; მაგრამ შეუძლოდ გახდა და დიდი ბრძოლა არსად აუტეხია. ორი ჯარი განშორდნენ ერთმანეთს.

სომხეთის და სირიის ისტორიკოსნი ამტკიცებენ წ. 1174 მეფე გიორგი III მოვიდა ანის ასაღებად, აიღო იგი და თავად ივანეს უბოძა, ორბელიანთა გვარისას. (სენ მარტენი იქვე ტ. II გვ. 234). ჭამდ-ალლაჭი (სელდჯუკიდების ისტორია გვ. 102) და მირკონდი (სელჯუკიდების ისტორია გვ. 243) მოგვითხრობენ თოგრულ III მეფობის დასაწყისში, ესე იგი 1176—1177 სელასლად შესვლას ქართველთა მეფისას აზერბეიჯანში და უმატებენ, რომ საქართველოს მეფე დამარცხებულ იქმნა მოჰამმედის და კიზილ-არსლანისგან, სულთანის ბიძათაგან.

წ. 561 (1165—1166) ქართველები დიდი ჯარით შემოვიდნენ არარანში და გენჯეჰ-მდის მიაღწიეს, ბევრი მოსლიმანი დახოცეს და მრავალი ქალი ტყვედ წაყვანეს.

წ. 599 (1202—1203) ამბავი ქალაქ დოვენის აღებისა ქართველთაგან[1])

ქართველებმა აიღეს ქალაქი დოვენი აზერბეიჯანში, აიკლეს იგი და მრავალი ხალხი ამოჟლიტეს. ეს ქალაქი და აგრეთვე მთელი აზერბეიჯანი ეკუთვნოდა ემირ აბუ-ბეკრს, ალ-ბეჰლევანის შვილს. იგი სმას შეჩვეული იყო და დღე და ღამე სხვა საქმე არა ჰქონდა-რა; შეუწყვეტლივ სვამდა და ყოველთვის მთვრალი იყო. სამეფოს მართვას არავითარ ყურადღებას არ აქცევდა, როგორადაც არავითარ ყურადღებას არ

აქცევდა თავის ქვეშევრდომთა ყოფა-ცხოვრებას და თავის საქონელს. ყოველი ზრუნვა განედევნა თავის გულიდან და იმათ გზას დასდგომოდა, რომელთაც სმის მეტი აღარაფერი არ ეხალისებათ. ქვეშევრდომთ ხშირად მიუმართავთ და შეუტყობინებიათ მეფისთვის — იმათ მიწა-წყალში ქართველთა ნავარდობა, რომელნიც ზედიზედ იკლებდნენ და აოხრებდნენ მათ. მაგრამ ის ისე იყო, თითქო კლდესა სთხოვენ შველასაო. იმ წელს (599) რომ ქართველები გარს შემოერტყნენ ქალაქ დოვენს, რაოდენიმე დოვენელი მკვიდრი წავიდა აბუ-ბეკრის სანახავად, რომ შველა ეთხოვნათ, მაგრამ არ შეიწყნარა. რამდენსამე მის ემირს უნდოდათ შეეშინებინათ იგი მის დაუდევრობის, დაყოვნების და უვარგისი ცხოვრების შედეგებით, მაგრამ ყურიც არ ათხოვა. დიდი ხნის შემდეგ, რაკი დოვენელებს მეტი გამაგრება აღარ შეეძლოთ [2]), ქართველებმა საშინლადა ჟლიტეს და უკვე ნაამბობი საქმეები ჩაიდინეს. მაგრამ გამაგრდა თუ არა მათი მფლობელობა, კეთილად მოექცნენ იმ მცხოვრებთ, რომელნიც ცოცხალნი გადარჩენილიყვენ. ყოვლად შემძლებელს ღმერთს თვალი ეჭირა მოსლიმანებზედ და დარაჯი და მფარველი გაუჩინა მათ სამძღვარზედ, რადგან უფრო ამ მაზრიდან იყვნენ იგინი აკლებული. ქართველებისაგან დოვენელების ხოცვის და ტყვედ-ქმნისა იმისთანა ამბები გავიგეთ, რომ გასაგონადაც შესაზარია. ღმერთმა უკეთ იცის, რაც იქ მოხდა.

[1]) ძველს ხელნაწერში ეს თავი არ არის. მაგრამ იგი მოიპოვება იბნ-ალათირის თხზულებიდან ამოკრებილს ჯვაროსანთა დროის შესახებ ხელნაწერში. იბნ-ალათირისაგან ესევე ცნობა შემოკლებით მოჰყავს აბულ-ფედას (annales, ტ. IV, გვ. 206). იბნ-ქალდუნიც მოიხსენიებს ორი სტრიქონით დოვენის აღებას (ტ. V), მაგრამ სახელების შერევით, რომელიც მე უკვე განვმარტე. (Journal Asiatique 1847 თებერვლის წიგნი გვ. 158 შენიშვნა) უზბეგს მიაწერს იმას, რაც, იბნ-ალათირის სიტყვით, მის ძმის კუთვნილია. სომხითის მეისტორიე ვართანის სიტყვით (ბროსსე Bulletin Sciantifique, ტ. X, სვეტი 325, შენიშვნა 68), დოვენი აღებულ იქმნა 1203.

[2]) აქ რამდენიმე სიტყვა უნდა აკლდეს ხელნაწერს.

(შემდეგი იქნება)

გურია-აჭარა

მგზავრის წვრილები

III *)

ოზურგეთი.—მდებარეობა ოზურგეთისა.—საიდან დაერქვა ოზურგეთს თავისი სახელი?—ჰავა ოზურგეთისა.—სახლები.—ვაჭრობა და ვაჭრები.—ჩაცმულობა იქაურის ვაჭრისა.—„პარასკევობა“.—მეგრელი მწყემსები გურიაში.—ქალაქის ბაღი, მისი წარსული და აწმყო.—ოზურგეთი, როგორც სატახტო ქალაქი გურიელებისა.—სასახლის გალავანი.—უკანასკნელი მთავარი გურიისა და მისის ოჯახის თავგადასავალი.—გურიელთა ჩამომავალნი ოზურგეთში.—წინად სადა მდგარა მამია გურიელი?—სასახლე მისი ოზურგეთს.—მოგზაური დიუბუა დე მონპერო ოზურგეთში.—ბოტანისტი სოვიჩი.—აწინდელი სახე მთავრის სასახლისა.—ეკკლესიები.—გურული კილო გალობისა.—ღვაწლი ფილ. ქორიძისა.—სასტუმრო გურიის დედა-ქალაქისა.—მცხოვრებთა რიცხვი.—ვინაობა მცხოვრებთა.—ქართველი კათოლიკენი ოზურგეთში.—„დრუჟინა“.—მიცვალებულთა პარვა.

აჰა, ესეც კოპწია გურიის დედა-ქალაქიცა! ადამიანის ყურადღებას იპყრობს თავდაპირველად ის უხვი მწვანე სამოსელი, რომელშიაც გახვეულია ოზურგეთი. ასე გრძანებთ, შეცდომით ტყეში შევედი, სადაც შეცდომითვე სახლებია აშენებულიო. საშუალო ტანის ქუჩებს აქეთ-იქით მხარეზე ჩარიგებული აქვს სხვა-და-სხვა სიდიდის ხეები, ზოგი—ადამიანის ხელით დარგული, ზოგიც თავისით ამოსული.

ხამი კაცი ვერ დაიჯერებს, თუ ეს ქალაქია და არა სააგარაკო ადგილი. ყველა ხალვათადა სცხოვრობს. ყოველს მოქალაქეს ეზოდ შემოკავებული აქვს ერთიდან ორ დღიურამდე და

*) იხ. „მოამბე“ № XI.

ამ შემოკავებულ სამოსახლოში ყველაფერია: ხეხილიც, საჩრდილობელი ხეებიცა, ბოსტანიც, საბალახოცა, საქონლისა დ ფრთოსანთათვის საკმაო ადგილიცა; თითქმის ყველგანაა: უზარ-ბაზარი ვაშლი, მსხალი, კომში, ბალი, ბროწეული, ლელვი, უშველებელი თხმელები, რომლებზედაც გაშვებულია ვაზები—ნაქებ ჩხავრისა არ გეგონოსთ, არა, „ადესისა“. ყვავილებში, არ ვიცით, რისთვის, ყველას Rosa Syrica-ს ბუჩქები სჭარბობს. აქა-იქ ხედავთ ბავშვებს, რომლებიც ხეების კენწეროს მოჰქცევიან და პეშვით იყრიან პირში მოკრეფილ ხილსა,—ნამდვილი სოფელი წარმოგიდგებათ! ხეების მწვანე სამოსლიდან, თითქმის ყოველ ეზოში, თითქო მოხუცის თეთრად გადაპენტილი წვერიაო, მკაფიოდ გამოსჩანს $^1/_4$ გოჯის სიბრტყე და ორ-სამ ადლის სიგრძე ბურბუშელებიანი ერთ-ორ მხარის სიგრძე ჯოხები. ეს გახლავსთ „ჩიჩილაკი“, რომელსაც ყოველ ახალ წელიწადს აკეთებენ გურულის ოჯახში (როგორც სამეგრელოში); „კალანდას“ ამ ჩიჩილაკით უკვლევენ ოჯახს და მერე ხეზე გაიტანენ, სადაც მეორე კალანდამდე რჩება.

შორიდან სახურავებს, და ისიც მაღალ სახლებისას, თუ დაინახავს კაცი ამ ცამდე ამართულ ხეებს შორის! მშვენიერი წიწვიანი ხეები იყო თურმე ჩარიგებული აქაურ ორპირად ჩამწკრივებულ დუქნების წინ. ზამთარ-ზაფხულ ამწვანებული ყოფილა აქაურობა. მაგრამ ხორველობის დროს (1892 წ.) სულ ერთიანად აუჩეხნიათ, ხორველას გააჩენსო (?). ახლა აქა-იქ არის დარჩენილი ობლად, თითო-ოროლა დახაშლებული წყავი, ისიც სოფლიდან ჩამოსულების ცხენების მისაბმელად.

ერთი პატარა მდინარე, ბაზრის წყალად წოდებული, ქალაქს სიგრძე-სიგანეზედა რწყავს. ყველა დუქანს წინ წყალი ჩაუდის და თან მიაქვს ყოველგვარი უსუფთაობა ქალაქისა. მერე ჩაუვლის ქალაქის საყასბოს და უერთდება მდ. ბჟუჯს. ბაზრის-წყალის შემწეობით შესაძლებელია კაცმა იდეალური სისუფთავე დაიცვას. მართლაც და, ოზურგეთს თამამად შეუძლია სხვა ჩვენს პროვინციალურს დაბა-ქალაქებთან თავი მოიწონოს თვისის სისუფთავითა. ზაფხულობით აქაურს ქუჩებზე მტვერს ვერა ნახავთ, არც ავდარში იცის მაინცა და მაინც დიდი ტალახი.

ოზურგეთს მთა-გორიანი მდებარეობა აქვს. ერთს წერტილს ისეთს ვერა ნახავთ, რომ იქიდან შეიძლებოდეს მთელს ქალაქს მიმოავლოთ თვალი. სამხრეთ-დასავლეთით მოსჩანს აჭარა-გურიის მთა, მდიდარის ტყეებით შემოსილი, ჩრდილოეთით—კავკასიის ქედი. დასავლეთიდან აღმოსავლეთ-სამხრეთისკენ მთა-გორები იწყება ვიდრე აჭარის მთებამდე.

ამბობენ, ოსმალოს ჯარი ძველს დროში ოზურგეთამდე თუ მოატანდა, ამას იქით კი სიარული არ შეეძლო, რადგან გურულებს ამ ადგილას ზურგი ყოველთვის მაგრად ჰქონდათო, მტერი ვერას აკლებდათო. ამ ნაამბობის შემდეგ უფრო საფუძველი ეძლევა თვით მეგრულ სახელწოდებას ამ ქალაქისას. პრეფიქსი ო, რომელიც ემატება სიტყვას თავში, უდრის ქართულს სა-ს, მაგალითად მეგრული ო-სიმინდე—ქართული სასიმინდე, ო-შურეთი—სა-სულეთი (საიქიო) და სხვ. აგრეთვე ო-ზურგეთი იგივე სა-ზურგეთია. ამ აზრისაა ოზურგეთის სახელწოდების შესახებ ბ-ნი მ. ჯანაშვილიცა.

ჰავა აქ ნესტიანია. ხშირი წვიმაც იცის, თუ ერთი პირი მოიხსნა ცამ, მერე გადაღება არ მოაგონდება. სინესტის შიშით ქვითკირის სახლებს აქ იშვიათად აშენებენ. უფროსერთი აქაური სახლი ფიცრისაა. კედლებს გარშემოკრული აქვსთ სიმაღლეზედ თხელი ლამფები, ლურჯად შეღებილი, რაიცა თავისებურს ელფერს აძლევს აქაურს სახლებსა. იშვიათად შეხვდებით აგრეთვე ორ-სართულიანს სახლებსა,—თითქმის ყველას ერთსართულიანი ოდები უდგასთ, გადახურული კრამიტით, ან, როგორც აქ ეძახიან, „ქერაბინით“, რომელსაც გურიაშივე, სოფ. აკეთში, აკეთებენ. აქაურ სახლის საძირკველი ადლ-ნახევარის სიმაღლეზედა დგას, დედამიწიდან აშორებული.

ამ გვარად ნიადაგს აშორებულ სახლს ტენი არ ეკარება, კედლები მშრალად ენახება. ზამთარში ცივა ასეთს სახლებში, ქარს შემოსვლა არ უჭირდება. ბუხარი მარტო იმის ახლო მიმჯდარს თუ გაუთბობს წინა ტანს, ზურგი კი ისევ ყინულივითა რჩება.

დუქნები აქაური ორ რიგად არის ჩამწკრივებული, ქალაქის შუა ალაგას, ეგრედ წოდებულის ბაზრის-წყალის მარჯვენა

მხარეს. შენობები დუქნებისა სულ ქვიტკირისაა. ამ ჩვიდმეტის წლის წინად კი სულ ხის დუქნები ყოფილა აქა. ერთს მშვენიერს დღეს ოზურგეთს ცეცხლი გასჩენია და ერთს ღამეში თავიდან ბოლომდე გადაბუგულა აქაური დუქნები. მას აქედ ხალხი დაშინებულა და ხის დუქანი აქ არავის დაუდგამს.

ვაჭრობა სულ გურულების ხელშია. მათს შორის ორი ლაზიც ურევია. მეთვრამეტე საუკუნეში, როგორც ბატონიშვილი ვახუშტი მოგვითხრობს თავისს „საქართველოს ღეოღრაფიაში“, ოზურგეთში ურია-სომხებიც ყოფილან ვაჭრებად. პლატონ იოსელიანიც ამბობს „საქართვალოს ქალაქების აღწერაში“, რომ ოზურგეთის მკვიდრთა უმეტესობას ურიები და სომხები შეადგენენო*). არ ვიცით, ამ საუკუნის დასაწყისში იყვნენ თუ არა ოზურგეთში სომხები და ურიები, მაგრამ 1850 წელს კი, როცა პატივცემულმა ისტორიკოსმა შეადგინა თავისი წიგნი („საქართველოს ქალაქების აღწერა“), ოზურგეთში რომ არც სომეხი იყო და აღარც ურია—ეს ეჭვს გარეშეა. ამას მოწმობენ თვით დროული კაცები, ოზურგეთის მკვიდრნი. სხვა არა იყოს-რა, 1850 წელს ოზურგეთში მართლა ურიები და სომხები რომ ყოფილიყვნენ ყველაზე მეტნი, ამ ორმოცის წლის განმავლობაში ისე როგორ გაიფანტნენ, რომ ერთიც არ დარჩა მათგანი? ასეა თუ ისე, ამ ორის ეროვნებისა არც ვაჭარია ვინმე და არც მოსახლე ოზურგეთში; ორისავ ერის წარმომადგენელთ, თუ კი როდისმე იყვნენ ოზურგეთში, ახლა კვალ-წმინდად ამოუკვეთნიათ ფეხი აქედან. უცხო თესლის ვაჭარს გურულები თავიანთს შორის არ აბოგინებენ. ამ შემთხვევაში ძალიანა ჰგვანან გურულები მეგრელებსა და იმერლებსა. ხელობაც ყოველგვარი სულ გურულების ხელშია. ზეინკალი, მეწაღე, მეთუნუქე, მეშუშე, კალატოზი, დურგალი, ხურო, ხარაზი, მჭედელი, მღებარი, ყასაბიც კი,—სულ გურულები არიან.

დიდი ხანი კი არ არის, რაც გურულებს ვაჭრობისათვის ხელი მოუკიდნიათ. ამ ოც და ათ, ორმოცის წლის წინად ერთს

*) იხ. პლატონ იოსელიანის შედგენილი წიგნი, რუსულად გამოცემული: „წინანდელი და აწინდელი ქალაქები საქართველოსი“, გ.გ. 58 და 50.

გურულსაც ვერა ნახავდით თურმე ვაჭარს ოზურგეთში. მთელი ვაჭრობა ხელში ჰქონიათ ლაზებს. იმდროინდელი კომერსანტები ყოფილან ქართველი-კათოლიკე თუმანიშვილებიცა, რომლებიც დღესაც სცხოვრობენ ოზურგეთში, მხოლოდ არა ვაჭრობენ, არამედ მოქალაქეებად ირიცხებიან. მაშინ გურულებს სირცხვილად მიაჩნდათ ვაჭრობა. არც გული მიუწევდათ, ამიტომ რომ კანონი არ არსებობდა მშვიდობიანის ცხოვრების მფარველი, ძალ-მომრეობა იყო გამეფებული. ბატონს შეეძლო თვის ყმა-ვაჭრისათვის ყველაფერი წაერთმია. თუ ერთი-ორი ვინმე გულს არ იტეხდა და მაინც ვაჭრობდა, უეჭველად თოფ-იარაღში უნდა მჯდარიყო. კბილით ეჭირა ვაჭარს საქონელიცა და სიცოცხლეცა. გარეშე მტერიცა და შინაური უსაქმური მებატონეც ვაჭარსა და ფულიანს ემტერებოდა, ასე რომ ათასგვარ შემთხვევაზე იყო დამოკიდებული ვაჭრის ბედი. როგორც მოგეხსენებათ, ასეთს პირობებში ვაჭრობა ველარა ბოგინობს, უფრთხის ასეთს პირობებსა. ხოლო როცა მშვიდობიანობა ჩამოვარდა, რაკი პატივი დაედო სხვის საკუთრებას, ძველებური, ბატონ-ყმური შეხედულება მოისპო, გურულმა არამც თუ მსწრაფლად შეითვისა საიდუმლოება ვაჭრობისა, არამედ ისეთი უნარი და შნო გამოიჩინა, რომ სხვას, მაზე ადრე სავაჭრო სარბიელზე გამოსულს, გადააჭარბა, წინ გაუსწრო და იქამდე მიიყვანა საქმე, რომ თავისი მეტოქე იძულებულ-ჰყო აბარგებულიყო, გასცლოდა. ახლა გურულს ვაჭარს არამარტო ოზურგეთში შეხვდებით, არამედ საქართველოს სხვა ქალაქებში და თვით რუსეთშიაც. თან, წინდახედულისა, ანგარიშიანისა და გაბედულის ვაჭრის სახელიცა აქვს განთქმული.

აქაური ვაჭრები ქართულად არიან ჩაცმულნი, ათასში ერთი თუ ატარებს ევროპულს ტანისამოსს. მაგრამ ისე კი აცვიათ, რომ მაშინადვე შეატყობთ, რომელ კლასს ეკუთვნიან მოქალაქეთა. აი ჩაცმულობაც დარბაისელ ვაჭრისა: შალის ან მაუდის ჩოხა კოჭებზედა სცმს, ვერცხლის ქამარი არტყია უსატევროდ, ვერცხლისავე სპათი ჰკიდია გრძელ ძეწკვიანი, შარვლის ტოტები წაღებზე გადმოშვებული აქვს, თავთ ხურავს, თუ

ზაფხულია, ჭილოფის ქუდი და, დასასრულ, ხელით უჭირავს ქარვისა ან გიშრის კრიალოსანი. აი გარეგანი სახე აქაურის ვაჭრისა. ზამთარში ამ ტანისამოსს უმატებს პალტოს, რომლის ქვეშიდან ჩოხის ტოტები ურცხვად გამოიყურება, და მხრებზედ წამოსხმული აქეს პლედი. გურულ ვაჭარს ჩაცმულობაში ძალიანა ჰგვანან მისი ძმები—მეგრელები და იმერლები.

პარასკევობით ბაზრობა ანუ, როგორც აქ ეძახიან, „პარასკეობა“ იციან. გარშემო სოფლებიდან შემოაქვსთ გასასყიდად ყოველგვარი ნაწარმოები სოფლისა: ხილი, მწვანილი, ფრთოსანი, ოთხფეხი სხვა-და-სხვა ნაქსოვები როგორც აბრეშუმისა, ისე მატყლისა, თიხის ჭურჭელი, ქვევრები, კოკები, დოქები, მჭადის საცხობი კეცები. ბაზარშივე გამოაქვსთ გათლილი ფიცრები. სხვათა შორის, დიდძალი შემოაქვთ ურთხლის ფიცრები, თითო კარგა მორდილი ფიცარი ექვს აბაზად იყიდება ხოლმე. აბა კარგი საყურებელი მაშინაა, როცა მილეთის ხალხი ბუზივით ირევა! სხაპა-სხუპით ლაპარაკი, მარდი მიხვრა-მოხვრა—სიცოცხლე სდუღს და გადმოდის!.... თქვენ წარმოიდგინეთ ჩემი გაოცება, როცა ასეთს ხალხში მძიმე, კამეჩივანი, მხარ-ბეჭიანი ჯვარელი*) შემხვდა!... ჭუჭყიანი იყო, სპეციფიკური სუნი ასდიოდა ბოსლისა. წინ ედგა სულგუნებით**) სავსე გურული გორიცა.

საკვირველი კონტრასტი იყო ამ მთის შვილსა და გურიის მკვიდრთა შორის! რამდენად მეორენი სწრაფნი იყვნენ როგორც ქცევასა, ისე ლაპარაკში, იმდენად აუჩქარებელი იყო პირველი. ასე ბრძანებდით, სადმე ცეცხლი უკიდია და იქ მიეშურებიანო; ბუზივით ეხვევიან, ევაჭრებიან, სეტყვასავით აყრიან სიტყვებსა, ის კი ქანდაკებასავითა დგას, გორიცასთვის ხელი დაუვლია და გაიძახის:

— ორი—სამი შაური, პარტენი.

ეკითხე მისებურად სადაურობა, გვარი, სადმყოფობა.

---

*) ჯვარი—სოფელია ზუგდიდის მაზრაში. ამ სოფლის მცხოვრებნი მწყემსები არიან. ტუტუცის ხალხის სახელიცა აქვსთ.

**) სულგუნი—მეგრული ყველია, მრგვლად და პრტყლად გადაზელილი.

პირველად თითქო გაუკვირდა მეგრულის გაგონება, მაგრამ მერე თამამად მიპასუხა:

— კვარცხელია ვორექ, ჯვარული (კვარცხელია ვარ, ჯვარელი).

— ამ სიშორეზე რად გადმოხვეწილხარ?

— რად, ბატონო, და ჯოგი გვყავს გურიაში, — მიპასუხა ზლაზვნით მთის შვილმა, — ჩვენით უდგათ სული გურულებს: ჩვენ რომ არ მოვდიოდეთ სამეგრელოდან, მთელი გურია უყველოდ დარჩებოდა. ჩვენს მეტს აქ არავის ჰყავს საქონელი. მთებში ზაფხულობით სულ ჩვენი, მეგრელების, საქონელი ბალახობს. აქაურს კაცს სირცხვილად მიაჩნია მწყემსობა; თუ ჯოგს გაჰყვა, მისის აზრით, თავი მოეჭრება. იმასა რჩეობენ, ყველი იყიდონ ჩვენგან, ვინემ თვითონ გაიჩინონ საქონელი. თაკილობენ, მეჯოგე როგორ უნდა გავხდეთ ერთ სულუგუნიზაო?! შენ ვილა ხარ? — ფამილიარულადა მკითხა ბოლოს მწყემსმა.

როგორც შევიძელ, დავუკმაყოფილე ცნობისმოყვარეობა.

ბაღი იმ აზრით, რა აზრითაც სხვაგანა აქვსთ წარმოდგენილი, ოზურგეთში არ არის. თუმცა აქაური ნიადაგი და ჰაერი ხელს უწყობს ყოველგვარს უმაღლესს კულტურას. ყველას საკუთარი ეზო აქვს; იქა აქვს გაშენებული ხეხილი, უბრალო ხეებიც უდგას, როგორც მაგალითად თხმელა ან ხურმა და მორჩა! ისეთი ბაღი კი, რომელსაც მართლა კულტურა ეტყობა, ერთია ოზურგეთში. ეს გახლავსთ აქაურის მკვიდრის ი. თუმანიშვილისა. ამ ბაღის ხეხილებსაც, მოსართავ მცენარესაც მოსიყვარულე და მცოდნე პატრონის ხელი ატყვია.

არის ოზურგეთში ეგრედ-წოდებული ქალაქის ბაღი, როგორც ამბობენ, კავკასიის მთავარმართებელის თ. ვორონცოვის დროს 1845—1847 წლებში გაშენებული. ადრე ეს ბაღი მდიდარი ყოფილა სხვა-და-სხვა ძვირფას მცენარეებით. შესანიშნავია ეს ბაღი იმითაც, რომ აქ პირველად დაარგვევინა თ. ვორონცოვმა ქ. ადესიდან გამოწერილი ვაზი „იზაბელის“ ჯიშისა, რომელსაც მერე „ადესა“ დაერქვა, ალბად იმიტომ, რომ ქ. ადესიდან

მოუტანიათ. მერე მთელს გურიაში გავრცელებულა ეს ვაზი. გარნა დღეს კი ძველის დიდების მოსაგონებლად ამ ბაღში სამიოდ ჭადარი დგას, ერთი ფიჭვი და სამიც Cunninghamia lanceolata (ურთხელის მსგავსი ხეა) და სხვა უბრალო ხეები და მსხალი. ამ ხეებს შემთხვევითი ხასიათი აქვს დღეს, კაცი ძნელად წარმოიდგენს, რომ ოდესმე აქაურობა უკეთესს დღეში იყოვო. რუს-ოსმალოს ომის დროს შიგა მდგარა ჯარი და ხეები უწყალოდ უჩეხნიათ. ძერე უპატრონოდ დარჩენილ ქალაქის პატრონთ (დეპუტატებს) თვითონ ბაღის ადგილის გაყიდვისათვის მიუყვიათ ხელი. კვადრატული მხარი ხუთ შაურად თურმე იყიდებოდა. ახლაც გიჩვენებენ აქაურნი ძველის ბაღის ჭადრებს კერძო მეპატრონეთა ეზოებში, აწინდელის ბაღის სამხრეთ მხარეს. იმ ბაღისაგან, რომელსაც ადრე $^1/_2$ ოთხკუთხი ვერსი ჰქონია სივრცე, ახლა 5—6 დღიური თუ-ღაა დარჩენილი.

ამ ბაღ'ში ორი შენობაა ხისა. ერთს მათგან'ში ზაფხულობით ქალაქის კლუბი გადმოაქვსთ. ბაღის ადგილზევეა ოზურგეთის საქალებო სასწავლებელი. თვითმმართველობა ქალაქისა ცდილობს, რამდენადაც შეძლება ნებას აძლევს, ამ ბაღს ცოტა რიგიანი სახე მისცეს და მართლა ბაღს დაამსგავსოს, რომ ერთს დროს მაინც ოზურგელებს ერთი საზოგადო თავშესაფარებელი ადგილი ჰქონდესთ ზაფხულობით.

ოზურგეთი გურიის მთავართა ანუ გურიელების სატახტო ქალაქი ყოფილა. იხსენიებს ოზურგეთს ბატონიშვილი ვახუშტი: „ოზურგეთი არის სასახლე დიდშენი, და კეთილ-პალატოვანი გურიელისა“ *). ბატონიშვილ ვახუშტამდე ერთის საუკუნით ადრე ოზურგეთი მოხსენებულია აგრეთვე გურიელის ქაიხოსრო I სიგელში, აჭის წმ. გიორგის ეკკლესიისდა მიცემულში: „მას ჟამსა, ოდეს თქვენს (აჭის მთავარმოწამის წმ. გიორგის) საყდარს სიმაგრეშიდ ვიყავით, გამოგვიზახა დადიანმან ვამეხმა, თავს დასასხმელი დიდი ლაშქარი იმერელნი, ოდიშარნი, შარვაშიძე, ჩვენი საპატიო კაცებიც თან ახლდნენ. მო-

*) ბატონიშვილი ვახუშტი: „დეოდრაფიული აღწერა საქართველოსა“, გვ. 416.

გვიხდნენ და შუა გურია დაარბიეს და შენს მეტი ღონე აღარა მქონდა და შიგ თქვენს ტაძარშიდ შევიკაზმეთ, მოვედით ოზურგეთს, სასახლეში გამაგრდნენ ისინი"*). ეს ქალაქი ძველის-ძველი არ უნდა იყოს, ყოველსავე შემთხვევაში, ოზურგეთის სიძველეს დღეს არაფერი ჰმოწმობს. ერთად-ერთი ქვითკირის გალავანი ღაა დარჩენილი, ქალაქის ბაღის გვერდით, ისიც სანახევროდ დანგრეული. შიგ მოთავსებულია სამ-სართულიანი ქვითკირის შენობა—ადგილობრივის „დრუჟინის" ბინა. ეს გალავანიც გურიის უკანასკნელის მთავრის მამია V-ის დროს არის ნაშენები, 1812—1814 წლებში. შემდეგი ამბავი გადმოგცეს ამ გალავნის შესახებ: მის ასაშენებლად გურიელს მოუწვევია ერთი კალატოზი ბერძენი, უბრძანებია, ჩემს სასახლეს გალავანი შემოავლე და თუთხმეტს თუმანს მოგცემო. რა თქმა უნდა, ეს სასყიდელი ჩვენ ძალიან მცირედ გვეჩვენება, რადგან თუთხმეტ თუმნად ერთ-თვალიანს ქოხსაც ვერ გააშენებს კაცი ახლანდელს დროში. მაგრამ ფული მაშინ ძვირი ყოფილა და ბერძენიც დათანხმებულა. როცა გალავანი მოუსრულებია, გურიელს მოურავისათვის უბრძანებია, მიეცი თუთხმეტი თუმანიო. ხარბს მოურავს, არც უციებია, არც უცხელებია, წაუყვანია კალატოზი ბერძენი ტყეში და დაუხრჩვია, რა არის, მისი მისაცემი ფული მე დამრჩესო. რა თქმა უნდა, მთავრისათვის მოუხსენებია, ფული სრულად გადავეცი ბერძენს თქვენის ბრძანების თაწახმად და ვავისტუმრეო.

გურიის უკანასკნელი მთავარი იყო გურიელი მამია V, რომელიც სცხოვრობდა ოზურგეთში. 1810 წელს მამიამ აღიარა რუსეთის სუზერენიტეტი. 1826 წელს 20 ნოემბერს მამია გარდაიცვალა და დარჩა მცირე-წლოვანი ქალი ეკა, (ეკატერინე) 12 წლისა, შემდეგ ლევან ჩიჩუას მეუღლე და ვაჟი—დავითი, 6 წლისა. რუსის მთავრობამ რეგენტობა ჩააბარა მამია გურიელის ქვრივს მეუღლეს სოფიოს. დედოფალი კმაყოფილი არ იყო რუსეთისა:—რა უნდა, რომ ჩემის ქვეყნის საქმეებში

*) იხ. დ. ბაქრაძის შრომა, რუსულს ენაზე დაბეჭდილი; «არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში», გვ. 192.

ერევაო? გადასწყვიტა მომხრე ეშოვნა და რუსეთის ბატონობისათვის თავი დაეღწია. ამ აზრით 1828 წელს დედოფალი სოფიო ივლტო ოსმალეთში, თან წაიყვანა თავისი შვილებიცა და მრავალნი დიდებულნი და ერთგულნი. მაგრამ გულისნადები ვერ აუსრულდა. 1829 წელს დედოფალი ანატოლიაში გარდაიცვალა. ბოლოს, 1833 წელს, სამშობლოში დაბრუნდნენ მთავრის შვილები. დავითი ჯერ პეტერბურგში სწავლობდა საპაჟო კორპუსში და მერე დაღისტანში ერთის ომის დროს მოკლულ იქმნა.

ამ ჟამად ოზურგეთში მხოლოდ სამი ოჯახობა-ღაა გურიელების გვაროვნობისა: 1) ქაიხოსრო მალაქიას ძის გურიელის მემკვიდრენი ეკატერინე ⁄ მარიამ, (თ. დ. გუგუნავაზე გათხოვილი); 2) კოსტანტინე (კოწია) მალაქიას ძე გურიელი და მისი ორი ასული ელენე და ნინო და 3) იესე გიორგის ძე გურიელის ძენი ლევანი, გიორგი და ვლადიმერ (ტუტულია). აქ მოხსენებული ქაიხოსრო, კოსტანტინე და იესე გურიელები გურიის უკანასკნელს მთავარს ბიძაშვილის შვილებადა ხვდებიან.

სწორედ იმ გალავანში, სადაც ახლა „დრუჟინა“ დგას, მამია გურიელს თავისს სიცოცხლეში მშვენიერი სასახლე აუშენებია. უწინ კი სოფ. უჩხუბს (დუაბზუის საზოგადოებაში) სცხოვრობდა თურმე. ის ადგილი, სადაც პირველი სასახლე მდგარა, ახლა შეძენილი აქვს გლეხს ჭანუკვაძეს. როცა რუსეთი საბოლოოდ დაჰპატრონებია გურიასა, ეს სასახლე საშინლად გაოხრებული ყოფილა, დიდი შეკეთება სდომებია. ლიუბუა დე მონპეროსაც უნახავს ეს სასახლე თვისის მოგზაურობის დროს. „დღეს აქა-იქა აქვს სახურავი, — ამბობს ფრანგების მოგზაური ამ სასახლის შესახებ, — ჭერ-იატაკი დალპობია; ყველაფერი გაოხრდა. გვერდით რუსის მოხელეთ საცოდავი ქოხები გაუკეთებიათ, ხოლო ამ საუცხოვო შენობისა აჩრდილი-ღა დარჩა. გალავანი, აბანო, ფანჩატურები, სასახლეს რომ ერტყა, — უკეთეს მდგომარეობაში არ არის*).

*) იხ. Dubois de Montpereux „Voyage autour du Caucase“, tome III, p.p. 98—99.

ოზურგეთში დიუბუა დე მონპერო იმ ოთახში მდგარა, სადაც დაულალავი ბოტანისტი, გულმოდგინე მშრომელი მეცნიერებისა—სოვიჩი ავადმყოფი წოლილა. გურიის ფლორის მკვლევარი აჭარის მთებზე მუშაობდა თურმე, 8 დღის განმავლობაში მარტო პური, ყველი და ჩაი ჰქონია საზრდოდ. თან, წვიმიანი დარიც შესწრობია. ბარად უკვე გაციებული ჩამოსულა. ოზურგეთში რომ მოსულა, დამშეული, ხარბად სძგერებია საჭმელსა ამდენის მარხულობის შემდეგ. ნასადილევს გაუფენია ნაპოვნი მცენარეები მთავრის სასახლის უშველებელს დარბაზში, რომელიც მისთვის დაუთმიათ. ამასობაში ავადმყოფობაც მოერია და გარინდებული, მძინარესავით დაეცა თურმე მცენარეებს. ავადმყოფობა სახადად გადაექცა. მაიორს ჭილაშვილს (ჩვენის ნეტარხსენებულის მიმულიშვილის დიმიტრი ყიფიანის სიმამრს), რომელიც მაშინ ოზურგეთში იყო რუსის მთავრობისაგან გამოგზავნილი მთავრის ქონებისა, მისის და მისთა მოხელეთა შემოსავლის აღსანუსხველად, და რომელთანაც იდგა ბოტანისტი სოვიჩი, ამ უკანასკნელისათვის სასაქმებელი წამალი დაულევინებია. მერე ქუთაისში წამოუყვანიათ, სადაც კიდეც გარდაცვლილა. განსვენებულს სოვიჩს დიდძალი იშვიათი და ახალი მცენარენი აღმოუჩენია გურიაში; უფრო დიდს სამსახურს გაუწევდა გურიას, რომ ისე არ მოსწრაფებოდა სიცოცხლეო, ამბობს დიუბუა.

დღეს ამ სასახლისა არაფერია დარჩენილი. გალავანი ნახევრად დანგრეულია, მთავრის აბანო „დრუჟინას“ ზოგი საკუჭნაოდ და ზოგიც შეშის საწყობად აქვს გადაქცეული.

მარმარილოს სვეტები სასახლისა ყირიმის ომის წინ 1849—1850 წლებში, სამეგრელოს მთავარს დავით დადიანს უთხოვნია მთავრობისათვის, ნება მომეცით ჩემის სასახლისათვის წავიღო სამეგრელოშიო. ნება დაურთავთ. წაუღებინებია კიდეცა. მაგრამ სიკვდილს მოუსწრია და ის სვეტები ანაკლიაში ჩარჩენილა წაუღებლად.

შესანიშნავია აგრეთვე ოზურგეთში 1873 წელს აშენებული სახლი დიმიტრი ქაიხოსროს ძის გურიელის, გურიის უკა-

ნასკნელის მთავრის, მამიას, ბიძაშვილისა, სადაც ამ ჟამად „დრუჟინის“ საავადმყოფოა მოთავსებული.

ეკლესია ორია ოზურგეთში,—ორივე ხისაა და საკმაოდ ძველი. ერთს რუსის ეკკლესიას ეძახიან და შიგ დადიან სამხედრონი, ხოლო მეორე ქართველებისაა. ორსავე ეკლესიას წინ უდევსთ კოხტა მინდორი, ვარშამი ხეებ-შემორიგებული. ეკკლესია თითქმის ყოველ კვირა-უქმე დღე სავსეა ხოლმე მლოცველებითა. საინტერესო წესია დაცული წირვა-ლოცვის დროს: ქალები უეჭველად მარცხენა მხარეს დგანან, განცალკევებულნი და მამა-კაცნი—მარჯვენა მხარეს. ღვთის-მსახურების დროს გესმისთ მშვენიერი გალობა გურული, ეგრედ წოდებულ დუმბაძის კილოზე. თავ-და-თავ მიზეზად უნდა ჩავთვალოთ ეს საოსების აღმძვრელი ღიღინი, რომ ხალხი ასე გულმოდგინედ ეტანება ღვთის ტაძარს. აქაურებს ამ მხრივ დიდი ამაგი დასდო პატივცებულმა ბ-ნმა ფილიმონ ქორიძემ, გურიის შვილმა, იმით, რომ გურული კილო საეკკლესიო გალობისა, დარჩენილი მარტოოდენ დუმბაძეთა გვარში, სრულებით დავიწყებას არ მისცა და, მრავალის ღვაწლის შემდეგ, შთამომავლობას ნოტებზე გადაღებული გადასცა. შემოიღეთ ეს გალობა სხვაგან, და დარწმუნებით შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ მლოცველთა რიცხვი ერთიათად და ერთი ოცად იმატებს ჩვენს ტაძრებში.

ოზურგეთში ერთი სასტუმროც არის, სადაც მგზავრს შეუძლია მანეთად იშოვოს საკმაოდ მოწყობილი ნომერი. საზოგადოდ კი ეტყობა, რომ მუშტარი ხშირად არა ჰყავს.

მცხოვრებნი ორისავ სქესისა ოზურგეთში 4,703 სულს არ აღემატებიან, მათს შორის მამრი 3,015-ია და მდედრი—1,688. რამდენისამე მოხელის გარდა, მკვიდრნი სულ ქართველები არიან. ასეთი წმინდა ქართული ქალაქი საქართველოში სხვაგან არსად შეგვხვედრია. ქუჩასა, ეკკლესიასა, დუქანში, ყველა საზოგადო შესაკრებელ ადგილას, შინა თუ გარედ—ქართული ლაპარაკი-ღა გესმისთ. ათასში ერთხელ რომელიმე მეტიჩარა, ვითომ-ინტილიგენტი თუ აჯახირებს ქართულს ენასა და ის თუ დაარღვევს ამ საერთო გარმონიას და გურიის დედა-ქალა-

ქის ნიშანდობლივს ელფერს. აქაურები არამც თუ სხვას გადაუბირებია, არამედ თვითონ გამოუჩენია იმდენი მდგნეობა და სიმტკიცე ხასიათისა, რომ სხვა გადმოურჯულებია თავისებურად, თავისს გემოსა და ჭკუაზე. გურულმა ამ შემთხვევაშიაც გამოიჩინა თავისი ძალა.

3—4 მოსახლე ქართველი-კათოლიკებიც არიან აქა, გვარად თუმანიშვილები. ესენი პირველად ექვსნი ძმანი ყოფილან, როცა ახალციხიდან წამოსულან ბედის საძებნელად. პირველად მოსულან ქუთაისში, იქიდან ოზურგეთში გადმოსულან. აქ ვაჭროპისთვის მოუკიდნიათ ხელი, გურიელებიც მფარველობას თურმე უწევდნენ და ერთს დროს შეძლებულის ვაჭრების სახელიცა ჰქონიათ. ესენი მაშინ ვაჭრობდნენ ოზურგეთში, 1860 წლებში, როცა გურულებს ვაჭრობა, ალაბის დაჭერა და დახლს უკან დგომა სირცხვილად და ცოდვად მიაჩნდათ.

ოზურგეთის ცხოვრებაში საკმაო სიცხოველე შეაქვს და ვაჭრობას სულს უდგამს აქ დაბანაკებული ჯარი ანუ „დრუჟინა“, რომელიც უმეტესად შესდგება გურიისა და სამეგრელოს სოფლებიდან გაწვეულ ახალგაზდა კაცთაგან. მათი ბინა მოთავსებულია სამ სართულიან ქვიტკირის სახლში, რომელიც აშენებულია, როგორც ზევითაცა ვსთქვით, სწორედ იმ ადგილას, სადაც გურიის უკანასკნელ მთავრის სასახლე ყოფილა.

საინტერესო რამ მიამბეს ამ დრუჟინის შესახებ. ავადმყოფობა ჯარის-კაცთა შორის, განსაკუთრებით სტომაქისა, ხშირია. ღომს და საზოგადოდ მსუბუქს საჭმელს დაჩვეული კუჭი, რა თქმა უნდა, ერთბაშად შავს პურს ველარ იტანს და ჯარის-კაცი ხშირად მსხვერპლი ხდება ამ შეუჩვევარის საჭმლისა. მიცვალებულთ აქავე, ოზურგეთშივე, მარხავენ. მაგრამ, წარმოიდგინეთ, მეგრელ მიცვალებულთ საფლავში არ აყენებენ... საქმე ის გახლავსთ, რომ მეგრელი თუ უცხო მხარეში მოკვდა, ჭირისუფლები ცდილობენ უეჭველად წამოასვენონ თავისს სოფელში და მშობელ მიწას მიაბარონ მიცვალებულის გვამი, თორემ

სული ძისი ვეღარ მოისვენებს, მთელი თავისი დღენი დაუსრულებელს ტანჯვა-წვალებაში იქნებაო. ამიტომ, დიდ ცოდვად მიაჩნიათ მეგრელ ჭირისუფლებს მიცვალებულის დამარხვა უცხო ძხარეს. რა თქმა უნდა, სადაც ასეთი რწმენაა მიცვალებულის სულის შესახებ, იქ მეგრელი ყოველს ღონესა ჰღონობს მიცვალებული წინაპართა შორის დაასაფლავოს. ჯერ, რა თქმა უნდა, ურჩევნია კანონიერის გზით გავიდეს ფონსა, და, თუ კანონი მისს სურვილს გადაეღობა, მეტი რა გზაა, კანონს უნდა გადავიდეს.

ოზურგეთში მოკვდება თუ არა რომელიმე ჯარის-კაცი, სამეგრელოდან წამოყვანილი, ამხანაგები მშობლებს აცნობებენ, არიქათ, მოეპატრონეთ მიცვალებულსაო. ისინიც აიბარგებიან დაუყონებლივ. თუ ვადამდების სენითაა ჯარის-კაცი მომკვდარი, იციან, რომ არ დაგვანებებენო და, ამიტომ, საფლავიდან ამოაქვსთ ქურდულად და ისე მიაქვსთ თავიანთი მიცვალებული. როგორც მითხრეს, ოზურგეთში საგანგებო ოსტატებიც არიან თურმე სამარიდან მიცვალებულის ამოღებისა. ოღონდ კი ანიშნონ, აქა მარხიაო, თვალის დახამხამებაში მიცვალებული ზევით ამოაქვს, ხოლო მის მაგიერ ცარიელი კუბო-ღა რჩება. მერე მიაქვს იქავ, წყლის პირას, გამოშიგნავს, გარეცხავს, დასჭრის ასო-ასო და ხურჯინებში ჩააწყობს. შემოაკრავს ცხენს და ჭირისუფალს გზას დაულოცავს. რა თქმა უნდა, „ოსტატსა და მაინძელს“ ღირსეული „გასამრჯელო“ ეძლევა.

თუ ჭირისუფალმა „ეს საქონელი“ მდ. რიონზე გაიტანა როგორმე, მერმე შიში არავისი აქვს. თავისუფლად შეუძლიან „ტირილი“ გამართოს და ისე გაპატიოსნებული მიაბაროს მიწას თავისი მიცვალებული.

IV

ოზურგეთის სულიერი ცხოვრება.—სწავლა-განათლება.—ქართული სტამბა.——წიგნის მაღაზია.—„მეეტლეთა ამხანაგობა“ ანუ „კამპანია“.—გურიის სავაჭრო-სამრეწველო ამხანაგობა „შუამავალი“ და მისი მოღვაწეობა.—„შემნახველ-გამსესხებელი ამხანაგობა“.—ქალაქის უფასო წიგნთ-საცავი და ოზურგეთის ქალები.—ჟურნალ-გაზეთების რიცხვი.—ცენტრალური საწყობი წიგნებისა და საკანცელიარბო ნივთებისა.—ქალაქის თვითმმართველობა.—ოზურგეთის მოქალაქის ოჯახი.—გაევროპიელებაა?

ამის შემდეგ საინტერესოდ მიგვაჩნია მკითხველს გავაცნოთ გურიის დედა-ქალაქის შინაგანი, სულიერი ცხოვრება, მითუფრო, რომ ოზურგეთი ცენტრია, შუაგულია, რომლის გარშემო შეჯგუფულნი არიან დაბა-სოფელნი გურიისა; ეს ქალაქი ასე თუ ისე ტონს აძლევს თვისის პატარა მოძმეების ცხოვრებას.

ამიტომ, ჩვენ ჩამოვთვლით ყველა იმ დაწესებულებათა, რომელნიც დაარსდნენ ადგილობრივის საზოგადოების მოწინავე, შეგნებულ ნაწილის მეცადინეობით საკეთილდღეოდ, წარსამატებლად საზოგადო ცხოვრებისა.

ჩვენს გაზეთებში ხშირად იბეჭდება ხოლმე წერილები საზოგადოდ გურიისა და კერძოდ ოზურგეთის შესახებ. თანახმად ამ ნაწერებისა, ეს კუთხე და ეს ქალაქი დიდად დაწინაურებულადა გვაქვს წარმოდგენილი. ჩვენ ვეცდებით დავხატოთ სურათი ოზურგეთისა, რაც შეიძლება, მიუკერძველი, რეალური, რომ მკითხველს წარმოუდგეს ოზურგეთი ისეთი, როგორიც ეს ქალაქი არის ნამდვილად. ოპტიმისტებს ნუ დავუჯერებთ და ნუ ვიტყვით, ოზურგეთი ჩვენის ქალაქების იდეალიაო. იდეალზედ ჯერ შორს არის ეს ქალაქი, მხოლოდ ეს შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ თავისს ტოლ ქალაქებს ძალიან გაუსწრო წინ, მისნი მკვიდრნი დიდს შნოსა და უნარს იჩენენ მოქალაქებრივის ცხოვრების გაუმჯოესობაში.

დავიწყოთ სწავლა-განათლებიდან.

ოთხი სასწავლებელი ემსახურება ამ ჟამად სწავლა-განათლების საქმეს ოზურგეთში: სასულიერო ოთხ-კლასიანი სასწავ-

ლებელი, სამოქალაქო სასწავლებელი, საქალებო სკოლა და სამრევლო სასწავლებელი. ყველაზე ხნიერი ამ სასწავლებლებში—სასულიერო სასწავლებელია, სადაც, გარდა სასულიერო წოდების ბავშვებისა, საერო წოდებისანიც იზრდებიან. ეს სასწავლებელი დაარსდა 1846 წელს. აქედან გამოსულა თითქმის უმეტესობა გურიის მოწინავე მოღვაწეთა. 1896 წლის 1 იანვრისათვის შიგ ითვლებოდა 208 ყმაწვილი, ყველანი ოზურგეთის მაზრისა. მის შესანახავად გურიის სამღვდელოებას ყოველწლიურად ეხარჯება 11,120 მანეთი*).

მეორე ალაგი უჭირავს სამოქალაქო სასწავლებელს, 1874 წელს დაარსებულს, რომელშიაც 303 მოსწავლე ითვლება და რომელზედაც წლიურად იხარჯება 8,205 მანეთი. ეს სასწავლებელი მოსწავლეთა რიცხვით მთელის კავკასიის სამოსწავლო ოლქის 37 სამოქალაქო სასწავლებლებში მესუთეა (1—უპატერინოდარისა (541 მოსწავლე), 2—ქუთაისისა (316), 3—სტავროპოლისა (316), 4—ზუგდიდისა (309) და 5—ოზურგეთისა (303). სამოქალაქო სასწავლებელთან დაარსებულია სამეურნეო განყოფილებაცა, რომელიც ჯერ ხანად მეტად უნუგეშო მდგომარეობაშია, მიუხედავად იმისა, რომ როგორც ქალაქმა, ისე ოზურგეთის მაზრის თავად-აზნაურობამ ყოველმხრივი დახმარება აღმოუჩინეს, როგორც მატერიალური, ისე ზნეობრივი.

შემდეგ მისდევს საქალებო ერთ-კლასიანი სკოლა, 1879 წელს დაარსებული. შიგა სწავლობს 112 ქალი, უმეტესად ოზურგეთის მკვიდრთა. ამ სკოლას ინახავს ამისათვის მკვიდრთაგან ამორჩეული მზრუნველი კომიტეტი. წელიწადში ეხარჯებათ 1,400 მანეთი. სკოლას ვერ ემადლიერებიან, და დღე ყოველ იმასა სთხოვენ, ჩვენს ენაზედაც გვინდა ჩვენმა ქალებმა ისწავლონ რამეო.

დაგვრჩა სამრევლო სკოლა, 1893 წელს დაარსებული; შიგა სწავლობს 58 ბავშვი.

---

*) სტატისტიკური ცნობები სწავლა-განათლების შესახებ ამ წერილისათვის გამოკრებილი გვაქვს კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მზრუნველის 1895 წლის ანგარიშიდან.

ამ ციფრებიდანა სჩანს, რომ ოზურგეთში 681 მოსწავლე სწავლობს, რომლებზედაც წელიწადში ეხარჯებათ 20,745 მანეთი.

მაგრამ ეს სკოლები ყველა მთხოვნელებს ვერ აკმაყოფილებს, ამ უკანასკნელ წლებში მაინც. ხშირია, რომ სასწავლებლიდან უკან დაებრუნებინოსთ შიგ შესვლის მსურველი. ახლა გადაწყვეტილია სამრევლო საქალებო სკოლაც მოუმატონ ხსენებულს რიცხვს სკოლებისას. გარდა ამისა, ოზურგეთის თვითმართველობაცა სცდილობს ოზურგეთში პროგიმნაზია გაახსნევინოს როგორმე მთავრობას.

ამ ექვსის წლის წინად საქართველოში ქართული სტამბა მხოლოდ სამგან იყო: ტფილისსა, ქუთაისსა და ბათომში. ამ დროს, 1890 წელს, ოზურგეთის მკვიდრი, ბ-ნი კ. თავართქილაძე, დ. კილაძის ამხანაგობით, ოზურგეთში სტამბასა ხსნის, რომელშიაც ჯერ უბრალო ბლანკები და ქორწილ-ტირილში მოპატიჟების წერილები იბეჭდება, მერე აქ დაბეჭდილი წიგნებიც დაინახა საზოგადოებამ. აქ დაიბეჭდა, სხვათა შორის, ორ-ჯერ უკვდავ შოთას პოემა. ოზურგეთის ისტორიაში საპატიო ალაგი ექმნება დათმობილი სტამბის დაარსების ამბავს.

სტამბას მოჰყვა წიგნის მაღაზია, საიდანაც თავის დროზე შეეძლო საზოგადოებას ახლად გამოსულ ქართულ წიგნის ყიდვა. ესეც დიდი ნიშანი იყო წინსვლა-წარმატებისა. შეუწყვეტელი კავშირი გაიმართა ოზურგეთსა და საქართველოს ცენტრსა—ტფილისს შუა; ინტერესი აღიძრა საზოგადო საქმის შესახებ ლაპარაკისა, სჯა-ბაასისა.

1890 წელს ტფილისში დაარსდა პირველი „ამხანაგობა“ წიგნების გამოცემისა. ამ ამხანაგობას ბანი მისცა ყველაზედ წინ ოზურგეთმა. ამ ხანებში, სხვათა შორის, საჭირ-ბოროტოდ გახდომოდა ოზურგეთს ნატანებსა და ოზურგეთს შუა მგზავრთა გაჭირვება. მეეტლეთა თავგასულობას საზღვარი არა ჰქონდ: უნდოდა—არ წაიყვანდა მოგზაურს, უნდოდა 17 ვერსის მანძილზე თუმანს გადაახდევინებდა, დამშლელი არავინა ჰყვან-

და. ასეთი უწესობა განსაკუთრებით საგრძნობელი იყო ოზურგეთის ვაჭრებისათვის, რომელთაც, საქმეებისა გამო, ხშირადა სჭირდებოდათ ხოლმე ნატანებს ჩასვლა.

ფიალა მოთმინებისა პირთამდე რომ მოიყარა, ზოგიერთებმა სთქვეს, მოდი, ამხანაგობა დავაარსოთ და კერძო მეეტლეთა ფარფაშს ბოლო მოვუღოთო. თქმა და ასრულება ერთი იყო: შეადგინეს ეგრედ-წოდებული „მეეტლეთა ამხანაგობა“, წილის ფული თვითოეულის წევრისათვის 20 მანეთი დანიშნეს და დაიწყეს კიდეც მოქმედება. კაცის თავზე ოზურგეთიდან ნატანებში და იქიდან უკან ამოყვანაზედ ეტლით **ათი შაური** დააწესეს, ხოლო დილიჟნით—ექვსი შაური. გაიძახოდნენ, „ამხანაგობა“ წააგებსო, მაგრამ ზარალის მაგიერ ორნაირად მოიგო: ჯერ ერთი, ახეირა პაის პატრონები, რომელთა რიცხვს დღითი-დღე ემატებოდა, და მეორედ—მგზავრს მეტისმეტად გაუადვილა და გაუეფა მისვლა-მოსვლა. ამხანაგობას ამ ჟამად **250** წევრი ჰყავს. შეძენილი აქვს შიგ ქალაქში **1,000** კვად.-საჟ. მიწა, აიგო შენობები, გაიკეთა ეტლების საკეთებელი ქარხანა, დაიქირავა ოსტატები, რომლებიც ადგილობრივვე აკეთებენ ეტლებს, მარხილებს და სხვ.

ეს პირველი „ამხანაგობა“ იყო გურიაში. პირველმავე ნაბიჯმა ნათლად დაარწმუნა ყველანი, რომ საერთო ღონით ყოველთვის მეტი გაკეთდებაო, ვიდრე ცალ-ცალკე დაყოფილის ძალითაო.

ნავსი გატყდა. პირველს ნაბიჯს მეორე მოჰყვა.

თუ საზოგადოდ საქართველოს შესახებ ითქმის—მეურნეობის დედაო, ამ სახელის ღირსია კერძოდ მისი ერთი საუკეთესო ნაწილი—გურია. ყველაფრით არის შემკული ეს მხარე: ნაყოფიერის ნიადაგით, უხვის მცენარეულობით, ზომიერის ჰავით. ყველა ეს ისეთი პირობებია, რომ მეურნე თავისის შრომისათვის ერთი-ასად ჯილდოვდება. მხოლოდ ეს ბუნებრივი სიმდიდრე შემმუშავებელს მოელის, მოელის შეგნებულს მუშას, რომელიც გონივრულად გამოიყენებს ბუნებისაგან მუქთად მოწვდილს სიუხვეს. მეურნეობა კი ამ სა-

მეურნეო მხარეში ჯერ ისევ პირველყოფილ მდგომარეობაშია. იქ, სადაც ყოველ უმაღლესს კულტურას, ჩაის მცენარისა და ფორთოხალ-ლიმონ-ზეთისხილიდან მოკიდებული, შეიძლება მოჰკიდოს კაცმა ხელ ჩ, მთელი მეურნეობა მარტოოდენ სიმინდის თესვით განისაზღვრება; იქ, სადაც საუკეთესო ჯიშის ვაზის მოშენება და შამპანისებურის ღვინის დაყენება შეიძლება, მწკლარტე „ადესის“ ღვინის კეთებასა სჯერდებიან; იქ, სადაც ბუნება ხელს უწყობს მეოჯახეს აშრეშუმის ჭია წელიწადში ორჯელ გაიჩინოს და საუკეთესო აბრეშუმეულობით უცხო ქვეყნებს კონკურენცია გაუწიოს, სწორად ამ უცხო ქვეყნიდან შემოტანილ აბრეშუმეულსა აქვს ბაზარი.

სხვათა შორის, როგორც ზევითაცა ვსთქვით, გურიაში აბრეშუმის ჭია ხეირობს შესანიშნავად. მართალია, აქ დიდ-ძალის აბრეშუმის მოწევა შეიძლება, მაგრამ, სავალალოდ, გურია დღემდე სხვის მუშად ითვლება. იმის მაგივრად, რომ თვითონა ნახოს რამე ხეირი, მისის ნაოფლარითა სხვა, მუქთახორა, უშრომლადა სარგებლობს. რაკი გურიაში ნაქსოვი აბრეშუმეულობა ადგილობრივს ბაზარს არა სცილდებოდა და არც აქაურების-მიერ ტლანქად ამოღებულს ძაფსა ჰქონდა გასავალი, ჩარჩებმა გურულებისაგან მარტო აბრეშუმის ჭიის პარკის ყიდვა დაიწყეს. ფუთს პარკში 4—5 მანეთს აძლევდნენ ეს ჩარჩები და მერე იმავე ფუთს პარკს ხუთ თუმნადა ჰყიდდნენ, ესე იგი, მწარმოებელი სჯერდებოდა იმის მეათედს, რასაც ჩარჩი მზამზარეულს საქონელში იღებდა. მოდი და ნუ დასჯერდები, როცა თავზევით ძალა არა გაქვს! გურული სწყევლიდა ჩარჩს, „ულვთო“-ს, „იუდის კერძს“ ეძახდა, მაგრამ ბოლოს მაინც იმავე „ულვთოს“ უნდა დაღრეჯოდა: „შენი ჭირიმე, წაიღე, გამისაღეო“. მერე, ადგილობრივნი მკეიდრნი მაინც ყოფილიყვნენ ეს ჩარჩები, მაშინ ვინ ინაღვლიდა! მაგრამ საქმეც ის გახლავსთ, რომ ესენი ან ურიები იყვნენ, ან სომეხნი და ან კიდევ ბერძენნი, რომელთაც სხვაგან, გურიას გარედ, გაჰქონდათ სიმდიდრე.

ძალზე გამწვავდა საქმე. შეგნებულმა ნაწილმა ადგილობრივის საზოგადოებისამ გადასწყვიტა მიჰშველებოდა მწარმოებელს, ეხსნა ჩარჩის ხელიდან, შუამავლად გაჰხდომოდა მწარ-

მოებელსა და მომხმარებელს და ამით მათი ცხოვრებაც გაეუმჯობესებინა და წარმოებაც გაეძლიერებინა.

უნდა დაეარსებინათ ამხანაგობა. ამ ამხანაგობას აზრად უნდა ჰქონოდა: გაევრცელებინა გურიაში მეაბრეშუმეობა; საქმე ისე დაეყენებინა, რომ გურიიდან შეუმუშავებელი მასალა კი არ გაეზიდნათ, არამედ შემუშავებული, და ფული, შრომის ფასი ერთი ოცად დატრიალებულიყო გურიაშივე. რა თქმა უნდა, არც თავისი თავი უნდა დაჰვიწყებოდა ამ მომავალს ამხანაგობას. დროც ხელს უწყობდა: ჩვენის ქვეყნის სხვა კუთხეებში მარტოოდენ „ამხანაგობის“ დაარსების შესახებ ლაპარაკობდნენ, ხალხი თანაგრძნობით ეკიდებოდა ამხანაგობის დაარსების აზრს.

ბოლოს, 1896 წელს, დაარსდა ეგრედ-წოდებული „შუამავალი“, ანუ გურიის სავაჭრო-სამრეწველო ამხანაგობა, რომელშიაც ყველას შეუძლია ჩაეწეროს, განურჩეველად წოდებისა და ეროვნებისა, თუ კი საწევრო ფულს ერთს თუმანს წარმოადგენს. საუკეთესო ნაწილი ოზურგეთისა და კერძოდ გურიის მკვიდრთა დიდის აღტაცებით მიეგებნენ ამ ახალს ამხანაგობას, რომელსაც შეეძლო შეეცვალა მათი მდგომარეობა, შველა, დახმარება მიეცა.

პირველში „შუამავალს“ 500 მანეთი-ღა შეუგროვდა საწევრო ფული. რა თქმა უნდა, ამ თანხით შორ მანძილის გავლა არ შეიძლებოდა. რადგან საქმის დაწყება ეჩქარებოდათ, ხოლო ფული არა ჰქონდათ, 8,000 მანეთი ისესხეს. მოქმედების რაიონად პირველად აირჩიეს დ. ლანჩხუთი. აქ იყრიდნენ თავს აბრეშუმის პარკის მყიდველები. რა თქმა უნდა, ამათ არ ეჭაშნიკათ მეტოქის ნახვა და ისიც შინაურისა.

პირველ წელიწადსვე „შუამავალმა“ აბრეშუმის პარკის ფასი ერთი-ორად ასწია: 4—5 მანეთის მაგივრად ერთ ფუთ პარკში 10 მანეთს აძლევდა. უცხოელები იძულებული გახდნენ ამ ფასად ეყიდნათ პარკი. ამ მეტოქობით სარგებლობდა გლეხი, მწარმოებელი. გლეხმაც მოიგო იმ წელიწადს და „შუამავალსაც“ 1,300 მანეთი წმინდა მოგება დარჩა. ლანჩხუთშივე

გახსნა „შუამავალმა“ სახელოსნო, აბრეშუმის ძაფის ამოსართავად, გამოიწერა მანქანები ხონის მეაბრეშუმეთა ამხანაგობისაგან და სოფლის ქალებს მშვენიერის, წმინდა ძაფის ამოღება შეასწავლა.

ამავე დროს „შუამავალმა“ გახსნა განყოფილებები საჯეგახოსა და სოფ. დუაბზუში (ოზურგეთის ახლო). შეიძინა მიწა, ზოგიც უსასყიოლოდ შესწირეს მემამულეებმა (მამულაიშვილებმა დუაბზუში). მეორე წლისათვის „შუამავალმა“ 4,000 მანეთის საღი თესლი ნისიად დაურიგა ხელმოკლე სოფლელთ. ამით დიდი თანაგრძნობა და პატივისცემა დაიმსახურა ნორჩმა ამხანაგობამ საზოგადოებისა და წევრთა რიცხვი თან-და-თან ემატებოდა.

თუმცა ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ არც მოწინააღმდეგეთ ეძინათ, განსაკუთრებით ვაჭრებს. ესენი ჰფიქრობდნენ და დღესაც იმ აზრისანი არიან, რომ „შუამავალის“ გაძლიერება, კერძო, სათითაო ვაჭრებს, თუ ბოლოს არ მოუღებს, არც ხეირს დააყრისო; თუ გაძლიერდა ეს ამხანაგობა, ხელში ჩაიგდებს მთელს აღებ-მიცემობას და ჩვენ დუქანს აგვალაგებინებსო. აი, სწორედ ამ მოსალოდნელმა კონცენტრაციამ ვაჭრობისამ ერთის ხელში დაუფრთხო ძილი ვაჭრებს და გადასწყვიტეს ხელი შეეშალათ „შუამავალის“ მოქმედებისათვის, ფრთის გაშლის ნება არ მიეცათ. ამ გაზაფხულზედ ოზურგეთში ისეთს ვაჭრებს დაუწყიათ თურმე აბრეშუმის ჭიის პარკის ყიდვა, რომელთაც თავის დღეში არ უყიდნიათ პარკი, და აბაშასა და ლანჩხუთში ჩამოსულ ჩარჩებისათვის მიუწოდებიათ. მიუხედავად ამისა, „შუამავალი“ უფრო გაორკეცებულის მხნეობით მოქმედობდა. წლეულ 16,000 მანეთის პარკი უყიდნია, გაუხმია თავისს ფარდულებში და ასე მომზადებული პარკი ფუთი 43 მანეთად გაუყიდნია. ყოველსავე ხარჯს გარდა „შუამავალის“ წევრებს, 4,000 მანეთი წმინდა მოგება დარჩენიათ.

როგორცა ვსთქვით, ნდობა დიდი დაიმსახურა „შუამავალმა“. დიალაც ექმნება ნდობა ისეთს დაწესებულებას, რომელიც წონაში არავის ატყუებს, ფულს ნაღდად აძლევს და, ამასთან,

სხვაზე მეტს თუ არა, ყოველსავე შემთხვევაში, ნაკლებს მაინც არ აძლევს საქონლის პატრონს.

„შუამავალმა“, გარდა აბრეშუმისა, მიმდინარე წელს ბაზარი გაუჩინა გურიის სოფლების ხილსაც. გურიაში ხილი აუარებელი მოდის და, ამასთან, კარგის ღირსებისაც, მაგრამ პატრონი კი ხეირს ვერასა ჰხედავს: ან შენახვა არ იცის, ან ვერ გაუგზავნია სადმე სხვაგან და რიგიან ფასებში ვერ გაუსაღებია. თუ გაიტანა, ოზურგეთს ვერ გასცდება. დღეს კი აღებმიცემის საგანი გახდა: თაფლი, თაფლის სამთელი, თხილი, ვაშლი და სხვ. ყველაფერში ერთი-ორად ასწია ფასები „შუამავალმა“. თხილი წინა-წლებში ექვს აბაზს ზევით არ გაყიდულა ფუთი, წლეულ კი „შუამავალი“ ცამეტ აბაზადაც ჰყიდულობდა ფუთს. თაფლის სამთელის ფასი 16—18 მანეთი იყო ფუთზე. წლეულ 22 მანეთს იღებდნენ სოფლელნი იმავ საქონელში. ბაზარი გაუჩინა აგრეთვე ვაშლს, მსხალს, ბროწეულს. მარტო თხილი 2,200 მანეთისა იყიდა „შუამავალმა“, ვაშლი, მსხალი და ბროწეული—2,400 მანეთისა, სამთელი—1,200 მ., თაფლი—1,600 მანეთისა. ყოველივე ეს მიდის რუსეთის ქალაქებში და კარგი მოგებაცა რჩება ამხანაგობას.

ამავე დროს მოქმედობს ქ. ოზურგეთში „შემნახველი-გამსესხებელი“ ამხანაგობა, ოზურგეთის მკვიდრთაგანვე შემდგარი. 20 წელიწადი მეტია, რაც ეს ამხანაგობა ოზურგეთში არსებობს. ოპერაცია მისი, ცოტა არ იყოს, შეფერხებული იყო აქამდის, რადგან საქმის მმართველებმა ცოტა ახირებულად შეხედეს ამ საქმეს. მთელი ამხანაგობა რამდენსამე კაცს ჩაუვარდა ხელში, ისინი იყვნენ სარევიზიო კომისიის წევრებიცა და გამგეობისაცა. ბოლოს, იქამდე მივიდა საქმე, რომ უფროსერთმა მკვიდრთაგანმა არც კი იცოდა, თუ არსებობდა ოზურგეთში მაგის გვარი-რამ საკრედიტო დაწესებულება. ამ ზაფხულში ინტელიგენცია ჩაერია საქმეში, ახალი წევრები აარჩია როგორც გამგეობისა, ისე სარევიზიო კომისიისა, ასე რომ, იმედია, ეს დაწესებულება ჯეროვანს სამსახურს გაუწევს ოზურგეთის ხელმოკლე მკვიდრთა.

ახლა შევიხედოთ აქაურს საქალაქო წიგნთ-საცავში, რომელიც ქალაქის თვითმართველობის მეთაურობით დაარსდა ამ ზაფხულს. ოზურგეთმა ამ მხრივ, ტფილისის და ქუთაისის შემდეგ, ყველა ჩვენს დაბა-ქალაქებს გაუსწრო, თვით ბათომსა და ფოთსაც კი, რომელთაც ოზურგეთი ქონებრივად ვერც კი შეედრება. წიგნთ-საცავს ერთი კარგი მოზრდილი ოთახი აქვს დათმობილი ადგილობრივს კლუბში. რუსულს განყოფილებას ამშვენებს ნაწერები რუსეთის საუკეთესო მწერალთა: ნეკრასოვისა, გოგოლისა, ლერმონტოვისა, შჩედრინისა, ტურგენევისა, ლ. ტოლსტოისა და სხ. რამდენიმე სამეცნიერო წიგნებიც ურევია რუსულს ენაზედვე. ქართულს განყოფილებაში შეხვდებით, რა თქმა უნდა, ყველა ჩვენის საუკეთესო მწერლების ნაწერებს და სხვა გამოცემათა: ყველა წიგნები დაკაზმულია სადად და მაგრად და მოთავსებულია ორს განჯინაში. მათი რიცხვი 600-ს გასცდება. წიგნთ-საცავი ახალ-ახალ წიგნებსაც იძენს შეძლებისა და კვალად და აზრად აქვს ისეთ ნაირად მოეწყოს, რომ შიგ ინტელიგენტს კაცს ყოველ გვარის წიგნის მოპოება შეეძლოს. კავკასიის დრო-კამოშვებითი გამოცემანი ყველა მოსდის წიგნთ-საცავს. რუსეთიდან რამდენიმე საუკეთესო თვიური ჟურნალი და გაზეთიც აქვს გამოწერილი.

ყველას შეუძლია წიგნთ-საცავში შესვლა და უსასყიდლოდ ჟურნალ-გაზეთ-წიგნების კითხვა. ხოლო ვინც შინ წაიღებს. მცირედს ფასს იხდის. მკითხველები წიგნთ-საცავს არ აკლია, მათი რიცხვი დღითი დღე მატულობს. უეჭველია, თავის დროზე ეს ნორჩი დაწესებულება დიდს სამსახურს გაუწევს აქაურებს, განსაკუთრებით აქაურის ვაჭრების ნოქრებს, რომელთაც აქამდე არ იცოდნენ, თავისუფალი დრო რისთვის მოეხმარებინათ. წიგნთ-საცავს გავლენა ექნება აგრეთვე ყომარბაზობისა, სამიკიტნოებში ფუჭად დროების ტარების და ათასგვარ უწესოების შემცირებაზე.

წიგნთ-საცავს უვლიან აქაური ქალები. შვიდს ქალს აქვსთ ნაკისრი კვირაში ერთხელ მორიგად იყვნენ ხოლმე. საუცხოვო წესიერებაა წიგნების კითხვის დროს წიგნთ-საცავში.

წიგნთ-საცავი ქველმოქმედთა ფულით არის დაარსებული, ხანაც წარმოდგენები და სალიტერატურო საღამოები გაუმართავსთ მისს სასარგებლოდ. დღესაც მისდის წიგნთ-საცავს სხვა-და-სხვა კუთხიდან შემოწირულება თუ ფულით, თუ წიგნებით.

ამავე წიგნთ-საცავში ყოველკვირობით შეკრებილს საზოგადოებას უკითხავენ ხოლმე სხვა-და-სხვა ლიტერატურულს ნაწარმოებს, და ეს საქმე ჩაბარებული აქვსთ აქაურს ქალებს. სხვა ქალაქებში მკვიდრთათვის ასეთი საქმე უცხოა. სწორედ სანუგეშო საყურებელი გახლავსთ, როცა კვირაობით წირვიდან გამოსული ხალხი, ათასფრად მორთულ-მოკაზმული, ქალი თუ კაცი, სამკითხველოსაკენ მიეშურება, წიგნი უნდა წაიკითხონო.

საინტერესოა აქვე ჩავურთოთ სია კავკასიის იმ ჟურნალ-გაზეთებისა, რომლებიც ოზურგეთის მკვიდრთ მისდისთ: „ივერია“,—28, „მეურნე“—28, „ცნობის-ფურცელი“—26, „კვალი“—22, „მოამბე“—8, „ჯეჯილი“—8, „მწყემსი“—7, აკაკის „კრებული“—14, „ახალი მიმოხილვა“—18, „კავკაზი“—8, და „ტფილისის ფურცელი“—1.

ზემოთ ჩამონუსხულ დაწესებულებათ ოზურგეთის ინტელიგენციამ მხარში ამოუყენა ახალი ამხანაგობაც,—მე მოგახსენებთ ცენტრალურ წიგნის მაღაზიის დაარსების შესახებ, რომელიც იმავე სამხანაგო წესით იხსნება, როგორითაც გაიხსნა აქ არა-ერთი და ორი დაწესებულება. ყოველი წევრი იხდის თითო თუმანს. ამხანაგობის ინტერესი მოითხოვს—მისს წევრებად მომეტებულად მასწავლებელნი იყვნენ. აზრადა აქვს: მთელის გურიის სკოლებს, წიგნთ-საცავებს, სასოფლო კანცელარიებს მიაწოდოს ყოველგვარი სახელმძღვანელო და საკითხავი წიგნები, საკანცელიარიო ნივთები და სხვ. ერთის მხრით უნდა გაადვილოს დასახელებულ ნივთების შეძენა, და მეორედ—შედარებით, იაფად მიაწოდოს მუშტარს. აქამდე ამ მხრივ გურია დიდს გაჭირვებაში იყო: რვეული, რომელიც ტფილისში 2 კაპეიკად იყიდება, ოზურგეთში ან სხვაგან მედუქნემ შეგირდს უეჭველად შაურად ან მეტად უნდა მიჰყიდოს. ამნაირადვე იყი-

დება წიგნებიცა. გარდა ამისა, უბრალო წიგნის შეძენა რომ უნდოდეს კაცს, უნდა უეჭველად ტფილისიდან გამოიწეროს. ფოსტის ხარჯს თქვენი ჭირი წაუღია, საქმე ის გახლავსთ, რომ სანამ რომელსამე მიყრუებულ სოფლამდე გამოწერილი წიგნი მოაღწევდეს, ერთი თვე მეტი მაინც გაივლის. ხსენებულს ამხანაგობას გადაწყვეტილი აქვს პირდაპირ ტფილისთან და რუსეთის მექარხნეებთან დაიჭიროს საქმე და იქიდან დაიბაროს ყოველივე მასალა უშუამავლოდ, რომ თვითონაც იაფად დაუჯდეს და მუშტარსაც მცირედი გასამრჯელო გამოართვას. ერთიც იქნება მოგებული და მეორეცა. მოგების გარდა მუშტარი მადლობელიც დარჩება.

საზოგადოდ, მთელს ქალაქსა და კერძოდ ამ „ამხანაგობათა“ და დაწესებულებათ დარაჯად უდგა ქალაქის თვითმართველობა, შემოღებული 1896 წელს. ქალაქის თავად მოწვეული ჰყავსთ ახალგაზდა უნივერსტანტი, ოზურგეთის მაზრისავე მკვიდრი. რაც აქამდე დააკლდა ქალაქს უპატრონობითა და მოუვლელობით, ახლა სცდილობს თვითმართველობა შეივსოს. მართალია, მთელი წლიური ბიუჯეტი ქალაქისა სამას-ოთხასს თუმანს არ აღემატება, მაგრამ ამით გულს არ იტეხს თვითმართველობა, გაორკეცებულის მხნეობით ეკიდება ყოველსავე დაბრკოლებასა. ბევრი კითხვები აღძრა თვითმართველობამ, რომელთაც სამთელმაზრო მნიშვნელობაცა აქვსთ. თვითმართველობამ შეაფასებინა ქალაქის უძრავი ქონება შემოსავლის კვალობაზედ, თვითმართველობა სცდილობს ოზურგეთში საეკონომიო პროგიმნაზია დააარსოს, თვითმართველობამ გაუხსნა მკვიდრთ საჯარო წიგნთ-საცავი, თვითმართველობავე სცდილობს სამუდამო თეატრი შეაძენინოს ოზურგეთსა, ბოლოს, თვითმმართველობავე ჰთავობს ოზურგეთში საექიმო თავშესაფარის დაარსებას და ექიმის მოწვევასა და მ. სხ.

სანუგეშო ის არის, რომ იმ დროს, როცა ჩვენის სამშობლოს სხვა ქალაქებსა, იმათაც კი, სადაც თვითმართველობა არის შემოღებული, საღათას ძილითა სძინავთ, ოზურგეთი, ეს პატარა და ღარიბი ქალაქი, წელებზე ფეხს იდგამს, აწუხებს

ცასა და ქვეყანას: ეს გვინდა, ეს გვესაჭიროება, ეს დაგვიარსეთო!....აქაც ყველაზე მეტად აშკარადა სჩანს გურულის ცოცხალი ბუნება: ათასნაირ გზას ეძებს — გასაჭირს მოუაროს, ოღონდ კი ფონს გავიდეს სადმე. გულს იმედი გესახებათ, როცა იმათ უყურებთ,ამბობთ....

დასასრულ, შევიხედოთ აქაურს ოჯახშიაც. ყველაფერს, ცხადი ნიშანი ეტყობა გაევროპიელებისა, ან სურვილი მაინც ამისი. მთელს ოზურგეთში ოთხი მანდილოსანი დავინახე ქართულად თავდახურული: ორი მათგანი, ხანში შესულები, გურიელების ოჯახს ეკუთვნოდა და ორიც მღვდლებისა იყო. შიდჭრელი ლაპარაკი აქაც იკიდებს ფეხსა, განსაკუთრებით ეგრედწოდებულის ინტელიგენტურს ოჯახებში. გურული კილოც სიმღერისა თანდათან ადგილს უთმობს ევროპულს მოტივებსა. ყოველს ოჯახში ნახავთ გიტარასა, ამასთან, ყველა გასათხოვარს სირცხვილად მიაჩნია, ზედ დაკვრა არ იცოდეს. ჩვენი ხმა-ტკბილი ჩონგური ყველას დაუვიწყნია, აბუჩად აუგდია. მთელი ოზურგეთი რომ შემოიაროთ, გაგიჭირდებათ მისი ნახვა. ჩონგურზე დაკვრა თუ იციან, ისევ ძველებმა. ვერც დაირასა ნახავთ სადმე. ერთი საიდუმლო ენაც იციან ზოგიერთს ოჯახში. ამ ენაზე ისე მარდად და ადვილად ლაპარაკობენ, როგორც ქართულად. სეკრეტი ამ ენისა ის არის, რომ მთელს სიტყვას უკუღმა ამბობენ.

ახლა გადავიდეთ აქაურს სოფლებში.

თ. სახოკია

VI*)

გენიოსობა, თანაგრძნობისა და ურთიერთშორის დაახლოვების ძალა.

ჩვენის აზრით, მხატვრობრივი და პოეტური გენიოსობა თანაგრძნობისა და ურთიერთშორის დაახლოვების ინტენსიური ფორმაა, მხოლოდ გარდამეტებული, რომლის დაკმაყოფილებაც ახალის ქვეყნიერობის, ანუ უკეთ რომ ვსთქვათ, ცოცხალ არსებათა ქვეყნიერობის შექმნით შეიძლება. გენიოსი იგივ ძალაა სიყვარულისა, რომელიც ყოველ ჭეშმარიტ სიყვარულისებრ ცხოვრების შექმნასა და ნაყოფიერებას ენერგიულად ესწრაფვის. გენიოსს ყოველივე გატაცებით უნდა უყვარდეს, თუ ჰსურს ყოველივეს თავისი აზრი გაუგოს. თვით მეცნიერებაშიაც კი, თუ რომ ჭეშმარიტებასა ჰპოვებენ ხოლმე იმისთვის, რომ „მუდამ ამ ჭეშმარიტების შესახებ ჰფიქრობენ“, ჰფიქრობენ იმიტომ, რომ იგი უყვართ. დარვინი ამბობს: „რამდენადაც მე მგონია, ჩემი გამარჯვება, როგორც მეცნიერისა, სხვა-და-სხვა გვარ რთულ სულიერ თვისებათა და პირობებზედ იყო დამოკიდებულიო. ამათ შორის უფრო საყურადღებოდ მიმაჩნიაო აი რა: მეცნიერებისადმი სიყვარული, განუსაზღვრელი მოთმინება რომელისამე საგნის შესახებ ფიქრის დროს, გამჭრიახობა გონებისა, როდესაც სხვა-და-სხვა ფიქრებს თავი უნდა მოვუყაროთ და შევკრათ, ან დაკვირვებით გავიცნოთ, ნიჭი გამოგონებისა და

*) იხ. „მოამბე“ № IX. 1897 წ.

სალის გონებისა“. ამ თვისებათ ერთი კიდევ სხვა უნდა მიემატოს, რომელსაც თითონ დარვინი არ ასახელებს, მაგრამ მისნი ცხოვრების აღმწერნი აღნიშნავენ: ეს არის ნიჭი გატაცებით აღტაცებისა, რომელიც აყვარებდა ყოველივეს, რასაც კი იგი აკვირდებოდა: მცენარეს, მწერს; უსაზღვროდ აყვარებდა მისს პაწია ფეხებს, ფრიებს და ამ რიგად სულ პაწაწკინტელა ქმნილება და მისი დაწვრილებითი აგებულობა თავისის განცვიფრებით სულ მაღალ ხარისხამდე აჰყავდა, იმ ხარისხამდე, სადაც თავისს გონებისათვის საზრდოსაც ჰპოულობდა. „მეცნიერებისადმი სიყვარული“, რომელსაც დარვინი ასახელებს, თვით მეცნიერების საგანთა სიყვარულია, სიყვარული ცოცხალ არსებათა, მთელის ქვეყნიერობის სიყვარული და თანაგრძნობა, სხვა არაფერი.

ხშირად ხმაროობენ ხოლმე ლაპარაკში: „აბა ჩემს ადგილას თქვენი თავი წარმოიდგინეთო“ ანუ „შედი იმისს მდგომარეობაშიო“; და მართლაც არავისთვის გასაჭირი არ არის, ოცნებით თავისი თავი სხვისა ვისიმე მდგობარეობაში წარმოიდგინოს. მაგრამ მხატვრობრივ ანუ პოეტურ გენიოსთა განსაკუთრებულს თვისებას შეადგენს ის, რომ მათ სულ ადვილად შეუძლიანთ გაუდგნენ არა მარტო იმ გარეგან პირბათ, რომელნიც გარს გვახვევიან, არამედ შინაგანი პირობანიც უარ-ჰყონ, მაგ. დაბადებიდანა და ზნეობრივ გავლენისაგან შეთვისებულნი, თვით სქესებრივი პირობანი და უკვე შეძენილი ღირსებანი და ნაკლიც კი. ეს არის ნიჭიერება თვისის საკუთარ პირადობის აღზრდისა (depersonnaliser), ე. ი. გამოცნობა და გაგება სიცოცხლისა და ნების იმ პირველ ნაპერწკლისა, რომელიც სხვა მრავალ მცირედ მნიშვნელოვან მოვლენებით იყო და არის დაფარული. როდესაც თავისის თავის ამ გვარად გაუბრალოვება უკვე შესრულებულია, მხატვარს ეს თავისი სიცოცხლე გადააქვს არა მარტო სხვის მოძრაობის ჩარჩოში, ანუ მის ორგანიზმის რომელსამე ნაწილში, არამედ პირდაპირ მისს გულში შეაქვს იგი. აქედან წარმოსდგება ის მოთხოვნილება, რომ მხატვარი ანუ პოეტი მათ მიერ დახატულ ადამიანების სიცო-

ცხლით **სცხოვრობდნენ;** ამასთან სცხოვრობდნენ არა მარტო გარეგნობით, არამედ იქამდის ღრმად, რომ მათი პირადობა და აღნიშნულ ადამიანებისა ნამდვილად ერთურთთან შერეულად მოსჩანდეს. მეორე მხრივ, შეუძლებელია ადამიანმა ვისიმე **ცხოვრება** დაჰხატოს, თუ თავისს საკუთარ სალაროდან არას ისარგებლებს; მძლავრის ოცნების პატრონს მხატვარს, მაშასადამე, სიცოცხლის ძალაც მდიდარი უნდა ჰქონდეს, რომ ყველა თავისს მიერ შექმნილს ტიპს რიგ-რიგად სული ჩაუდგას და არც ერთი მათგანი მის საკუთარ არსების უბრალო სურათს ანუ პირს არ წარმოადგენდეს. თვითეულის შემმოქმედის აზრი ის არის, რომ თავისს პირად ცხოვრების საშუალებით სხვა, **თავისებური** ცხოვრება შეჰქმნას.

დაკვირვება და ცდაზედ დამყარებული მეცნიერება მთლიანად სინამდვილის ანალიზია (გარჩევა-გაჩხრეკა), რომელიც სხვადა-სხვა მოვლენათა და ფაქტების თანდათანობას თვალს ადევნებს, რომ ამათგან შემდეგ განყენებული კანონები დაადგინოს. ამ რიგად მეცნიერება წვრიმალ ფაქტებს ნელ-ნელა თავს უყრის და უსასყიდლო ჩუმ მშრომელთა ნაღვაწით ამდიდრებს; იგი თავისს სიმდიდრეს დროისა, სამეცნიერო ასპარეზზედ მოღვაწეთა რიცხვისა და მათის მოთმინების წყალობით ნელ-ნელა ჰზრდის. მეცნიერება ამ შემთხვევაში იმ პაწია ქალს მაგონებს, რომელსაც ერთხელ წვიმიან დღეში თავისს სათითეს ჩალით დახურულ ჩარდახიდან ჩამონადენ წვიმის ცვარებით უპირებდა გავსებას; წვიმის ცვარები ქარს შორს, შორს მიჰქონდა და ათამაშებდა, პატარა ქალი კი მოთმინებით აშვერდა სათითეს ხან ერთსა და ხან მეორე მხარეს, მაგრამ სათითე მაინც არ ივსებოდა. ხელოვნებას ეს მოთმინება სრულიად არა აქვს: იგი უცბად ჰქმნის, ნამდვილს წინ უსწრობს; იგი **სინტეზია** (ნიჭიერება, რომელიც სხვა-და-სხვა საგნებს გონებით შეაერთებს ხოლმე), რომლის საშუალებითაც, რაკი ერთხელ არსებობს, ან მოსაზრულია ნამდვილის კანონები, — ცდილობენ ხოლმე რომელიმე სინამდვილე, ანუ ქვეყნიერობის ნაწილი გადააკეთონ გონებისათვის. ხელოვნების აზრი ის არის, რომ სინტე-

ზი შეჰქმნას; ამ რიგად როდესაც მეცნიერებაში ესეთი შემქმნელი გენიოსი იჩენს თავს, იგიც ხელოვნებას უერთდება; დამატებით მეხანიკის გამოგონებანი, ქიმიური სინტეზი, ეს ყველა ხელოვნებაა. თუ რომ ოდესმე სწავლულს შეუძლიან ამ ხილულს, გარეგანს ქვეყანაში **ნივთიერი** რამ შეჰქმნას ახალი, მაშინ როდესაც ნამდვილი მხატვრობრივი გენიოსი მხოლოდ თავისს საკუთარ ან ჩვენის **აზრისათვის** ჰქმნის ხოლმე ასეთსავე ახალს რამეს, აქ მხოლოდ ზეზეური განსხვავებაა და სხვა არაფერი: სწავლულიც და მხატვარიც (ანუ ხელოვანი), ორივე იმას ცდილობენ, რომ ნამდვილი რამ შეჰქმნან, თუნდაც თვითონ ცხოვრება. მაგალითად, როდესაც სხვა-და-სხვა გვარ ხასიათს ჰხატავს ხელოვნება, იგი ნამდვილიდან ამოჰკრებს ხოლმე საჭირო ელემენტებს და შეაკავშირებს, ისრეკვე როგორც რომელისამე ნივთიერების სინტეზის დროს ქიმიკოსი იქცევა ხოლმე. ამ გვარის შეკავშირებითა და შეერთებით, რასაკვირველია, იგი ხშირად თითონ ბუნების ტიპებს აღადგენს ხოლმე; ხან-და-ხან კი თავისს საქმეს საკმაოდ ყურადღებით არ ეპყრობა და გონჯს, ცხოვრებისათვის გამოუსადეგარს ტიპებს შეჰქმნის ხოლმე, მაგრამ ეს არაფერია. სამაგიეროდ სხვა დროს იგი ისეთს ცოცხალს, არსებობისა და მოქმედებისათვის ენერგიით სავსე ტიპებს შეჰქმნის ხოლმე, რომლებიც თავის მხრივ სხვა ახალ ტიპების წარმომშობელად გარდიქმნებიან, თუმცა შესაძლებელია ასეთი ტიპები არასოდეს არც ყოფილიყვნენ და არც მომავალში დაიბადნენ. აი, სწორედ ის არის ჭეშმარიტი გენიოსი, ვინც ესეთს ცოცხალს ტიპს შეჰქმნის და ასეთს იმედს ჩაჰბერავს. ასეთს ტიპს ადამიანის ოცნება ჰქმნის და იგივ უფლება აქვთ მათ, როგორც რომელსამე, ბუნებაში არ არსებულს ნივთიერებას, რომელიც თანამედროვე ქიმიას ცალკ-ცალკედ არსებულ სხვა-და-სხვა ელემენტებისაგან შეუზავებია; ამ შემთხვევაში მეცნიერება მხოლოდ მათს შემადგენლობასა სცვლის.

შემოქმედ-გენიოსისათვის ეს ნამდვილი ცხოვრება, რომელშიაც იგი ჰმოქმედებს, მხოლოდ კერძო შემთხვევაა, ანუ **შესაძლებელ ცხოვრების** ერთ-ერთი ფორმა, რომელსაც იგი ში-

ნაგანის მხედველობითა სცნობს. ამავე რიგად მათემათიკოსისათვისაც ეს ჩვენი ქვეყანა ხაზებისა და რიცხვთა ურთიერთშორის შეთანხმებით მეტად ღარიბია და არსებული ზომვა სივრცისა დაუსრულებელ შესაძლებელ ზომვის*) ერთ-ერთ კერძო შემთხვევად ეჩვენება. ქიმიკოსისათვისაც ასევეა: სხვა-და-სხვა ქიმიურ ნივთიერებათა ის რაოდენობანი, რომლითაც უბრალო, მარტივი ნივთნი ბუნებაში ერთმანეთს შეერთვიან, საგანთა ელემენტების ერთურთშორის შეთანხმების კერძო შემთხვევას წარმოადგენენ. ნამდვილის პოეტისათვისაც ის ხასიათი, რომელიც ცხოვრებაში შეუნიშნავს, ანუ ის ინდივიდიუმი, რომელსაც იგი დაჰკვირვებია, მთელს არას წარმოადგენენ. იგინი მხოლოდ საშუალებად გამოადგებიან, რომ ჯერ გაურკვეველს თანხმობას, რომლისადმიც ბუნება მიისწრაფვის, მიაგნოს, გამოიცნოს იგი. გენიოსის ყურადღებას ნამდვილზედ მეტად **შესაძლებელი** იზიდავს. ჩვენის ნამდვილ ქვეყნიერობის შეზღუდულს ჩარჩოებში იგი სწორედ იმ არსებას მაგონებს, რომელსაც წინად ოთხ გვარ ზომის მქონე სივრცეში გაუტარებია სიცოცხლე და მერე ამ ჩვენს ქვეყანაში გადმოვარდნილა, სადაც მხოლოდ სამ გვარი ზომაა ცნობილი. ამ რიგად, თუ გენიოსი მუდამ ჟამს იმასა ცდილობს, რომ ნამდვილ ცხოვრების საზღვრებს გასცილდეს, ჩვენ ეს, რასაკვირველია, სრულიადაც არ გვრჩება სანანურად; ამ შემთხვევაში იდეალიზმი ბოროტება კი არა, ერთი უმთავრესი პირობათაგანია გენიოსისათვის; საჭიროა მხოლოდ, რომ, თუ გენიოსის მიერ დახატული იდეალი ჩვენს ყოველდღიურს ნამდვილს ცხოვრებას არ ეკუთვნის, **შესაძლებელს** მაინც არ ეწინააღმდეგებოდეს, სხვა არაფერი. ნამდვილი გენიოსი იმითი იცნობება, რომ იგი ნამდვილ ცხოვრების გარეშე ჰქმნის იდეალს და ამ იდეალს **შესაძლებელს** უთან-

*) აქ გიუიოს ეგრედ წოდებული ახალი გეომეტრია აქვს სახეში, რომელიც სამ გვარ ზომას (სიგრძისა, სიგანისა და სიმაღლე-სიღრმისას), ადამიანისათვის ადვილად საცდელს, არა სჯერდება, არამედ მათ და მათს თეორემებს ჰიპოტეტიურსა და შესაძლებელს ზომვასაც უერთებს. აქედან წარმოსდგა მე-4 ზომვის ახალი თეორემები, ანუ ფორმები II ხარისხის ზომვისა, რომლის აზრითაც ჩვენი ნამდვილი ზომვა მხოლოდ კერძო შემთხვევაა, სხვა არაფერი.

ხმებს. ყველა ამაში მას, რასაკვირველია, მძლავრი ლოღიკა ხელს უწყობს.

მერე, შესაძლებელსა და შეუძლებელს რა ჰყოფს განა ერთი მეორისაგან? ხელოვნებაში ამას სავსებით ვერავინ განსაზღვრავს. ის არავინ არ იცის, თუ ბუნების მოქმედებას რა ძალა აქვს, სად უძევს საზღვარი, არც ის, თუ ხელოვანის წარმოდგენას რაოდენ დიდი ძალა აქვს. იმას წინადვე ვერავინ მიჰხვდება, ბავშვი რამდენად ბევრს იცოცხლებს, ვერც იმას იტყვის, რამდენად ცოცხალს ტიპს, ე. ი. **ძხატვრობრივს ერსებას** შეჰქმნის პოეტისა ანუ რომანების მწერლის ტვინი; რამდენად დიდი ძალა ექმნება ამ ტიპს, რომ თავისად, დამოუკიდებლად იცოცხლოს. პოეზია ასე შეიძლება დასურათდეს: იგი უდიდესი, უაღრესი ფანტაზიაა, მაგრამ ისეთი კი არა, როგორსაც საღი გონება წარმოიდგენს ხოლმე, არა, რადგანაც საღი გონება მას წარყვნილად სცნობს ხოლმე, არამედ ფანტაზია, რომელსაც სიმართლე და საზოგადო მზგავსება (универсальная аналогія) სცნობენ.

VII

რა ერის სიმპატია (თანაგრძნობა) კრიტიკაში.

ნამდვილ კრიტიკოსთა პირველს თვისებას სიმპატია და საზოგადოებრივი გრძნობა შეადგენს; შემდეგ თუ განვითარდებიან იგინი და ზედ შემოქმედების ნიჭიც წაემატებათ, ხომ გენიოსობას წარმოშობენ. მხატვრობრივის ნაწარმოების ზედმიწევნითა და ნათლად გასაგებად უთუოდ საჭიროა იქამდის ღრმად გაიმსჭვალოს ადამიანი მასში გატრებულ უმთავრეს იდეით, რომ თითქმის სულში ჩაუძვრეს, ანუ იგივე **ერთობრივი** სული ჩაუდგას. მხოლოდ ამ შემთხვევაში მიიღებს იგი ნამდვილს ინდივიდუალურს ხასიათს და ჩვენს გვერდით სხვა სულს დაჰბადებს. აი, ამას ჰქვიან მხატვრობრივ ნაწარმოების **შინაგანი სიცოცხლე,** რომლის შექმნაც ზეზეურად დამკვირვებელთათვის

შეუძლებელია. აი, როგორა ხდება ეს: მხატვრობრივი ნაწარმოები კრიტიკოსს მთლად შთაჰნთქავს ხოლმე, მთელს მისს ყურადღებას იქამდის ღრმად მიიქცევს, რომ დროებით მისი გონება სხვას აღარას ჰხედავს, ყველაფერს სდევნის. განცვიფრებაც სიყვარულივით იმას თხოულობს, რომ საყვარელ საგანთან ერთად განცალკევებულ იქმნას, tête-à-tête გადგნენ; იგი, როგორც სიყვარული, მთლიანად ჩვენს გულს ვერ დაადაატყვევებს, თუ ზოგიერთს კერძო ნაკლსა და ხინჯს თვალს არ ავარიდებთ; თავის განწირვაც ხომ ერთგვარი კერძო პატიებაა. ხშირად რომელსამე მშვენიერს ქანდაკებას, სურათს, ან სცენას უფრო უკეთესად წარმოვიდგენთ ხოლმე, თუ თვალს დავხუჭავთ და მისს შინაგან სახეს დავაკვირდებით, მხოლოდ მას მივაქცევთ ჩვენს ყურადღებას; ამიტომაც უდიდეს ხელოვნურ ნაწარმოებთა დასაფასებლად ეს უკანასკნელი საშუალება უკეთესია. განცვიფრება და აღტაცება სხვა უბრალო, წმინდა გრძნობებივით უმოძრავონი და უმოქმედონი როდი არიან. მხატვრობრივი ნაწარმოები იმდენად მეტად აღგვიტაცებს და განგვაცვიფრებს, რამდენადაც იგი ძლიერად აღადგენს ჩვენს სულში პირად იდეებსა და სულის მოძრაობას გაგვიღვიძებს, ესე იგი რამდენადაც მეტს **შთაგონებას** (Suggestive) იქონიებს. უდიდეს ნაწარმოებად ის ჩაითვლება, რომელიც გადმონაცემს უმთავრესს წარმოდგენას მრავალს სხვა დამატებითს წარმოდგენასაც ჩააქსოვს, ანუ ძირითადს კილოს მრავალის სხვა ჰარმონიულის ჰანგით შეამკობს. მაგრამ ყველას სული კი ვერ შესძლებს, რომ მხატვრობრივ ნაწარმოების სიმშვენივრეს სავსებით დაეწაფოს, ყოველივე ის სულის მოძრაობა გამოსცადოს, რომელსაც იგი იძლევა; აი, აქედან შეიძლება განვმარტოთ, თუ კრიტიკოსის მოვალეობას რა შეადგენს: კრიტიკოსის მოვალეობაა აღნიშნულს ნაწარმოებში ჩაქსოვილი ჰანგები გააძლიეროს, დამატებითი ელფერი გამოარკვიოს, მეტი ნათელი მოჰფინოს, რომ მათი დანახვა ყველას შეეძლოს. იდეალური კრიტიკოსი იგია, ვისაც მხატვრობრივი ნაწარმოები მეტს იდეებსა და სულის მოძრაობას აღუძრავს და ვინც შემ-

დეგ ამ იდეებსა და სულის მოძრაობას სხვას გადასცემს. იგი ხელოვნურს ნაწარმოებში ძლიერი მომქმედი პირია და სხვაზედ ნათლად ჰხედავს, თუ რაოდენ მდიდარი შინაარსი აქვს ამ ნაწარმოებს. სხვაფრივ რომ ვსთქვათ, კრიტიკოსობა მხოლოდ მას შეუძლია, ვინც მხატვრობრივს, ანუ ხელოვნურს ნაწარმოებში ჩაქსოვილ მშვენივრობის წინაშე სხვაზედ მეტად განცვიფრდება და სხვებზედ უკეთესად შესძლებს ამ განცვიფრების გადაცემას *).

რომელისამე კარგ ნაწარმოების გაცნობაში სამი ხანა შეიძლება აღინიშნოს: ერთი ის, როდესაც წიგნს ჯერ არავინ არ იცნობს, ე. ი. ჯერ კითხულობენ, სთარგმნიან, ან-და საზოგადოდ მისს გაცნობას შესდგომიან: ეს არის ხანა ენტუზიაზმისა; მეორე ხანად ის დრო უნდა ჩაითვალოს, როდესაც წიგნი წაიკითხეს და თითქმის გადაიკითხეს: ეს არის ხანა დაღლილობისა; მესამე—როდესაც სავსებით გაიცნეს და მათი გული ყოველსავე მუნ მოთხრობილს ჰგრძნობდა და თანაგრძნობას უწილადებდა: ეს არის ხანა მეგობრობისა. მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება წიგნის შესახებ მართალი მსჯელობა იქონიოს ადამიანმა. ვიქტორ ჰიუგო ამბობს: ყოველივე საგნის მიმართ დაახლოვება და **გულის შეკვრდნა** იმავე დროს რწმენაა და ნდობაო, მაგრამ ისეთი რწმენა, რომელსაც სახეში ცოცხალი არსება ჰყავსო; ამასთანავე იგი სხვაზედ ადვილად ვითარდება ჩვენს არსებაშიო. პირიქით თვითეული რწმენაც იგივე გულშევარდნაა, რადგანაც **მანდობა** სიყვარულსა ნიშნავსო.

თვითეულს ესტეტიურს ემოციაში არსებობს ეგრედ წოდებული **სიმპატია** და **ანტიპატია** (მიუზიდველობა, სიძულვილი). ანტიპატია ის უკმაყოფილობისა და უგემურობის გრძნობას ეწოდება, რომელიც ზოგიერთ ხელოვნურ ნაწარმოების

*) არ შეიძლება არ შევნიშნოთ, რომ რასაც აქ გიუიო ამბობს, ეს მხოლოდ ერთი ღირსებათაგანია საუკეთესო კრიტიკისა; ამათ გარდა ბევრი სხვაც არის, მაგ. ის, რომ კრიტიკოსმა ხელოვნურ ნაწარმოების ნაკლიც დაასახელოს და დაამტკიცოს, რომ იგი ნაწარმოებს ამცირებს და ამავე დროს ხალხის ტყუილი განცვიფრება განაბნიოს, მაგრამ ამის შესახებ გიუიოს თავისი საკუთარი აზრი აქვს, რასაც ქვეით ვნახავთ.

წაკითხვას მოჰყვება ხოლმე. ამის გამო ზოგიერთი ადამიანი ამა თუ იმ ნაწარმოების აზრს სრულიად ვერ მიუხვდება ხოლმე, თუნდაც იგი ხელოვნურად იყოს დაწერილი. ზოგიერთ წრეს გადასულ **კრიტიკოსთა** ტვინში ხან-და-ხან იმ გვარი მიუკარებლობა იჩენს ხოლმე თავს, რომ ჩვენ უნებურად მათს მსჯელობას უნდობლად ვეპყრობით, სწორედ იმავე რიგად, როგორც თითონ იგინი ეპყრობიან ხოლმე სხვებს. რად მოხდება ხოლმე, რომ ხშირად ბრბოს აზრი რომელისამე ხელოვნურ ნაწარმოების შესახებ უფრო მართალია, ვიდრე ხელობით კრიტიკოსთა განმარტება და აზრი? რად და იმად, რომ ბრბოს არა აქვს „პირადობა", რომელიც ხელოვანს ეწინააღმდეგებოდეს. ბრბო თავისს შთაბეჭდილებას გულუბრყვილოდა და ბრმად ეძლევაო, იტყვიან ხოლმე, მაგრამ განა ეს დიდი უბედურებაა: აი, სწორედ ეს გარემოებაა მიზეზი, რომ მისს აღტაცებას ესდენ დიდი ფასი აქვს; დაფარული აზრი, დაფარული ნიადაგი უმკვეხ სულიერ მდგომარეობისა და გონებრივის თვითმოყვარეობისათვის (ე. ი. მძლავრი გონებრივი „მე") ბრბოს არა აქვს; არა აქვს ის წინადვე შედგენილი მსჯელობითი რწმენანი, რომლებიც სხვებზედ მეტად საშიშნი არიან. პროფესიონალურმა კრიტიკოსმა რომ თავისს არსებობის უფლება დაამტკიცოს, ამისათვის უპირველეს ყოვლისა ჯერ იმას ცდილობს, რომ **თავისი** შეხედულება და საზოგადოდ თავისი თავი ავტორის წინააღმდეგად დაჰსახოს, ე. ი. **კრიტიკა უყოს**, ჯერ ავტორის ნაკლი და შეცდომანი დაინახოს. ეს კი, ყოველს შემთხვევაში, სანდობი არაფრით არის და იმგვარს დაღმართს ემზგავსება, რომელზედაც ადამიანი ფეხს ძნელად იკიდებს. ერთი ისტორიაში ცნობილი ადამიანი თავისს მახლობელს კაცს მუდამ ამას ეუბნებოდა: „თუ ხათრი გაქვს, ზოგიერთჯერ მაინც წინააღმდეგი იყავ, რომ ორად მოვჩანდეთო." კრიტიკოსს არასოდეს არა ჰსურს, რომ სხვაზედ დაბალი გამოჩნდეს და რაც შეიძლება იმასა ცდილობს, პირნათლად, ბრწყინვალე ადამიანად სცნობდნენ; ამის გამო ხშირად გული ავტორებისა და ხელოვანთა კიცხვა-ლანძღვისათვის ერჯება და ამ რიგად მათ შო-

რის რაღაც გაუგებარი მტრობა მყარდება. სხვის დამცირებით იგინი იმავ დროს თავისს თავს იმაღლებენ; დაბლა უფრო საზიზღარი ძალადობის ხმა გაისმის; მასწავლებლის ჯოხქვეშ რომ მოსწავლის ტანჯვა თავს იჩენს ხოლმე, მასწავლებელი იმ დროს მედიდურად თავს მაღლა იწევს. ამგვარი კრიტიკა პირადის თვითმოყვარეობის გაზვიადებაა, რომელიც იმასა ცდილობს, რომ პირადობას პირადობა გაუბატონოს. „სასიამოვნო არ არის განა, რომ ადამიანი ყველას ჰკრიტიკოსობდეს და ნაკლსა ჰხედავდეს იქ, სადაც სხვისი ოცნება მშვენივრობასა ჰხედავსო“,— ამბობს კანდიდა? აი, ვოლტერი ამის შესახებ რა პასუხს აძლევს: „რასაკვირველია, დიდი სიამოვნებაა ადამიანს სასიამოვნო არა მოეძებნებოდეს-რაო.“ ჩვენ, თანამედროვე კრიტიკოსთ, კარგად ვიცით, თუ რა არის ის წვრიმალი სიამოვნება, რომ ღალადვყოთ: ამა და ამ ნაწარმოებმა ჩემზედ არავითარი „გავლენა არ იქონია“, ჩემს პირადობას იგი სრულიად არ შეეხოვო. რომელსამე ნაწარმოებში ჩვენ მიერ ნაჩვენები ნაკლი ხშირად კიდეც გვახარებს, თითქოს იგი თითონ მშვენივრება იყოს; მაგრამ სხვა არის ეს სიხარული: გვიხარიან მხოლოდ მისთვის, რომ ჩვენ ამ ნაკლს პირველად დავასახელებთ და გვასარგებლებს. ერთის იეზუიტის მიერ შედგენილ წიგნის წაკითხვის შემდეგ ეი რა სთქვა პასკალმა: „ო, რამდენი კარგი რამ არის ჩვენთვის ამ წიგნშიო!“ უბედურობა ის არის, რომ ცუდის მძებნელი ცუდს მუდამ იპოვნის, მაგრამ სამაგიეროდ მოაკლდება იმ სიამოვნებას, რომ ნაწარმოებმა „აღიტაცოს“; მაშასადამე გამოეთხოვება აღტაცებას, რომელიც, ლა-ბრიუერის სიტყვით, პირველ სიამოვნებაზედ ბევრად უმჯობესია. ბედნიერები არიან ის კრიტიკოსნი, რომლებიც თავისს ავტორებს „ამ კარგს რამეს“ ბლომად ვერ მოუძებნიან.

ერთი თანამედროვე ფილოსოფოსი ამტკიცებდა, რომ ფილოსოფიის ისტორიკოსის უმთავრესი აზრი ის კი არ არის, რომ სხვა-და-სხვა ფილოსოფიური სისტემა უარ-ჰყოსო, არამედ ის, რომ იგინი ერთმანეთს შეუთანხმოსო: შეცდომათა კრიტიკა ყველაზედ უკეთური და უსარგებლო საქმეა და უთუოდ

საჭიროა იგი შეძლებისამებრ შემცირებულ იქმნასო. თვითეულს გულწრფელსა და თანდათანობის მექონე მოაზრეს ფილოსოფოსი უნივერსალურს (საზოგადო, საყოველთაო) სიმპატიას უნდა უწილადებდეს, რომელიც იჭვნეულს გაურჩევლობასა და გულცივობას სრულიად ეწინააღმდეგება; ამა თუ იმ ფილოსოფიურ სისტემის დაფასების დროს ფილოსოფოსს „ეს ორი ზნეობრივი ჭეშმარიტება: სამართლიანობა და ძმობა“—განუყრელად თან უნდა ახლდეს, გზას მათით იკვლევდეს. თუ რომ ეს ორი თვისება ფილოსოფიისათვის არის საჭირო, კრიტიკოსისათვის ხომ აუცილებლად უნდა ჩაითვალოს, რადგან ლიტერატურაში გრძნობას მეტი ადგილი უჭირავს. თუ რომ რომელისამე ფილოსოფოსის გარჩევის დროს **ძალიან სურვილი** საკმაო არ არის, რომ საბუთები ჰქონდეს და მით გამრჩეველი საფუძვლიანს ნიადაგზედ იდგეს, ხელოვნებაში ხშირად მარტო სურვილიც—**ან იქმნას იგი აღტაცებული**—საკმაო არის, რომ ხელოვნურმა ნაწარმოებმა ჯეროვანი შთაბეჭდილება არ მოახდინოს; ჩვენ მუდამ თავისუფლად შეგვიძლიან, ეს შთაბეჭდილება უკუ ვაქციოთ, ჩვენსავ საკუთარს, მტრულად განწყობილს „მე“-ში მოვექცეთ და თითქმის შთავანთქმევინოთ ჩვენი თავი. ამიტომ ლიტერატორთ და ფილოსოფოსთ მუდამ უნდა ახსოვდეთ, რომ ერთმანერთი უნდა უყვარდეთ. დასასრულ, თუ ადამიანის მიმართ კეთილისყოფა საგალდებულოა, მის ნაწარმოებთა შესახებ კი რატომ აღარ უნდა იყოს იგი საგალდებულო, რაშიაც, მისის აზრით, რაც კი რამ კარგი ჰქონია, მთლად შეუტანია? ეს ნაწარმოებნი პირდაპირ ამტკიცებენ, რომ ავტორი არსებობისათვის ბრძოლაში მონაწილეობას იღებს და რაც კი რამ შეუძლიან, არ იშურებს, ოღონდ ამ აზრს მიაღწიოს.

რაც უნდა ნაკლი ჰქონდეს, დაწერილი წიგნი მაინც უმაღლესი გამომეტყველია იმისა, რომ ადამიანს „ცხოვრების სამარადისო სურვილი“ აქვს და ამისათვის იგი მუდამ პატივისცემას თხოულობს. აღნიშნულ დროისათვის ამ წიგნს ის გაურკვეველი, ღრმა აზრი და თავისებური **ჯილო** (პირადობისა) აქვს,

რომელიც მოსიყვარულე ადამიანის გულში გზას უკეთესად გაიგნებს ხოლმე.

აბა, თქვენ გვერდით გამვლელს, უცნობს ადამიანს ჩააკვირდით თვალებში; თუნდაც იგინი ლაჟვარდივით ნათლად მოსჩანდნენ, მაინც ბევრს ვერას გაუგებთ, ან არა და სრულიად ვერას გაუგებთ. სულ სხვა არის ნაცნობი ადამიანი. აბა, ჩაჰხედეთ თვალებში. სულ უბრალო შეხედვაც კი საკმაო არის, რომ საყვარელ არსების გულის სიღრმე, მისთა გრძნობათა მღელვარება დღის ნათელივით თვალ-წინ დაგეხატოთ.

კრიტიკაშიაც იგივე მოხდება ხოლმე.

ვინც რომ წიგნის შესახებ ისრევე სჯის, როგორც გზად მიმავალ უცნობ ადამიანის შესახებ, ე. ი. გულცივად ეპყრობა, ადრევე წარმოუდგენია, რომ კარგს ვერას ჰნახავს ამ წიგნში, ეჭვი არ არის, იგი ამ წიგნისას ვერას გაიგებს; ვერ გაიგებს იმისთვის, რომ ადამიანის აზრის გასაგებად ჯერ მისი სიყვარულია საჭირო, საჭიროა დამფასებელი ამ წიგნს პატივის ცემითა და სიყვარულით ეპყრობოდეს.

პირიქით, აიღეთ რომელიმე საყვარელი წიგნი, რომელთანაც ბაასი ცოცხალ ადამიანივით შეგყვარებიათ და თქვენ უთუოდ ჰნახავთ, რომ აზრები ერთმანეთთან ჰარმონიულად შეთანხმებულნი არიან, თვითეული აზრი უკვე გამოთქმულის შემავსებელი, განმმარტებელია, აქ ყოველს სტრიქონს თავისი ღრმა აზრი აქვს და ყველა ეს კი იმიტომ გეჩვენებათ, რომ თქვენ იგი გიყვართ.

საყვარელი წიგნი ეს ის მუდამ ჟამს ღია თვალია, რომელსაც სიკვდილიც კი ვერ მოჰხუჭავს და რომელშიაც ნათლის სხივით გაშუქებული ადამიანის არსებობის ღრმა აზრი მუდამ გამოსჭვრეტს.

აქედან ის დასკვნა გამოდის, რომ hominem unius libri (ერთის წიგნის კაცი) რომელიმე ავტორი არასოდეს წრეს გადასულად არ უნდა გვძულდეს.

კრიტიკოსს თავისი ავტორი უყვარს და, მაშასადამე, საყვარელს ავტორს გულის ნადებს უკეთესად გაუგებს, შეითვისებს ყოველივეს, რაც კი რომ მას უკეთესი მოეძებნება.

კრიტიკოსის ნაკლს მომეტებულ ნაწილად ის შეადგენს, რომ იგი „მწიგნობარია"; მართლაც და, რამდენად დიდი სიმპატია უნდა ჰქონდეს შეძენილი, რომ ყოველმა აზრმა, რომელსაც კი აღმოიკითხავს, ან გაიგონებს, გულწრფელი თანაგრძნობის ღელვა გამოიწვიოს მისს სულში!

ასეთი სიმპატია შეიძლება მეტის-მეტად **გასაზოგადიერდეს** და ველარავის ვერ შეეხოს. ესეთი თანაგრძნობა იმ გრძნობასა ჰგავს, რომელსაც ჩვენ შორეულ უცხო ტომის, მაგ. ჩინელისა და სპარსელის მიმართა ვგრძნობთ ხოლმე.

ასეთი გრძნობა ნამდვილის კრიტიკისათვის მეტად სუსტია და მცირე; კრიტიკოსი, რომელსაც ასე მცირე გრძნობა აქვს, ხშირად მეტად ცუდი მსაჯულია ხოლმე. ამ გვარი კრიტიკოსი ხშირად იმ „ფილანტროპს" ემზგავსება, რომელსაც არც ერთი მეგობარი არა ჰყავს, იმ „კაცობრიობის მაღმერთებელს" წარმოადგენს, რომელსაც სამშობლო არა აქვს.

VIII

ხელოვნების ბრინციპი არც მოგონილს ამბავშია და არც თავგასართობში.

I. ხელოვნება მარტო ვნება, ან უაღრესი დახელოვნება კი არაა, იგი მოქმედებაცაა, **რეალური მოთხოვნილებაა**. ამისათვის ხელოვნება მუდამ იმასა ცდილობს ცხოვრებაშიაც ისეთივე მოქმედებანი გამოიწვიოს, როგორსაც თითონა ჰხატავს.

ცოტად თუ ბევრად ცოცხალი ესტეტიური ემოცია მცირეოდენ ზედ დამატებულის ნაღვლიანობით მაშინ შეგვხვდება ხოლმე, როდესაც იგი მოქმედებით აღიბეჭდება; მაშინ ემოცია თავისითვე კმაყოფილდება. ტირტეოსის ლექსთა სილამაზეს სპარტაელნი უფრო ძლიერად ჰგრძნობდნენ, ხოლო გერმანელნი კერნერისა და ულარდის ლექსთა სილამაზეს, როდესაც ეს ლექსები მათ საბრძოლად იწვევდა; ეჭვი არ არის, რევოლიუციის თავისუფალნი მებრძოლნიც მარსელიეზის (ბრძოლად გამ-

წვევი საერო საგალობელი) ხმით იმ დღეს უფრო მეტად იყვნენ აღტაცებულნი და გამხნევებულნი, როდესაც ჟემაპპას მთებს საერთო სულით ძლიერით შეუდგნენ.

ჟოზეფ ვერნეს მაგალითიც უკვე მოძულებული და გაცვეთილია, რომელმაც თავისი თავი იალქნების ბოძზედ მიაბმევინა, რომ ზღვის ქარიშხალის მზერით დამტკბარიყო.

შეიძლება განა ითქვას, რომ ვერნე ოკეანეს სიდიადეს უფრო ნაკლებად ჰგრძნობდა მხოლოდ იმის გამო, რომ ერთსა და იმავე დროს მაყურებელიც იყო და აქტორიცაო?

ახლა ქვეით დავყვეთ; ვერნეს რომ შესძლებოდა თითონვე შეჰბრძოლებოდა ოკეანეს, მარტოს წაეყვანა გემი ამ მშფოთვარე ზღვის კარგა დიდს მანძილზედ, ეჭვი არ არის, ამითი მისი ესტეტიური ემოცია სრულიადაც არ შემცირდებოდა და უფრო უკეთესად შეიგნებდა, თუ ადამიანსა და ბუნებას შუა რა გარჩევაა, შეიგნებდა იმ წინააღმდეგობას, რომელზედაც, კანტის აზრით, უმაღლესი გრძნობაა დამყარებული.

რაც შემეხება კერძოდ მე, უნდა ვსთქვა, რომ ისე ნათლად არსად მიგრძვნია სიდიადე ზეცისა, როგორც მაშინ, როდესაც მაღალ მთაზედ რის წვალებით ავფოფხებულვარ; იმ დროს ისე მგონებია, ვითომ ზეცაში ავდივარ-მეთქი; თვითეული წინ წადგმული ნაბიჯი თვით ზეცის ძლევად მიმიჩნევია და წარმომიდგენია, რომ ეს სურვილი უსაზღვრო სიმაღლის მიღწევისა მუდამ შემისრულდება-მეთქი.

მოქმედებას, რომელსაც მშვენივრობის გრძნობა იქონიებს ხოლმე, ერთი შედეგი აქვს, რომელიც უთუოდ საჭიროა აღვნიშნოთ; სახელდობრ ის, რომ შეთხზული და გამოგონილი ამბავი მშვენივრობისათვის სრულიადაც არ არის აუცილებელი.

შილლერი და მისნი მიმდევარნი ხელოვნებას მხოლოდ შეთხზულსა და გამოგონილს ამბავზედ ამყარებდნენ და ამ ნაკლს ხელოვნებისას მის უმთავრეს ღირსებად აღიარებდნენ, რაიცა ხელოვნებას ნებას არ აძლევდა ნამდვილი მოქმედება გამოეწვია, ცხოვრება დაესურათებინა.

მოვიყვანოთ წარსულ დროის მაგალითები: წარმოიდგინეთ, რომ ევრიპიდისა და კორნელის დიდებული სცენები მარტო სცენაზედ კი არა, ცხოვრებაშიაცა გხვდებათ; წარმოიდგინეთ, რომ ავგუსტოს შესანიშნავს მოწყალებას, ნიკომედის გმირულს უკან დაბრუნებას თვალითა ჰხედავთ, პოლიქსენოსის დიდებული სიტყვები გესმით; განა ყველა ეს თავისს სილამაზესა და სიდიადეს დაჰკარგავს მხოლოდ მისთვის, რომ აქ, თქვენ თვალწინ, ცოცხალნი, მოქმედნი პირნი არიან? მაშ, თუ ასრეა, იმასაც ვიტყვით, რომ მირაბოსა და დანტონის-მიერ ტრაღიკულს წამებში წარმოთქმულს სიტყვებს ახლა უფრო მეტი ესტეტიური მოქმედება და შთაბეჭდილება აქვთ, ვიდრე მაშინ, როდესაც იგინი იქმნენ სულ პირველად წარმოთქმულნიო! სრულიად არა.

აწ იქნება დემოსთენის თარგმანის კითხვით ჩვენ უფრო მეტადა ვსტკბებით, ვიდრე თითონ ათინელნი, რომელნიც პირდაპირ დემოსთენს ისმენდნენ? თურმე ნუ წარმოიდგენთ, მილოსელი ვენერაც იმიტომ ყოფილა ისე მშვენიერი, რომ უძრავია და მარმარილოსაგან გაკეთებული (გამოქანდაკებული); მაგრამ იმავ ვენერას ქანდაკებას რომ თვალში სინათლე ჩაუდგეს და დავინახოთ, რომ გვიახლოვდება,—ისე აღარ მოგვეწონებოდა, აღარ აგვიტაცებდა!

თურმე ნუ იტყვით, ლეონარდის Mona Lisa, ანუ პალმა ლე-ვიეს წმიდა ბარბარეს რომ გაცოცხლება შეეძლოთ, უარესები თურმე შეიქმნებოდნენ! თითქოს ხელოვანის უმაღლესი მისწრაფება, მისი უდიდესი იდეალი ის არ იყოს, რომ თავისს ნაწარმოებს სიცოცხლე ჩაჰბეროს, შეჰქმნას, შემოქმედების ძალა გამოიჩინოს და მხოლოდ იმასა ცდილობდეს, რომ გაალამაზოს, გააშალაშინოს.

თუ რომ ზოგჯერ ხელოვანსაც დასჭირდება ხოლმე მოგონილი რამ მოიხმაროს შემოქმედების დროს, ეს მხოლოდ უნებლიედ მოსდის და იმ მექანიკოსს მიემგზავსება, რომელიც ცოცხალ არსებათა ნაცვლად უნებურად მანქანებს აკეთებს.

ხელოვნებაში მოგონილი არამც თუ აუცილებელია, პირიქით მშვენივრებასა ჰსაზღვრავს, აშკრთალებს. ხელოვნების

ჭეშმარიტი აზრი ცხოვრება და სინამდვილეა და თუ დღემდის ამ ჭეშმარიტ აზრის შესრულება ვერ მოუხერხებიათ, ეს გარემოება მხოლოდ უდღეოდ ნაშობს მოგვაგონებს.

ტიციანოს და მიქელ ანჯელო დაუმთავრებელი ღმერთები არიან: მიქელ ანჯელოს „ღამე“ განა სიცოცხლისათვის არ არის შექმნილი? ერთს ვილაცა პოეტს ამ სურათისათვის ქვეშ შემდეგი მოუწერია: „სძინავსო“. და მერე, განა მართალი არ არის? თუმცა, ვინ იცის, თითონ არც კი ფიქრობდა, თუ ამ სიტყვით, რა ღრმა და მართალი აზრი გამოსთქვა. ხელოვნება მართლაც-და ადამიანის იდეალის ძილსა ჰგავს, რომელიც მაგარს ქვასა ან ტილოზეა მიჭედილი და რომელსაც არ შეუძლიან ადგეს, წავიდეს. მიბაძვას საზოგადოდ ის სურვილი აქვს, რომ შემოქმედებად გარდიქმნეს, გამოგონება კი ცხოვრებაში ნელ-ნელა ჰქრება.

ამ ნაირად ის დამასკვნელი აზრი გამოდის, რომ ხელოვნების აზრი ცხოვრებაა; გამოგონებას იმიტომ მიჰმართავს ხოლმე ხელოვანი, რომ დაგვარწმუნოს, მე არაფერს არა ვთხზავ, არც „ვიგონებო“.

II. მშვენივრება მოძრაობასა, შეხებასა და გრძნობაში იჩენს ხოლმე თავს.

მოძრაობაში პირველი დამახასიათებელი ძალაა: ჩვენ უსათუოდ ესტეტიურს კმაყოფილებასა ვგრძნობთ, როდესაც ჯანსაღად ვართ, ჩვენს ძალას ვამოქმედებთ, ან-და ვხედავთ, სხვები როგორ ამოქმედებენ ამ ძალას.

მოძრაობის სიფაქიზის მეორე დამახასიათებელი ჰარმონია, წეს-რიგი და კეთილ-ხმოვანებაა, ესე იგი ის, რომ თავისს გარემოებასა და აზრს შეუთანხმდეს იგი.

მაშ თუ მოძრაობის ესტეტიური თვისება ეს არის, შეიძლება კიდევაც იფიქროს ვინმემ, რომ იგი თვისება მხოლოდ **საცეკვაო მოძრაობათ** აღინიშნება და არა იმ მოძრაობით, რომელსაც შრომა და მუშაობა თხოულობსო. ჩემის აზრით, ამ შემთხვევაში გარჩევა სრულიად შეუძლებელია და ესტეტიური თვისება ორსავ მდგომარეობაში—ცეკვასა და შრომაში, ერთ

ნაირად იჩენს ხოლმე თავს. წარმოიდგინეთ, რომ კიბის ასწვრივ, საფეხურებზედ, მთელი გუნდი მუშებისა სდგას და ერთმანეთს ქვას აწვდიან: ქვა ნელ-ნელა ზევით და ზევით ადის და ხან ერთის მუშის ხელშია, ხან მეორისაში.

ნუ თუ ამ სურათში ჭეშმარიტი სილამაზე არ იხატება, სილამაზე, რომელიც აღნიშნულ აზრთანა და შრომასთან შეთანხმებულია? მშვენივრები არიან აგრეთვე ის მუშები, რომელნიც მძიმ-მძიმედ თოკის წევით უშველებელს მუხის ფიცარს ეზიდებიან მაღლა; ესრეკვე ლამაზი სანახავები არიან ნიჩბის მომსმელნი, მხერხავები, და სხვ., მიუხედავად იმისა, რომ ძალას დიდს ხმარობენ და ოფლში იწურებიან. მარდსა და ყოჩაღს ცელის მომსმელსაც შეიძლება ისეთივე ცოცხალი და ფაქიზი მოქმედება და მოძრაობა ჰქონდეს, როგორც კარგს მოცეკვავეს და ისიც შეიძლება, რომ ხელოვანმა ამ უკანასკნელს პირველი ამჯობინოს, იგი დაჰხატოს. როდესაც გლეხი ტყეში შეშასა სჭრის და უზარმაზარს მუხას ძლიერის მარჯვენით მიწაზედ წამოაქცევს, ეჭვი არ არის, ესეც დიდებულს გრძნობას იწვევს ხოლმე ჩვენში.

ამ ყველა ზემოდ აღნიშნულს შემთხვევაში არც ერთგან არ არის იმისი ხსენება, რომ მოძრაობა ცეკვას ეხებოდეს,—ყველგან მუშაობა და შრომაა, თვითეული მათგანი თავისს გარკვეულს აზრს ესწრაფვის. მწყობრობა თვითეულის აქ დასახელებულის მოძრაობისა იმითი აიხსნება, რომ ყოველს მათგანს განსაკუთრებული აზრი აქვს და მთელს თავისს ძალას მისდა მისაღწევადა ხმარობს. ამის გამო მათი ესტეტიური ხასიათი სრულიადაც არა სუსტდება და არა მცირდება; პირიქით იგი მაღლა-მაღლა იწევს, ვითარდება. ამ რიგად, აღნიშნულ საგნის (მოძრაობათა) შესახებ ჩვენ სრულიად სხვა დამასკვნელ აზრს ვადგეეართ, ვიდრე სპენსერი; სახელდობრ: თუ რომ ცეკვაობა (სხვა-და-სხვა ორგანოთა უსარგებლოდ ვარჯიშობა) ესტეტიურია, მაშინ შრომაც (სასარგებლოდ მიმართული ვარჯიშობა) ესტეტიურია ⁄ უფრო მეტად,ვიდრე პირველი. თუ რომ ზოგჯერ შრომას უფრო ნაკლები სიფაქიზე ეტყობა, სამაგიეროდ იგი მომეტებულად ლამაზი და დიდებულია. დასასრულ, ისიც არ უნდა

დავივიწყოთ, რომ ადამიანის უპირატესობას ცხოველებთან შედარებით შრომა შეადგენს და განათლებულს, კულტურულსანს ადამიანს მეტი უპირატესობა აქვს, ვიდრე ველურსა.

ბერძნების მექანდაკეების მიერ შექმნილი მარათონელი მახარობელი მტვრით იყო დაფარული და ოფლში სცურავდა; მისს მახეს დაღლილობა და ტანჯვა ზედ აღბეჭდვოდა, მაგრამ ამავ დროს ხელში დაფნის შტო ეჭირა და შუბლს იგრილებდა, რომ ამითი ძალა შემოეკრიბა და უფრო დიდებული შექმნილიყო; ეს ტანჯული, მაგრამ გამარჯვებული ადამიანი კაცობრიობის შრომისა და იმ უმაღლესის სიმშვენიერის სიმბოლოა, რომელიც უხვობითა და ძალით იხატება და არა ძალის გამოზოგვითა და სიმარდით, სიმბოლოა შრომისა, რომლის მოძრაობაც მარტო დახარჯულ ძალის ზომა და გამომხატველი კი არა, მისის ნებისა და სულიერ ენერგიის, ძალის მაჩვენებელიცაა.

ან-ანი

(შემდეგი იქნება)

კათოლიკენი საქართველოში

წერილი

ლუკა ისარლოგისა*)

ამ რამდენისამე წლის წინად სომხურ გაზეთებში ბევრი წერილები იბეჭდებოდა საქართველოს კათოლიკეთა და იმათ ეკლესიათა შესახებ. გაზეთები ამ წერილების შემწეობით ცრუ და სიმართლეს მოკლებულს ამბებს ავრცელებდნენ სალხში. საქართველოს კათოლიკენი კი, რადგანაც სომხური ენა არ იცოდნენ, არა კითხულობდენენ სომხურ გაზეთებს, არც ტფილისის მკვიდრნი და არც გორისა, ქუთაისისა და ოსმალეთის საქართველოს მცხოვრებნი და, მაშასადამე, მათ არ შეეძლოთ უარ-ეყოთ გაზეთების-მიერ გავრცელებული ცრუ ამბები. უმთავრესი მიზანი გაზეთებისა ის იყო, რომ ყველა ქართველი კათოლიკენი სომხებად გარდაექმნათ. ისინი არწმუნებდნენ ყველას, რომ რომის-კათოლიკეთა ან სომხის-კათოლიკეთა სარწმუნოების ქართველები არასოდეს არა ყოფილან არც ქართლ-კახეთსა და არც ოსმალეთის საქართველოში, რომ ყველა ესრედ წოდებული ქართველი-კათოლიკენი სომხები არიანო და სხვა.

სომხებს რომ თავი გავანებოთ, იმ სომხებს, რომელნიც სომხურ ენაზე ლაპარაკობენ და სომეს-კათოლიკეთა სარწმუნოებას აღიარებენ და რომელნიც ოსმალეთიდან იქმნენ გადმოსახლებულნი და ტფილისისა და ერევნის გუბერნიების ბორჩალოს, ახალციხის, ახალქალაქის, გუმბრის და ბაიაზეთის მაზრებში დასახლებულნი, ჩვენ დავიხსავთ, რომ ტფილისსა, გორსა, ქუთაისსა, ახალციხესა, ახალქალაქის მაზრებსა და ბათუმის ოლქში (ოსმალეთის საქართველოში) უძველესს დროიდან სცხოვრობდნენ კარგა ბლომად ქართველთა ტომის ადგილობრივი მკვიდრნი—კათოლიკენი, რომელთა ერთი ნაწილი აღიარებდა და აღიარებს რომის-კათოლიკეთა სარწმუნოებას და

*) ეს წერილი რუსული დედნიდან არის გადმოთარგმნილი.
რედ.

ასრულებს იმის წესებს, სოდო მეორე ნაწილი—სომეს-კათოლიკეთა საწმუნოებას. პირველნი ძველადგანვე სცოვრობენ ტფილისსა, გორსა, ქუთაისსა და რაოდენიმეც ქალაქ ასალციხის ძველს ნაწილში, სოდო მეორენი—ოსმალეთის საქართველოს ქართველნი—ასალციხეშიგე და შემდეგს სოფლებში: არალწდესა, ვალსა, სიზაბეკარსა და ასალციხისა და ასალქალაქის მაზრების და ართვინის ოლქის სხვა სოფლებში. ისინი ლაპარაკობენ თავიანთ მშობლიურ ქართულ ენაზე ისე, როგორც ლაპარაკობენ მათი მეზობელნი, იმავე სოფელში მცხოვრები, ქართველი-მაჰმადიანები. სომეთა ერუნების სომეს-კათოლიკეთა მცირედი ნაწილი გადმოსასლებულია ოსმალეთიდან 1807 წელს, სოდო მომეტებული ნაწილი—ოსმალეთის ომის შემდეგ, 1828—1829 წლებში. მათ შორის მრავალი ქალ. ასალციხის ასალ ნაწილში სცხოვრობს. ამ უკანასკნელთ არაკითარი ერთობა არა ჰქონიათ ქართველი ტომის ადგილობრივ მცხოვრებლებთან, თუმცა ორივენი ერთნაირ საეკლესიო წესებს ასრულებენ.

სომხური გაზეთები, რომელთაც გრიგორიანნი ჰბეჭდავენ და რომელთაც არ იტიან არც მდებარეობა იმ ადგილებისა, სადაც რომის თუ სომხის საწმუნოების კათოლიკენი სცხოვრობენ და არც მათი ისტორია, ამახინჯებენ ისტორიულ ფაქტებს და ამტკიცებენ, რომ ტფილისში სომეს-კათოლიკეთა და ქალდეველ-კათოლიკეთა გარდა სხვა კათოლიკენი არ არიანო. ამიტომ, მათის აზრით, ტფილისის ყველა კათოლიკეთ, რომელნიც დაბადებით ქართველნი არიან, სომეთა წესები უნდა მიიღონ და ამიტომვე თვით წირვა-ლოცვაც სომხურ ენაზე უნდა იყო

ო. ისინი ამტკიცებენ, რომ ტფილისის რომის-კათოლიკეთა ძველი მიძინების ეკლესია ოსმალეთიდან გადმოსასლებულის სომხებისაგან არის აშენებული 1804 წელს, მაშინ როდესაც მათი სასენება არც კი იყო ტფილისში და რომ შემდეგ ეკლესია ლათინთა პატრებმა მიითვისესო. ყველაზე საკვირველი აქ ის არის, რომ სომხური გაზეთები არამც თუ ისტორიის წინაშე სცოდავენ, არამედ ლოღიკასაც კი ჰღალატობენ. თუ, როგორც გაზეთები ამბობენ, ზემოხსენებული ეკლესია პატრებმა მიითვისეს, მაშინ, საკვირველია, საიდან გაჩნდნენ 1804 წელს ეს პატრები ტფილისში, სოდო თუ ისინი წინადვე ტფილისში იყვნენ,

შაშინ ყოველ ეჭვს გარეშეა, რომ მათ თავიანთი ეკლესია ექმნებოდათ და ამ ეკლესიას მრევლიც ეყოლებოდა; სსკვათრიც წარმოუდგენელია. სომსურ გაზეთებს, რომ ტოტოდენი შრომა გაეწიათ და გაეცნოთ ტფილისისა და საერთოდ საქართველოს ისტორია, დაინახავდნენ, რომ კათოლიკეთა პატრები საქართველოში ჯერ ისევ IX საუკუნეზე ადრე იყვნენ, რომ მათ საკუთარი ეკლესიები ჰქონდათ როგორც თავიანთთვის, აგრეთვე მრევლისათვის—მაშინდელ კათოლიკეთათვის და რომ ეს ეკლესიები მაჰმადიანთა შემოსევის და ტფილისისა და საქართველოს აოსრების დროს განადგურებულ იქმნა. ამას მოწმობდნენ საქართველოსა და ტფილისში მრავლად დარჩენილი ნანგრევები, რომელნიც ბლომად მოიპოვებოდნენ რუსეთის მთავრობის დროსაც კი ამ საუკუნის ნახევარში. აოსრების შემდეგ პატრების-მიერ ასლად აგებული ტფილისის ეკლესია და მონასტერი აოსებობდნენ ჯერ ისევ მე-XVII საუკუნეში, სპარსეთის მეფის შაჰ-აბაზის შემოსევამდე. ამ დროს პატრებთან სტუმრად იყო შესანიშნავი მოგზაური შარდენი, რომელმაც დაწვრილებით აღწერა პატრების მდგომარეობა ქართლსა, იმერეთსა და სამეგრელოში და მათ და საქართველოს მეფის ურთ-ერთ შორის დამოკიდებულება. რომის-კათოლიკეთა სარების ეკლესია, რომლის კედლებმაც დღემდე მოაღწიეს ⁄ რომელშიაც რუსეთის მთავრობის დროს ჯერ საზელმწიფო სურსათის და შემდეგ მარილის ინახავდნენ, აოსებობდა საქართველოს მეფის თეიმურაზის დროს 1755 წელს. იგი წარსული საუკუნის დასასრულს განადგურებულ იქმნა სპარსელების მიერ. კათოლიკეთა პატრები ტფილისში საქართველოს უკანასკნელ მეფეების თეიმურაზის შვილის ირაკლის და ამის შვილის გიორგის დროსაც ცხოვრობდნენ. როგორც ირაკლი, აგრეთვე გიორგი კარგის თვალით უყურებდნენ მათ და ბევრს საქმეში დახმარებასაც უწევდნენ. რადგანაც 1795 წელს, სპარსეთის შაჰის აღა-მაჰმად-ხანის შემოსევის დროს ტფილისთან ერთად კათოლიკეთა ძველი ეკლესია მიწასთან იქმნა გასწორებული, პატრებმა ასალი ეკლესია გამართეს კერძო სახლში და იქ დაიწყეს წირვა-ლოცვის შესრულება მკვიდრ ქართველ-კათოლიკეთათვის.

როგორც ძველი თქმულება მოგვითხრობს, პატრებმა თავიანთის რჩევითა და დარიგებით ბევრი დახმარება გაუწიეს ქართულ-კასეთისა და იმერეთის რუსების სელში გადასტემის საქმეს. მათ აზრად სპარსელებისა და ოსმალებისაგან ქრისტიანობის გადარჩენა ჰქონდათ.

რუსეთის მთავრობის საქართველოში დამკვიდრების და ჩვენს ქვეყანაში მშვიდობიანობის დამყარების შემდეგ, 1803 წელს, პატრებმა, საქართველოს მთავარ მართებლის თავადის ციციშვილის ნება-დართვით და მრევლისა და იმ დროის გამოჩენილის ქართველ და სომეს თავად-აზნაურთა დასმარებით, აგეს ზემოდ დასახელებული რომის-კათოლიკეთა აწინდელი მიძინების ეკკლესია, რომელიც სომსურ გაზეთებს ეგრე გულითა და სულით უნდათ აჩუქონ ვითომდა ოსმალეთიდან გადმოსახლებულ სომსებს. ნამდვილად კი არც 1803 და 1804 წლებში და არც წინად, საქართველოს მეფეების დროს, არავითარი გადმოსახლება სომსებისა ოსმალეთიდან ტფილისში არ მომხდარა. სომეხთა გადმოსახლება და მათი ტფილისისა და ერევნის გუბერნიებში დამკვიდრება მოხდა, როგორც ზემოდაც იყო ნათქვამი, პირველად ოსმალეთის ომის შემდეგ, 1807 წელს, მთავარ-მართებლის გუდოვიჩის დროს, სოლო მეორედ—1828—1829 წლების და საქართველოს მაშინდელის მთავარ-მართებლის და მთავარ-სარდლის გრაფის პასკევიჩის სპარსეთსა და ოსმალეთში გამარჯვების შემდეგ. პირველნი დასახლებულ იქმნენ სოლოლაკის სეობაში, სოლო მეორენი, გრაფის პასკევიჩის ბრძანებით—მთა-წმიდაში, ცარიელს ადგილზე, სადაც ესლა ქუჩები და ქვეტკირის სახლებია. ამ უკანასკნელთ უწოდებდნენ მაშინ «ყარსელებს», ესე იგი ყარსიდან გადმოსახლებულებს. ყველა ეს გადმოსული სომსები დადიოდნენ ტფილისის ერთად-ერთს ზემოდ დასახელებულს რომის-კათოლიკეთა მიძინების ეკკლესიაში, სადაც წირვა-ლოცვა სრულდებოდა ქართველ-კათოლიკეთათვის პატრების-მიერ ლათინურს ენაზე, სომეხ-კათოლიკეთათვის სომეხ-კათოლიკეთა მღვდლების-მიერ სომსურ ენაზე და ოსმალელ ლ სპარსელ-ქალდეველთათვის ქალდეველის მღვდლების-მიერ—ქალდეველთა ენაზე. სამსასურში ყველა ეს მღვდლები ემორჩილებოდნენ უფროს პატრს პრეფექტს. ამ წირვა-ლოცვებს ესწრებოდნენ ყველანი განურჩევლად, მით უმეტეს, რომ გადმოსახლებულ სომეხ-კათოლიკეთ

თითქმის დაიგიწყეს სომხური ენა და ესლა რუსულსა და ქართულს ენებზე ლაპარაკობდნენ.

სომხური გაზეთები იმდენად ამასინჯებენ ფაქტებს, რომ იმათ კადნიერებას საზღვარი არა აქვს. ქართველ-კათოლიკეთა შესაცდენად და გადასაბირებლად ისინი ყოველს საშუალებასა ხმარობენ. კარგა ხანია ეს გაზეთები ისტორიას ყურადღებას აღარ აქცევენ და თავადებული გაიძახიან, რომ ქართველები მუდამ მართ-მადიდებელნი ყოფილან და მათ შორის კათოლიკენი, რომის ან სომხის წესისა, არ მოიშოვებიანო. ისტორიას რომ თავი გავანებოთ, ამ აზრის სისულელეს ის გარემოებაც აშკარად ამტკიცებს, რომ წმინდა ქართულ ენაზე მოლაპარაკე ქართველთა ნასევარი დღეს მაჰმადის სარწმუნოებას აღიარებს. კითხომ რატომ არ შეიძლება ამის შემდეგ, რომ ქართველები, როგორც წინად კიზანტიის, აგრეთვე შემდეგ ოსმალების ბატონობის დროს, როდესაც ყველას თავისუფლად შეეძლო კათოლიკეთა წესზე წირვა-ლოცვის შესრულება, კათოლიკეთა სარწმუნოების მიმდევარნიც ყოფილიყვნენ?

ქართულის გაზეთის «იბერიის» (1891 წ. № 266) სიტყვით, ახალციხის დასავლეთი მხარე, რომელიც აჭარის მთების აღმოსავლეთით კობლიანის ხეობაში მდებარეობს, შესდგება ორის სოფლის საზოგადოებისაგან: ადიღენისა და უდესაგან. ეს საზოგადოებანი დასახლებულნი არიან წმინდა ქართველებით; მათ შორეს ადიღენის მცხოვრებნი ყველანი მაჰმადიანები არიან, სოლო უდისა—ნასევარი მაჰმადიანნი, ნასევარი—ქართველი-კათოლიკენი; ქართველი მაჰმადიანნი სცხოვრობენ აგრეთვე ზაქათალის ოლქში და «ინგილოებად» იწოდებიან.—თუ შესაძლებელია, რომ ბერძნები, ჩესელები, კროატები, სორვატები, ჩერნოგორელები და ბოლგარეთის გუნძულის სხვა სლოვიანები კათოლიკები იყვნენ, განსაკუთრებით, ბერძნები, რომელნიც ძველადვე მართ-მადიდებლობას მისდევდნენ, თუ სასულიერო წიგნები ბერძენთა, სლოვიანთა ანუ გერმანელ და ინგლისელ კათოლიკეთა ბავშთათვის შედგენილი და ბერძნულ, სლოვიანურ, გერმანულ და ინგლისურ ენებზე დაწერილი არ აგიწყებს მათ მართ-მადიდებლობას ან ლუტერანობას და არა ჭქმნის კათოლიკებად და თუ ასეთი შესაძლებელი იყო, რომ ქალდეველები, ბირონიტები და არა-

ბები კათოლიკები ყოფილიყვნენ და მაჰმადიანთა სასულმწიფოებში შეეძლოთ მათ ქალდეკელთა და არაბთა ენებზე, რომელზედაც «ყორანი» და მაჰმადიანთა სხვა სასულიერო წიგნებია დაწერილი, თავისუფლად წირვა-ლოცვის შესრულება და თუ ამ ქვეყნებში კათოლიკეთა საეკლესიო წიგნები მაჰმადიანებს კათოლიკებად არ ჰქმნიდა,—მაშინ, რასაკვირველია, არც სასულიერო წიგნები მე-XVII და მე-XVIII საუკუნოებში ქართულ ენაზე დაბეჭდილი ქართველ-კათოლიკეთათვის მართლ-მადიდებელ ქართველებს არ გადიბირებდა და კათოლიკობას არ მიალებინებდა. ეს არ მომხდარა საქართველოში არც საქართველოს მეფეების და არც რუსეთის მთავრობის დროს, მით უმეტეს არ მოხდებოდა იგი ოსმალეთის საქართველოში, როდესაც ეს უკანასკნელი ოსმალეთმა დაიპყრო და როდესაც იქ ისლამი იქმნა გაბატონებული.

სომხურს ენაზე როგორც სასულიერო ავრეთვე საერო შინაარსის წიგნებს, წიგნებს, რომელნიც სომხური ლიტერატურაში საუკეთესოდ ითვლებიან, წინადაც და ესლაც სომეხ-კათოლიკენი ადგენენ და ჰბეჭდავენ გენეტიასა, გენასა და პარიზში. ამ წიგნებს უველა სომეხ-გრიგორიანნი, არამც თუ დიდის ყურადღებით ან მოწიწებით, კითხულობენ არამედ სასწავლებლებში სახელმძღვანელოებადაც სმარობენ, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მათ ძველ სარწმუნოებაზე ხელი არ აიღეს და კათოლიკობა არ იწამეს.

ხოლო რაც შეეხება იმას, თუ ქართველებმა კათოლიკობა—რომის ან სომხის წესისა—როგორ ან როდის მიიღეს, ამის ახსნა ისტორიაში უნდა ვეძებოთ.

ისტორიიდან ვიცით, რომ პომპეის შემდეგ იბერია (საქართველო), სომცხე, კოლხიდა, ლაზისტანი, ალბანეთი და სომხეთი რომის იმპერიის პროვინციებად ითვლებოდნენ, თუმცა მათ საგუთარი ადგილობრივი მეფეები ჰყვანდათ. მაშინდელს სიმაგრეებში: სომცხეს (ახალციხეს), ართვინს, არიანუჯს, ფუნს (სამეგრელოში), სვანდარს, შორაპანს და სურამში, რომაელთა ლეგიონები იდგნენ, რომელნიც იცავდნენ ამ ადგილებს სპარსელებისა და სხვა საფხიანაგან. დიდი ქვა, მცხეთის ეკლესიის კარის ნანგრევებში ნაპოვნი, აშკარად ჰმოწმობს, რომ რომის იმპერატორები მაშინდელს

საქართველოზე ზრუნავდნენ. ამ ქვაზე ამოკვრილ ზედ-ზარწერიდანა სჩანს, რომ სსენებული კვკვასიის კარი აგებულ იქმნა საქართველოს მეფისათვის რომის იმპერატორის გესპასიანის მიერ. ამ ყამად ეს ქვა ტფილისის მუზეუმში ინახება. ქართველების თხოვნით რომაელთ დასვეს საქართველოს მეფედ რეკი, რომელიც რომში აღიზარდა და რომელსაც ცოლად წარჩინებულის რომაელის სოფელიის ქალი ჰყავდა. მეფე რეკს და იმის ცოლს გაეგონათ ცოტა რამ ქრისტიანობის შესახებ და დედოფლის მეცადინეობით მოისურვა საქართველოში ტაძარი აღმიანების მსხვერპლად შეწირვა. («საქართველოს ისტორია», მღვ. გვარამაძისა. 1882 წ. გვ. 232, 233, 238).

რომის იმპერატორთ დიოკლიტიანეს და მაქსიმილიანეს-მიერ ქრისტიანეთა დევნის დროს, 286 წელს ქრისტეს დაბადების შემდეგ, რომიდან საქართველოში გამოიქცნენ ქრისტიანები ორენტი და იმისი ექვსი ძმა: ერემია, ფარნაღა, ბირმო, ბირმინო, კვირიკოსი და ლონგინოზი. წმ. ორენტის კისერზე ქვა შეაბეს და ირწის ნაბირიდან წყალში გადაგდეს, მაგრამ ის მაინც ასასწაულით გადარჩა; წმ. ფარნაღა ათასზეთში კოდორის მასჯულად გარდაიცვალა; ბირმო და ბირმინო—ათასერონში; კვირიკოსი—ოსეთში, სოლო ლონგინოზი დასაფლავებულ იქმნა ათასზეთში ბიტიუსის (ბიწინდაში). (იქვე, გვ. 241, 242).

წმ. ნინო რომის მონასტერში წმ. გაიანესთან სცხოვრობდა. იქვე სცხოვრობდა წმ. რიფსიმე სხვა ქალწულებთან ერთად. როდესაც დიოკლიტიანემ ქრისტიანეთ დევნა დაუწყო, ისინი ჯერ ეგვიპტეში, შემდეგ სომხეთში გაიქცნენ, სოლო წმ. ნინო ბოლოს საქართველოშიაც მოვიდა. («ქართლის ცხოვრება», ბატონიშვილის ვახუშტისა, ტფილისი, 1885 წ. გვ. 58 და «საქართველოს ისტორია» ბაქრაძისა, შენიშვნა მე-147 გვერდზე).

წმ. ნინომ ქრისტეს სწავლის გავრცელება საქართველოში დაიწყო მეფე მირიანის დროს, რომელიც ამ სანებში რომის იმპერატორის ბრძანებით სასტიკად სდევნიდა ყველა ქრისტიანებს. მეფე წმ. ნინოს რომაელს უწოდებდა, სოლო იმის მიერ გავრცელებულ სწავლას—რომულს. როდესაც მეფემ გაიგო, რომ იმპერატორმა კონსტანტინემ ქრისტიანობა მიიღო, იმის გულის მოსაგებად, ივი-

თონაც მოისათლა წმ. ნინოსგან, მთელის საქართველოს სალხით. შემდეგ მან კაცები გაგზავნა და შეატყობინა კონსტანტინეს, რომ ქრისტიანობა მიეღოთ. ამასთანავე სთხოვა იმპერატორს სასულიერო კაცები გამოგზავნე ჩვენს ქვეყანაში ქრისტეს სწავლის დასამკვიდრებლადაო. მაშინ ქალაქი კონსტანტინეპოლი ჯერ არ არსებობდა. ეს ქალაქი დაარსებულ იქმნა 324—330 წლებში, ნიკეის მსოფლიო სობორის შემდეგ, რომელიც 325 წელს მოხდა და რომელზედაც ქრისტიანობის საარწმუნოების მრწამსი იქმნა დამტკიცებული. იმპერატორმა გამოუგზავნა მირიანს გოტფელი ეპისკოპოსი იოანე, მღვდლები და მთავრები, სოლო რომის პაპამ სილვესტრმა—ლოცვა-კურთხევა როგორც თვით მეფეს და საქართველოს სალხს, აგრეთვე წმ. ნინოს («საქართველოს ისტორია», ბატონიშვილის ვახუშტისა, გამოცემული 1885 წელს, გვ. 65, 67, 68 და 72).

ქრისტიანობა მაშინ ჯერ არ ეთო გავრცელებული საბერძნეთში, მით უმეტეს არ იქნებოდა იგი გავრცელებული კონსტანტინეპოლში, რომელიც, როგორც მოვიხსენიეთ, აგებულ იქმნა მსოლოდ მას შემდეგ, რაც მეფე მირიანმა ქრისტიანობა მიიღო.

ქრისტიანები საქართველოში პირველ საუკუნიდანვე იყვნენ. განსაკუთრებით ბევრი ქრისტიანე იყო სამცხეში, ესე იგი მაშინდელს ზემო საქართველოში, სადაც ქრისტეს სწავლას ავრცელებდნენ მოციქულნი ანდრია პირველწოდებული და სვიმონ ზანანელი და სადაც მათ მრავალი პალესტინიდან გადმოსახლებული და იმერეთისა, ათასაზეთისა, და ქართლში დასახლებული ებრაელი მოსათლეს. მაშინდელი მეფეები, რომის ზედ-გავლენით, სდევნიდნენ, როგორც ქრისტიანებს, აგრეთვე ებრაელებს და სწორედ ამიტომ მეფე მირიანამდე საქართველოში ქრისტიანობა ვერ დამკვიდრდა, თუმცა ნელ-ნელა და ჯერ-იქ მაინც ვრცელდებოდა. მრავალ ებრაელთა, განსაკუთრებით პონტოს ნაპირებში მოსახლე ებრაელთა, შთამომავალნი თვით იყვნენ მაწმესი ქრისტეს ჯვარცმისა და სულის-წმიდის მოფენისა. ამის შესახებ თქმულებაც კი იყო სალხში. სხვა მოციქულები რომ არ მოვიხსენოთ, თვით მოციქული პეტრე ორჯელ იყო პონტიის სამეფოს მაშინდელს უმთავრესს ქალაქ დიოსკურიაში, ესე იგი ეხლანდელს სოხუმში. ეპისტოლე მოციქულისა დაწერილია იმ რომაელთა მიმართ, რომელნიც

სცხოვრობდნენ ბონტიის პროვინციაში, სადაც მათ კარგად მოწყობილი ასალშენები ჰქონდათ და სადაც მათი კოგორტი იდგა, რომელიც კავკასიელ მთიულთა შორის ქრისტიანობას ავრცელებდა. აქ ჰგზავნიდნენ სცხოვრებლად რომის იმპერატორები სარწმუნოების გამო დასჯილ ქრისტიანებს. («ქუთაისის უწყებანი», 1889 წ. № 21) საქართველოში ქრისტიანობის სწრაფად გავრცელება აიხსნება პირველი—რომის იმპერატორის კონსტანტინეს გაკვლენით, სოლო მეორე იმით, რომ როგორც წმ. გიორგი, აგრეთვე იმის ნათესავი წმ. ნინო კაპადოკიელნი იყვნენ, სადაც სტრაბონის მოწმობით, ჯერ ისევ ქრისტეს დაბადებამდე ქართულს ენაზე ლაპარაკობდნენ. სოლო რადგან წმ. ნინომ ქართული ენა კარგად იცოდა, ადვილად და გასაგებად შეეძლო აეხსნა მას ქართველთათვის ქრისტეს მოძღვრება და სარწმუნოების საიდუმლონი.

შემდეგ, როდესაც იმპერიის სატახტო ქალაქად კონსტანტინეპოლი იქმნა დამტკიცებული, იმპერატორმა კონსტანტინემ გამოუგზავნა მირიანს ანტიოქიის ეპისკოპოსი მღვდლებითურთ. თვით საქართველოს ეკეკლესია და სამღვდელოება კონსტანტინემ დაუქვემდებარა ანტიოქიის პატრიარქს, რომელიც დღემდის იწოდება, სხვათა შორის, იგერიის პატრიარქადაც. («ისტორიული მიმოხილვა საქართველოსი»—გოლოვინისა, 1864 წ. გვ. 24, 25, 26 და მურავიოვის მოგზაურობანი, ნაწილი მეორე, გვ. 199).

410 წლამდე, როგორც ქართველთა, აგრეთვე სომხთა ეკეკლესიებში საეკლესიო წიგნებს ბერძნულ ენაზე კითხულობდნენ. («ისტორიული მიმოხილვა საქართველოსი»—გოლოვინისა, გვ. 29. მოსე სორენელი, წიგნი მესამე, გვ. 55).

მესუთე საუკუნეში, საქართველოს მეფის ვასტანგ გორგასლანის დროს, როდესაც საქართველოს პირველ პატრიარქად აძორხენულ იქმნა მცხეთისა და იბერიის კათოლიკოზის ტიტულით არქიეპისკოპოსი პეტრე და როდესაც საქართველოს ეკეკლესია განთავისუფლდა ანტიოქიის პატრიარქის მორჩილებისაგან, გადმოთარგმნილ იქმნა ბერძნულ ენიდან ქართულზე საეკეკლესიო წიგნები. («ისტორიული მიმოხილვა საქართველოში»—გოლოვინისა, გვ. 33).

მეექვსე საუკუნეში, საქართველოს მეფის სპარსეთის სამეფო გვარეულობის სოსროდიდების შთამომავლის ფარსმანის დროს,

იმპერატორმა იუსტინიანმა გაავრცელა და დაამკვიდრა ქრისტიანობა ლაზისტანში და მოიულთა შორის. იუსტიანიანმა დაუნიშნა მათ ცალკე ეპისკოპოსი, რომელიც ნიკოპსიასში სცხოვრობდა და სამწყესოს 536 წლიდან განაგებდა. ეს საეპისკოპოსო კათედრა გადატანილ იქმნა თამანის კუნძულზე (იქვე გვ. 38), რომელიც შემდეგ გენუელებს ეპყრათ.

გადმოსვეწილმა სომხებმა, იმპერატორის მაგრიკის მეფრეველობით წაქეზებულთ, მოიწადინეს ამ დროს მონოფიზიტების სწავლის გავრცელება საქართველოში, მაგრამ საქართველოს კათოლიკოსმა კირიონმა მოსთო მათთან ყოველგვარი ერთობა და ამით დაიცვა სარწმუნოების სიწმინდე და სიმრთელე.

იმავე კათოლიკოსს კირიონს, 60 წელს, რომის პაპმა წმ. გრიგორიმ გამოუგზავნა ეპისტოლე, რომელსაც აწერია: qurico et ceteris episcopis in Hiberia catolicis. ეს ეპისტოლე გამოიწვია სომეხთა ეპისკოპოსების და კირიონის შორის ატეხილმა დავა-კამათმა მართლ-მადიდებლობისა და ქალდეის სობორის ღირსების შესახებ. ეპისტოლეში გრიგორი სხვათა შორის, ურჩევს კირიონს, რომ ნესტორიანნი სელმეორედ არ მონათლო ხოლმე, როდესაც ისინი მართ-მადიდებლობას მიიღებენო. («ტფილისის სიძველეთა აღწერა»—ბლ. იოსელიანისა, გვ. 170 ან გაზ. «იგერია», 1892 წ. № 71).

მე-VII საუკუნეში იგივე პაპი გრიგორი თავისის ეპისტოლეში სწერს იმპერატორს ლეონ სტამბრძოლს, რომ წმ. მამანი მაქსიმე და ანასტასია იმპერატორიის ბრძანებით გაგზავნილ იქმნენ დასასჯელად ლაზისტანშიო, სადაც ისინი სცხოვრობდნენ მდ. ტყვინისწყლის მახლობლად სოფ. მურში, ესლანდელს ქუთაისის გუბერნიის ლეხუმის მაზრაში. Gregorius dialogi ad Jeonem de sacris imaginibus. მე-XVII საუკუნიდან იქ მონასტერი იყო. ესლა იმ ადგილას ეკეკლესიაა აგებული მაქსიმესა ან ანასტასიას სახელობაზე. ამ ეკეკლესიას მეგრელები დღესაც დიდად თაყვანს სცემენ. ვიქტორ აკვიტანელმა შეადგინა წელთა მრიცხველობა, რომელიც შემდეგ წმ. აღდგომის გამოსაანგარიშებლად შესწორებულ იქმნა უმცროსის დიონისის-მიერ. ეს წელთა მრიცხველობა ისმარებოდა, როგორც აღმოსავლეთის, აგრეთვე დასავლეთის ეკეკლესიებში და 780 წელს სირიის სამღვდელოების

მეცადინეობით შემოღებულ იქმნა იგი საქართველოშიაც. («ისტორიული მიმოხილვა საქართველოსი»—გოლოვინისა, გვ. 49, 50).

დაახლოვებით 547 წელს, ჯერ ისევ ეკლესიათა ერთობის დროს, საქართველოში ცამეტი სირიელი მამა მოვიდა ქრისტიანობის გასავრცელებლად და დასამყარებლად.

ადარნასეს შვილი, მეფე სტეფანოზ II, რომელიც ძალიან ბევრსა ზრუნავდა სამშობლოს კეთილდღეობისა და ეკლესიის წარმატებისათვის, კვირაში ერთხელ იწვევდა ეპისკოპოსთა კრებას წმ. ჯვარის ეკლესიასა, სიონის ტაძარსა და მცხეთაში. ამ კრებებს აზრად ჰქონდათ ბრძოლა გაეწიათ ალბანელთა, მონოსელთა და სირიის სხვა მწვალებელთა ტრუ-სწავლის წინააღმდეგ, რომელნიც 650 წელს გავრცელდნენ საქართველოში. («ისტორიული მიმოხილვა საქართველოსი»—გოლოვინისა, გვ. 44, 46 და «საქართველოს ეკლესიის ისტორია»—ბლ. იოსელიანისა).

ყველა ეს სდებოდა ეკლესიათა ერთობის დროს, როდესაც აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ყველა ქრისტიანები ერთს, ნიკეის მსოფლიო სობორს მიერ დამტკიცებულს, სარწმუნოებას აღიარებდნენ. ასეთმა დამოკიდებულებამ გასტანა 869 წლამდე, როდესაც პატრიარქი ფოტი დასჯილ და გადაყენებულ იქმნა ტახტიდან და როდესაც სათავე დაედო ეკლესიის განაწილებას.

ყველასათვის აშკარაა, რომ აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქრისტიანეთა და მათ სამღვდელოთა შორის სარწმუნოებრივი განსეთქილება და გაუოთვა ერთბაშად არ მომხდარა. განსაკუთრებით არა უწყოდნენ-რა ამის შესახებ შორს, გადაკარგულ პროვინციებში მცხოვრებთ, რომელნიც უწინდელებურ ერთს სარწმუნოებას აღიარებდნენ და რომელთა ეპისკოპოსები და საერთოდ სამღვდელოება სულაც არ ესწრებოდა ხოლმე კრებებს, სადაც ეკლესიათა განსეთქილება ჩამოკარდა. სწორედ ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ განსეთქილების შემდეგაც კონსტანტინეპოლის პატრიარქები, რომის პაპები და იმპერატორები: კასიელი, კონსტანტინე, მონომახი ძალიან ბევრსა ცდილობდნენ ეკლესიათა შეერთებას და კვლავინდელ მშვიდობიანობის აღდგენას. ეს მეცადინეობა არ მოსპობილა მეთერთმეტე საუკუნემდე, ხოლო ამ საუკუნესს, 1053 წელს, კონსტანტინე-

ბოლის სოფიოს სობორში კრების დროს მომსდარმა კამათმა და შეტაკებამ საბოლოოდ განაშორა ერთი მეორისაგან აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ეკეკლესია და ამიერიდან მათი ერთობა შეუძლებელად ჩანდა.

თუმცა ამის შემდეგ დასავლეთ ევროპაში რამდენჯერმე კიდევ მოხდა კრება, როგორც, მაგალითად, ლოტერანსა (რომში)—1139 წ., ლიონსა—1274 წ., ფლორენციისა—1439 წ., რომელთაც აზრად საბერძნეთისა და რომის ეკეკლესიათა შეერთება ჰქონდათ და თუმცა ფლორენციის კრებას საბერძნეთის იმპერატორი იოანე პალეოლოგი, ბერძენთა მამანი და რუსეთის მიტროპოლიტი ისიდორე დასწრნენ, მაგრამ მათ მოსალოდნელი საყოფი ვერ მოიტანეს და ეკეკლესიათა შეერთება ვერ მოასერხეს. («ისტორიული სიტყვა ანდა ქმის სარწმუნოებისა»—ნიკ. გრანოვსკისა, 1834 წ. გვ. 135, 136, 141, 142, 143; რომის-კათოლიკეთა ვრცელი კატესიზმო, რომელიც რუსეთის უკანა სასწავლებლებშია მიღებული სასწავლებლად, გამოცემული პეტერბ. 1865 წ. გვ. 15, 16).

სამღვდელოთა განსეთქილება არც სომხებს ასცდათ. სომხობის ერთი ნაწილი განშორდა სხვებს და ცალკე გრიგორიანთა ეკეკლესია შეადგინა, სოლო მეორე - ისევ ძველს სარწმუნოებას დაადგა და თავის უფროსად რომის პაპი აღიარა. ეს უკანასკნელნი მაშინვე რომის-კათოლიკებად იწოდებოდნენ. კათოლიკებადვე დარჩნენ სომხეთის მეფენი, რომელთა შორის უკანასკნელი—ლეონი, აღმოსავლეთის მეომართაგან სომხების სამეფოს გაუქმების შემდეგ, რომში გაიქცა და პარიზში გარდაიცვალა.

თუმცა იმ დროს საქართველო რომის აღმოსავლეთ იმპერიის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა, მაგრამ საქართველოს ეკეკლესია უკვე განთავისუფლებული იყო და კონსტანტინეპოლის ანტიოქიის პატრიარქს აღარ ემორჩილებოდა. ქართველებმა ამ დროს საკუთარი პატრიარქი აირჩიეს, რომელიც კათოლიკოსად იწოდებოდა და, ბერძნული სატვალად, წირვა-ლოცვის შესრულება ქართულ ენაზე დაიწყეს. ამის მიუსედავად ქართველებს, განსაკუთრებით ზემო ქართლის (ოსმალეთის საქართველოს) მცხოვრებელთ, შემდეგშიაც არ მოუსპიათ რომთან კავშირი. იმ სანებში რომაელების მოადგილეთ შაკი-ზღვის

ნაპირებსა, კოლხიდასა, ლაზისტანსა, იმავე სამცხე-საათაბაგოს და საერთოდ საქართველოში გენუელები და გენუელები იყვნენ, რომელთაც არამც თუ მარტო ამ ადგილების, არამედ მთლად აღმოსავლეთის ვაჭრობა-მრეწველობა სელთ ეკავათ. სპარსეთთან ისინი ვაჭრობდნენ ერთად-ერთის გზის საშუალებით, რომელზედაც უწინ რომაელთა ლეგიონები დადიოდნენ სოლმე. ეს გზა იწყებოდა შავს ზღვასთან და მიდიოდა დიოსკურსა (სოხუმი), ფაზისსა (რიონი), ქუთაისსა, სკანდასა, შორაპანსა, სურამსა, ასპალტისესა, ართვინსა და სხვა ქალაქებსა და სოფლებზე კიდრე სპარსეთამდე. ამ ზემოდასახელებულ ადგილებში უწინ რომაელთა მეციხოვნენი იდგნენ, რომელთა შთამომავალნი ესლა უკვე ქრისტიანობას აღიარებდნენ. შემდეგ აქ გენუელებს თავიანთი კაცები, აგენტები, ფაქტორები და მღვდლები ჰყვანდათ, რომელნიც წირვა-ლოცვას ლათინურს ენაზე ასრულებდნენ. ყველა ეს სდებოდა ჯერ ისევ ეკლესიათა ერთობის დროს. იტალიელები მაშინ ჭაბატონობდნენ არამც თუ მარტო კიზანტიის იმპერიას და თვით კონსტანტინეპოლს, რომელიც მთელი ქვეყნის ვაჭრობის საშუალო ბაზრად გასადეს, არამედ სპარსეთსა და მთლად აღმოსავლეთსაც. («ცნობანი კავკასიის შესახებ»—ბრონევსკისა, მოსკოვი 1823 წ. ნაწილი I, გვ. 243, 248).

ეი სწორედ ამ იტალიელების გავლენით, ქართველების ერთმა ნაწილმა თუმცა ძველ სარწმუნოებას არ უღალატა, მაგრამ ეკეკლესიის უმეტესად და მოთაყვე როგორც მეფე მირიანის დროს რომის პაპი აღიარა. «ქართლის-ცხოვრების» მოწმობით, როგორც ზეკითაც მოვიხსენიეთ, მეფე მირიანი და მაშინდელი ქართველები, ქრისტიანობას რომის სარწმუნოებად სთვლიდნენ, სოლო წმ. ნინოს—რომაელად. მაშინაც კი, როდესაც ეკეკლესია სამუდამოდ იქმნა გაყოფილი, ქრისტიანობას საქართველოში რომის სარწმუნოებად უწოდებდნენ, ისე როგორც მას ბიზანტიის ნაპირებზე მდებარე რომის პროვინციებში ეძახდნენ. სწორედ ასევე სომეხნიც, ეკეკლესიათა განაწილების შემდეგ, ორად გაიყვნენ: სომეხ-კათოლიკებად და სომეხ-გრიგორიანებად. მაგრამ ეს გაყოფა არავის გავლენით და ქადაგებით არ მომხდარა: სომეხთ თავის-თავად მოიწადინეს კათოლიკებად დარჩენილიყვნენ და თავის ნებით აღიარეს რომის პაპი უფროსად, ისე როგორც

ზოგიერთ ბერძენთა, სლავიანთა, მარონიტთა, არაბთა, ქალდეველთა, გერმანელთა და ინგლისელთა.

თუმცა ჯერ ისევ ეკეკლესიათა ერთობის დროს არაბთა და ოსმალთა ხშირმა შემოსევამ განსაცდელში ჩააგდო არა მარტო ქრისტიანობა, არამედ თვით საქართველოს ბედ-იღბალიც და თუმცა ამის გამო სომხებსა და ქართველებს რომის პაპთან მისვლა-მოსვლა და საქმის დაწერა ძალიან ეძნელებოდათ, მაგრამ მათ მაინც არ უღალატეს თავიანთ სარწმუნოებას და რომის პაპს თავი არ მიანებეს. ამ საქმეში დიდს დახმარებას უწევდნენ ქართველებსა და სომხებს გენუელები, რომელთაც უწინდელებრ ალმოსავლეთის გაჭრობა სელში ეკავათ.

არც საქართველოს მეფეთ შესწყვიტეს რომთან კავშირი. თამარისა და რუსუდანის დროს საპასუხო წერილებს ჭვრიანიდნენ საქართველოში რომის პაპები: ჰონორი—1227 წ. გრიგორი—1241 წ., ნიკოლოზ IV—1293 წ., იოანე XXII—1334 წელს. ამავე პაპმა იოანემ 1339 წელს გამოგზავნა ტფილისში ეპისკოპოსი და პატრები მაშინდელ ქართველ-კათოლიკეთათვის. სხვათა შორის ეს მტკიცდება პაპ პაველთან მეფე სიმონის მიერ გაგზავნილ წერილიდან, აგრეთვე მეფე თეიმურაზის ამავე პაპთან გაგზავნილის წერილიდან და პაპის კლიმენტის საპასუხო წერილიდან. 1628 წელს საქართველოში იყვნენ დომინიკის და აგუსტინის ორდენის პატრები, სოლო შემდეგ, 1661 წლიდან 1845 წლამდე, კაპუცინები (გაზ. «კავკასი» 1867 წ. № 54, წერილი მე-IV «იტალიელები კავკასიის შესახებ» და გაზ. «იბერია» 1887 წ. № 183).

ბერი-პატრი რუბრუკვისი, რომელმაც 1253 წელს კავკასიაში იმოგზაურა, მოგზაურობის აღწერაში ამბობს, რომ სომხეთში ბევრი კათოლიკეთა პატრები ვნახეო; ეს პატრები სრულიად უშიშრად სტუმრობენ და ხშირად სომეხთა ეკეკლესიებში წირვა-ლოცვასაც ისდიანო. თვით რუბრუკვისმა ნახიჩევნის ერთს ეკეკლესიაში წირვა კათოლიკეთა წესით გადაიხადა. სომხებს იქ, განაგრძობს იგივე პატრი, ყველანი რომის ეკეკლესიის შვილებს უწოდებენო. კანტარინს მთელი სოფლები უნახავს სომეხ-კათოლიკეთაგან დასახლებული. 1475 წელს დასავლეთ საქართველოში მოგზაურობის

დრის კონტარინი კათოლიკეთა ცხრა სოფელში იყო და მათ ეპისკოპოსთან ჩამოსდა, სადაც კათოლიკეთა წირვა მოისმინა (გაზ. «კავკასი» 1867 წ. № 54, «იტალიელები კავკასიის შესახებ»).

განჯაში, სადაც მრავალი სომეხ-გრიგორიანი სცხოვრობს, არის დღემდე ერთი ქუჩა, რომელსაც, როგორც ადრე, სპარსელთა მფლობელის დროს, აგრეთვე ამ რამდენისამე ხნის წინად, «ფატრის-ქუჩა»-ს ეძახდნენ, თუმც იქ ადგილობრივი მცხოვრებელი კათოლიკე კარგა ხანია აღარ არის, განჯის მცხოვრებელნი კი, რუსეთის მმართველობამდე, მუდამ შიშში იყვნენ მპარსელებისაგან.

ქართულის სასულიერო ყურნალის «მწყემსის» (30 მაისი 1890 წ. № 10, გვ. 11 და 12) სიტყვით 1099 წლიდან (ესე იგი ეკეკლესიის განყოფილების ოთხოცდაათი წლის შემდეგ) 1187 წლამდე, იერუსალიმი ჯვაროსანთ ეპყრათ და ამ ხნის განმავლობაში ქართველები იქ თავისუფლად სცხოვრობდნენ. ქართველებს საკუთარი წმ. ჯვრის ტ დედათა მონასტერი ჰქონდათ, რომლებზედაც ბევრს ზრუნავდა საქართველოს მეფე დავით აღმაშენებელი. ქართველებმა მიუღოცეს კიდეც ჯვაროსანთ სარაცინებზე გამარჯვება და 1219 წელს დამასკის აღება. ეს უკანასკნელი გარემოება თვით ჯვაროსანთ აუწყეს ქართველებს, როგორც მოკავშირეებს, რომელნიც დაჰპირდნენ ჩვენის ჯარით დაგეხმარებით დამასკის აღების დროსო.

1221 წელს საქართველოს მეფე ლაშა გიორგი, მრავალ თავადაზნაურებით ერთად, ემზადებოდა იქ წასასვლელად, სარაცინების წინააღმდეგ, მაგრამ სიკვდილმა ამ გულითადის სურვილის სისრულეში მოყვანის ნება აღარ მისცა. ჩვენამდი მოაღწია, სწერს შემდეგ ყურნალი «მწყემსი», ბაბ ჭონორი მე-III-თან გაგზავნილმა ორმა წერილმა, რომელთა შორის ერთი დედოფალს რუსუდანს ეკუთვნის, ხოლო მეორე—იმის ხუსალარს იოანეს. ამ წერილებში რუსუდანი და იოანე ატყობინებენ ბაბს, რომ ჯერ ისევ ლაშა გიორგის უნდოდა დაჰხმარებოდა ჯვაროსანთ და თავისის ჯარით მიშველებოდა მათ, მაგრამ სიკვდილმა დაუშალაო. გარდა ამისა ამ დროს საქართველოში მონგოლები შემოვიდნენ, ქართველებმა მათ ხელი არ ასხეს, რადგან ჯვაროსანნი ეგონათ, ხოლო როდესაც შეიტყეთ, რომ ისინი ქრისტიანები არ იყვნენ, დაგესხეთ თავს, 25,000 კაცზე მეტი ამო-

ვწუალიტეთ, ბევრი ტუალად წამოგიყვანეთ და დანარჩენნი საქართველოდან გავრეკეთო. ეი სწორედ ამ გარემოებამ დაგვაბრკოლა, სწერს ბოლოს დედოფალი, რომ დასმარება ვერ აღმოვუჩინეთ ჯვაროსანთ დამიეტის აღების დროსაო.

«1224 წელს პაპი ჰონორი სწერს რუსუდანსაკე, რომ იმპერატორი ფრიდრიხი სიოამრად ემზადება ურწმუნოთა წინააღმდეგ და იმათთან ერთად თქვენ ქართველებმაც მიიღეთ მონაწილეობაო. ამასთანვე უველას კინტ ბრძოლაში მონაწილეობას მიიღებს ან თავისს მაგიერ სხვას გაგზავნის, ის ინდულგენციასა ჰპირდება»—«1240 წ. დედოფალი რუსუდანიკე სწერს პაპ გრიგორი IX-ს, რომ ჯვაროსანნი ქართველებთან, ერთად განდევნიან ურწმუნო მუსულმანთ, როგორც საქართველოდან აგრეთვე აღმოსავლეთის ქრისტიანეთა სხვა ადგილებიდანაო. ამის პასუხად რომის პაპი ატყობინებს დედოფალს, რომ ჯვაროსანთ საქართველოში მოსვლა არ შეუძლიანთ, რადგანაც წმიდა ადგილების გარეშემო არაბები დაბანაგებულან. და ჯერ იქ უნდა წავიდნენო. დასასრულს პაპმა რკა ბერი გამოგზავნა საქართველოში. როდესაც მე-XV საუკუნეში, მაჰმად II-მ დაიპყრო კონსტანტინეპოლი, პაპი სიგოლოზი და სხვები ბევრს ცდილობდნენ, რომ ქრისტიანეთ ომი დაეწყოთ ოსმალების წინააღმდეგ და გაენთავისუფლებინათ, როგორც წმიდა ადგილები, აგრეთვე კონსტანტინეპოლი. 1440 წელს, 22 აპრილს, ტრაპიზონის იმპერატორი დავითი სწერდა პაპს, რომ მე და ჩემი მოკავშირეები, საქართველოს მეფეები, მზადა ვართ ომი განვუცხადოთ ოსმალებს და განვდევნოთ ისინი წმიდა ადგილებიდან და კონსტანტინეპოლიდანაო. ამ წერილის გარდა ჩვენამდე მოაღწია სხვა წერილებმაც, როგორც იმპერატორის დავითისა, აგრეთვე საქართველოს მეფის გიორგისა და ეკარუკარე ათაბაგისა. დავითი სწერს რომის პაპს, რომ ჩემი მოკავშირენი იქმნებიან: საქართველოს მეფე გიორგი 60,000 ჯარით, სამცხეს ათაბაგი (ზემო ქართლის, შემდეგ ოსმალეთის საქართველოს მთავარი) ეკარუკარე—20,000 კაცით, ბედიანი (დადიანი) შვილით 60,000 კაცით და აფხაზეთის მთავარი თავისის ძმებითა და სხვა მთავრებითურთ 30,000 კაცითაო».

1459 წელს, 5 ნოემბერს, შეფე გიორგი სწერს რომის პაპს, რომ ოსმალების წინააღმდეგ შემიძლიან 40,000 კაცი გამოვიყვანოთ. როგორცა სჩანს, მეფე გიორგი უმეტეს გამგზავრებულიყო თავის ჯარით შავის ზღვის ნაპირისაკენ. იმავე წელს ათასზეთის მთავარმა ასეთივე შინაარსის წერილი გაგზავნა რომში. მთავარი ატუობინებს პაპს, რომ მე საქართველოს მეფეებსა და მთავრებთან ერთად ვემზადები საომრად და თუ რომაელები საბერძნეთის მხრიდან დაეტემიან ოსმალებსა, ერთის ზათუნელს უეჭველად გავთავებთ ბრძოლას, ოსმალებს გავნდევნით და ანტიოქიასა და კონსტანტინეპოლს უკანვე დავიბრუნებთო. ამ ბრძოლაში მონაწილეობა მიიღეს საქართველოს მეფემ გიორგი მე-VIII-მ, იმისმა შვილმა ალექსანდრე I-მა, იმერეთის მეფემ ბაგრატ მესამემ, ათაბაგმა ყვარყვარე მესამემ, დადიანმა, ათასზეთის მთავარმა და გურიის მთავარმა გურიელმა (1458—1462) («მწყემსი», 30 მაისი 1890 წ. № 10. ყურნალი ქართველ მართმადიდებელ სამღვდელოებისათვის).

ფრანცისკის ორდენის ბერი ოდორიკა მატიუშა, დაბადებით ჩესელი, თავის მგზავრობის აღწერილობაში სწერს, რომ მე და ფრანცისკის ორდენის ოთხი კიდევ სხვა ბერი, რომის პაპის ნებადართვითა და ლოცვა-კურთხევით, გავემგზავრეთ ჩინეთს, მანჯურიაში სასარების გასავრცელებლადა. მაგრამ 1321 წლის გაზაფხულს, როდესაც ბიმბეის სამეფოში შევედით, დელში ჩვენ ოთხივენი და ჩვენთან ერთად თათრული ენის მცოდნე, ქართველი დიმიტრი ტფილისელი, დაგვიჭრეს და გვაწვალეთ; სელ ფეხი გაგვიკრეს, მაგრამ შემდეგ გავთავისუფლდითო. (იხ. «ვეკესი» 1895 წ. № 268).

საქართველოს მეფის გიორგი მეორის ძმის-წული ქაიხოსრო, ისტორიოსის დიმიტრი ბაქრაძის მოწმობით, კათოლიკეთა სარწმუნოებას აღიარებდა და კათოლიკედ გარდაიცვალა, თუმცა სპარსეთში იგი მაჰმადიანად ითვლებოდა და სახელადაც ხოსრო-სანი ერქვა. ქაიხოსრო სპარსეთის შაჰმა, მეფე გიორგის სიკვდილის შემდეგ, 1709 წელს, 21 აპრილს, საქართველოს მეფედ დანიშნა, ხოლო ჯერ ავღანისტანში გაგზავნა აჯანყებულ ავღანელთა დასამორჩილებლად. (იხ. «ივერია», 20 აპრილი 1890 წ. № 154, წერილი «საქართველოს მეფე გიორგი XI ავღანისტანში» —1 შენიშვნა).

ეპეტერ ორბელიანი სწერს, რომ მეფე თეიმურაზ მეორის საქართველოს ტახტზე ასვლის დროს, 1744 წელს, როდესაც ის სამეფო გვირგვინის საკურთხებლად მცხეთის სობორში შეიყვანეს, ეკკლესია საკუთარ იყო ქართველი ეპისკოპოსებითა და მღვდლებითაო. იქვე იდგნენ და გულ-მოდგინეთ ყურს უგდებდნენ სრულ შესამოსში გამოწყობილი სომეხთა და კათოლიკეთა ეპისკოპოსებიო. (გაზ. «იკერია» 31 მაისი 1890 წ. № 112).

1881 წელს, ისტორიკოსმა ბაქრაძემ ყარსის ოლქის ჩალდირის საბოქაულოს სოფელ ველში ნასა სუმბათის დროის ერთი ძველი ეკკლესია და იქვე ოთხ-კუთხი ქვის ბოძი, ქართულის ზედ-წარწერებით. ეს წარწერები ეკუთვნოდა 954, 968 და შემდეგ წლებს. სხვათა შორის აქ ბაქრაძემ აღმოიკითხა: «პატრი პოლიკარპო მონოზონი» «პატრი ბასილიოს» (ის. «საქართველოს ისტორია» — ბაქრაძისა, 1889 წ. ტფილისი, გვ. 235).

საქართველოს უკანასკნელის მეფის გიორგი მე-XIII-ის ყველზე დაასლოკებულ პირად იყო ტფილისის კათოლიკეთა პატრი ნიკოლა, რომელსაც ჯერ ისევ მამის, მეფე ირაკლის, სიცოცხლის დროს, თავის საუკეთესო მეგობრად სთვლიდა. მეფე გიორგის შემკვიდრე, ბატონი-შვილი დავითიც ძალიან დაასლოკებული იყო და დიდად პატივსა სცემდა იმავე პატრ ნიკოლას. რუსეთში მეფობის დროს ბატონი-შვილს დავითს წაეკითხა ვოლტერისა და ენციკლოპედისტთა წიგნები და გართულიყო იმათის აზრით; ამიტომ როდესაც საშშობლოში დაბრუნდა უგულოდ ეკიდებოდა სარწმუნოებას და ხშირად ტუდად ისსენიებდა საეკკლესიო წესებს, მარხვებს, სტენებს და სხვ. დავითის მამა მეფე გიორგი მეტად მორწმუნე და ქრისტიანე კაცი იყო და როდესაც შვილის ასეთი საქციელი გაიგო, საშინლად აღელდა. მეფე ხშირად არიგებდა ბატონი-შვილს, უკვირდებოდა კიდეც, მაგრამ ის აინუნშიაც არ იგდებდა მამის სიტყვებს და თავისას არ იშლიდა. ბატონი-შვილის საქციელით აღელვებულმა და გამწარებულმა მეფე გიორგიმ თავის მეგობარს პატრ ნიკოლას მიჰმართა და იმას სთხოვა დახმარება. მეფე სულ წუკვა-კრულვით და ტუდის სიტყვებით ისსენიებდა წმ. ჯვარისა და მაცხოვრის სახსარების შემგინებელ საეკლესიოთა ფილოსოფოსებს. თვით პატრი

ნიკოლა საშინლად ჭკიცსავდა იმ ფილოსოფოსებს, რომელთაც რეკოლიუცია მოასდინეს და ეკკლესიები მიანგრო-მოანგრიეს. ბოლოს მეფემ თვალები ზე აღაპყრა და სთქვა: «ღმერთო, დიდებულო! აპატიე ჩემ შვილს შეცოდებანი, დააყენე კეთილს გზაზე და დაამკვიდრე შესდამი სიყვარულსა ზედა; ამინ, ამინ... როგორიცა მეფე იქმნება ქრისტე მაცხოვრის უარის მყოფელი ჩემი შვილი, რომელსაც არც დედა ღვთის-მშობელი და არც წმინდანები არა სწამს? კაი მეფე გიორგის!» შეჰყვირა მეფემ. «თუ ღმერთი გწამს, ნიკოლა, გთხოვ, მიჭსედე ჩემს შვილს, შეაყვარე იესო მაცხოვარი, გამოიყვანე ცოდვისაგან, დაარიგე; შენ გაგიგონებს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ის კერ იმეფებს, დაჭკარგავს სამეფოს—ღვთის-მშობლის წილად სვედრილ ქვეყანას. მეგობარო, ნიკოლა, შენ კალდებული ხარ დაიცვა მაცხოვრის სწავლა, დაუბრუნე ჩემი შვილი ქრისტეს სამწყსოს!» ბატონიშვილი დავითიც პატიესა სცემდა ნიკოლას და ხშირად სიამოვნებით ისმენდა იმისს სიტყვებს და დარიგება-სწავლას. (იხ. «გიორგი მეფის ცხოვრება» თხ. ბლატონ იოსელიანისა, 1867 წ. დაბეჭდილია ტფილისში, ცალკე წიგნად ყურნალ «იკერიასთან» გვ. 85, 86).

ამ დროს ტფილისში ჩამოვიდა პატრი დამიან ანკონელი და პაპი პიი მე-VI-გან მეფე გიორგის წერილი მოუტანა. წერილში პაპი პიი VI ლოცვა-კურთხევას უგზავნის მეფე გიორგის და მადლობას უცხადებს იმ შემწეობისა და მფარველობისათვის, რომელსაც მეფე გიორგი და იმისი განსვენებული მამა მეფე ირაკლი საქართველოს კათოლიკეთ, იმათ ეკკლესიებს და მონასტრებს უწევდნენ. პაპის წერილი ანუ ბულლა ღვთინერიდან ქართველს ენაზედ გადმოსთარგმა აზნაურმა სტეფანე შარიმანიშვილმა. შარიმანიშვილი სარწმუნოებით კათოლიკე იყო და მეფე გიორგის ემსახურებოდა. სწავლა-განათლება იმან რომში მიიღო. მეფე გიორგის მეტად ესიამოვნა პაპისაგან წერილის მიღება. «მე ძალიანა მსურს, უთხრა მეფემ სხვათა შორის პატრს, პაპისაგან ეკვარი მივიღო, რადგან მეც ქრისტიანეთა მეფე ვარო». («ცხოვრება მეფე გიორგისა» გვ. 238, 239).

ქუთაისის მახლობლად არის ორი სოფელი: გეგუთი და პატრიკეთი. ამ სოფლებში იმერელი გლეხი-კაცები ცხოვრობენ. იმერეთის მეფეებმა ამ სოფლის რამდენიმე გლეხ-კაცი აჩუქეს ქუთაისის

მაშინდელ პატრებს, რომელთაც ისინი ემსახურებოდნენ და გადასასვლელს აძლევდნენ. ისინი განთავისუფლებულ იქმნენ მხოლოდ რუსეთის მთავრობის დრო, როდესაც პატრებს საზღვიდან ჰენსია დაენიშნათ.

ართვინის მახლობლად, მდ. ჭოროხის ნაპირზედ, სოფელ კარზულში არის კათოლიკეთა ერთი ქვითკირის ღვთის-მშობლის ძველი ეკლესია. ამ ეკლესიის მღვდელს აქვს ქართული ენაზე დაწერილი პერგამენტი, რომელიც ასე იწყება: «ათას ხუთას პირველ წელს, ივნვრის პირველ დღეს დაწერილ არს კათოზულის ეკლესიის გოხდაკი ესე». სოლო შემდეგ ჩამოთვლილია პაპის სექსტის შემდეგ წმ. ღვთის-მშობლის ეკლესიისათვის კის რა შეუწირავს: «ხემის ნებით და პეტრე სუტიშვილის თანადასწრებით, მე ნიკოლოზ სანავამ შეგწირე ეკლესიასა და წმ. ღვთის-მშობელს (მიწა) ეკლესიის გარშემო წულისაკენ, სადაც არის ბაღი, რომელსაც სასანლავო ეწოდება, კიდეგ სინმეთი, ადგილი ნოკანორა, მდინარის ზემოდ; ამის გარდა კიდეგ წყალთან ქვას ზემოდ ადგილი და კიდეგ ქვას ქვემოთ. ქვეით არის წითელის ქვისაგან გაკეთებული ღარი, რომელზედაც წყალი მიდის, ეს წყალი შიგინოეს ხეკიდან გამოდის, ამის გარდა ეკლესიის გარეშემო არის მილები წულის გასაშვებად, ეს მილები ღვთის-მშობლის ეკლესიას ეკუთვნიან. კიდეგ მე გიორგი დადიანამ შეგწირე ჭოროხის ზემოდ სინმო თავისის ბაღით, რომელიც გარეშემო აკრავს. ამის მოწმებად იყვნენ: მოწმე კარ გიორგი არნელი, მოწმე კარ მოურავი ტიტიანი, მოწმე კარ ივანე ჭელიძე (†)». ბოლოში ჯვარია დასმული.

ამ სიბუთის ქაღალდში დასასელებული ყველა გვარი და სახელი ქართულია. ესლაც სშაირად შესვდებით ამ გვარებს გამაჭმადიანებულ ქართველთა შორის. რამდენიმე დადიანა-მაჭმადიანი ქობულეთში სცხოვრობს და ქართულ ენაზედ ლაპარაკობს. (იხ. «იგერია» 1891 წ. № 156, წერილი ქობულეთიდან).

ამავე სოფელ კარზულში სცხოვრობს 85 კომლი მაჭმადიანი და ქართველ-კათოლიკეთა შთამომავალი. კარზულში სცხოვრობენ აგრეთვე იქაური ბეგები, სამცხე-საათაბაგოს უკანასკნელ მთავართა შთამომავალნი. ეს ბეგები, თუმცა მაჭმადიანნი არიან, მაგრამ ქართულ ენაზე ლაპარაკობენ.

მე-IX, X, XI, XII საუკუნოებში ყირიმის ნახევრები და შავს ზღვასთან მდებარე ბონტიის ბროკინტიები გენუელების სულში იყო. იმათვე ეწერათ ჩერქეზთა მიწები, რომელნიც ალმოსავლეთ და დასავლეთ ციქეთად იყოფებოდნენ. თუმცა, თათართა და მონგოლთა ხშირი შემოსევების წყალობით, იქ 1221 წელს მაჰმადიანობა დამკვიდრდა, მაგრამ ქრისტიანობა მაინც სულ არ ალმოიფხვრა და ჯერ კიდევ ბევრი მისდევდა ამ სარწმუნოებას. მათ შორის ზოგი მართლ-მადიდებლობას, ხოლო ზოგი კათოლიკობას ალიარებდა. კათოლიკეებს ფრანგი-პატრებიც კი ჰყავნდათ. 1433 წელს ციქთა ერთი მთავარი კათოლიკე იყო. 1439 წელს ციქების უკვე ჰყავნდათ ერთი მთავარ-ეპისკოპოსი, რომელიც თამანში (მატრიხში) სცხოვრობდა და ორი ეპისკოპოსი—სებასა და ლუკუკეში. თუმცა 1395 წელს თამერლანმა საშინლად აოხრა და აიკლო ჩერქეზთა მიწა-წყალი, ჩერქეზები მაინც მტკიცედ იცავდნენ როგორც თავიანთ სამშობლოს, აგრეთვე სარწმუნოებას. მხოლოდ 1485 წელს, გენუელების დაცემის და ოსმალების მიერ ყირიმის დაპყრობის შემდეგ, მაჰმადიანებმა ალმოფხვრეს ჩერქეზეთში ქრისტიანობა და იმის ნაცვლად ისლამი დაამყარეს.—ბეშტაუს მთებში იპოვნეს ერთი ძველი ნაშთი, რომელსაც ყაბარდოელნი დუკი-ბეგს უწოდებდნენ. ეს ნაშთი წარმოადგენს ქვისაგან გამოკვრილ კაცის ქანდაკებას, სიმაღლით 8 ფუტს. ყაბარდოელნი ამბობენ, რომ ეს ქანდაკები ქრისტიანეთა რაინდი იყო. მაგრამ სახელწოდება «დუკი-ბეგ» აშკარად გვიჩვენის იმის მნიშვნელობას. დუკი იტალიანურად ჰერცოგსა ნიშნავს; ეოველს ეტყვს გარეშეა, რომ ეს დუკი ანუ ჰერცოგი გენუელთა ბატონობის დროს ბროკინტიის მმართველი ანუ კარის უფროსი იქმნებოდა; ხოლო სიტყვა «ბეგ» ს (თავადი) შემდეგ თათრები მიუმატებდნენ («კავკასიის შესახებ ცნობანი»—ბრონევსკისა, ნაწ. მე-2, მოსკოვი, 1823 წ. გვ. 49, 50, 51, 54).

ვ. ს. კრიგენკო, თავის წერილ «სამხრეთ რუსეთის მოგზაურობა»-ში, რომელშიაც 1888 წელს კავკასიაში სელმწიფის მობრძანებას ალწერს, სხვათა შორის, ამბობს, რომ «კავკაკში, წითელ მოედანზედ, შეიკრიბა სხვა-და-სხვა ტომის ხალხი. განა დიდი ხანია მეს შემდეგ, რაც ეს ქვეყანა მტრულის თვალით გვიყურებდა? თუმცა

ტოტა სასია, მაგრამ ჩვენ მაინც დავამსეთ მაჭმადიანთა ბრბოსი და იმ ადგილას, სად ოდესღაც **ვიზანტიისა და იტალიის მისიონერთა ქადაგება გაისმოდა,** სელასლად გაბრწყინდა ოქროს ჯვარი. მართალია, ქრისტიანობას მაშინ ოვესვები მაგრა არ ჰქონდა გადგმული, მაგრამ მაცხოვრის სწავლის დასამყარებლად ნიადაგი უკვე მომზადებული იყო. იტალიის და ვიზანტიის რესპუბლიკათა დამხობის შემდეგ ალარავინ იყო ისეთი, რომელსაც შესძლებოდა მცხოვრებლებისთვის მსარი დაეჭირა და უკვე შერყეული მათი სარწმუნოება სელასლად განემტკიცებინა. მაჭმადიანობამ შთანთქა კავკასიის ალმოსავლეთი ნაწილი და ყირიმის ნახევარ-კუნძულიო-ო («ისტორიული მოამბე», იანვარი, 1891 წ. გვ. 153, 154).

ქრისტიანობა გავრცელებული იყო აგრეთვე ყაბარდოშიაც ჩერქეზთა შორის. ჩერქეზებს ჰქონდათ საკუთარი ეკკლესიები, რომელთა ნანგრევებმა დღემდის მოაღწიეს. ყაბარდოში ბევრი ეპისკოპოსი და მღვდელი მოდიოდა იტალიიდან. ამ მღვდლების შთამომავალნი შემდეგ თავადები და აზნაურები გასდნენ. თავად-აზნაურთაგანი ბევრი შაგენ გირგის ან შაგენ რუმის, ესე იგი ბერძენთა ან რომაელთა შთამომავლობისა იყო (ის. ოდისეთის სალხის ისტორია, შედგენილი შორასაგმოვისაგან, ბერეეს შენიშვნებით, ტფილისი, 1866 წ. გვ. 45).

იტალიელები, რომელთაც შავი ზღვის სავაჭრები ეპყრათ, ვაჭრობის გარდა მადნების შემუშავებას და წარმოებასაც მისდევდნენ. ამ აზრით მათ მთა-ადგილებში ასალშენებიც კი ააშენეს. განსაკუთრებით ბევრი იტალიელი ქუთაისში იყო. მთელს კავკასიაში ლათინებსა და ფრანგებს, კონსტანტინეპოლის დაპყრობის და იტალიელების ვაჭრობის დამსობის შემდეგაც კი, დიდი სასელი ჰქონდათ გავრდნილი. თათრები, მათ პატივსა სცემდნენ და ნდობით ეკიდებოდნენ. მცხოვრებლები მერეც ამბებსა და გადმოცემებში ხშირად იგონებდნენ ხოლმე იტალიელებს. ასევე იყვნენ მიღებული კავკასიაში ფრანგებიც. მათ კავკასიაში იმდენად სცემდნენ პატივს, რომ შემდეგი დროის მოგზაურები (Ferrand, la mot. ray, St Bell, lapinsky) განგებ ამბობდნენ ფრანგები ვართო, რომ დაუბრკოლებრივ ემოგზაურათ ჩერქეზეთში (გაზ. «კავკასი» 1867 წ. № 54 «იტალიელები კავკასიის შესახებ»).

ცნობილი მოგზაური შარდენი, მე-XVIII საუკუნეს, კავკასიაში მოგზაურობის დროს, სხვათა შორის, იყო სამეგრელოში, სადაც ამ დროს კათოლიკეთა პატრები სცხოვრობდნენ. პატრებს იქ საკუთარი მონასტერი ჰქონდათ. მათ პატიესა სტემდა არა მარტო უბრალო ხალხი, არამედ თავად-აზნაურობა და სამეგრელოს მთავარიც კი. შარდენმა იქ პატრების გარდა ნახა ოსმალები, რომელნიც სამეგრელოს შეჰსოდნენ და ტუვე მეგრელებს კონსტანტინეპოლში ჰგზავნიდნენ. ანაკლიაში კათოლიკეთა ეკკლესია არსებობდა. ეს ეკკლესია შემდეგ ოსმალებმა გაანადგურეს. ამ რამდენისამე წლის წინად მდ. ინგურის ქვიშაში ამ ეკკლესიის ზარი იპოვნეს. ზარს ლათინურ ენაზედ მე-XII საუკუნის წარწერა ჰქონდა.

შარდენმა სამეგრელოს გარდა მოიარა ქუთაისი, გორი და ტფილისი; ტფილისში კათოლიკეთა პატრებმა დიდის დიდებით მიიღეს და თავიანთ მონასტერში დაბინავეს. შემდეგ შარდენმა საქართველოს მეფეც ინახულა. შარდენი დაწვრილებით აღწერს მეფის სასახლეს მდ. მტკვრის ნაპირას და მეფის ხადიმს, რომელსაც თვით დაესწრო კათოლიკეთა პატრ-პრეფექტთან ერთად. ეს პატრი-პრეფექტი, სახელად რაფაელი, ქალაქ პირმიდან იყო, ისპანიის ქვეშეგრდომი. ხადიმის დროს მეფემ, როდესაც ისპანიის კოროლის სადღეგრძელო დალია, ჰკითხა შარდენს: «როგორა სცხოვრობს ისპანიის მეფე, ჩემი ნათესავი?» შარდენი ძალიან გაკვირვა ამ სიტყვებმა: ისპანიისა და საქართველოს მეფეები საიდან იქმნებიან ნათესავები? იქ დამმსწრეთ მიუგეს, რომ პაპი კლიმენტ იმე-VIII წერილში, რომელიც მეფე თეიმურაზს გამოუგზავნა, ამბობს, რომ თეიმურაზი და ისპანიის მეფე ფილიპე მეორე ნათესავები არიან, სოლო ქართველები და ისპანიელები—ძმები, რადგანაც, როგორც ქართველები, ისე ისპანიელები იბერიებად იწოდებიანო. ამ წერილის შემდეგ თეიმურაზის მემკვიდრეები ძალიან ამაყობდნენ ისპანიის მეფის ნათესაობასაო (ის. «ქრისტიანობა კავკასიაში», წერილი მე-V, «მოსკოვის უწყებანი» 1885 წ. № 63 და «ტფილისის სიძველეთა აღწერა», თსზ. ბდ. იოსელიანისა, 1864 წ. გვ. 243, 244, 245).

დაღესტანში, ლეკთა შორის, იქ, სადაც წინად უსმეი ყარაჩაიტანის სამეფოობელო იყო, სცხოვრობს ერთი ტომი, სახელად ყა-

ბაჩაი. ზემოსენებულ პატრს რუბრიკის დაღესტანში გაუგონია, რომ ეს უაბაჩები დასავლეთიდან აღმოსავლეთში არიან გადმოსახლებულნიო. მოგზაური ბერბერი სწერს, რომ უაბაჩები თავიანთ თავს ფრანგებს ეკრობიელებს ეძახიან. ჩვენი წინაპარნი,—ამბობენ ისინი,—ათასი წლის წინად დასახლდნენ იმ ადგილებზედ, სადაც ესლა ჩვენა ვცხოვრობთო. აკადემიკოსი გიოდენშტედტი, რომელიც მე-XVIII საუკუნეს (1770—1773) წლებში მოგზაურობდა კავკასიაში, ამბობს, რომ უაბაჩები გენუელების-მიერ არიან დასახლებულნი, იმათი წინაპარნი ფრანგები ქრისტიანები იყვნენ და კავკაზში ცხოვრობდნენ; მაგრამ ჩინგისხანის შემოსევის დროს მთებში გაიქცნენ და აწინდელს ადგილებზედ დასახლდნენ. აქ მათ თათრებმა დაუწყეს დევნა და თუმცა დიდ ხანს იმაგრეს თავი და ქრისტიანობაზედ ხელი არ აიღეს, მაგრამ ბოლოს მაინც იძულებული გახდნენ მაჰმადიანობა მიეღოთო. 1781 წელს იქ სამი ეკეკლესიის ნაშთიც კი იპოვნეს (გეოგრაფიული და სტატისტიკური აღწერა საქართველოსი და კავკასიისა, აკადემიკოსის გიოდენშტედტისა, 1770, 1771, 1772 და 1773 წლებში, რუსეთსა და კავკასიაში მოგზაურობის დროს, გერმანულიდან თარგმნილი გერმონის-მიერ. პეტერბურგი, 1809 წ. და «კავკასიის შესახებ ცნობანი», ბრონევსკისა, ნაწ. მე-II, მოსკოვი, 1823 წ. გვ. 314, 318, 319, 323).

გაზ. «მოსკოვის უწყებანი»-ში ვიღაც ს. რ., რომელიც 1884 წელს დაღესტანში ყოფილა, სწერს, რომ უაბაჩელები, ადგილობრივ ზეპირ-გადმოცემის მოწმობით, რუმიდან (რომიდან) გადმოსული მეფოფეები არიანო. ამ ზეპირ-გადმოცემის სიტყვით, კასპიის მხრის დაღესტნის და შირვანის სამხრეთ ნაწილის ერთს მთავარს გამოუწერია რუმიდან (რომიდან) მეთოფეები და დერბენდში დაუსახლებია. შემდეგ მეთოფეებს, მტერთა შემოსევის გამო, დასასლებული ადგილებისთვის მიუნებებიათ თავი, ყაიათარის თავისუფალ მთებში წასულან და იქ უაბაჩი გაუშენებიათ. დღესაც იქ რამდენიმე სოფელია, ამ უაბაჩელებით დასახლებული; ისინი ეკრობიელთა შთამომავლობადა სთვლიან თავიანთ თავსა, ხოლო მეზობელი ლეკები მათ ფრანგებს ეძახიანო. («მოსკოვის უწყებანი» 1885 წ. № 64)

ამ საუკუნის მეოცდა-ათე წლებში საქართველოს მთავარ-მართებლის გენერალ-ადიუტანტის ბარონ როზენის დროს, ყაბარელები მალ-მალ ჩამოდიოდნენ ტფილისში, კათოლიკეთა პატრ-პრეფექტ ფილიპესა და საფრანგეთის მღვდლებთან დადიოდნენ და ეუბნებოდნენ მათ, რომ ჩვენ ფრანგების შთამომავალნი ვართო. ტფილისში და საერთოდ საქართველოში ადგილობრივ კათოლიკეებს ეველანი ფრანგებს ეძახიან. ტფილისში ყაბარელებს თარჯიმნობას უწევდა საქართველოს მთავარ-მართებლის ბარონ როზენის თარჯიმანი ლეკი სოსია. ყაბარელებმა აჩვენეს პატრს ფილიპეს ძველი ხელნაწერები და თანაც დაუმატეს, რომ ეს ხელნაწერები დაგვრჩა ჩვენის წინაპრების ფრანგებისაგანო, რომელნიც იმ სალხის საწმუნოებას ადიარებდნენ, რა სალხის ენაზედაც ეს ხელნაწერები არის დაწერილიო. ხელნაწერები ლათინურს ენაზედ იყო დაწერილი. ყაბარელები იმის მიუხედავად, რომ მაჭმადიანები იყვნენ, ისე ინასაგალნენ ამ ხელნაწერებს, როგორც წმინდა რასმეს. ისინი ხშირად მთავარ-მართებელ ბარონ როზენთანაც დადიოდნენ, რომელიც ძალიან კარგის თვალით უყურებდა მათ და მუდამ დაწერილებით გამოჭკითხავდა სოფმე ეველაფერს. ბარონ როზენს აზრად ჰქონდა ყაბარელთა შორის ქრისტიანობის გავრცელება. ამის შესახებ მას მოლაპარაკებაც ჰქონდა ზემოხსენებულ პატრ ფილიპესთან, მაგრამ სხვა-და-სხვა მიზეზისა გამო ამ სურვილის განხორციელება ალარ მოხერხდა. ბარონ როზენზედ გაცილებით ადრე, 1804 წელს, საქართველოს მაშინდელმა მთავარ-მართებელმა თავ. ციციშვილმა განიძრახა კავკასიის მთებში პატრების გაგზავნა და იქ ქრისტიანობის გავრცელება. მოხუცებულების სიტყვით, მან კიდეცა სთხოვა პატრებს ცხინვალში მონასტერი აგეთო; ამასთან დახმარებასაც დაჰპირდა, მაგრამ, თავ. ციციშვილის სიკვდილის გამო, ეს აზრიც არ განხორციელდა.

ეოველს ეჭვს გარეშეა, რომ ამ ყაბარელების წინაპრებს - ფრანგებს კათოლიკეებს თავიანთი მღვდლებიც ეყოლებოდათ. ეს მღვდლები წირვა-ლოცვას უოუოდ იმ ეკეკლესიებში ასრულებდნენ, რომელთა ნანგრევები ეხლაც ბლომად მოიპოვება დაღესტანში. ეს არც გასაკვირველია, რადგანაც მაშინ ეკკლესიათა ერთობა იყო და ეკროპას აღმოსავლეთზედ დიდი გავლენა ჰქონდა.

ცნობილი ისტორიკოსი და არქეოლოგი დიმიტრი ფურცელაძე, კაწირეთის სამების მონასტრის აღწერაში, ამბობს, რომ იყალთოს ღვთის-მშობლის ეკეკლესიის შენობას ვიზანტიის სურათ-მოძღვრების გავლენის გარდა საკუთარი ქართული გემოვნების ბეჭედიც აზია. ასეთი შენობანი საქართველოსთვის კი არა, ევროპისთვისაც სასასელო იქმნებოდა. არამც თუ მარტო სურათ-მოძღვრება, არამედ ქანდაკებაც შესამჩნევად იყო განვითარებული მაშინ საქართველოში. მათი ნიმუშები კიდეც წარუდგინეს საარქეოლოგო კრებას, რომელიც 1881 წელს ტფილისში მოხდა. საუბედურად ძვირფასი ქანდაკებით შემკული და სელოვნებით აგებული მრავალი ეკეკლესია განადგურებულ და მიწასთან გასწორებულ იქმნა მე-XIV საუკუნის დასასრულს თამერლანის შემოსევის დროს.— ქართველების არქიტექტურულ სელოვნების შეცვლა-გადასვლა ბევრად სელი შეუწყო ევროპამ, რომელსაც გენუელების შემწეობით, ძალიან დიდი გავლენა ჰქონდა საქართველოზედ. განსაკუთრებით ბევრი ნაშთი სამეგრელოსა და სვანეთში გადარჩა. მე-XVI, XVII და შემდეგ საუკუნოებში აგებულ ტაძართა შენობების დაწვრილებით გაცნობა და შესწავლა აშკარად არწმუნებს ყველას, რომ გენუელთა სელოსანთ ბევრი ისეთი ტესნიკური თვისება და ზოგიერთი სხვა წვრილმანი რამ შესძინეს ქართველების სასურათ-მოძღვრო სელოვნებას, რომელიც იტალიელთა სურათ-მოძღვრების საკუთრებას და თვისებას შეადგენს. ასეთი ნიშნები ეტყობა, მაგალითად, ტფილისის ანჩისხატის ეკეკლესიას, ურბნისის ეკეკლესიას (გორის მაზრა), წმ. ნინოს ბოდბის დედათა მონასტერს (სიღნაღის მაზრა), კაწირეთის სამების მონასტერს (საშმის მახლობლად) და მრავალ სხვას. გენუელ-სელოსანთ ქართველ სურათ-მოძღვრებას მარტო ტესნიკის მხრით არ გაუწიეს სამსახური. მათ მთელი სურათ-მოძღვრება კარგს კვალსა და ნიადაგზედ დააყენეს. გენუელებმა გაავრცელეს საქართველოში ისეთი საშენებელი მასალა, რომელსაც ქართველები არ სმარობდნენ და რომელსაც ევროპაში დიდი სახელი და გასავალი ჰქონდა, როგორც, მაგალითად, რიყის ქვა და აგური; განსაკუთრებით ეს უკანასკნელი, რომლის სიკეთეც ქართველებმა ძალიან მალე შეიგნეს. აგურის წყალობით მე-XV, XVI და XVII საუკუნოებში ქარ-

თვალთა სურათ-მოძღვრებამ უმაღლესს წერტილამდის მიაღწია. ამ ახალმა მასალამ განდევნა ძვირად საშოვნი და ძნელად საგეთებელი თლილი ქვა, რომელსაც წინად ქართველები სმარობდნენ.

იტალიელთა სელოსანთაგანვე ქართველებმა ისწავლეს კირის საუკეთესოდ დაწვა და მომზადება. შედარება იმ მასალის და კედლებისა, რომლითაც არიან აგებულნი თეოდოსიისა და შავის ზღვის ნავთრებზედ მდებარე სხვა ქალაქებსა და სოფლებში დარჩენილი ტაძრები და სხვა შენობანი და ზემოდ დასახელებული ეკეკლესიები, აშკარად არწმუნებენ ყველას, რომ ამ უკანასკნელებზედ ევროპას დიდი გავლენა ჰქონია. ხოლო ყველაზედ ძალიან ეს გავლენა კაწარეთის სამების ეკეკლესიას ეტყობა.

საზოგადოდ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ევროპას, გენუელთა ასალშენების წყალობით, მეტად დიდი გავლენა ჰქონდა საქართველოსა და იმის ისტორიაზე. სამწუხაროდ ეს საგანი საგანგებით ჯერ არავისგან არ არის განხილული და შესწავლილი. ფრიად ვარგი და საჭირო იქმნებოდა, ამბობს ზემოხსენებულის წერილის ავტორი, რომ ჩვენმა საარქეოლოგო საზოგადოებებმა ამ გარემოებას ყურადღება მიაქციონო. (ის. «ახ. მიმოხილვა», 1891 წ. № 2473, წერილი დიმ. ფურცელაძისა: «კაწარეთის სამების მონასტერი»).

კავშირი იტალიის რესპუბლიკათა და კიზანტიის იმპერიის შორის დიდს ხნობამდის არ მოსპობილა. ვენეციელებსა და გენუელებს იმდენად უყვარდათ კიზანტია, რომ იმპერიის გაჭირვების დღეს, 1453 წელს, 29 მაისს, გამოგზავნეს თავიანთი ჯარი გენუელის ჯოვანი ჯუსტინიანის მეთაურობით. ჯუსტინიანმა თავისის ჯარით რამდენჯერმე განდევნა ოსმალები ყველა გამაგრებულის ადგილიდან, მაგრამ ბოლოს მაინც ვერ გაუძლო ოსმალეთის ურიცხვ ჯარს და იძულებული გახდა უკან დაწეულიყო. ჯუსტინიანი მარტოდ-მარტო დარჩა, რადგანაც საბერძნეთის ჯარის უფროსმა სოტარიოსმა, იმპერატორის ბრძანების და სვეწნა-მუდარის მიუსედავად, მხარი არ დაუჭირა მას და ამით ხელი მოუმართა კონსტანტინეპოლის დამცველობას და მთლად კიზანტიის იმპერიის გაუქმებას.

ამ რიგად კავშირი და მეგობრობა კიზანტიასა და იტალიელთა შორის მუდამ სუფევდა. ისინი არ ერიდებოდნენ ერთმანეთს და

შუადამ მეგობრულ კანწობილებაში იყვნენ. თუმცა ოსმალები, სიბერძნეთის დაპყრობის შემდეგ, მეტად გაძლიერდნენ და აღმოსავლეთის ეკრობასა და ქრისტიანობას მოსვენებას არ აძლევდნენ, იტალიის რესპუბლიკებმა მაინც სული არ აიღეს აღმოსავლეთზედ და იქ კაკრობამრეწველობას თავი არ გაანებეს. პირიქით, დიდის ხნის ბრძოლის შემდეგ, მათ ოსმალეთთან სულ-შეკრულებაც კი დასდეს, რომლის ძალით ოსმალები კალდებულნი იყვნენ პატიკიით მოჭქცეოდნენ ლავანტსა და შავის ზღვის ნაპირებზე მდებარე იტალიელთა ასალშენებს. იტალიელები უწინდელებრ კაკრობდნენ აღმოსავლეთში და ამასთან ერთად უწინდელებრ უწევდნენ მფარველობასა და დახმარებას აღმოსავლეთის კათოლიკეებს და საზოგადოდ ქრისტიანებს.

ეოველს ეჭვს გარეშეა, რომ, როგორც რომის იმპერიის დროს, პონტის პროვინციებში დაუენებულ ჯარს, აგრეთვე შემდეგ, ოსმალების დროს, ამავე პროვინციებსა და საქართველოში მცხოვრებ იტალიელებს, საკუთარი მღვდლები ანუ პატრები ეყოლებოდათ და თავიანთი ეკკლესიები ექმნებოდათ. იმ მოწმენობის დროს უამისობა შეუძლებელი იყო. ეოველს ეჭვს გარეშეა აგრეთვე ის, რომ მრავალი ამ რომაელთა და იტალიელთაგანი თავისს საშობლოში აღარ დაბრუნდებოდა და აქ ჩვენს ქვეყანაში დარჩებოდა საუდამოდ. მით უფრო შესაძლებელი და ჭკვაზე ასლოა ეს, რომ საქართველოს მეფეები დიდს შემწეობასა და მფარველობას უწევდნენ, როგორც პატრებს, აგრეთვე მკვიდრ კათოლიკეებს.

ართვინსა, აწინდელს ბათუმის ოლქში (ოსმალეთის საქართველოში), კათოლიკეთა ეპისკოპოსი სცხოვრობდა. კათოლიკეთა მთავარ-ეპისკოპოსი და ეპისკოპოსები იყვნენ აგრეთვე, როგორც ზეკითაც მოვიხსენიეთ, ჩერქეზეთშიაც. უკანასკნელ დროამდის კათოლიკეთა პატრები სწორედ იმ ადგილებში დარჩნენ, სადაც მათ მონასტრებში და ეკკლესიები ჰქონდათ მკვიდრ კათოლიკეთათვის. როდესაც მე-XV და მე-XVI საუკუნოების დასასრულს გახშირდა ოსმალთა შემოსევა და საქართველოს აოხრება და, როდესაც შემდეგ ოსმალებმა სამუდამოდ დაიპყრეს ზემო ქართლი ანუ სამცხე-საათაბაგო, მაჭმადიანთ იქ მღვდლები ერთიანად ამოწყვიტეს და ტეტსლითა და მასკილით იქაურ მართ-მადიდებელთა შორის მაჭმადიანობა გაა-

ვრცელეს. ოსმალების ძალადობასა და მტარვალობას მხოლოდ ქართველი-კათოლიკენი გადაურჩნენ. ეს უკანასკნელნი ესლაც ოსმალეთის ქართველ-მაჰმადიანთა მეზობლად, იმავე სოფლებსა და ქალაქებში სცხოვრობენ, რომლებშიაც წინად, ოსმალეთის შემოსევამდე, სცხოვრობდნენ. ამ კათოლიკეებს, როგორც ზემოხსენებულის სელთნაწერიდან სჩანს, ჯერ ისევ რომის პაპის სიქსტის დროსვე ჰყავნდათ თავიანთი პატრები, რომელნიც წირვა-ლოცვას რომის კათოლიკეთა წესზე ასრულებდნენ. მაგრამ ოსმალთა გაძლიერების და იტალიელთა გაკვლენის დასუსტების შემდეგ, როდესაც ევროპასთან კავშირი და მიმოსვლა შეუძლებელი გახდა, ეპისკოპოსები და პატრები ველარ ახერხებდნენ იტალიიდან ოსმალეთის საქართველოში გადასვლას და იქ სამწყოს საქმეთა მართვა-გამგეობას. ამიტომ მე-XVI საუკუნის დასასრულიდან, პაპის ნება-დართვით, ოსმალეთის საქართველოს კათოლიკეებს ართვინის ეპისკოპოსს უნიშნავდა არზრუმის სომეხ-კათოლიკეთა მთავარ-ეპისკოპოსი, რომელიც სომეხ-კათოლიკეთა სარწმუნოებისა იყო და რომელიც კონსტანტინეპოლის სომეხ-კათოლიკეთა პატრიარქს ემორჩილებოდა. ამ რიგად ოსმალეთის საქართველოში რომის-კათოლიკეთა წესის მაგიერ შემოღებულ იქმნა სომეხ-კათოლიკეთა წესის წირვა-ლოცვა, ის წირვა-ლოცვა, რომელსაც ოსმალეთის და სპარსეთის სომეხ-კათოლიკენი ასრულებდნენ და კიდეც ასრულებენ დღემდის. ესე რომ არ მომხდარიყო და ქართველ-კათოლიკეებს სომეხ-კათოლიკეთა წესები არ მიეღოთ, ოსმალეთის საქართველოში ისევე გაჰქრებოდა ქრისტიანობა, როგორც იგი აჭარასა, შავშეთსა, იმერხევსა, ლაზისტანსა და სხვა ადგილებში გაჰქრა.

სამეგრელოსა, აფხაზეთსა და გურიაში დღესაც ბევრი იტალიურ გვარს ატარებს. აქამომდე სცხოვრობენ იქ იტალიელთა შთამომავალნი ანზნაურნი: ყორდანია, ჯაკობია, ყელენტი, ღლონტი, ბარკალაია და სხვ., რომელთაც გვარის გარდა ტიპიური სილამაზეც კი შერჩათ.

როდესაც ოსმალეთის საქართველო ანუ ბათუმის ოლქი რუსეთს შეუერთდა, ბერლინის 1878 წლის სელშეკრულობის ძალით ართვინის სომეხ-კათოლიკეთა ეპისკოპოსი ზაქარიანი და იმის სა-

ეპისკოპოსის კათოლიკენი რუსეთის ქვეშევრდომებად გასდნენ და ამიერიდან სარწმუნოების მსრით აღარ ემორჩილებიან არზრუმის სომეს-კათოლიკეთა მთავარ-ეპისკოპოსს.

რაც შეეხება ქალაქებს: ტფილისსა, გორსა და ქუთაისს, კათოლიკეთა პატრები უწინდელებრ მოდიოდნენ აქ და უწინდელებრ სარწმუნოების საქმეში ხელმძღვანელობას უწევდნენ ადგილობრივ კათოლიკეებს. ეს კავშირი და დამოკიდებულება პატრებსა და მკვიდრ კათოლიკეთა შორის ბოლოს დრომდე არ მოსპობილა.

ქუთაისის წმ. გიორგის ეკკლესიის მღვდელი ნესტორ უუბანეიშვილი თავის-მიერ შედგენილ სამღვთო სჯულის და საეკკლესიო ისტორიის სახელმძღვანელოში (შედგენილია უწმ. სინოდის პროგრამის მიხედვით მართლ-მადიდებელ სამრეკლო-საეკკლესიო სკოლებისათვის. 1889 წ. გვ. 190) სწერს: «როდესაც მე-IX საუკუნიდან დაწყებული დასავლეთის ეკკლესია თანდათან შორდებოდა აღმოსავლეთის ეკკლესიას და 1054 წელს სამუდამოდ განშორდა კიდეც, დასავლეთის ეკკლესია საქართველოში ჭეშმარიტად მქადაგებლებს, რომელთა წყალობით ქართველობის რაოდენიმე ნაწილი უმეტეს იმათი სწავლის მიმდევარი გახდა. ესლაც ბლომად მოიპოვებიან ისეთი ქართველები, რომელნიც დასავლეთის ეკკლესიის სარწმუნოებას აღიარებენ. მათ ჩვენ ფრანგებს ვუწოდებთ.»

ქართლ-კახეთის და იმერეთის მეფეები, როგორც ზეკითაც არა ერთხელ და ორჯელ მოგისსენიეთ, მუდამ ჭმფარველობდნენ და დასმარებას უწევდნენ ტფილისის, გორის, ქუთაისის და სამეგრელოს კათოლიკეთ და ეკკლესიებს, აგრეთვე პატრებს, რომელნიც მრევლისათვის საუკუნეების განმავლობაში წირვა-ლოცვას კათოლიკეთა წესზედ ასრულებდნენ. საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგაც კი, 1845 წლიდან, ტფილისის, გორის, ქუთაისის და ახალციხის პატრებს ისეთივე უფლებები ჰქონდათ, როგორიც წინად, საქართველოს მეფეების დროს. მხოლოდ 1845 წელს მთავრობამ სთხოვა პატრებს საზღვარგარეთ წასულიყვნენ. ამის გამო, 1846 წელს, 12 მარტს, შინაგან საქმეთა მინისტრმა გამოუცხადა რომის-კათოლიკეთა კოლეგს უმაღლესი ბრძანება გორსა, ქუთაისსა და ტფილისში მღვდლების უამწესების შესახებ. ბრძანების ძალით მღვდლე-

ბი კალდებულნი იყვნენ ქართული ენა შეესწავლათ. ამ დღიდან რომის-კათოლიკეთა მიძინების ეკკლესიის მღვდლებად ჭნიშნავდნენ პოლონელ პატრებს, რომელნიც წირვა-ლოცვას რომის-კათოლიკეთა სარწმუნოების წესით ასრულებდნენ ხოლმე. აშკარაა აქედან, რომ საქართველოში ყოფილან ქართველ-კათოლიკენი, წინააღმდეგ შემთხვევაში არც პოლონელ პატრებს გამოგზავნიდნენ და არც უბრძანებდნენ მათ, ქართული ენა შეისწავლეთო.

ზემოდ მოყვანილი ყველა ისტორიული ფაქტები უარს-ჰყოფენ სომხებისა და იმათ გაზეთების-მიერ გავრცელებულ ამბავს, კითომ ქართველები მუდამ მართლმადიდებლობას მისდევდნენ და მათ შორის კათოლიკე არ მოიპოვებოდა. ასეთი აზრი ყოველ სიმართლესა და ჭეშმარიტებას არის მოკლებული. თუ კი ქართველების ერთმა მესამედმა ოსმალეთის საქართველოსა და კასეთში მაჭმადიანობა მიიღო და დღესაც ამ სარწმუნოებას აღიარებს, კითომ რატომ არ შეიძლებოდა, რომ სხვა ქართველებს კიდევ კათოლიკობა მიეღოთ და იმისი წესები ესრულებინათ?

მით უფრო შესაძლებელი იყო ეს, რომ კათოლიკებს არამც თუ არავინ სდევნიდა და ავიწროებდა, არამედ, პირიქით, მეფეები და სალხი პატივის-ცემით და სიყვარულით ეპყრობოდნენ. წარსულ საუკუნეში მეფე კასტანგი ხშირად მიიწვევდა ხოლმე პატრებს და რაიმე საქმის შესახებ რჩევას ჭკითხავდა. პატრებმა ძალიან ბევრი დახმარება გაუწიეს მეფე კასტანგს კანონების შედგენის და ქართული დაბადების გახსიერვა-შედარების დროს. ქართულ-კასეთის უკანასკნელი მეფენი, ირაკლი და გიორგი, როგორც უკვე ვსთქვით, ხშირად მიჭმართავდნენ ხოლმე პატრებს რჩევისათვის. იმერეთის მეფე სოლომონ, მგზავრობის დროს, არასოდეს არ იძინებდა, თუ თავით თავისი ნაზირი ნანია დათიაშვილი არ ეკვდა. დათიაშვილი სარწმუნოებით რომის-კათოლიკე იყო, ხოლო ეროვნებით—ქართველი. იმის შთამოამავალნი დღეს ქუთაისში სცხოვრობენ. საქართველოს უკანასკნელ მეფეებს, დედოფლებს და ბატონიშვილებს მოსამსახურეებად უმეტეს ნაწილად ქართველი-კათოლიკენი ჰყავდათ. რუსეთში გადასახლების დროს ბევრი ამ მოსამსახურეთაგანი თან გაჰყვა ბატონიშვილებს.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების წლიდან დღემდე ის თავად-აზნაურნი, რომელნიც კათოლიკეთა სარწმუნოებას აღიარებდნენ, სხვა თავად-აზნაურებთან ერთად, ერთგულად ემსახურებოდნენ და ემსახურებიან რუსეთის იმპერატორს და საერთოდ რუსეთის სახელმწიფო საქმეს. ბევრს მათგანს დიდი და საპატიო თანამდებობა ეკავა, როგორც სამხედრო, აგრეთვე სამოქალაქო დაწესებულებებში. რაც შეეხება ოსმალეთის საქართველოს ქართველ-კათოლიკეთ, მათ, ჯერ ისევ ოსმალების ბატონობის დროს, დაუმტკიცეს რუსეთს ერთგულება და სიყვარული. 1828 წელს, ოსმალეთის ციხე-სიმაგრის—ახალციხის აღების დროს, მთავარ-სარდლის გრაფ პასკევიჩის და იმის ჯარის გზის მაჩვენებელი იქაური ქართველი-კათოლიკენი პაკლე და გრიგოლ მეფისაშვილები იყვნენ. ყირიმის ომის დროს, 1853 წელს, როდესაც ოსმალეთის ჯარი ბორჯომამდის მიეიდა და ახალციხეს შემოერტყა, იმავე ახალციხის ქართველ-კათოლიკეთ დიდი დახმარება და შემწეობა აღმოუჩინეს რუსეთის ჯარის უფროსს თავად ანდრონიკაშვილს. მაიგივე წყალობით დამარცხებულ იქმნა სუეზლისთან ოსმალეთის ჯარი. 1877 წლის ომის დროს ახალციხისავე კათოლიკეებმა მისეილ, პაკლე, სტეფანე და დიმიტრი მეფისაშვილებმა განუსაზღვრელი ერთგულება და სამსახური გაუწიეს რუსეთის მთავრობას. იმათ-მიერ შეკრებილ ცნობების და ამბების წყალობით რუსეთის ჯარმა აიღო მაგარი ციხე არდაგანი და აწარა, არდან-ეჯსა და ჭოროხთან დაამარცხა ოსმალეთის ურიცხვი ჯარი.

ეგელა ზემოდ ნათქვამის შემდეგ მეტად შეუფერებლად და უცნაურად უნდა ჩავთვალოთ იმ სომხებისა და ყურნალ-გაზეთების საქციელი, რომელნიც თავგამოდებით გაიძახიან, რომ ქართველი-კათოლიკენი არსად არ არიან და საქართველოს ეკელა კათოლიკენი სომხები არიანო. მით უფრო უცნაური და გაუგებარია სომხების ასეთი საქციელი, რომ ქართველ-კათოლიკეებს სომხებთან საერთო არა აქვთ-რა და პირველნი მეორეებს სრულებით არაფრით არა ჰგვანან: არც ენით, არც ზნე-ჩვეულებებით, არც სახით და არც სხვა რითმე.

ბიბლიოგრაფია

ბ-ნი მ. ი. საღარაძე—„ჩვენი ახალი თაობა“. ქუთაისი 1897 წ.

I

ამ მიწურულ 1897 წლის განმავლობაში გამოსულ წიგნებში, უეჭველია, საყურადღებოა წიგნი ბ-ნი საღარაძისა, რომლის სათაური ზევით მოვიყვანეთ.

ამ წიგნში ავტორი ბევრ რამეებზე ლაპარაკობს: ჩვენს ეხლანდელს ბელლეტრისტიკა-პოეზიაზე, პუბლიცისტიკასა და კრიტიკაზე, „მესამე დასის“ მიმართულებასა და ეკონომიურ მატერიალიზმზე.

პოეზიას და საზოგადოდ ხელოვნებას, ავტორის აზრით, „მდაბალი ხარისხის ადგილი უჭირავს აზრის საზოგადო მიმდინარეობაში“. ამ აზრს რომ უფრო შუქი მოჰფინოს, მოჰყავს ავტორს თავისი წიგნიდან—„უმთავრესი კითხვები სალიტერატურო კრიტიკისა“ შემდეგი მსჯელობა: „კაცობრიობის პირველ ნაწარმოებს შეადგენს ხელოვნური ქმნილება, და რამდენადაც კაცის აზრი მაგრდება და ძლიერდება, იმდენად ხელოვნება სუსტდება და კარგავს თავის მნიშვნელობას“. ასეთი შეხედულობა ხელოვნებაზე მარტო ავტორს არ ეკუთვნის. ჩვენს დროს ბევრნი მოაზრენი ამცირებენ ხელოვნების როლს კაცობრიობის გონებრულად განვითარების წინმსვლელობის საქმეში. აი, მაგალითად, მაქს ნორდაუ, ავტორი გადაგვარებისა (Entartung) რასა სწერს:

„დაშორებულ (მომავალ) საუკუნეთა გონებრივს ცხოვრებაში ხელოვნება და პოეზია დაიჭერენ ძალიან მცირე ადგილს.

პსიხოლოგია იმას გვასწავლის, რომ განვითარება მიდის ინსტიქტიდან (ალღოდან) ცნობისაკენ, ემოციიდან მსჯელობისაკენ, ფანტასტიურისაგან განწესრიგებულ იდეათა ასოციაციისაკენ... მაშასადამე, დაკვირვებას უფრო და უფრო უპირატესობა ექმნება გამოხატულობაზე და ხელოვნური სიმვოლიზმი, ესე იგი ახსნა გარეგან მოვლენათა შემცდარი პიროვნული ჩაბეჭდილებებით თანდათან ამოძევებული იქმნება ბუნების კანონთა შეგნებით. მეორეს მხრით თვით ის გზა, რომლითაც აქამომდე უვლია ცივილიზაციის განვითარებას, გვაძლევს ჩვენ წარმოდგენას იმ ბედზე, რომელიც მოელის დაშორებულ მომავალში პოეზიასა და ხელოვნებას. ის, რაიცა ითვლებოდა თავდაპირველად (პირველში) მეტად არსებით საქმედ მაღალ-განვითარებულ გონებათათვის, დიდად მომწიფებულ, მართებულ (სათნოიან) და გონიერ საზოგადოების წევრთათვის ნელ-ნელა გახდა მეორე-ხარისხოვან დროს გასატარებლად და ბოლოს საბავშვო სათამაშოდაც. ცეკვა (თამაშობა) ოდესღაც სერიოზული საქმე იყო, იმას ასრულებდნენ სადღესასწაულო შემთხვევებში, როგორც პირველ ზარისხოვან სახელმწიფო აქტს, სახელოვანნი მხედარნი, მდიდრული ცერემონიებით, მსხვერპლის შეწირვისა და ღმერთთა მოწოდების შემდეგ. ახლა კი ცეკვა გამხდარა წუთიერი შესაქცევარ-გამამხიარულებელი ქალებისა და ახალგაზდობისა, ხოლო შემდეგში კი იგი შეიქმნება მხოლოდ უბრალო გასართობი ბავშვებისა, როგორც მოგონება წარსულისა, როგორც გამოჩენა ატავიზმისა. იგავ-არაკნი და ზღაპრები იყვნენ უწინ უმაღლესნი ქმნილებანი ადამიანის ჭკუა-გონებისა... ახლა ეს სპეციალური გვარია ლიტერატურისა, განსაკუთრებით ბავშვებისთვის გამოსადეგი. ლექსი... პირველში იყო ერთად-ერთი ფორმა სიტყვიერებისა, ახლა კი იგი იხმარება მხოლოდ წმინდა ემოციონალურ აწერილობათათვის, ხოლო სხვა მიზნისთვის მისი ალაგი დაიკავა პროზამ და თვითონ კი თითქმის შეიქმნა ატავისტურ სახედ გამოხატვისა. ჩვენს თვალ-წინ ეცემა რომანი: სერიოზულნი და მაღალ-განვითარებულნი პირნი არც კი აღირსებენ იმას თავისს ყურადღებასა,

და მას კითხულობენ განსაკუთრებით ქალები და ჭაბუკნი. ყოველ ამ მაგალითებიდან შეიძლება, რასაკვირველია, ის დასკვნა გამოვიყვანოთ, რომ რამდენიმე საუკუნის შემდეგ ხელოვნება და პოეზია გახდება წმინდა ატავიზმი და მას ფასი ექმნება მხოლოდ კაცობრიობის მეტად მგრძნობიარე ნაწილში—ქალებში, ახალგაზდობაში და, შესაძლოა, ბავშვებშიაც".

ნუ ვიწინასწარმეტყველებთ იმაზე, რაც მოხდება დაშორებულ მომავალში, და რომ ჯერ პოეზიასა და საზოგადოდ ხელოვნებას დიდი, ფრიად დიდი ზე-გავლენა აქვს ადამიანის გონება-გრძნობის მიმართულებაზე, ამას ყველა კარგად ხედავს.

მართლაც, სანამ ადამიანის სულს შერჩებ დღევანდელი თვისება, პოეზია-ხელოვნება არაოდეს არ დაჰკარგავს თავისს დიდს ძალასა და მნიშვნელობას კაცობრიობისათვის. იგი, ესე იგი **ჭეშმარიტი** ხელოვნება აღამაღლებს გონებას, ასპეტაკებს გრძნობას, უნერგავს ადამიანს ლტოლვილებას კეთილისადმი და ზიზღსა და სიძულვილს ბოროტებისადმი. ხელოვნება გამხეცებულ ბუნებას ადამიანისას აკეთილშობილებს და უახლოვებს ზეცას. ამიტომ მთლად მნიშვნელობას მოკლებული არ არის ბერძნების მიფი ორფეიზე, რომელიც თავის სიმღერით მხეცებს აწყნარებდა, კლდესაც ანძრევდაო. საამო და გამშვენებელი სიტყვის ძლიერებას ჩვენი ქართული ანდაზაც გვაგონებს—გველსა ხვრელით ამოიყვანს ენა **ტკბილად მოუბარიო**. რუსთველის აზრით, როგორც ვიცით, „შაირობა სიბრძნისაა ერთი დარგი".

ყოველი ჭეშმარიტება, ყოველი ახალი აზრი ხელოვნების მეოხებით უფრო ადვილად ვრცელდება და ეფინება ხალხში. ი. ტენი სწერს:

„სანამ ადამიანი ფიქრობს მხოლოდ თავის თავის და თავის მაგვართა მატერიალურად უზრუნველყოფისთვის, არც კი არის იგი ნამდვილი ადამიანიო. იგი შედის ნამდვილ მაღალ ცხოვრებაში, „როცა მისს ინტერესს მიიზიდავენ საუკუნო, დასაბამნი მიზეზნი, რომელზედაც დამოკიდებულია მისი და მისთა მზგავსთა ცხოვრება, როცა მას აინტერესებენ უმთავრესნი, არ-

სებითნი ხასიათნი, მმართველნი თვითეული ნივთთა შეერთებისა... იმათ მისაღწევად ჩვენ გვაქვს ორი გზა: პირველი—გზა მეცნიერებისა, რომლის მეოხებით აღმოვაჩენთ ამ მიზეზებს და ამ ძირეულ კანონებს და გამოვხატავთ იმათ სწორე და ნამდვილი ფორმულებითა და აბსტრაქტული ტერმინებით; მეორე—გზა ხელოვნებისა, რომლის შემწეობით ადამიანი გამოხატავს ამ მიზეზებს და ამ ძირეულ კანონებს ხმელი, უმრავლესობისთვის გაუგებარი და მხოლოდ რამდენიმე სპეციალისტებისთვის მისაწდომი განმარტებებით კი არა, არამედ ადვილ გასაგები (—საგრძნობი) ფორმით, მიმართავს რა არა მარტო გონებას, არამედ გრძნობას, გულს სულ უბრალო ადამიანისასაც. ხელოვნებას ის თავისებურობა აქვს, რომ იგი თან მაღალიც არის და თან საყოველთაოც, იგი გამოხატავს, რაც კი რამ არის უუმაღლესი, მაგრამ გამოხატავს ამას ყველასათვის".

ამავე აზრს იმეორებს ჩვენი ავტორიც, როცა ამბობს: „ამ შემთხვევაში ცხოვრების რომელიმე მოვლენის გასაგებად მეტი დრო და შრომა მოუნდება, მაშინ როდესაც იგივე მოვლენა ხელოვნურათ წარმოთქმული უმრავლესობისთვის უფრო ადვილ საგრძნობელია".

მართალია, უნდა ვსთქვათ, რომ ზემოდ აღნიშნული შეხედულობა ხელოვნებაზე უფრო კლასიკური შეხედულობაა ხელოვნებაზე, ვინემ ჩვენ დროინდელი, მაგრამ, რაც უნდა იყოს, ხელოვნება ჯერ დიდი ძალაა და მისი მნიშვნელობის დამცირება უდროოდ უნდა ჩაითვალოს, განსაკუთრებით ჩვენთვის.

იქნება ვინმეს სურდეს ეს ასე არ იყოს, რომ ხელოვნება მთლად განდევნილი იყოს და მარტოდ-მარტო მეცნიერებას დარჩეს ბურთი და მოედანი. შეიძლება დღითი-დღე წარმატებაში შემავალი მეცნიერების მეოხებით ერთ დროს (როდის? ეს ალაჰმა უწყის) ფსიხიური ბუნება ადამიანისა მართლაც ისე გამოიცვალოს, რომ ყოველმა გაფერადებულმა აზრმა და სიტყვამ დაჰკარგოს მის თვალში დიდი მნიშვნელობა და მხოლოდ პირდაპირ და სწორედ გამოთქმულმა ჭეშმარიტებამ მიიზიდოს

იგა. მაგრამ ადამიანის ბუნება მაგრე მალე ცვალებადი რომ არ ყოფილა, ამის საბუთად ისიც კმარა, რომ, თუმცა მეცნიერებამ თავის გაჩენის დღიდან დიდი მანძილი გაიარა წინ, მაგრამ მაინც ადამიანს, როგორც პლატონისა და არისტოტელის დროს, დღესაც შერჩა, ჩვეულებრივი ტერმინი რომ ვიხმაროთ, ესტეტიური მოთხოვნილება: მას მოსწონს სილამაზე და სიმშვენიერე ცხოვრებაში და ბუნებაში. მეტს სიამოვნებასა და სიტკბოებას ჰგვრის ლამაზი სიტყვა, ათასობით ხარჯავს შესანიშნავს არტისტსა და მომღერალს გაუგონოს, პირველ ხარისხოვანს მხატვართა ნაწარმოებნი შეიძინოს და სხ.

სწორედ ადამიანის სულის ამ თვისებაშია დამარხული პოეზიისა და ხელოვნების ძალაც. ხელოვნური ნაწარმოები გამოხატავს რა რამე აზრს, იძლევა ამასთანავე თავის ფორმით კმაყოფილებასაც, სიამოვნებასაც, დატკბობასაც, აღძრავს ჩვენში ემოციას,სულიერ მღელვარებას. თუ რა საშუალებით ატკბობს ხელოვნური ნაწარმოები, როგორ ჰხიბლავს იგი ჩვენს გრძნობას,—ამისი განმარტება არც ისე ადვილია და შორსაც წაგვიყვანდა... უმთავრეს საშუალებად ამისთვის უნდა ჩაითვალოს იდეალიზაცია ცხოვრებისა და ბუნებისა ნაწარმოების მშვენიერ გარეგან ფორმასთან შეერთებული.

ჩვენთვის ახლა უფრო საჭიროა შევნიშნოთ შემდეგი: გარეგანი ლამაზი ფორმა ხელოვნურის ნაწარმოებისა თავისთავადაც იძლევა სიამოვნებას, კმაყოლებას. (თუმცა, უნდა ვთქვათ, ეს სიამოვნება, ეს დატკბობა ზეზეურია, მალე წარმავალი და ჩვენის სულის სიღრმემდე არა სწვდება). ამიტომ ყალბი აზრი, აღებული საგნად ხელოვნურის ნაწარმოებისა და მშვენიერის ფორმით გამოთქმული, ატკბობს მრავალთა გრძნობას. მაშასადამე ხელოვნურ ნაწარმოებს მხოლოდ მაშინ აქვს განმაკეთილშობილებელი მნიშვნელობა, როცა იგი შეიცავს ჭეშმარიტებას და ემსახურება მაღალს რასმე. ხოლო, როდესაც იგი ყალბს იდეაზეა აშენებული, მაშინ იგი პირიქით ჰხრწნის საზოგადოების მორალს. ლ. ობოლენსკი ამბობს: „ხელოვნება დიდი ძალაა, მაგრამ, როგორც ყოველი ძალა, ეს ძალაც ბრმაა... ემსა-

ხურება ხელოვნება კარგსა თუ ავს, ეგ დამოკიდებული იმ მხატვარ (ხელოვან) კაცზე, რომელიც ბედმა დაასაჩუქრა ამ ნიჭით. თოფ-წამალი ანუ დინამიტიც ძალაა, მაგრამ თუ საით იქნება მიმართული ეს ძალა, კეთილისკენ თუ ბოროტისაკენ, ეს იმაზეა დამოკიდებული, ვინც მას ხმარობს".

ბ-ნი საღარაძეც გამოთქვამს, თუმცა სხვა სიტყვებით, ამავე აზრს: „რომ ხელოვნურმა ნაწარმოებმა მიიღოს ისტორიული მნიშვნელობა საზოგადო წარმატებისათვის, აუცილებელია, რომ მისს შინაარსს შეადგენდნენ თანამედროვე ცხოვრების საუკეთესო მისწრაფებანი და მოწინავე აზრები". მართლაც, აქ საქმე ამ **საუკეთესოშია,** თორემ თანამედროვე ცხოვრების აზრები და მისწრაფებანი რომ არ გამოხატოს თავის ნაწერებში, ისე **საზოგადოდ** არც კი შეუძლია წერა მწერალსა, რადგან ხელოვნების მსახური სხვებზე ნაკლებ არ ემორჩილება დრო და გარემოების ზეგავლენას.

ისტორიული მნიშვნელობაო რომ ლაპარაკობს ავტორი, იგი აქ უნდა გულისხმობდეს მნიშვნელობას ხელოვნური ნაწარმოებისას იმ ისტორიული ხანისთვის, რომელსაც იგი ხელოვნური ნაწარმოები ეკუთვნის, როდესაც იგი დაწერილია (ხოლო დრო-ჟამის განუსაზღვრელ მნიშვნელობაზე თუ ამბობს, ამ მხრივ **ასე თუ ისე** არც ერთი **რაგვანი** ნაწარმოები არ იქნება მთლად მნიშვნელობას მოკლებული). ავტორთან კამათობის გულისთვის კი არა, სისრულისთვის უნდა შევნიშნოთ, რომ **ორა ეოგელს** ხელოვნურს ნაწარმოებს მოეთხოვება, ვგონებთ, ასე ვიწროდ გაგებული **ისტორიული** მნიშვნელობა, ესე იგი მაინც და მაინც **თანამედროვე** საუკეთესო მისწრაფებათა და აზრთა გამოხატვა, თუ იგი ნაწარმოები ხელოვნურობას არ **არის** მოკლებული.

ორას წელიწადზე მეტია, რაც შექსპირი გარდაიცვალა, მაგრამ მის დრამებს ჩვენს დროსაც ფრიად დიდი მნიშვნელობა აქვსთ. ეს იქიდანა სჩანს, თუ რა აღტაცებით ესწრობა განათლებული ევროპა თეატრებს, როცა სდგამენ შექსპირის დრამებს. ამისი მიზეზი ის კი არ არის, რომ შექსპირის მიერ გა-

მოყვანილნი პირნი, თუ ვერწმუნეთ შექსპირის კომენტატორებს, წარმოადგენენ თითქმის ნამდვილს სურათებს დედოფალი ელისაბედის დროის კარის კაცთა. თუ შექსპირის ტიპებს განცვიფრებაში შევყევართ ახლაც თავისი სიღრმითა,—ეს უნდა მიეწეროს იმ გარემოებას, რომ შექსპირი მაღლა ასულა თავის თანამედროვე ცხოვრებაზე, თავისი გენიალური შემოქმედებითი და დაკვირვებითი ნიჭის წყალობით აღმოუჩენია „ხოლმე ისეთი საკაცობრიო საყოველთაო ხასიათი, რომელსაც თვითეული ჩვენგანი ჰპოებს თავისში“. დღესაც დიდნი მწერალნი ამისთანა ხასიათს „აღმოაჩენენ ხოლმე ყოველს კაცში, **ვინც უნდა იყოს იგი და რომელ ქვეყანასა და ეპოქასაც უნდა ეკუთვნოდეს“**. (ად. გაცფელდტი, თარგ. ინ.ანისა, „მოამბე“ 1897 წ. მარტ. განყ. მე-2 გვ. 22).

ავიღოთ მაგალითად ლექსი ლერმონტოვისა—„წინასწარმეტყველი“. დედა აზრი ამ ლექსისა ერთგვარად შეეფერება როგორც პოეტის დროს, ისე ჩვენს დროს, ორი ათასის წლის უკანდელს წინასწარმეტყველების დროსაც; ანუ—ლექსი გრ. ორბელიანისა „კავკასიონის მთები“. მაგრამ ვინ უარჰყოფს ამების და ათას ამათ გვარ ნაწარმოებთა ხელოვნურს მნიშვნელობასა. რამდენად ხელოვნურ ნაწარმოებში მეტი სიმშვენიერეა, მეტი ხელოვნური სიმართლეა, მეტი სულის სიმაღლეა, მეტი კაცურ-კაცობაა, იმდენად მეტი მნიშვნელობაც ექმნება იმასა. ჩვენ შორს ვართ იმ აზრზე, ვითომ ხელოვნებამ განსაკუთრებითი ყურადღება არ უნდა მიაქციოს თანამედროვე ცხოვრების მოთხოვნილებასაო. სხვა ნაირად არც კი შესაძლოა მოხდეს. ხელოვნება, ტარდის სიტყვით, საშუალებაა მიზნის მისაღწევად, რომელიც (მიზანი) ცვალებადია. მხატვარს, როგორც უფრო მგრძნობიარე ბუნების პატრონს, სხვებზე უმალ აუტოკდება გული თანამედროვე ცხოვრების საჭირბოროტო საგნების შესახებ. თვით ესთეტიური ბუნება თვისი ნებას არ მისცემს დაუჩუმდეს თანამედროვე ცხოვრების ასეთს თუ ისეთს მოვლენას.

ჩვენ იმას ვამბობთ, რომ ხელოვნებამ თავის მიზნის მისაღწევად ხანდახან თანამედროვე ცხოვრების **ზირდაზირს** ინტე-

რესებს გვერდი აუქციოს, გადავიდეს ეგრედ წოდებულ „წმინდა ხელოვნების“ სამფლობელოში (ესეც იგივე ადამიანის აზრთა და მისწრაფებათა სამფლობელოა, რომელიც შეიცავს მხოლოდ უფრო ფართე კატეგორიას სივრცისას და დრო-ჟამისას) და უფრო საყოველთაო და სამუდამო საგნები მშვენიერებისა, მორალისა და სიყვარულისა თავის ნაწარმოების შინაარსად გაიხადოს,—ეს მას დიდ ცოდვად არ უნდა ჩაეთვალოს. აიღეთ, მაგალ., ილ. ჭავჭავაძის „განდეგილი“.

წაიმძღვარა რა წინ, როგორც კრიტერიუმი, თავისი, ზემოთ მოკლედ აღნიშნული, შეხედულება ხელოვნებაზე. ბ. საღარაძე გადადის თვით ხელოვნების სხვა-და-სხვა ნაწარმოებთა დაფასებაზე. მაგრამ სანამ ამას დაიწყებდეს, მას საჭიროდ მიაჩნია გამოარკვიოს, „თუ რა მდგომარეობაშია ეხლა ჩვენი ხალხი, ჩვენი ცხოვრება, რაში გამოიხატებიან ამ ცხოვრების ნაკლულევანებანი და იმისი უმთავრესნი მოთხოვნილებანი და მისწრაფებანი“. (გვ. 31).

თუმცა ამ გამორკვევიდან მკითხველი ძალიან მკრთალად თუ დაინახავს, რა მდგომარეობაშია ახლა ჩვენი ხალხი და ჩვენი ცხოვრება, კიდევ უფრო ნაკლებ ხედავს, თუ რა შეადგენს ამ ცხოვრების ნაკლულევანებას და მისს უმთავრესს მოთხოვნილებასა და მისწრაფებას.

ახალ ბელლეტრისტებში ავტორს ყურადღების ღირსად უცვნია ე. ნინოშვილი და დ. მეგრელი. დ. მეგრელში ავტორი ვერ ჰხედავს ვერც პოეტურ ნიჭს და ვერც შემოქმედებითს ძალას და როგორც მისი ლექსები, ისე ბელლეტრისტული ნაწერებიც ძალიან სუსტად მიაჩნია. დ. მეგრელი (ესეც შეგვიძლია თამამად დავასკვნათ ავტორის მსჯელობიდან დ. მეგრელზე) გამოუყვანია სამწერლო ასპარეზზე არა ბუნებითს ხელოვნურს ნიჭს, არა საზოგადოების სამსახურს, არამედ პატივ მოყვარეობისა და განდიდების ძიების სურვილსა. რამდენად მართალია ასეთი შეხედულობა ავტორისა დ. მეგრელზე, ამის გარჩევა მკითხველისთვის მიგვინდვია.

ე. ნინოშვილი, ავტორის აზრით, „ბევრად მაღლა სდგას დ. მეგრელზე, როგორც შემოქმედებითი ძალით, ეგრეთვე უმე-

ტესად თავისი ნაწარმოების შინაარსით და უმთავრესი მიმართულებით (79 გ.). რას ეძახის აქ ავტორი **უმთავრეს მიმართულებას**,—არ ვიცით. ბ. საღარაძე, ლაპარაკობს რა ახლანდელ ბელლეტრისტებზე, ხმას არ იღებს შ. არაგვისპირელზე, და გვიკვირს, რად არ იცნო ეგ მწერალი ღირსად თავის ყურადღებისა. მით უფრო, რომ ბ. საღარაძე ხელოვნურ ნაწარმოების გარეგნულ სიმშვენიერეს, გარეგან ფორმას დიდს მნიშვნელობას აძლევს და ამ მხრივ ბ. შ. არაგვისპირელი ხომ არ ჩამოუვარდება ზემო დასახელებულ მწერლებს.

II

ავტორი ბოლოს გადადის ეკონომიურ ან დიალექტიურ მატერიალიზმზე. იგი სამართლიანად ეთანხმება ბბ. ნ. ჟორდანიას, სილ. ჯიბლაძეს და სხვებს, მის მიერ „მესამე დასის“ მწერლებად წოდებულებს, რომ ჩვენშიაც კაპიტალისტური წეს-წყობილება უსათუოდ უნდა დამყარდეს. ხოლო იმ აზრში კი ვერ ეთანხმება ეკონომიურ მატერიალისტებს, ვითომ ეკონომიური მხარე იყოს მთავარი მხარე ცხოვრებისა, რომელზედაც, როგორც საძირკველზე, დამყარებული იყოს: პოლიტიკური, გონებრივი, რელიგიური და სხვა მხარეები ცხოვრებისა. ავტორის აზრით, გონებრივი და მატერიალური მხარეები ერთსა და იმავე დროს მოქმედობენ და იმათი განცალკევება შეუძლებელია (114 გვ.). „**უმთავრესი შინაარსი მსოფლიო ისტორიისა მდგომარეობს ადამიანთა გონებრივ და მატერიალურ მოთხოვნილებებში, რომელთა დაკმაყოფილება და განვითარება წითელი ძაფივით ძიეგება მთელს კაცობრიობის არსებობას** (115 გვ. ხაზ-გასმული ავტორისაა). „ყოველი დროის ადამიანის ცხოვრება და არსებობა დამყარებულია ამ ორ მოთხოვნილებებზე, რომელნიც ყოველთვის ერთს და იმავე დროს მოქმედობენ. ეგ არის, ჩვენის აზრით, შეურყეველი ჭეშმარიტება, რომელიც მტკიცე მეცნიერულ ნიადაგზედ არის დაფუძნებული“ (გვ. 116).

რომ ადამიანის ცხოვრებას აქვს არა მარტო მატერიალური მოთხოვნილება, არამედ პოლიტიკური, გონებრივი, სქესებრივი და სხ. ამას, რამდენადაც ჩვენ ვიკით, არ უარჰყოფს არც ერთი ეკონომიური მატერიალისტი. საქმე იმაშია, ეკონომიური მიზეზი ანუ სხვანაირად რომ ვსთქვათ, ესა და ეს მდგომარეობა საწარმოო ძალთა და წარმოების ურთიერთობა აძლევს **საზოგადოდ** ამა თუ იმ მიმართულებასა და ფერს გონებრივსა და სხვა მხარეებს ადამიანის ცხოვრებისას, თუ პირიქით ასეთი თუ ისეთი გონებრივი მდგომარეობა გამოიწვევს ამა თუ იმ ფორმას ეკონომიური ურთიერთობისას. სხვა სიტყვებითა: ისტორიულ პროცესში უმთავრეს ფაქტორად საბოლოოო რიგზედ ეკონომიური ფაქტორი უნდა ჩაითვალოს, თუ გონებრივი? ავტორი გვეუბნება, ორივე ერთსა და იმავე დროს მოქმედობენო, და ამგვარად ამ საკითხს განზე სდებს და აუხსნელს სტოვებს*).

ასეა თუ ისე, როგორც დავინახეთ, ავტორი აძლევს გონებას, ინტელლექტს ეკონომიურ მხარესთან თანაბარ მნიშვნელობას. რაკი გონებას შერჩა როლი ისტორიულ პროცესში, ახლა მით უფრო თამამად შეგვიძლია ვიკითხოთ: რაში უნდა მდგომარეობდეს ჩვენი დროის მოღვაწეობა?

„უმთავრესი ყურადღება ყოველი მოღვაწისა უნდა იყოს მიქცეული სულიერ და ეკონომიურ მოთხოვნილებებზე, რომელნიც შეადგენენ ქვა-კუთხედს მთელი კაცობრიობის განვითარებისას (118 გვ.). ვსთქვათ, ეს სრული ჭეშმარიტებაა, მაგრამ ეგ ხომ ზოგადი და გამოურკვეველი აზრია. უფრო საყურადღებოა ამ მოყვანილი ადგილის ზემო სტრიქონები:

„ადამიანმა მხოლოდ ხელი უნდა შეუწყოს, გაადვილოს და მოაახლოვოს ის მდგომარეობა, რომელიც თავის დროზე მაინც ქე უნდა დამკვიდრდეს.“ ეს ზოგადი აზრიც უფრო გარკვევით გამოთქმული ემჯობინებოდა. ახლა კი ამ აზრს მხოლოდ ზოგიერთის განსაზღვრით თუ შეიძლება დავეთანხმოთ.

*) ლაკომბი გონებრივს ფაქტორს სულ მცირე როლს აძლევს ისტორიულ პროცესში (ნახე მისი შეხედულება ამ საგანზედ „Русск. Мысль“ 1895 წ. ივნისის წიგნში, სტატია—ისტორია, როგორც მეცნიერება, ი. კ.

სახელოვანი ლინგვისტი სეისი ამბობს: „ჩვენ შეგვიძლიან საზოგადო კანონად მივიღოთ, რომ, როცა ორი ერი ცივილიზაციის ერთსა და იმავე ხარისხზედ მდგომნი, ერთმანერთს დაუახლოვდებიან, მოერევა ენა იმ ერისა, რომელიც უფრო მრავალ-რიცხვოვანია...“

როგორ უნდა მოიქცეს საზოგადო მოღვაწე უფრო ნაკლებ-რიცხვოვანის ერისა, იმ შემთხვევაში, თუ ზემო მოყვანილი ტირადა სრულს და შეურყეველს ჭეშმარიტებას შეიცავს?

ავტორის რჩევა-დარიგებას თუ გავყევით, მოღვაწემ მხოლოდ ხელი უნდა შეუწყოს, გაადვილოს და მოაახლოვოს ის მდგომარეობა, რომელიც **თავის დროზე** მაინც ქე უნდა დამკვიდრდეს, ესე იგი, რაც შეიძლება, მალე აღიგავოს დედა-მიწის ზურგიდან ენა უფრო ნაკლებ-რიცხოვანის ერისა. ჩვენის აზრით კი სრულიად წინააღმდეგ უნდა მოიქცეს იგი. ამაზედ ჩვენ აქ სიტყვას არ გავაბამთ, ვიტყვით მხოლოდ, რომ, სხვა არა იყოს-რა, ისტორია მატარებელი ხომ არ არის, რომ რაც უმალ ჩაბრძანდებით ბოლო სტანციამდის — ის სჯობდეს. ცხოვრება თვით ამ ბრძოლა-თანხლებულ მსვლელობაში მდგომარეობს.

ავტორს სოციალურ-ეკონომიური საგანი აქვს სახეში, და სხვა სფერიდან მაგალითის მოყვანა აქ რა მოსატანიაო, — გვეტყვიან. საქმეც იმაშია, რომ მას, როგორც ზევით დავინახეთ, საზოგადო ფორმით აქვს გამოთქმული თავისი აზრი. მაგრამ გადავიდეთ იმ საგანზე, რომელიც ახლა უფრო აინტერესებს ავტორს, ე. ი. კაპიტალიზმზე.

კაპიტალისტური წეს-წყობილება ჩვენშიაც უსათუოდ უნდა დამყარდეს. მაშასადამე საზოგადო მოღვაწე ხელს უნდა უწყობდეს კაპიტალიზმის განვითარებას, რადგან იგი თავის დროზე „ქე უნდა დამკვიდრდესო“, გვეუბნებიან. მართლაც, რაკი კაპიტალიზმი ამზადებს ეკონომიურს და კულტურულს ნიადაგს, რომელზედაც უნდა დამყარდეს შემდეგი უმაღლესი სტადია კაცობრიობის განვითარებისა, საზოგადო მოღვაწე, — გამოდის, — ხელს უნდა უწყობდეს კაპიტალიზმის განვითარებას თავისს ქვეყანაში, უნდა ცდილობდეს „მოაახლოვოს“ იგი. არა? ამ კი-

თხვაზე, ვგონებთ, ჰოც ითქმის და არაც; უნდა ცდილობდეს, და არც უნდა ცდილობდეს. დავანებოთ თავი იმასაც, რომ დაახლოვება თუ დაშორება რომელისამე ეკონომიურის მოვლენისა მოღვაწეებზე იმდენად არა ჰკიდია. გავიხსენოთ მხოლოდ, რომ კაპიტალიზმის განვითარებას ბევრ სიკეთესთან (სხვათა შორის მეცნიერება და, განსაკუთრებით, ტეხნიკა ვერ აღვიდოდნენ თავისს ეხლანდელ დონემდე) თავისი ცუდი მხარეებიცა აქვს. ნუ თუ საზოგადო მოღვაწე ამ ცუდი მხარეების განვითარებასაც **პირდაპირ** და კერძო შემთხვევებში ხელს უნდა უწყობდეს? იგი, ჩვენის აზრით, ეცდება (ნაყოფიერად თუ უნაყოფოდ,—ეგ აქ სულ ერთია ჩვენთვის) კაპიტალიზმის კარგი მხარეების განვითარებას, ცუდი მხარეების აცილებას.

წარმოვიდგინოთ, რომ კაპიტალისტურის წარმოების განვითარებისთვის საჭიროა ჩვენი ხალხი ჯერ ისე დანაწილდეს, როგორც ეს არის უმაღლესს კაპიტალისტურ ქვეყნებში. ამისთვის ერთი წილი ქართველობისა უნდა დარჩეს უმამულ-დედულოდ, მან უნდა დაჰკარგოს საკუთარი მიწა-წყალი, სახლ-კარი, უნდა მოსწყდეს საკუთარს კერას და ქალაქებად და ფაბრიკებსა და ქარხნდებში უნდი გადვიდეს მუშებად, იმისი ადგილ-მამული მსხვილ მესაკუთრეთა ხელში გადავიდეს, მოკლედ, უნდა მოხდეს ეკსპროპრიაცია წვრილ-წვრილ მემამულეთა. რა უნდა გააკეთოს აქ საზოგადო მოღვაწემ? ხომ უნდა იდგეს იგი სოფლის ღარიბ-ღატაკთა მხარეზე და იცავდეს იმის ინტერესებს? ხომ უნდა ცდილობდეს იგი, რომ ისინი არ დარჩნენ უმიწა-წყლოდ? და თუ მაინც და მაინც ეს აუცილებელია, ხომ უნდა ცდილობდეს,—რომ ეს მათთვის უფრო ადვილ ასატანი იქმნას, რომ ეს მათთვის უფრო გამოსადეგ პირობებში მოხდეს? (ნახ. ბელტოვი 260—261).

მართალია, შეიძლება ყოველმა ასეთმა მოღვაწეობამ, თუ ბელტოვს ვერწმუნეთ, კიდევ უფრო დააჩქაროს კაპიტალიზმის განვითარება [1]). თუნდ ეს ასეც იყოს, მაინც ასეთს მოქმედებას

*) თუმცა ცხადად ვერ წარმოიდგენია, თუ როგორ დააჩქარებს, მაგალითად, წვრილ-წვრილ (სოფლის) მრეწველობათა კ ა პ ი ტ ა ლ ი ზ ა ც ი ა ს ის გარემოება, რომ, მაგალითად რუსეთში მთავრობა ეხმარება წვრილ მრეწველებას, იკვეთავს ბლოდად მათს ნაწარმოებებს და სხ.

ცნობიერად კაპიტალიზმის **ეგელა ელემენტების** განვითარებისადმი მიმართული მოღვაწეობა არ დაერქმის

ასე თუ ისე, ბ. საღარიძის წიგნში სრულიად არ არის გამორკვეული, მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, თუ რაში უნდა მდგომირეობდეს ჩვენი დროის მოღვაწეობა. იგი იმისთანა ზოგად აზრებს იმეორებს, რომლებიც სრულიად არ ეხმარებიან **ჩვენი ქვეყნის ადამიანის მოღვაწეობის წესისამებრ მიმართვას** (113).

მაინც ეკონომიურ მოვლენათა ცვლილების საქმეში, მოღვაწეებს **ძარტო** ბევრი არა შეუძლიანთ რა გააკეთონ **ბიდაბარ** დაჩაგრულის კლასის სასარგებლოდ, რასაც ეგ უკანასკნელი თვითონ თავისთვის არ გაიკეთებს. იმათ (მოღვაწეთ) შეუძლიანთ დაჩაგრულ კლასში, მაგალითად პროლეტარიატში, თვით ცნობიერების, თვით შეგნების გავრცელება-განვითარება. ამ უკანასკნელ გარემოებაზე ჩვენს მწერლობაში ყველაზე უწინ მიგვითითა, როგორც გვახსოვს, ბ-ნმა ხომლელმა. მადლობა ღმერთს, აქაც ბევრი საქმე დარჩენია ინტელიგენციას და, ვისაც საზოგადო სამსახურის სურვილი გულში უღვივის, ტყუილად ნუ მიეცემა ქვიეტიზმსა, ვითომ აქ არა დამრჩენია-რა მე გასაკეთებელიო.

კაპიტალიზმი უნდა დამყარდეს, იგი ფეხმარდად იზრდება და სხვ. ამისთანების ძახილი ხომ ბევრს არას მოასწავებს. იგი ჩვენდა დაუკითხავად შემოვიდა ჩვენს ცხოვრებაში და ჩვენ ვერ გავაგდებთ იმას, სანამ მეორე კარში არ გაბრძანდება.

საზოგადოდ ხომ ყოველი მოღვაწე დრო და ადგილის გარემოებათა მიხედვით ანუ იმ ეკონომიური მდგომარეობის მიხედვით, რომელშიაც იმყოფება ესა და ეს ერი, უნდა მოქმედებდეს. არა თუ კერძო მოქმედებას, თვით ადმინისტრაციაც მთავრობის მოღვაწეობასაც მხოლოდ მაშინ შეუძლია ხელი შეუწყოს რომლისამე სასურველი ეკონომიურის მოვლენის განვითარებას, როცა ამ მოქმედებით იხატება „თვით ცხოვრების

განვითარებისგან გამოწვეული (უახლოესი) საზოგადოებრივი მოთხოვნილება". თუ გერმანიაში დღეს ცდილობენ ორგანიზაციასა და განწესრიგებისათვის მუშათა დაზღვევისა (ავადმყოფობისა, მოხუცებულობისა, უსაქმობისა და სხვ. შემთხვევათათვის), ჩვენში ხომ ასეთი მოქმედება **დღეს** ჩვენის ქვეყნის მუშა ხალხის მდგომარეობისათვის ცოტა ნაადრევ და შეუფერებელ საქმედ უნდა ჩაითვალოს.

ჩვენში ეხლა ეკონომიურის მხრით ერთს საყურადღებო მოვლენას წარმოადგენს შემდეგი გარემოება. ახლა აქ მიწა ერთთა ხელიდან მეორეთა ხელში გადადის (რასაც ბ-ნი საღარაძეც იხსენიებს, გვ. 47), უმიწა-წყლო გლეხები წვრილ-წვრილად ყიდულობენ მიწებს თავად-აზნაურობისაგან. ესენი საკუთარის ხელით ამუშავებენ მიწას. სხვა ნაწილი მამულებისა გადადის უფრო შეძლებულ „ფულიან" პირთა ხელში. ესენი „თავის ხელით" კი არ მუშაობენ, არამედ ნაქირავების ხელით მისდევენ მეურნეობას, ან იჯარით აძლევენ სხვებს, ან და მეტ ფასად ჰყიდიან ისევ გლეხობაზე. თუ ჩვენი ქვეყნის წარმატებისათვის საჭიროა, რომ სოფლის მუშა მოკლებული არ იყოს უმთავრესს სახსარს შრომისას, სამართლიანობა მოითხოვს, რომ გასაყიდი მიწები პირდაპირ მშრომელთა ხელში გადადიოდეს, და არა ჩარჩებისაში, რომლებიც აჩერებენ მიწებს, რათა მარჯვე დროს ორ წილ მეტ ფასად გაჰყიდონ იმავე მშრომლებზე. ჩვენში ხომ არ არსებობს ისეთი რამ დაწესებულება, რომლის შუამავლობით ის მსხვილი მამულები, რომლებიც საჯარო ვაჭრობით იყიდება, ნაჭრებად გლეხ-კაცთა ხელში გადადიოდეს; დაწესებულება, რომლის საჭიროებაზე ამ რამდენისამე წლის წინად მიგვითითა ბ-ნმა ნიკოლაძემ. ერობა რომ ყოფილიყო ჩვენში შემოღებული, ამ მხრივაც ცოტა რამეს კი გააკეთებდა იგი. მიწათ-მფლობელობის განწეს-რიგებას იმიტომ აქვს დიდი მნიშვნელობა ჩვენი ქვეყნისთვის, როჩ ჩვენმა ქვეყანამ ჯერ დიდ ხანს საერთაშორისო ეკონომიურ ბრძოლაში თავი მეურნეობით უნდა გაიტანოს.

გარდა ამისა თუ მშრომელთა ხელს ასცდა გასაყიდი მამულები, ვინ გვითავდებებს, რომ იგინი ჩვენსავე ქვეყნის კაპი-

ტალისტების ხელში მოექცევიან, და არა სომხები და სხვ. თესლის ფულიანები დაესაკუთრებიან. ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ როგორც ვიცით, ფული ეროვნობას არ არჩევს. როცა უცხო თესლთა კაპიტალისტები დაიჭერენ ჩვენის ქვეყნის მრავალ ადგილებს, საფიქრებელია (ასეთი დასკვნის საბუთს ტფილისის ქალაქის თვითმმართველობის საქმეებიც გვაძლევს და ჩვენის ქვეყნის დასავლეთის ნაწილიც), თავიანთისავე ნაციის წარმომადგენლები დაამკვიდრონ იმეებზე, რასაც ბევრი შედეგი მოჰყვება...

როცა ქართველობა დაჰკარგავს ისედაც მცირე მამა-პაპეული ტერიტორიის დიდ ნაწილს, როცა მას ოდნადაც გამოეცლება ფეხქვეშიდან საქართველოს მიწა-წყალი და ნიადაგი, მაშინ მისი, როგორც ეროვნების, არსებობა შეუძლებელად მიგვაჩნია.

განა ასეთმა შიშმა არ შეაერთა პოლონელები, როცა ბისმარკმა მოიწადინა პოლონეთის მსხვილ მემამულეთა მიწების სახელმწიფო ხარჯზედ ყიდვა და მუნ გერმანელების დასახლება პოლონელთა გასაგერმანელებლად? განა ასეთმა გარემოებამ არ გამოიწვია — „პოლონეთი პოლონელთათვის?“ მაშასადამე, როცა **ქართველობაზე** ვამბობთ, უნდა ვგულისხმობდეთ საქართველოს მიწა-წყალს ქართველების ხელში.

ბ-ნი საღარაძე თავის წიგნის ბოლოში აღნიშნავს, რომ ბ-ნ ჟორდანიას (ავტორი, „მესამე დასის“ მწერლებიო, ამბობს, მაგრამ, როგორც ვიცით, ეროვნულ პრინციპს მარტო ბ-ნი ჟორდანია შეეხო) ნაწერებში ეროვნული პრინციპი საკმაოდ ვერ არის გამორკვეულიო.

III

რაც შეეხება ენას ავტორისას, უნდა მოგახსენოთ, რომ ავტორი ცდილა ადვილ-გასაგები, წმინდა ლიტერატურული ენით დაეწერა თავისი თხზულება. სიმართლე მოითხოვს ვსთქვათ, რომ მას ზოგადში თავის სურვილი კიდეც განუხორციელებია,

თუმცა ორიოდე ძნელ გასაგებს და არა-სწორე ფრაზებს წავაწყდით ბროშურაში. მაგალითად, ავტორი ამბობს: „ამათი (მწერლების) აზრით, სრულიად საკმაო არის ცხოვრების მდგომარეობაზე ბაასი და მოლაპარაკება იმგვარს მოვლენაზე, რომელიც ეხლანდელი ცხოვრების სინამდვილეს შეადგენს“ (გვ. 72).

აქა-იქ ავტორს პროვინციალიზმიც ვერ აუცილებია. იგი სწერს: „სანამ ადამიანი თავის მზგავსთ დაუახლოვდებოდა და შეუერთდებოდა, მან (თუ ის? იგი?) უთუოდ გამოცდილებით დარწმუნდა...“ (გვ. 113, სტრ. მე-4 ზევიდან). კიდევ: „მან დარწმუნდა, რომ კაპიტალისტ. წეს-წყობილება ბადებს...“ (გვ. 109, სტრ. 15 ზევიდან).

ავტორი თავის წიგნის მე-44-ე გვერდზე ამბობს:

„ისტორიაში არ შეიძლება იმგვარი კანონები იყოს გამორკვეული, როგორიც შესაძლებელია ბუნების მეტყველებაში, ბუნების სხვა-და-სხვა მოვლენათა ახსნაში. კანონი მათემათიკისა, ანუ სხვა ბუნების-მეტყველებისა იმგვარი თვისებისაა ყოველთვის, რომ . . . . . არაოდეს არ განმეორდებიან (გვ. 44—45). მეორე ალაგას, ამბობს რა „ჩვენ ზევით ერთ ალაგას მოხსენებული გვქონდაო, რომ ისტორიაში არ შეიძლება . . . . და სხვ. მოჰყავს სიტყვა-სიტყვით ცამეტივე სტრიქონი (იხ. გვ. 99—100).

ჩვენის აზრით, ამისთანა პატარა წიგნისათვის ასეთი ტავტოლოგია, ამოდენი სტრიქონების სიტყვა-სიტყვით განმეორება სრულიად საჭირო აღარ არის.

ბ-ნი საღარაძე ყოველი წერტილის შემდეგ ხმარობს ასომთავრულს, დიდ ასოს (ანბანს). დიდივე ასოთი სწერს ადამიანთა სახელებსაც. არც „ივერია“, არც „კვალი“ და არც „მოამბე“ ამ შემთხვევაში დიდ ასოს არა სწერენ. მხოლოდ საყმაწვილო წიგნებში ხმარობს დიდ ასოებს ბ-ნი გოგებაშვილი, თუმცა, ჩვენის აზრით, ეგ არც იქ გახლავს საჭირო. ყოველ შემთხვევაში ეგ საგანი ერთხელ და სამუდამოდ გამორკვეული უნდა იყოს. რაკი რუსულში აგრეა, ჩვენც ეს შემოვიღოთო,

—ეს საკმაო საბუთი როდია. ყველაფერში წაბაძვაც არ ვარგა. ამ მიბაძვას თუ მივყევით, გერმანულში ხომ თვითეული სახელი არსებითი იწერება დიდი ასოთი. ნუ თუ ეს ჩვენც უნდა შემოვიღოთ?

ბ. სალარაძის წიგნი სუფთად არის გამოცემული და ღირს ორი აბაზი.

ბ. ჯ—ია

რედაქციამ მიიღო შემდეგი ახალი წიგნები:

1. დიდ-მოურავიანი ანუ გიორგი სააკაძის ცხოვრება,— ისტორიული ზღაპარი ავტორის მოკლე ბიოგრაფიით და წინასიტყვაობით,—თსზულება იოსებ თბილელისა. გამოცემა ამხ. ი. იმედაშვილისა და ს. ჭელიძესი, № 6. ტფილისი, 1897 წ. ფასი 30 კაპ.

2. **თვით-მასწავლებელი ფრანგული ენისა,** — გამცემა ბ. ი. მაქანდაროვისა და გ. ს. შერაბაძესი. ბათომი, 1897 წელს, ფასი 75 კაპ.

3. **ქებახან,**—ზღაპარი ჩერქეზების ცხოვრებიდან,—თსზულება თ. კოწია დადიანისა. ქუთაისი, 1897 წ. ფასი ორი შაური.

4. **ჩვენი ძველი გმირები,** — თსზულება გ. წერეთელისა— «კვალის» ბრეშია. ტფილისი, 1898 წ.

5. **ხალხური ზღაპარი და ბ-ნი ძელიტონ კელენჯერიძე,**— კრიტიკული წერილი ფ. მახარძისა. გამოცემა ამხ. ს. ჭელიძისა და ი. იმედაშვილისა, № 7. ტფილისი, 1897 წ. ფასი ერთი აბაზი.

რედაქტორი
ალექსანდრე ჭეოანია.

გამომცემელი
ალექსანდრე ჯაბადარი.

შინაარსი 1897 წლის «მოამბის» ნომრებისა

ბაბაშიძე გრ.—მგოსნის ჩანგი—ლექსი (I).

— ძმები გასდგომიდისა—ლექსი (III).

ბაბაშიძე კიტა—ცხოვრება და სულოვნება. — ჩვენი ახალგაზდობა (VII, X).

ამირანის შვილნი. —ისტორიული რომანი, თარგმანი. (XI, XII).

არაბულ და სპარსულ მწერალთა გეოგრაფიული და ისტორიული ცნობანი საქართველოს შესახებ.—თარგმანი (XII).

არაგვისპირელი შ.—«ღირსი ვარ ამისი, ღირსი!..»—ეტიუდი (III).

— იუდა—საალდგომო ეტიუდი (V).

— «...სულ ერთია!..»—ეტიუდი VI.

ბარნაბოვი მღ. დავით—ცნობა სალხის გამრავლების შესახებ კავთისსკვის სამრეკლოში (XI).

ბიორნსონი—ერთი შეშლილობის ამბავი—თარგმანი ივ. ზურაბიშვილისა (IV).

ბოლქვაძე მ.—პესსიმიზმი ქართულ ლიტერატურაში. დ. გურამიშვილი (X).

ბოცვაძე ლ.—შედაგოგიური გასეოფილება სრულიად რუსეთის გამოფენისა ნიჟნი ნოვგოროდში (I, II).

ბრწყალები—დრამა სამ მოქმედებად, თარგმანი ი. მ—ანისა (II, III).

ბუქურაული ივ.—ტბათანიდან წოვათამდე — მგზავრის წერილები (VIII, IX).

გატფელდტი ადოლფ—ძირითადი კანონები სალიტერატურო კრიტიკისა—თარგმანი ინ-ანისა (III, IV).

გესვილლერი—ოქროს წარწერა—ამბავი ელზასელთა ცხოვრებიდან, თარგმანი ს. —ძისა (VIII).

გვათუა ავქსენტი — წერილი სტამბოლიდან — საკომერციო სასწავლებელი (XI).

გიუ-დე-მოპასანი — სარდლის ასრები — ფრანგულით S-ასი (I)

— მარტოობა — ამბავი, თარგმანი ილ. გ — ძისა (V).

— მაწასწალა — თარგმანი თ. სახოკიასი (VII),

გიუოს ასრები შესახებ ზნეობისა და ადზრდისა — თარგმანი ბეს. სა — ლისა. (V).

გოგებაშვილი ი. — ჩვენის თავად-აზნაურობის განათლების შესახებ (VIII).

დუტუ-მეგრელი — თ'დ ნიკოლოზ ტარიელის-ძე დადიანი — ნეკროლოგი (I).

ეგრიბიდე — მედეა — ტრაგედია, თარგმანი (VII, VIII).

ეკალაძე ია. — დაუდეგარი — წერილი მეგობართან (X).

ელიოზიშვილი კ. — შავი-ზეირი (ქამი) და მის წინააღმდეგ საბრძოლი საშუალებანი (IX).

ერისთავი ან. — მოლიშულ გზაზე — მოთხრობა (I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII და IX).

ერგმან-შატრიანი — გლესი-კაცის ისტორია — თარგმანი ი. მაჭავარიანისა, ნაწილი პირველი, (I, II, III, IV, V), ნაწილი მეორე (VI, VII, IX, X, XI, XII).

ეული შ. — რა არის ომი? (I).

ესხილი — მიჯაჭული პრომეთე — დრამა (V, VI).

ვაჟა-ფშაველა — «მოსთ მითხრეს...» — ლექსი (VI).

— ცრემლები — ლექსი (VII).

— სიმღერა — ლექსი (X).

— მზე და ვარსკვლავები — ლექსი (XII).

ვაშაკიძე ე. — დედათა კითხვა თანამედროვე მეცნიერების წინაშე (XI).

ზოლა ემილ — ...გამარჯვება ჩვენია! — მოთხრობა, თარგმანი X-სა (VI).

— სისხლი — ნინონასთვის ნათქვამ ზღაპრებიდან, თარგმანი თ. სახოკიასი (V).

ზურაბიშვილი ივ. — ესკიზი (VIII).

ისარლოვი ლუკა — კათოლიკესი საქართველოში (XII).

კლდიაშვილი დავ. — სამანიშვილის დედისტვალი — მოთხრობა (I, II).

— ირინეს ბედნიერება — სურათი სოფლის ცხოვრებიდან ორს მოქმედებად (XII).

კატულ მენდესი—დამარცხებული სიბნელე—თარგმანი (XI).
კოტ-მურლიკა—შემდეგ რა იქნება?—ამბავი, თარგმანი ე. მ—შვილისა (X).
მაიაშვილი გ.—ქუთაისის სათავად აზნაურო ბანკი და მისი მოქმედება (I, II, IV)
მ—ანი ი.—უცნაური საწამლავი (I).
მ—ია ი. — პოეზია, როგორც სელოვნება — ნაწყვეტი ერთის თხზულებიდან (I).
მღვიმელი შ.—«როდესაც სეკდა წამიღებს»—ლექსი (II).
— სამი ფერია—ლექსი (VIII).
— მეინვარს—ლექსი (IX).
— * *—ლექსი (X).
ნიკოლაძე ნ.—ერობის მნიშვნელობა ჩვენთვის—თ. გ. თუმანშვილის წინადადება. — მისი სასხვიმინდლოდ გადადება.—ჩვენში ერობაზე წერა და საუბარი 1871-ში.—„არ გვინდა არაო!"—დაგვბეგრეს თუ არა?—პოლიცია, მისი ყოვლის შემძლებლობა და ყოვლის შეუძლებლობა.—რუსეთის ერობა.—მისი თავდაპირველი შეცდომა.—შემდეგი მისი ღვაწლი და სიკეთე ერის განათლებაში, ჯანმრთელობის დაცვაში, ზარალის ზღვევაში, მიწა-წყლის შეძენაში, მეურნეობის დახმარებაში და სხვ. და სხვ.—რუსეთის ერობამ რა გააკეთა? —უზენაესი ჩვენი სქმე და საჭიროება. (VI).
ნემოევსკი ანდრეა—I შუღლი, II ფუღლი—თარგმანი ს. —ძისა (XII).
ნიკოლაიშვილი იასონ—ჭაიდა აქედან!—ეტიუდი (IX).
ბოტაბენკო ი. ნ.—ეკვსნი—ამბავი, თარგმანი ე. ედილაშვილისა (VIII).
ბოტტო ვ.—თ. ნ. ზ. ჭავჭავაძის სასსოვრად (X).
— გენერალი კონსტანტინე ქრისტეფორეს-ძე მამაცაშვილის 60 წლის სამსახურის იუბილეის გამო (XI).
რამას განდეგნა — პოემიდან «რამაიანი», თარგმანი გერმანულიდან ალ. ს—შვილისა (II, III, IV).
როსტომაშვილი დ.—თუშური ლექსები—შეკრებილი ((I, II, III, IV).
სასაფლაო—თარგმანი კიტა აბაშიძისა (XI).

სახოკიან თ. ასული წელიწადი (კალენდრობა) სამეგრელოში—ეთნოგრაფიული სურათი (I).

— სამურზაყანო—მგზავრის წერილები (I, VI).

— მეგრული ანდაზები—(X).

— გურიან-აჭარა—მგზავრის წერილები (XI, XII).

— გურული «ქალ-ვაჟიანი»—გაგონილი და ჩაწერილი (IV).

— სალხური ლექსები—ჩაწერილი (VIII).

სიღვა კარმენ—ლედის სიყვარული—მოთხრობა, თარგმანი X-სა (III).

სონდულაშვილი მღ. გ.—სალხური ლექსები—ჩაწერილი (IX).

ს—შვილი ალ.—«კეფსის-ტეოსსის» ყალბი ადგილები (II, IV, V, VII, IX, X, XI).

ფრონელა ალ.—საქმე ნადელების შესეიდვისა (V).

ფხა—ცხოვრება და მწერლობა (III, IV)

შანტშლერი—ლაზარე—თარგმანი კიტა აბაშიძისა (VII).

წერეთელი ნ. შეაბრეშუმეთა ბერკელი ამსანაგობა ქუთაისის გუბერნიაში (X).

ჭალადიდელი გ.—მშვიდობიანობა თუ ომი?—წერილი რედაქციის მიმართ (III).

ხახანაშვილი ალ.—საქართველოს სამეფოს მოსელენი. (III).

ხელოვნება სოციოლოგიურის აზრით.—თარგმანი ინ-ანისა (VIII IX, XII).

ჯანაშია ნიკო—ანგარიშები—ეთნოგრაფიული მასალები (II, V, XI).

ჯიაკომეტი—ივდითი—ტრაგედი ხუთ მოქმედებად (X),

ჭარაკური ედმონ—ლექსი თარგმანი ს. იორდანეშვილისა (XI).

ჭეინე—«დაკდიკარ ტუეში და კტიარი»...—ლექსი, თარგმანი შიო მღვიმელისა (VI).

ჭიუგო ვიქტორ—ჩემს ასულს—ლექსი, თარგმანი ლ—ი წ—ესი (V)

— ***—ლექსი, თარგმანი ლ—ი წ—ესი (XII).

ბიბლიოგრაფია

Левонъ З. Мсеріанцъ. Къ интерпретаціи ванскихъ надписей. (Отдѣлный оттискъ изъ юбилейна-

го сборника въ честь проф. О. Е. Корша. Москва 1896 г. (V).

1) ბრჭყალები—პოლ ერვიესი. კ. ა.; 2) ქართლის ცხოვრება. დასაბამიდან მეათცხრამეტე საუკუნემდის. წიგნი პირველი: საქართველოს დასაწყისიდან ვახტანგ გორგასლანამდე. მეორე გამოცემა ზ. ჭიჭინაძისა. თბილისი 1897 წ. ფასი 40 კ. ი. მ—ანი.; 3) „ბავშვების მოკეთე“ ანუ ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნი სკოლებში სახმარებელი. შედგენილი ალ. ნათაძის-მიერ. ფასი 30 კაპ. S-სა (X).

ბ-ნი მ. ი.საღარაძე: „ჩვენი ახალი თაობა“. ქუთაისი 1897 წელს.—პ. ჭ—იასი. (XII.).

პროვინციის ცხოვრება

გურია — სამღვდელოების კრება ქ. ოზურგეთში — თ. სახოკიასი (IV).

შინაური მიმოხილვა

პროფესორი კრასნოვი და მისი პარალელი ინგლის-ინდოეთისა და რუსეთ-კავკასიის შორის.—Черноморскій Вѣстникъ-ი.—„კავკაზის“ ახალი რედაქციის ახსარება.—ბ-ნი კონის რეფრატი კავკასიაში მართლ-მსაჯულების წარმოების შესახებ.—ბ-ნი მიხეილ გეგიძის აზრი ჩვენში ნაფიც მსაჯულთა სამართლის შესახებ.—მიწად-მოქმედების მინისტრის კანონ-პროექტი ბათომის ოლქში მიწა-ადგილის მფლობელობის განკარგებისათვის. (III).

ჩვენის არჩევნების დრო დადგა.—ტფილისის სასოფლო-სამეურნეო ბანკის პირველი ანგარიში.—თავად-აზნაურების კრებები და ჩვენი მარშლები.—ტფილისის ქალაქის გამგეობა და სომხობა. (IV).

ჩვენსა და სხვათან

ჩვენი თეატრი.—ვინ განაგებს ჩვენს საქმეებს.—გამგეთა მოუცლელობა და სეზონის სისუსტე.—ბალი და კონცე-

რტი.—კრიტელების აჯანყება და მისი სასურველი დაბოლოვება.—შავი ჭირი და ჭირის აცრა. (III).

თ. ნიკოლოზ ზურაბის-ძე ჭავჭავაძე.—კოოპერაცია—რამ დაღუპა უწინდელი კოოპერაციები ჩვენში.—გაჭირება და როჩდელელი ფეიქრების მაგალითი —ჩარჩები და კეთილ-სინდისიერი შუამავალი.—აფრიკელი ქართველები.—დ-რი ელისეევი.—დ-რი მოსტოვიჩი.—ბ. განი.—პროფესორი სეიესი —ბ. მსერიანცი.—საბერძნეთი და ევროპა, გერმანია,ავსტრია, ინგლისი, საფრანგეთი.—მუშაკნი ბერძნების ეროვნული თვით-შეგნებისა. (IV).

თავად-აზნაურთა გაჭირვებული მდგომარეობა და მმართველობის დახმარება.—ქალაქის არჩევნები.—სომხების შეცდომა და შედეგი ამ შეცდომისა.—საბერძნეთის და ოსმალეთის ბრძოლა (V).

I. ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა შეუძლებელ მოსწავლეთა დამხმარებელი საზოგადოების წლიური კრება. II. რა იხსნის თავად-აზნაურობას დაღუპვისაგან. (VI).

დ ა მ ა ტ ე ბ ა

საქართველოს სიძველენი—(III, IV, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII).

Открыта подписка на 1898 годъ на

„СѢВЕРНЫЙ ВѢСТНИКЪ“.

ЖУРНАЛЪ ЛИТЕРАТУРНО-НАУЧНЫЙ И ПОЛИТИЧЕСКІЙ

Начиная съ майской книги съ 1897 г. „Сѣверный Вѣстникъ“ издается

БЕЗЪ ПРЕДВАРИТЕЛНОЙ ЦЕНЗУРЫ.

Съ облегченіемъ условій изданія, въ виду снятія съ журнала предварительной цензуры, редакція „Сѣвернаго Вѣстника“ желаетъ расширить провинціальный отдѣлъ и проситъ лицъ, имѣющихъ къ тому возможность, доставлять матеріалы, пригодные для обработки въ областномъ отдѣлѣ, а также самостоятельныя замѣтки и корреспонденціи касательно явленій мѣстной жизни, текущихъ интересовъ мѣстнаго общества, народнаго образованія, дѣятельности губернскихъ и уѣздныхъ земствъ, всевозможныхъ общественныхъ начинаній и т. п.

Въ журналѣ принимаютъ участіе слѣдующія лица:

П. Боборыкинъ, П. Гнѣдичъ, М. Горькій, В. Микуличъ, В. Каренинъ, Б. Корженевскій, Котъ-мурлыка, Я. Крюковскій, Е. Лѣткова, Вас. Немировичъ-Данченко, Вл. Немировичъ-Данченко, Л. Саломэ, С. Смирнова, Л. Н. Толстой, О. Шапьръ, І. Ясинскій, А. Эртель, К. Бальмонтъ, П. Вейнбергъ, М. Лохвицкая, К. Льдовъ, Д. Мережковскій, Н. Минскій, К. Фофановъ, О. Чюмина, Н. Арефьевъ, М. Венюковъ, А. Волынскій, прив.-доц. И. Гессенъ, Н. Герепштейнъ, д-ръ Д. Герценштейнъ, прив.-доц. В. Грибовскій, А. Каменскій, Н. Карабчевскій, проф. А. Кирпичниковъ, П. Каптеревъ, А. Коптяевъ, Е. Литвинова, д-ръ А. Лозинскій, проф. Д. Овсянико-Куликовскій, проф. И. Оршанскій, Л. Оршанскій, М. Петровъ, проф. В. Сергѣевичъ, А. Субботинъ, проф. А. Трачевскій, П. Тверской, В. Шенрокъ, проф. Л. Шепелевичъ, проф. Е. Шмурло, В. Чуйко и мн. др.

ПОДПИСКА ПРИНИМАЕТСЯ: во всѣхъ извѣстныхъ книжныхъ магазинахъ столицъ и провинціи. **Главная контора:** Спб., Б. Московская, д. 11, въ **Москвѣ**—въ конт. **Н. Печковской**, Петровскія линіи.

УСЛОВІЯ ПОДПИСКИ

	Годъ.	Полгода.	Четвертъ года.	1 мѣс.
Для иногороднихъ съ перес. .	12 р.	6 р. — к.	3 р. — к.	1 р.
Въ Спб. съ дост.	11 „	5 „ 50 „	2 „ 75 „	1 „
Для заграничныхъ	14 „	7 „ — „	4 „ — „	— „

Для казенныхъ и общественныхъ учрежденій допускается подписка въ кредитъ.

Редакторъ-издательница **Л. Я. Гуревичъ.**

„МАЛО СЛОВЪ, НО МНОГО МЫСЛИ“—девизъ изданія.

Роскошное изданіе съ дост. и перес. **10** руб. за годъ.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА на **1898** г.

Дешевое изданіе безъ доставки за годъ **5** руб.

на

„Журналъ Журналовъ

и

ЕНЦИКЛОПЕДИЧЕСКОЕ ОБОЗРѢНІЕ“.

Новое иллюстрированное ежемѣсячное изданіе **безъ предварительной цензуры**, составленное отчасти по образцу иностранныхъ журналовъ Review of Reviews (англійскаго и американскаго), Revue des Revues и др.

Кромѣ оригинальныхъ статей, написанныхъ спеціально для журнала выдающимися учеными и мыслителями, какъ русскими, такъ иностранными, журналъ помѣщаетъ извлеченія или екстракты изъ статей извѣстнѣйшихъ авторовъ и замѣчательнѣйшихъ статей, появляющихся въ русской или иностранной печати.

Въ программу журнала входятъ: науки естественныя, медицинскія, физико-математическія, исторія и общественныя науки, философія, метафизика и психологія, искусства и критика, обозрѣніе журналовъ, смѣсъ и проч,

Отдѣлъ наукъ естественныхъ и медицинскихъ будетъ выходить при ближайшемъ сотрудничествѣ и подъ наблюденіемъ Академика Князя И. Р. ТАРХАНОВА.

Отдѣлъ исторіи и общественныхъ наукъ—при сотрудничествѣ и подъ наблюденіемъ В. Ф. СОЛОВАЧОВА.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА:

на роскошное изданіе за годъ съ доставкою и пересылкою	10	руб.
„ дешевое „ „ „ „ „ „ „	6	„
„ „ „ „ „ безъ доставки	5	„

(Разсрочка на дешевое изданіе съ пересылкою и доставкою допускается при ежемѣсячныхъ взносахъ по 2 рубля въ теченіе 3-хъ мѣсяцевъ).

Издатель-Редакторъ **И. И. КОНДЫРЕВЪ.**

КОНТОРА и РЕДАКЦІЯ

въ С.-Петербургѣ, Гороховая 13 (уг. Б. Морской)

СКОРО ВЫЙДЕТЪ ИЗЪ ПЕЧАТИ

„КАВКАЗСКАЯ ЖИЗНЬ“

художественно-литературный иллюстрированный сборникъ, кн. II.

Содержаніе: I. Военно-грузинская дорога, стихотвореніе *В. Лебедева*. II. Жиквани, древнѣйшій городъ Грузіи, неизданная статья историко-археолога *Платона Іосселіани*. III. Сельскія картинки, изъ Важа-Пшавела, съ грузинскаго, *А. Никитина*. IV. Мингрельскій языкъ (разговорный и литературный). V. Осенняя ночь, стихотвореніе *П. Опочинина*. VI. Невинная жертва, повѣсть *Раффи*, съ армянскаго. VII. Изъ кн. Ильи Чавчавадзе, стихотвореніе *В. Величко*. VIII. Верійское ущелье, этнографическій очеркъ *Ив. Ростомова*. IX. Кавказъ, въ экспромтахъ поэтовъ: *А. Будищева*, *В. Мазуркевича*, *Ф. Соллогуба*, *В. Шуфа* и *А. Ѳедорова*. X. Нашествіе чалабовъ, сцены изъ армянской сельской жизни, *А. Мануэльянца*. XI. Грузинскіе католики, неизданная статья *Луки Исарлова*. XII. Изъ тифлисскихъ нравовъ, съ грузинскаго, №№. XIII. Изъ кн. Акакія Церетели, стихотвореніе *В. Лебедева*. XIV. Закавказская деревня (вмѣсто обзора), *Ш. Давидова*, и т. д.

Цѣна экземпляра, съ пересылкою и доставкою, 1 р. 20 к.; по выходѣ—2 руб. За коленкоровый переплетъ съ золотымъ тисненіемъ—1 руб.

Принимаются объявленія.

Требованія адресовать въ книжные магазины: „Центральной книжной торговли“ и грузинск. „Общества распространенія грамотности“, или издателю Шіо Давидову, Тифлисъ.

Съ 1 Ноября 1897 года

ВЫХОДИТЪ ВЪ Г. КІЕВѢ

Еженедѣльная газета

РОССІЯ и АЗІЯ

Подписная цѣна въ годъ безъ доставки и пересылки 5 руб., съ доставкой и пересылкой 6 руб., заграницу 7 руб., на полгода безъ доставки 3 руб., съ доставкой 4 руб., заграницу 5 руб.

Краткая программа изданія: 1) Передовыя статьи, посвященныя Еврейству, Кавказу, Сибири, Туркестану и русской политикѣ на Востокѣ. 2) Извѣстія съ Востока. 3) Русскіе инородцы (Евреи, инородцы Волги, Финляндіи и Крыма). 4) Недѣльная хроника русскихъ окраинъ. 5) Сношенія Россіи съ Востокомъ. 6) Научно-литературный отдѣлъ: повѣсти, романы, стихотворенія, драматическія произведенія оригинальныя и переводныя, популярныя изслѣдованія по Еврейству, Кавказу, Сибири, Туркестану и Востоку, ихъ антропологія, переводы древне-восточныхъ произведеній, критика и библіографія и т. п.

Въ газетѣ принимаютъ участіе лучшіе спеціалисты и знатоки Азіи.

Подписка принимается отъ иногороднихъ по адресу:

Кіевъ, Университетъ св. Владиміра, Алексѣю Николаевичу Грену.

Редакторъ-издатель: Приватъ-доцентъ **А. Н. ГРЕНЪ.**

378. ბძანება საქართველოს გამგებელის სვიმონისა. ამ ბძანებისა ჩვენ პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი.

1712—1714. ქ. ჩვენი ბძანება არის. საგინასშვილის ბესპაზისაგან ამილლაბარს რომ ჭალაზედ რომე მიწა უყიდნია, დასტური მიგვიცემია, და ჩვენც წყალობა გვიქნია. თუ ბესპაზთან ზურაბ ბუშს ქართული ქონდეს, სხვის სანაცვლოდ ბესპაზ ზურაბ შეიჯერიოს

გამგებელი სვიმონ.

.

---

379. ბძანება საქართველოს გამგებელის სვიმონისა. ამ ბძანებისა ჩვენ მარტო პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი.

1712—1714. ქ. ჩვენი ბძანება ის არის, ინდო საგინა'შვილო, მერმე შენ რომე ამილლაბარს ჭალაზედ ვენახსა და მიწას ავაჭრიდი, დასტური მოგვიცემია, იჰყიდე, და ჩვენც წყალობა გვიქნია და სყიდვის დასტური მოგვიცემია

მეფე სვიმო.

.

---

380. განჩინება მეფის იესესი. ამ განჩინებისა ჩვენ პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი.

1714—1730. ქ. ინდო საგინაშვილს გოსტაშაბისშვილის ამილლაბარისთვის ვენახი და ადგილი მიეყიდნა. ახლა ფარემუზისშვილი ბეჟან წაედავა: ჩემს განაყოფის ინდოს იმ გასყიდულს ალაგში ჩემი მიწა და ალაგიც მიგიყიდიაო. მივიდეს მოსაქმემ, ნახოს, რასაც ბეჟან ინდოს ესარჩლებოდეს, იმისის სამართლით ინდოს ფიცი დაადვას, და რაც მართებული იყოს, ის მოფიცარი დადვას. თუ ინდომ ასე იფიცოს: ბეჟან შენ ამაში ხელი არა გაქვსო, ჩემი წილი არისო, თავისი გაუყიდია და ბეჟანს ხელი არა აქვს. და თუ ვერ იფიცოს, რასაც ბეჟან ეცილება, იმისი პასუხი ინდომ მისცეს.

მეფე იესე

---

381. ნასყიდობის წიგნი მდივანბეგის ქალის გუქასი. ამ წიგნისა მარტო პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი. თარიღი არა აქვს, მაგრამ ზემო მოყვანილი სიგელის მიხედვით ესეც 1714—1730 წლებს უნდა ეკუთვნოდეს.

1714—1730. ქ: ნებითა და შეწევნითა მღთისათა ესე ნასყიდობის წიგნი მოგართვი მე **საგინაშვილმა ინდოამ**, ძმამან ჩემან **ერასტამ** და მომავალთა სახლისა ჩემისაგან თქვენს მდივანბეგის ქალს **ბატონს გუქას**, შვილსა თქვენსა დავითს, ასე რომე დაგვჭირდა და მოგყიდე ჩემი სამკვიდრო და ფიცით გამოტანილი მამული, **ჯალაზედ ზგარა** თავისის საძძღვრითა, ზევით თავისის ტყითა და ველითა; კიდევ იქავ ჩემი მამისა და პაპის სამკვიდრო სუთთაშვილის ნაქონი მიწა თვისის წყაროთი და საწყლისპიროთი და საწისქვილოთი, თავისის ტყითა და შესავლითა და გასავლითა, რაც მე იმ ალაგას ან ნაფიცი, ან სამკვიდრო მამული მქონდეს, ქვეით და ზეით თავისის სამძღვრებითა და თავის სამართლითა, რაც აშაში დამიწერია, ესები ყველა უკლებლივ მოგყიდეთ და ავიღევით ფასი სრული, რასაც ჩვენი გული შეგჯერდებოდაო, აღარც ერთი იოტის ფასი ჩვენი თქვენზე აღარა დარჩენილა რა, რაც კაცი ამას გეცილოს, პირისა და პასუხის გამცემი მე ვიყო. არის ამისი მოწამე თავად ღმერთი და ყოველნი მისნი წმინდანი, და კაცთაგან მდივანი გივი, ნაზირი ედიშერ, ბაზიერთ უხუცესი პაპუნა, ქავთარასშვილი მანუჩარ, გერმანოზისშვილი დათუნა, სამანგლელავისშვილი როსტომ †, საამისშვილი ქაიხოსრო, აფულთათისშვილი ბეჟან, თამაზისშვილი ავთანდილ †, ზაზუნაშვილი ზაალ †, მე ინდო საგინასშვილს დამიწერია და ყაბულიცა ვარ ამისი. |ინდო.| †.

---

382. ნასყიდობის წიგნი მარიამ ბარათაშვილისა. ამ წიგნისა პირი გვაქვს. შესავალი გამოვტოვეთ.

1723, იანვრის 1. ...ესე წიგნი და სიგელი დაგიწერეთ და მოგართვით ჩვენ თაყაშვილმა ქაიხოსრომ და ძმამან ჩვენმან იესემ და მომავალთა სახლისა ჩვენისათა და ყოველთა მომავალთა

თქვენ ყაფლანისშვილის რევაზის ასულს ბატონს მარიამს, შვილსა თქვენსა თამაზს და როსტომს, ასე რომე დამეჭირა და ჩემის დიდის დაჭირებისათვის მოგყიდეთ ბუჟღულეთს ჩვენი წილი ზვარი, დემეტრეს ნახევარი, იქით დემეტრეს წილის ვენაკის სამძღვრამდის, აქეთ ედიშერასშვილმა ზაალისაგან რომ ვენახი იყიდა იქიმდის, ქვეით ბოლოს ზაალიაანთ წისქვილის რუმდის, ზეით სატბისოს რუმდის, თავისის წილის საწნახლითა და თავისის შესავლითა და გასავლითა, გქონდეს და გიბედნიეროს ღთნ, როგორათაც სხვას ალალს მონასყიდეს, არის ამისი მოწამე პირველად ღთი და ყოველნი მისნი წმიდანი და კაცთაგან გერმანოზისშვილი დათუნა, პაატა და კაცია |__|, ნამანგლელავიშვილი როსტომ |__| და გუგუნა, საამისშვილი საამ|__| და ედიშერ |__|, ბეჟანისშვილი ბეჟან |__|, ქუთაძისშვილი გიორგი |__|, სულხან |__| ზაზა † და იოანათამ †, ზაზუნაშვილი ზაალ †, იორამ † და გურიელ ყოფილი ალექსანდრე, საგინაშვილი ბეჟან და დათუნა, და მე შერმაზან ყოფილს შიოს დამიწერია და მოწამეცა ვარ |__|. დაიწერა იანვარს დამდეგს, ქჯ ს უიგ. ქრისტეს აქათ ჩღკ. †.

აშიაზედ:

არის ამისი მოწამე ყაფლანისშვილი ბატონი ქაიხოსრო|__|. არის ამისი მოწამე სარდლიშვილი ბატონი იოანე |__|. ქ მე ტფილისელი ეფთვიმე მოწამე|__|, ყაფლანისშვილი ბარძიმ|__|, მე გიორგი ქავთარისშვილი მოწამე და გამრიგებელი, თუ ამას წამოგედავოს ვინმე, პირისა და პასუხის გამცემი მე კიყო †.

---

383. ნასყიდობის წიგნი იესე გოსტაშაბიშვილისა. ამ წიგნისა ჩვენ ორი პირი გვაქვს ხელში. შესავალი და ბოლოს წყვეტა გამოვტოვეთ.

1728, მკათათვის 25. .. ესე ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერე და მოგეცი მე ისპაშვილმა მაჰმად-აღამ თქვენ გოსტაშაბიშვილს იესესა და მომავალსა სახლისა შენისასა, ძმასა ქაიხოსროს, შვილსა ფარემუზას, ასე და ამა პირსა ზედან, რომე

თაყაშვილის დემეტრესაგან მოსყიდული მისი სასახლე პატივანშიდ თავისის შესავალ-გასავლითა, ტყითა და მთითა, წყლითა, საწისქვილოთა, სახნავ-სათესითა, მთითა და ბარითა, სანადიროთა და საბუდრითა, მისის ყოვლის სამძღვრის სამძღვრამდინ, ორი წილი პატივანშიდ დემეტრეს ნაქონი და მოსყიდული, როგორათაც მის მოცემულს სიგელშიდ სწერია, იმ გარიგებით მოგყიდე ყოვლის კაცის უცილებელი, და მოგეც მისი მოცემული სიგლით და ყადის ჰუჯადით, ბედნიერის ვეზირის ბეირუთით ნასყიდი, მოგეცი დემეტრესაგან მოცემული სიგელიც, ავიღე მთლივ და უნაკლულო ფასი.... ამისი მოწამე თავათ ღმერთი და ყოველნი მისნი წმინდანი, და კაცთაგან ყაფლანიშვილი ტფილელი, მისი ბიძაშვილი ქაიხოსრო, გოსტაშაბიშვილი ქაიხოსრო |__|, გერმანოსიშვილი პაატა |__|, ქავთარიშვილი გიორგი, ნამანგლელევიშვილი როსტომ, აფულფათოშვილი ბეჟან, თაყაშვილი ფარსადან და თაყაშვილი ქაიხოსრო, ყორღანაშვილი შაველა, ყიფიანი ამირან, ბერძნიშვილი ბეჟან. მე მაჰმად-აღას დამიწერია და ყაბულიცა მაქვს ამ სიგლისა. დაიწერა მკათათვის კე-სა, ქჯს უიგ |__|. არის ამისი მოწამე გერმანოზიშვილი ლუარსაბ |__|, არის ამის მოწამე სამიშვილი ედიშერ |__|, არის ამის მოწამე აბაშიმვილი იესე |__|, ყარბუდხასშვილი გიორგი მოწამე |__|, ბეჟან გოსტაშაბისშვილი მოწამე ამისა |__|, მე მანუჩარ ციციშვილი მოწამე |__|, მე მდივანი ამისი მოწამე ვარ |__|, მე თარხანი მოწამე ვარ ამისი |__|, მე ყაფლანიშვილი ქაიხოსრო ამისი მოწამე ვარ |__|, მე ყაფლანისშვილი დემეტრე ამისი მოწამე ვარ |__|, მე ზურაბაშვილი პაპუნა ამის მოწამე ვარ |__|, მე გერმანოზისშვილი ამის მოწამე |__|, მე ამისი მოწამე ქავთარიშვილი სულხან |__|, მე ყორღანისშვილი ზაალ ამის მოწამე |__|, ამის მოწამე ბექირ აფენდისშვილი ხალინი |__|, ამის მოწამე გერმანოზისშვილი ოთარი |__|, მე ხ[ა]ლილ ამისი დამსწრები და მოწამეცა ვარ ამისი |__|.

384. ნასყიდობის წიგნი გოსტაშაბისშვილის ქაიხოსროსი, რომლის მარტო პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი. შესავალი და წყევლა გამოვტოვეთ.

1733, მარტის 8. ...ესე უცილებელი და ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერეთ და მოგეცით ჩვენ გერმანოზისშვილმა ლუარსაბ, შვილმა ჩემმან გიორგიმ და მომავალთა სახლისა ჩემისათა თქვენ გოსტაშაბისშვილს ქაიხოსროს, შვილსა თქვენსა თამაზს, როსტომს, ნიკოლაოს და მომავალთა სახლისა თქვენისათა, ასე რომ დამეჭირა და ჩემის ნება-წადილითა მოველ თქვენთან და თეთრი გამოგართვი და მოგყიდეთ **ბელიას** ძაბანაშვილი ძაბა და დათუა თავისის მამულითა, დედულითა, მიწითა და წყლითა, წისქვილითა, ვენახითა, მარნითა, საწნახლითა, მთითა, ბარითა, სარწყავითა, ურწყავითა, ნასყიდითა, უსყიდითა, დღეს რისაც მქონებელნი იყვნენ, თქვენთვის მოგვიყიდნია, ავიღეთ ფასი სრული და უნაკლულო, რითაც ჩვენი გული შესჯერდებოდა... არის ამისი მოწამე თავად ლთი და ყოველნი მისნი წმინდანი, და კაცთაგან ჩემი განაყოფი [პატა], ოთარ, გერმანოზ, ოსმანა, პაპუა, ქაიხოსრო, კაცია; ნამანგლელავისშვილი როსტომ, გუგუნა, ქავთარიშვილი [სულხან], გიორგი, იონათამ, სამისშვილი [ედიშერ], აფურფათისშვილი [ლუარსაბ], სოლოლაშვილი ქაიხოსრო, მე ძღუდელს შიოს დამიწერია და მოწამეცა ვარ. დაიწერა მარტის Ჩ, ქᲯს ᲣᲙᲐ [შიო].

აშიაზედ:

ქ ჩვენ ქაიხოსრო ორბელიანი ამისი მოწამე ვარ [ქაიხოსრო].

მე ტფილელი ეფთვიმი მოწამე [ეფთვიმი].

---

385. ნასყიდობის წიგნი ყაფლანიშვილის რევაზის ასულის მარიამისა, რომლის მარტო პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი. შესავალი და წყევლა გამოვტოვეთ.

1735, ენკენისთვის 19. ...ესე უცილებელი ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერეთ და მოგეცით ჩვენ გერმანოზისშვილმან იასეს შვილმან გერმანოზ, შვილმან ჩემან მერაბ, მამა-

ვალთა სახლისა ჩემისათა, თქვენ ყაფლანისშვილის რევაზის ქალს მარიამს, შვილსა თქვენსა თამაზს, როსტომს და ნიკოლოზს, მამავალთა სახლისა თქვენისათა, ასე რომე დამეჭირა და ჩემის ნება-წადილით მოეელ თქვენთან და თეთრი გამოგართვი, და მოგყიდეთ **აბელიას** ჩემი ბარათში გამოყოლილი ზაზაშვილი გრიქოლა თავისის მამულით, დედულით, მიწითა და წყლითა, წისქვილითა, ვენახითა და მარნითა, საწნახლითა, მთითა, ბარითა, სარწყავითა, ურწყავითა, ნასყიდითა, უსყიდითა, დღეს რისაც მქონებელი იყოს, თქვენთვის მოგვიყიდნია, ავიღეთ ფასი სრული და უნაკლულო, რითაც ჩვენი გული შესჯერდებოდა, არა დარჩა-რა ჩვენი თქვენზედა არც ერთი იოტის ფასი.... არის ამისი მოწამე თავად ღთი და ყოველნი მისი წმინდანი და კაცთაგან ჩემი ბიძაშვილი პატა, ჩემი ძმა ოთარი, ვარაზაშვილი ლუარსაბა, ქავთარისშვილი სულხან და გიორგი, სამისშვილი |ედიშერ|, აფულფათისშვილი ლუარსაბ, მე იასე ქავთარისშვილს დამიწერია და მოწამეცა ვარ. დაიწერა ენკენისთვეს ცხრამეტს, ქჯს **შპბ** |იასე|.

აშიაზედ:

მე ედისშერ სამისშვილი ამისი მოწამე ვარ |ედიშერ|.

მე გოსტაშაბისშვილი ბეჟან ამისი მოწამე ვარ |ბეჟან|.

---

386. ნასყიდობის წიგნი გოსტაშაბისშვილის ამილღაბარისა. ამ წიგნისა მარტო პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი. ნიშნებათ წერტილებია ნახმარი.

1736, მაისის 23. ქ. ნებითა და შეწევნითა ღთისათა, სულისა წმიდისათა, ესე ნასყიდობისა წიგნი მოგეც მე გერმანოზისაშვილმა ლუარსაბა თქვენ გოსტაშაბისშვილსა ამილღამბარსა, შვილსა თქვენსა დავითს და ვახუშტისა, და სახლისა თქვენისა მომავალსა, ასე რომე დაგვეჭირა და მოგყიდეთ ჩემის ყმის გელიტაშვილისა ნასყიდი მიწა, **აბრამეთის** ბოლოს, ალგეთის პირს, გზას ქვეით, დიდი მიწა, გზას ზევით გრძელი მიწა თავისის სამძღვრით, საწყლისპიროთი, საწისქვილოთი,

ღ ი ნ ა მ ოგცეს და გიბედნიეროს, ვისეც ერთს მონასყიდეს მოხ-
მარებია, ისე. თუ ამას წამოგედაოს ვინმე, პირისა და პასუხის
მიმცემი მე ვიყო. ერთი საკომლო მარაბდას მოგცე, თუ ეს და-
მიჩხუბდეს. არის მისი მოწამე თავად ღ ი თ ი, მერმე მისნი ყოველ-
ნი წმინდანი, კაცთაგან ქავთარისშვილი გიორგი †, ფარსადანის-
შვილი როსტომ †, საამისშვილი ედიშერ † და საამა. დაიწერა
მაის ოც და სამს გასულს, ქორონიკონს **უჰდ**.

---

387. ნასყიდობის წიგნი გოსტაშაბისშვილის ქაიხოსროსი. ამ წიგნისა ჩვენ პირი გვაქვს ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი. შესავალი გამოვტოვეთ.

1738, იანვრის 1. ...ესე ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერეთ და მოგეც მე გერმანოზისშვილმა ოთარ, შვილმა ჩემმა იესემ და ნიკოლოზ, თქვენ გოსტასშაბისშვილს ქაიხოსროს, შვილსა შენსა თამაზს, როსტომს, ნიკოლოზს და რევაზს, ასე რომე დამეჭირა და ჩემის დაჭირებისათვის მოგყიდე ჩემი სამკვიდრო ბარათის ყმა **აბელიას** დარბაისელი ერაპეტასშვილი, იქივ ჭიხუასშვილის მამული, ესენი თავისის ნასყიდითა, უსყიდითა, მთითა, ბარითა და თავისის ყოვლის სამართლიანის სამძღვრით, გქონდეს და გიბედნიეროს ღ ი თ ნ, როგორათაც სხვას ალალს მონასყიდეს, თუ ვინმე ამაში წამოგედაოს, პირისა და პასუხისა გამცემი მე ვიყო. არის ამისი მოწამე პირველად ღ ი თ ი რა ყოველნი მისნი წმინდანი და კაცთაგან: ჩემი ბიძაშვილი პაატა |პატა|, ჩემი ძმა გერმანოზ, ნამანგლელავისშვილი გუგუნა |გუგუნა|, ქავთარისშვილი სულხან, საბისშვილი საამ და ედისშერ |ედისშერ|, აფურფათისშვილი ლუარსაბ, და მე დეკანოზისშვილს ნიკოლაოზს დამიწერია და მოწამეცა ვარ. დაიწერა იანვრის დამდეგს, ქკს **უჰვ**. მე კაცია ამისი მოწამე ვარ. †

მე გუგუნა გერმანოზისშვილი ამისი მოწამე ვარ.

მე პაპუა გერმანოზისშვილი ამისი მოწამე ვარ |პაპუა|.

მე მუშრიბი ყორღანაშვილი ამისი მოწამე ვარ |გიორგი|.

მე როსტომ საგინაშვილი ამისი მოწამე ვარ |როსტომ|.

მე ტფილელი ეფთვიმე მოწამე |ეფთვიმე|.
მე იოთამისშვილი ერასტი ამისი მოწამე |ერასტი|.
ქ. მე იარალა იარალაშვილი ამისი მოწამე. †
ქ. მე კორკოტისშვილი ლუარსაბ ამისი მოწამე ვარ. †

---

388. ბძანება მდივანბეგის ქაიხოსროსი. ამ ბძანების მარტო პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი. ნიშნებათ იხმარება თითო წერტილი.

1740. ქ. ბატონის მეფის ვახტანგისა, ბაქარისა და აბდულაბეგის წიგნებით ჰქონდა დავით გოსტაშაბისშვილსა, თვითონ უსუფ-ბეგის შვილის წიგნიცა ჰქონდა, ასლამაზ-ხანც რაყამი უბოძა, **გაგე** და **თაგვი** დავითსვე მისცეს, რადგან ეს ძველი წიგნები ქონდა, და ხანმაც რაყამი უბოძა, ჩვენ მდივანბეგმა ქაიხოსრომაც ეს წიგნი მიეეცით, რომ უსუფ ბეგისშვილს ამ სოფლებში საქმე არა აქვს-რა, უწინაც დავითისა ყოფილა და ახლაც ამასვე უნდა ჰქონდეს. იასაულო, როგორც ხანის ბძანება გაქვს, ხელი აუმართე და ის კაცნი დავითს გაბარე, ქუ**ს** **შეწ.** |ქაიხოსრო|.

---

389. ნასყიდობის წიგნი გოშტაშაბისშვილის იესესი. ამ წიგნისა ჩვენ მარტო პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი. შესავალი და წყევლა გამოვტოვეთ.

1740, გიორგობისთვის 21. ქ: ...ესე ამიერით უკუნასამდინ ჟამთა და ხანთა გასათავებელი ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერე და მოგეცი მე აბულფათისშვილი ლუარსაბმან, შვილმა ჩემმა ბეჟან, სახლისა მამავალისა ჩემისა, თქვენ გოსტაშაბს ასლანისშვილს იესეს, ძმასა შენსა იოვანეს, შვილსა შენსა ფარემუსსია, ასე რომ ჩემი სამკვიდრო ბარა[თ]ში გამოყოლილი მამული მეჭირებოდა და მოგყიდე ჩემი **ცხვრისა** ირინაშვილი ივანა და სეთიაშვილები მამულით, მთით და ბარითა, წყლითა, წისქვილითა, შესავლითა და გასავლითა, საძებრითა და უძებრითა, ყოვლის მისი სამართლისა საქმითა, ავიღე ფასი

სრული და უკლებელი, რითაც ჩემი გული შეგჯერდება, არა დარჩა ჩემი შენზეთ არც ერთი იოტის ფასი. არის ამის მოწამე თავათ თვით ღი, მერმე მისი წმინდანი, კაცთაგან ნამანგლელავისშვილი გუგუნა |__|, ბეჟან გოსტაშაბისშვილი |__|, ედიშერ საგინასშვილი, ნიკოლოზ სულხანისშვილი, ედიშერ ქავთარიშვილი, ვახუშტი და პაპუნა, ფარსადანიშვილი ზაალ, მერაბაშვილი დათუნა, შანთიძე შიო, მე ალექსი თორქოშინს დამიწერია და მოწამეცა ვარ ამისი, დაიწერა ქარტა ესე კა გიორგობის გასულს, ქკს **ოკ**.

ქ. მე ლუარსაბ ყაბული მაქვს ამ სიგლისა |__|.

აშიაზედ:

ქ მე გუგუნა გერმანოზისშვილი მოწამე ვარ ამისი |გუგუნა|.

---

390. პიროობის წიგნი ზაზა გოსტაშაბისშვილის და მისი დედიდაშვილების ყაფლან და ზაალ ყაფლანიშვილებისა. ამ წიგნისა პირი გვაქვს ხელში.

1746, ქრისტეშობისთვის 15. ქ. ესე წიგნი მოგეცით ჩვენ შენმა დედიდაშვილებმა ყაფლან და ზაალ შენ ჩვენ დედიდაშვილს ზაზას, ასე რომე **დოლოგნა** შენი განაყოფების წილი მე ვიყიდე და შენი არ მიყიდია, სიგელი კი გამოგართვი, ამისთჳს რომ შენი განაყოფები ამბობდნენ, თუ შენ არ გაყიდი, არც ჩვენ გავყიდითო, თუ გამოიმეტებ და გაყიდი, ფას[ს] მოგცემთ, თუ არა და, შენი მამული ღთნ შენ მოგახმაროს, იქიური მოურავობაც შენთვის მოგვიცია. არის ამისი მოწამე ბიძა ჩვენი |საამ|, მე ედიშერს დამიწერია და მოწამეც ვარ. დაიწერა ქრისტისშობის **იე**-სა, ქკს **ულდ**. |ზაალ|

---

391. წყალიბის წიგნი მეფე არჩილისა. ამ წიგნისა მარტო პირი გვაქვს ხელში. თარიღი არა აქვს, მაგრამ ვინაიდგან არჩილ მესამემ მეფობის ხარისხი მიიღო 1736 წ., შემდეგ ჩამოერთვა მეფობა და ხელმეორეთ 1747 წელს იქმნა დანიშნული ქართლის გამგებელათ, ამიტომ ეს სიგელი უნდა ეკუთვნოდეს 1736—1747 წ.

1736—1747, მარტის 25. ქ ნებითა ღ შეწევნითა ღთისათა ჩვენ ღთივ ზეცით გვირგვინოსანმა მეფეთ მეფემა და თვით ხელმწიფემა, პატრონმა არჩილ, ესე წყალობის წიგნი გიბოძე თქვენ, ჩვენსა

ერთგულსა და წესისამებრ ნამსახურსა ყმასა, გოსტაშაბისშვილს ამილლაბარს და შვილსა შენსა დავითს, ასე რომე **თაკვს ებალასშვილი** ბატონის ბიძის ჩვენის მეფის ვახტანგისაგან ნაწყალობევად გეჭირა, და ბატონის ბიძის ჩვენისაგან ნაწყალობევი წიგნებიც გქონდა, გავასინჯეთ და რადგან ამათგან წყალობა გჭირვებოდათ, აღარცა ჩვენ მოგიშალეთ. გქონდეს და გიბედნიეროს ღთან ჩვენს ერთგულობასა და სამსახურსა შინა, არ-ოდეს არ მოგეშალოს არა ჩვენგან და არა სხვათა მეფეთა მეპატრონეთაგან. დაიწერა ნიშანი ესე მარტის **კე**, პელითა კარისა ჩვენისა მდივან მწიგნობრის გორჯასპისაა. [მეფე არჩილ]

---

392. განჩინების წიგნი მეფე არჩილისა ანუ აბდულბეგისა. ამ წიგნისა მარტო პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი.

1747, გიორგობისთვის 20. ქ. ჩვენ მეფე არჩილთან გოსტაშაბისშვილმა დავით და ბეჟან **ერწოს** ამრუმელიშვილებზე ილაპარაკეს. დავით ამას ანბობდა: მამა ჩემა საუფროსოდ აიღოვო. ბეჟან ამას ანბობდა: ამილლაბარ რომ საუფროსოდ აიღო, იმისი განაყოფი იყო. თუ ამ ამრუმლისშვილმა სამებისამ ბეჟანს შეფიცოს, რომ ამრუმლიშვილის მამული ამილლაბარს საუფროსოდ აეღოს, ბეჟანს ხელი აღარა ჰქონდეს, დავითს დარჩეს. თუ სამებისამ ვერ შეფიცოს, ეს ორი ყმა თავის მამულით სამთავ გასაყოფი იყოს, დავითისა, ბეჟანისა და ზაზასი, გიორგობისთვის **კ, ქკს ულე.** [მეფე არ ჩილ]

ქ ამ განაჩენით დავით ამილლმბარის შვილმა ამრუმელაშვილი სამებისა მოფიცრათ მოიყვანა სამჯერ ბეჟანთან და ბეჟან აღარ დაფიცა. რათხან ბეჟან აღარ დაფიცა, მამულიცა და კაციც ოსიყმე დავითს ამილლაბარის შვილს დარჩა, გიორგობის **კა, ქკს ულე** [მეფე არჩილ].

---

393. ბრძანების წიგნი მეფე თეიმურაზ მეორისა, 23×16 სანტ. დაწერილია ქაღალდზე მორგვალო მხედრულის ხელით. ნიშნებათ იხმარება ყველა სიტყვის შემდეგ ორ-ორი წერტილი.

1750. ქრისტეშობისთვის 3. ქ. ჩვენი ბრძანება არის, მერმე ხევისთავი გერმანოზისშვილი ოთარ და ჩვენი მუშრიბი ოთარა გამოგვიგზავნია, და როგორც ამას წინათ ბატონის მამის ჩვენისა და სხვას ბატონების დროს ხევისთავი ყოფილიყოს და ესამართლებინოსთ, ახლაც ყოველს ადგილს საბარათისშვილოში მოვიდნენ და სამართალი ქნან, და რაც საზღაური იყოს ჩვენს სარქარში, მოაბარონ, რომელიც თარხანი იყოს, ხევისთავის თარხანი არავინ იქნება. რასაც სოფელში არ ასაქმებთ, იმ სოფელს სოფლობრივ გარდავახდევინებთ. ქრისტიშობის ბ, ქჯს ულ.

უჯ მრ მფდც
ხბლი თეიმრზ
ის დმტკიტბლი

---

394. განჩინების წიგნი ზაზა გოსტაშაბისშვილის ღოლოვნის ნაწილზე. ამ განჩინებისა ჩვენ მარტო პირი გვაქვს ხელში.

1779, აპრილის 20. ქ. გოსტაშაბისშვილი ზაზა ჩიოდა: ჩემი წილი **ქვემო ღოლოვნა** ყაფლანისშვილს ზაალს ნასყიდობით უწერია, მე თეთრი არ ამიღია, ჩემი სახელი სიგელში დაწერეს, მაგრამ მე ზაალმა და ყაფლან სხვა წიგნი მომცეს, შენს წილთან ველი არა გაქვსო, და ახლა არც იმ ჩემს წილს მანებებსო. მისის სიმაღლის მეფისათვის მოეხსენებინა და მათს სიმაღლეს საქართველოს მსაჯულთათვის ებრძანათ ამათი სამართალი. ჩვენ მსაჯულთ ვალაპარაკეთ, ზაალს ნასყიდობის სიგელი მოვატანინეთ. ზაზა გოსტაშაბისშვილი გამსყიდველათ ეწერა, მაგრამ ზაზას ერთი სხვა წიგნი ჰქონდა ყაფლანისა და ზაალისაგან მიცემული, ასრე ეწერა: „ესე წიგნი ყაფლან და ზაალმა შენ ჩვენს დედის დის შვილს გოსტაშაბისშვილს ზაზას მოგეცით, ასე რომე **ღოლოვნა** შენის განაყოფების წილი მე ვიყიდე და შენი არ მიყიდია, სიგელი გამოგართვი, ამისთვის რომ შენი განაყოფები ამბობდნენ, თუ შენ არ გაჰყიდი, არც

ჩვენ გავყიდითო, თუ გამოიმეტებ და გაჰყიდი, ფასს მოგცემთ, თუ არა და ღთნ შენი მამული შენ მოგახმაროსო, იქიური მოურავობაც შენთვის მოგვიციაო, არის ამისი მოწამე ბიძა ჩვენი საამ, და ბეჭედი იჯდა. მე ედიშერს დამიწერია და მოწამეცა ვარო. ქ[რისტ]ეს შობის **ეე**-ს, ქჯს **ულდ.** ქ. და ბოლოს სწორედ ზაალის ბეჭედი იჯდა, რომ კარგად წაიკითხებოდა". ზაალს ეკითხეთ ამ წიგნისა და ბეჭდისა, ზაალ ამბობდა: ეს წიგნი არ მახსოვსო და ბეჭედი ბევრჯელ დავკარგეო, ეგების იპოვეს და დასვესო. ჩვენ საქართველოს მსაჯულთ ესე სამართალი მივეცით: რადგანც საამ და ედიშერ როგორც ყაფლანისა და ზაალის ნათესავნი არიან, იმავ ნათესაობით ზაზასნი არიან, ედიშერ სწერს და საამ ბეჭდავს, ისინი რად გაეგრეოდნენ ამისთანა სიცრუეში და ან ედიშერ თავის სულსა და შვილს რად უზამდა ამისთანას უსამართლოსა, სამართლის ძალით ზაზას თავისი წილი **ქვემო ღოლოვნა** დარჩა, რაც თავისის მამის წილია და ვერავინ მიედავება. აპრილის **ჯ**-სა, ქჯს **უაზ.**

ვერ გაირჩევა	ქაიხოსრო		მდივანბეგი თეიმურაზ	მსაჯულმან სწორი ესე ყოს ეს ძეს	სულხან

ქ. ჩვენ მეფე სრულიად საქართველოჲსა მეორე ირაკლი ვამტკიცებთ განჩინებასა ამას, აპრილის **ედ**-ს, ქჯს **უაზ** [ერეკლე].

ქ. მე გოგიამ თუხარელმა იასაული ვიყავ ამ საქმისა მის სიმაღლისა მეფის ბრძანებით და ამ მსაჯულთ ბრძანებით, ზაზას გოსტაშაბიშვილს თავისი წილი მამული დარჩა ღოლოვნას, ველი ავმართე და მივაბარე, მკათათვს **ათ**-ს, ქჯს **უაათ.** [გოგია].

---

395. განჩინების წიგნი ზემო წერაქვის შესახებ. ამ წიგნისა ჩვენ პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი.

1784, ივნვრის 8. ქ:. მათს უმაღლესობას ბედნიერს ხელმწიფესთან გოსტაშაბისშვილს ერასტის, უსბაშს ზურაბს და მისს სახლის კაცებს ზემო **წერაქვის სოფელზედ** ეჩივლათ ციცის შვილის თეიმურაზ მდივანბეგისთვის და ზაზა უზბაშისათვის. ბედნიერს ხელმწიფეს პატრონს მამა ჩვენს ამათი სამართლის განი-

სჯა მათის ძის გიორგისათვის და საქართველოს მსაჯულთ შეკრებილებისთვის ებძანა. ჩვენ ბატონისშვილმა უფლის წულმან გიორგიმ საქართველოს მსაჯულნი ჩვენთან დავისწარით, და ესენი ვალაპარაკეთ. გოსტაშაბიანი ამას ჩივოდნენ: **ზემო წერაქვი** ჩვენი სამკვიდრო მამული არისო, არც გასყიდვით, არც მეპატრონის წყრომით არ გამოგვრთმეევიაო, და ნადირშას დროს მდივანბეგის თეიმურაზის და[1]) სპასალარს რომ ქალი მიგვარეს, მაშინ ციცის შვილმა ქაიხოსრომ ერთი ბატონის სახასო თეთრი სოფელი, ერთი ეს ჩვენი სოფელი წერაქვი და ერთი როჭიკაშვილის სოფელი დიალარა მაშინ სპარსარალისაგან იშოვნაო, მერმე თეთრს სოფელზედაც ხელი აიღოო, როჭიკაშვილმაც თავისი სოფელი გამოართვაო, ჩვენც სანატრელს მეფეს თეიმურზთან ფარსადან მდივანბეგს უჩივლეთო, იმან გვიბოძაო სამართლითაო, მაგრამ წერაქვის გლეხები დაეყიდნაო, სოფელზე კი ხელი აიღოო და გასყიდული გლეხები სადაოთ დარჩაო, და განაჩენი იმიტომ ვერ ავიღეევითო. ავის დროს მიზეზით ის წერაქვის სოფელი ხარაბა იყოო და ეს საქმეც ასე დარჩაო. ჩვენ ამის განაჩენი ან ოქმი გოსტაშაბისშვილებს მოვთხოვეთ, მაგრამ ამის პასუხს ასე ამბობდენ: ბეჟან იმ ხანად მიიცვალაო, ჩვენ დავიფანტენითო, და საქმე ასე დაგვრჩაო, და ლაპარაკი კი არ გაგვიწყვეტიაო, და ამის მოწამეცა ჰყვანდა და წამოაყენა ერასტიმ გოსტაშაბისშვილმა, რომ თეიმურაზ დივანბეგს თავისის ნებით შეეძლია და თეთრი ეთხოვნა ფეშქაშსავითა საიდუმლოთ, ვერ შერიგებულიყვნენ. ეს კიდევ უფრო დიდი საბუთია, ახლა მდივანბეგს თეიმურაზს და ზაზას ვთხოვეთ საბუთი, რომ რის გზით გიჭირავსთ ის მამული. ამათ ვერც წიგნი მოიტანეს და ვერც საბუთი ამოიღეს, სიტყვით ასე ამბობდენ, ჩემს ძმებს ეჭირაო და მეც მიჭირავსო. ამასაც ამბობდა თეიმურაზ მდივანბეგი: ბაადურის შვილებს რომ ჩვენი სახლის კაცი ამოუწყვეტიაო, რომ გოსტაშაბისშვილები მიჰყოლიანო და იმის სისხლში მოგვცემიაო, მაგრამ წიგნი არც ამისი ჩნდა, და ეს სიტყვა მეფის ერეკლეს წიგნმა გაამტყუნა, რომ იმის ბო-

[1]) დედანში სწერია; დაა. ალბად ნამდვილში ეწერებოდა: დაჲ.

ძებულს წიგნში ასე სწერია: თქვენი სამკვიდ რო ზემო წერაქვი ბოსტაშაბისშვილებო ამ წიგნით გაგვიახლებიაო. მეორე საბუთი მოიტანეს, სვიმონ ბატონიშვილის ჯანიშინობაში ერთი რიგობა სახლის კაცები რომ გაჰყოდნენ, იმათი ბარათები დავთარი ხელთ ეჭირათ, რომ წერაქველი გლეხები გაეყოთ, მერმე განაჩენი მოიტანეს მეფის ვახტანგის დროს, იესე მეფის მდივანბეგობაში, ეს ბოსტაშაბისშვილები კიდევ ერთი მეორეს რომ გაჰყრიან, მაშინ წერაქვიც გაუყვიათ, ბარათებიც ხელთ ჰქონდათ, გაყრის დავთარიცა, და პირველ ყიზილბაშობას მალუჯათი ეძლიათ, ამისი ბარათებიც ხელთ ეჭირათ, და სრულათ ბარათიანთგანაც მუჯალამაც მოიტანეს, რომ ზემო წერაქვი ბოსტაშაბისშვილებისა არისო, და სხვისა არავისიაო. ჩვენ სამართალში რაც ამათი წიგნები გავსინჯეთ ეს ზემო წერაქვი სამართლით ამ ბოსტაშაბისშვილებს არ გამოერთმევა, ამისთვის რომ ამათი მრავალი წიგნები ჩნდა მეფისაგან ბოძებული, დავთრები, ბარათები და მოწმები, და იმათ სრულობით არა უჩნდა-რა ამის მეტი: დღეისამდი გვჭერია და გვიჭირავსო. დღესამდე ჭერისა თვითონ ესენივე არიან მოწამენი, მძლავრებით სჭერია, დღეს რომ სამართალს ითხოვენ, სამართლით ბოსტაშაბიანთ დარჩა ზემო წერაქვი მისის გლეხითა. დიდ ხანს იყო ეს ლაპარაკი, პირითაც მრავალჯერ უთხარით და მოციქულითაც მრავალჯერ ვთხოვეთ საბუთები, მაგრამ ვერა მოიტანეს რა, არა გვაქვსრაო, და ეს პაემანიც მიგვიცია ამ წლის ნავროზამდინ, თუ რომე თეიმურაზ მდივანბეგმა და ან ზაზამ ასეთი წერილით საბუთი მოიტანა რამე, რომ სამართალი შეიწყნარებდეს, სამართალი მიეცემა, თუ ამ პაემნამდინ სარწმუნო საბუთი ვერა მოიტანარა, ამ წერაქვის სოფელთან და იმ სოფლის ვლეხთან საქმე აღარ აქვსთ-რა, სამართალი ასე გადასწყდა, ეშიკაღაბაშო თამაზ ორბელიანო, ხელი აუმართე და ამ ბოსტაშაბისშვილებს მოაბარე. ჩვენ ასე განვსაჯეთ, და ნება მისის სიმაღლისა არის. იანვრის ☉, ქჯს

უობ. | მეფის ძე გიორგი | | მდივანბეგი ნიკოლოზ | | მზეჭაბ უკ. | | მსაჯულმან სწორი ესე ყოს ეს ძეს | | სულხ ან |

თავზედ:

ქ ჩვენ ცხებულის მეფის თეიმურაზის ძე ირაკლი მეორე მეფე ქართლისა და კახეთისა და სხვათა ამ განჩინებას ვამტკიცებთ იანვრის **აბ**, ქჯს **ოგბ**. თამაზ ორბელიანო ეშიკალათბაშო, ეს ასრე გარიგებინე. [მეფე ირაკლი]

აშიაზედ:

ქ ჩვენ ქართლისა და კახეთისა დედოფალი დადიანის ასულ დარეჯან ვამტკიცებთ ფებერვლის **ბ**, ქჯს **ოგბ**. [დედოფალი დარეჯან]

ქ ჩვენ ბატონისშვილი იულონ ამ განაჩენს ვამტკიცებთ იანვრის **კბ**, **ოგბ**. [იულონ].

ქ ჩვენ ბატონისშვილი ვახტანგ ამ განაჩენს ვამტკიცებთ იანვრის **კბ**, ქჯს **ოგბ**. [ბატონიშვილი ვახტანგ]

ქ ჩვენ ბატონისშვილი მირიან ამ განჩინებას ვამტკიცებთ ფებერვლის **იგ**, ქჯს **ოგბ**. [ბატონისშვილი მირიან]

---

396. ნასყიდობის წიგნი ერასტი გოშტაშაბისშვილისა, რომლის პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი. ნიშნებათ იხმარება თითო წერტილი. შესავალი გამოვტოვეთ.

1785, აგვისტოს 7. ქ. ... ესე ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერე და მოგეც მე ზაზუნასშვილმა ბარათამ და შვილმა ჩემმა იორამმა თქვენ გოსტაშაბისშვილს უზბაშს ერასტის და შვილთა შენთა დავითს და ამილღაბარს, შვილთა და მომავალთა სახლისა შენისათა ყოველთა, ასე რომ დამეჭირა, მოველ და ჩემის ნებამყოფლობით მოგყიდე ჩემი მკვიდრი და ბარათში გამოყოლილი ელფიას ორი საკომლო მატიასშვილის ყაზარას მამული, და საკომბლო მეორე იაგულასშვილის საკომბლო და მამული, რომლისაც ესენი მქონებელნი ყოფილიყვნენ, ანუ ქონდესთ, თავისის სამართლიანის საქმით, მთით, გინა ბარით, წყლით, წისქვილით, ჭალით, ვენახით გინა ბაღით ანუ ბოსტნით, სათიბით გინა უთიბით, ხოდაბუნით გინა კარის მიწით,

რომელიც მამული ჰქონებოდესთ, ყველა ხელშეუალად თქვენ მოგყიდეთ, ასე რომე ელფიას სამი საკომლო მქონდა: ერთი საკომლო ნამანგლელავისშვილს მივყიდე და ორი საკომლო ეს იყო, რომელი შენ მოგყიდე, და გამოგართვი ფასი სრული და უნაკლულო, რომლითაც ჩემი გული შეგჯერდათ, და ჩემი გასამყრელო ბარათიც შენ მოგეც, არა დარჩა-რა ჩემი შენზედა, არც ერთი იოტის ფასი სადაო და სალაპარაკო, გქონდეს და გიბედნიეროს ღთნ, ვითაც სხვათ ალალს მონასყიდეთ მოხმაროდესთ, ღთნ ისე თქვენ მოგახმაროსთ, არავინ იყოს მცილე და მოდავე, არა ბატონი, არა ყმა, არა ჩემი მონათესავე, თუ ამაზედ გედაოს ვინმე ან გელაპარაკოს, პირისა და პასუხისა გამცემი ჩვენ ბარათა და ჩემი შვილი იორამ ვიყოთ. არის ამისი მოწამე პირველი ღთი, კაცთაგან საამისშვილი ყორისაულ-ბაში ზაალ, აბაშისშვილი ქეშიკჩი, შამის ნაიბი დავით |დავით|, ქავთარისშვილი უზბაში ნიკოლოზ |ნიკოლოზ|, ნამანგლელავისშვილი ყლიჯიყორჩი სესია |სესია|, იოთამისშვილი გოგია, გეორმანოზისშვილი მემანდარბაში გოგია |გიორგი|, საგინაშვილი ბოქოულთ-უხუცესი პაპუა |პაპუა|, გაბაშვილი ზაზა |ზაზა|. მე მიქელ დეკანოზს დამიწერია ბარათას ყაბულობით და მოწამეცა ვარ. დაიწერა აგვისტოს **ზ, ქკს უოგ.**

ქ. მე ბარათას ამ სიგელის ყაბული მაქვს, ეს ჩემი ხელია და ბეჭედია |ბარათა|.

პირველი გვერდის აშიაზე:

ქ. ყდ სამღვდელო მანგლელი ნიკოლოზ ამ წერილის მოწამე ვარ ბარათას სიტყვითა |ნიკოლოზ|.

---

397. ბძანება მეფე ერეკლე მეორისა ზაზა გოსტაშაბისშვილის წილის ღოლოვნის გასყიდვის შესახებ. ამ ბძანებისა ჩვენ მარტო პირი გვაქვს ხელში.

1787, აპრილის 14. ქ. ჩვენი ბრძანება არის, მერე **ღოლოვნაში** რაც ზაზა გოსტაშაბისშვილს წილი მისცემია სამართლით, რომ ამათი განჩინება ჩვენც გავშინჯეთ, რომ გარდაწყვეტილი ყოფილა, თუ ამან ამ თავის მამულის გასყიდვა მო-

XI—ბიბლიოგრაფია.—ბ-ნი მ. ი. სალარაძე „ჩვენი ახალი თაობა“. ქუთაისი 1897 წ. ბ. ჯ—ასი. . . 93

XII—შინაარსი 1897 წლის „მოამბის“ ნოემრებისა . I

XIII—განცხადებანი.

დამატება:

XIV—საქართველოს სიძველენი . 449—464

„მოამბე“

წელიწადი მეოთხე.

გამოდის ყოველ თვის პირველ რიცხვებში.

7—10 თაბახი (224—320 გვ.)

ფასი ჟურნალისა გაგზავნით:

	1 წლით	6 თვით	3 თვით
რუსეთის და კავკასიის ქალაქებში	10 მან.	6 მან.	4 მან.
საზღვარ-გარედ	13 მან.	7 მან.	5 მან.

ვისაც წლიური ფასის ერთად შემოტანა ეძნელება, შეუძლიან შემოიტანოს: პირველად—4 მან., 1 აპრილამდე—3 მ., და 1 სექტემბრამდე—3 მან.

ხელის-მოწერა მიიღება ტფილისში, ჟურნალი „მოამბის“ რედაქციაში, რომელიც იმყოფება ლორის-მელიქოვის ქუჩაზე, № 13.

ქალაქს გარეშე ხელის-მომწერმა ადრესის გამოცვლისათვის **ათი** შაური უნდა წარმოადგინოს

ქალაქს გარეშე მცხოვრებთათვის ადრესი: **Тифлисъ, Редакція „Моамбе“**

ჟურნალში დასაბეჭდი წერილები და სტატიები რედაქციის სახელობაზე უნდა გამოიგზავნოს. მიღებული ხელნაწერები, თუ საჭიროება მოითხოვს, ან შემოკლებულ და ან შესწორებულ იქმნება. ხელნაწერები, რომლებიც არ დაიბეჭდება, პატრონებმა რედაქციაში უნდა მოიკითხონ ერთის თვის განმავლობაში,—მერმე ველარ მოსთხოვენ რედაქციას; არავითარ მიწერ-მოწერა, დაუბეჭდელ ხელნაწერების შესახებ რედაქცია არა კისრულობს

ხელ-ნაწერები, რომლებზედაც არავითარი პირობა არ იქმნება აღნიშნული, რედაქციისაგან მიღებულ იქმნებიან როგორც უფასონი

დასაბეჭდად წარმოგზავნილ თარგმანზე აღნიშნული უნდა იყოს უეჭველად ყველა ის წყაროები, საიდანაც არის თარგმნილი ხელ-ნაწერი.

რომელ ავტორსაც ან გამომცემელს ჰსურს, რომ ახალი წიგნის შესახებ ჟურნალმა თავისი აზრი წარმოთქვას, მათ ორ-ორი ეგზემპლიარი უნდა გამოგზავნონ რედაქციაში.

პირისპირ მოლაპარაკება რედაქციასთან შეიძლება ყოველ დღე, კვირა-უქმეებს გარდა, პირველ საათიდან სამ საათამდინ ნაშუადღევს.

რედაქცია უმორჩილესადა სთხოვს ყველა ხელის მომწერთ, რომელთაც ჯერ ჟურნალის ნომერი არ მიუვათ, განცხადებასთან ერთად რედაქციას წარმოუგზავნონ აგრედვე მოწმობა იმ ფოსტის კანტორისა, რომლიდანაც იღებენ ნომრებს, რომ ამ კანტორას ესა და ეს ნომერი არ მიუღია წინააღმდეგ შემთხვევაში ხელ-მეორედ ნომერი პრავის გაეგზავნება.

რედაქტორი	გამომცემელი
ალექსანდრე ჭყონია	**ალექსანდრე ჯაბადარი**